1776
dbg

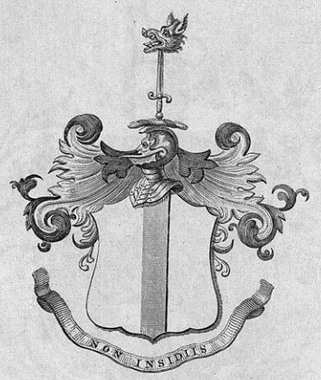

Thomas Erskine

Linlathen.

UNESCO

F
RAROS 84
FA 084
V.1
K.0000153342

R. 96111

HISPANIAE ILLVSTRATÆ

SEV

RERVM VRBIVMQ. HISPANIÆ, LVSITANIÆ, ÆTHIOPIÆ ET INDIÆ SCRIPTORES VARII.

Partim editi nunc primum, partim aucti atque emendati.

Quorum Seriem sequens post Præfationem pagina exhibet.

TOMIS ALIQVOT DIVISI.

Operâ & studio

DOCTORVM HOMINVM.

Accessit rerum memorabilium & verborum INDEX *copiosissimus.*

FRANCOFVRTI

Apud Claudium Marnium, & Hæredes Iohannis Aubrij.

MDCIII.

Cum Gratia & Priuilegio S. Cæs. Maiest. ad decennium.

Priuilegium Cæsareum.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator, ſemper Auguſtus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ, Rex; Archidux Auſtriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ, & Wirtembergæ; Comes Tirolis &c. Recognoſcimus, & notum facimus tenore præſentium vniuerſis; Cum res literaria, quæ bono publico plurimum præſidii conferre ſolet, omnibus modis promouenda ſit: Nobisq; noſtri & ſacri Romani Imperii fideles, dilecti CLAVDIVS MARNIVS, & hæredes IOANNIS AVBRII, ciuitatis Francofurtenſis ad Mœnum ciues atque Typographi humilimè expoſuerint: ſe opus quoddam inſigne, cuius talis eſt inſcriptio: *Hiſpaniæ illuſtratæ, ſeu rerum vrbiumq; Hiſpaniæ, Luſitaniæ, Æthiopiæ & Indiæ ſcriptores varii: partim editi nunc primum, partim aucti atque emendati*, magno ſuo ſumptu atque labore, vt pro communi vtilitate in lucem prodeat, typis iam abſoluiſſe: vereri autem ne ſiniſtris æmulorum artibus, vt fieri ſæpe aſſolet, fructu & emolumentis, tanta impenſa & labore dignis fraudentur: Nobisq; proinde perquã demiſſe ſupplicarint, vt noſtra authoritate iſtorum æmulorum iniuriam arcere, ac priuilegii noſtri præſidio indemnitati eorum clementer proſpicere dignaremur: Nos ſanè ipſis hoc in caſu bene conſultum volentes, precibus eorum iuſtis & æquis annuendum duximus. Quapropter ſcienter, animoq; deliberato, & ex Cæſarea authoritate noſtra ſeriò vetamus & interdicimus omnibus & ſingulis Typographis, chalcographis, Bibliopolis, aliisq; negotiationem librariam quamuis exercentibus, ne quis præmemoratum opus in ſacro Romano Imperio, & Regnis, Prouinciisq; noſtris hęreditariis, intra decenniũ ab editione eius inchoandum æmuletur, imprimat, aut diſtrahat, vel etiam aliunde impreſſum aduehat, aut diuendat palàm vel occultè. Quiſquis verò interdictum hoc noſtrum neglexerit aut violarit, eum nõ ſolum eiuſmodi libris, perperã quippe, illiciteq; impreſſis & adductis (quos nimirũ ſupradicti MARNIVS & hæredes AVBRII aut mandatũ ab eis habẽtes, auxilio Magiſtratus eius loci, vbi deprehenſi fuerint, vel propria etiã authoritate ſibi vendicare poterunt) priuandum; verumetiam inſuper decem marcis auri puri Fiſco ſeu Ærario noſtro Imperiali, & dictis hęredibus ex æquo ſoluendis & numerandis mulctandum ſtatuimus. Hac tamen etiam conditione adiecta, vt opus prędictum nihil in ſe contineat, quod orthodoxæ fidei Catholicę, vel noſtris & ſacri Romani Imp. conſtitutionibus aduerſum ſit: ac inſuper vt ſæpe dictus MARNIVS & hęredes tria nimirum operis iſtius exemplaria, ad Cancellariã noſtrã Imperialem Latinam, propriis ſumptibus quamprimum tranſmittant. Quod ſi neglexerint, priuilegio illi hoc noſtro priuati & exuti eſſe debeant. Mandamus vniuerſis & ſingulis noſtris & ſacri Romani Imperii ſubditis, & fidelibus, dilectis, tam Eccleſiaſticis quam ſecularibus, cuiuſcunque ſtatus, gradus, ordinis, conditionis, & dignitatis extiterint; præſertim verò iis, qui in Magiſtratu conſtituti ſunt, ac vel ſuperiorum, vel ſuo ipſorum nomine ac loco Iuris & Iuſtitiæ adminiſtrationem exercent, ne quenquam hoc priuilegium noſtrum impunè violare patiantur; ſed ſi quos contumaces compererint, præſcripta pœna plecti, & quibuscunque rectè fieri poteſt modis, coërceri curent; quatenus & ipſi grauiſſimam indignationem noſtram, & eandem mulctam incurrere noluerint. Quod hiſce literis noſtris teſtatum eſſe voluimus. quas manu propria ſubſcriptas, & ſigilli noſtri Cæſarei impreſſione roboratas. Datum in Arce noſtra Regia Pragæ, die vigeſima menſis Auguſti, Anno Domini Milleſimo ſexcenteſimo tertio: Regnorum noſtrorum, Romani vigeſimooctauo, Hungarici trigeſimo primo, & Bohemici itidem vigeſimo octauo.

RVDOLPHVS

Ad mandatum Sacræ Cæſareæ Maieſtatis proprium

RVDOLPHVS CORADVCIVS

IOAN. BARVITIVS.

Illustriss. Heroi

D. BALTHASARI SVNIGÆ REGIS CATHOLICI APVD ALBERTVM ET ISABELlam Belgarum Principes Legato

Andreas Schottus

S. D.

INTER cetera felicitatis sæculi huius argumenta, amplissime SVNIGA, non postremum locum obtinet Ars illa diuina typis optimos quósq; Auctores excudendi: qua quidem vt nihil ad hominum vtilitatem excogitari potuit melius, vtiliúsve, si recte quis vtatur; sic contra nihil pernicioſius, si quis ad sui, aliorumq; detrimentum abutatur: nimirũ communi rerum humanarum conditione, dum eadem, hominum arbitrio, dissimili tamen ratione, vel prosunt, vel obsunt, vt ignis, vt ferrum, aurum denique, & argentum, aliáque innumerabilia. Huius autem Artis inuentio Germanis potissimum, & in his Moguntinis primùm accepta est referenda: tametsi & Batani eam sibi laudem vindicet, repetántque & alia gentes, iúsq. antiquitatis Indorum China ad Orientem iactando arrogẽt. Rursum Germani, siue librorum optimorum copiam spectes, siue in edendis etiam Græcis melioris notæ Scriptoribus accurationem consideres, facilè ceteros omnes omniũ gentium Typographos operosis officinis, diligentia, ac magnitudine superant, tuentúrq; eandem in posteris nominis auctoritatem. Et si enim parentum nostrorũ memoria Græco venusto typorũ genere, qui Regis Gallorum Christianissimi typis vix concedant, Græcos Auctores ordine euulgarint, Platonem, Aristotelem, Plutarchũ, Xenophontẽ, Pausaniam, ceteros: & omnes adeo doctorum hominũ Notis illustratos: Tamen hoc ipso sæculo HISTORIARVM seriem suis typis sic WECHELIANI adornarunt, vt dicere ausim, Regiam posse Bibliothe-

cam, summi etiam pretii ab vnis WECHELIANIS commodè instrui: quod nullum sit Europæ imperium, regnum, prouincia, ditio, aut deniq; angulus, cuius non historiam, si modo quid Latinis litteris scriptum de iis reperiri vspiam potuit, illi excuderint. De florentißimis Europæis Regionibus, Annales sic collegerunt, vt Germani, Galli, Itali, Britanni, Pannonii, Siculi, aliiq; propè innumerabiles prædicare meritò queant, nunc demum se errantes, vagósq; domum esse ab HISTORIA reductos, néque peregrinãtes alieno cœlo, solóq; amplius iactari, sed origines, ortus, principia, atq; adeo Gentium diuersarum ex aliis in alias sedes migrationes, (quod à Lazio Cæsaris Historico nuper est diligenter tractatum) vicißitudines, euenta deníque omnia, & domi, militiáque præclarè gesta, sic hodie legant, vt omnes omnium ætatum nationibus, quot fuerunt, quot sunt, quótque aliis erunt in annis, quasi præsentes Lectores interesse videantur. Est enim, vt Te omnium minime fugit, doctißime SVNIGA, recte à Marco Tullio pronunciatum, testem esse temporum HISTORIAM, lucem Veritatis, vitam memoriæ, morum denique magistram: átque adeo turpe semper visum, ac plane puerorum esse, quæ, antequam natus sis acciderint, ignorare. Tum vero turpißimum semper existimaui, mecúmque sentient, qui rem æqua lance ponderabunt, Gentis suæ, nationísque, ac patriæ, parentis maioris, nescire originem, antiquitatem, progressus, átque incrementa: interitus denique, ac vicißitudines. Non secus átque reprehendi grauiter, & despicatui inter æquales haberi solet vir domi nobilis, qui maiorum imagines, ortum, progressúmque familiæ, résque fortiter in toga aut sago gestas ignoret. Quo factum est, vt M. Terentium Varronem, togatorum doctißimum M. Tullius, summa vir eloquentia, in Academicis in cœlum laudibus tollat, gratiámque referat, quam potest, maximam, quod eius Antiquitatum, ac De vita populi Rom. atque adeo scripta omnia, peregrinantes Romanos, ac veluti hospites, domum reduxerint, quod etiam Elogium, omni prædicatione maius, B. Isidoro, Hispalensium doctißimo Præsuli Braulio, Cæsaraugustanus Episcopus, eius æqualis, merito attribuit. Verum, vt quod dicere orsus eram, demum pertexam; vti Gentium omnium, ac nationum Historiam Wecheliani suis typis, posteritatis commodo transcripserunt, sibique adeo artißimo vinculo deuinxerunt; sic vero & HISPANICAE GENTIS HISTORIAS, Latinis quidem litteris consignatas, non modo collegerunt olim, sed & vno fasce colligarunt. Laudandum enim eorum consilium, qui partim eiusdem Auctoris omnia ingenii monumenta, partim argumenti eiusdem varios Scriptores, σποράδην dispersos, diuulsos, paßimque iacentes, variis formis Bibliothecarum incommodo editos, veluti naufragii tabulas colligentes, vno alteróve Volumine includunt, simúlque edunt, incredibili ementium, ac legentium vtilitate.

Nunc

Præfatio.

Nunc vero cum RERVM HISPANICARVM *Scriptores iam defeciſſent, omneſque conuicio pæne efflagitarent, ne Gens ea, & armis, atque ingeniis iuxtà celebris, totóque terrarum orbe clara, ab exteris ignorari non deberet, optimum factu Wechelianis viſum, pretiúmq; operæ fore, ſi eoſdem illos Annalium Tomos adeo deſideratos, atq; certatim expetitos incudi redderent, augeréntq; quoad eius fieri poſſet in maius. Amicorum hic eruditorum ſubſidium, vt ſuppetias ferrent, implorandũ fuit. Deplorandum vero prioris ſæculi vitio (attritis tunc Hiſpanis cùm Gotthicis armis, tùm bello cum Mauro aſſiduo debilitatis) adeo paucos Latinos ibi Hiſtoricos, eóſq; non admodum diſertos, vt illa ferebant tẽpora, exſtitiſſe; (Lucam enim Tudenſem fruſtra quæſitum nanciſci ad hanc diem Typographi non potuerunt) vernaculi vero Hiſpaniæ ſermonis plures fuiſſe hiſtoricos comperi, aut certe longe, quam Latinos, copioſiores: vt noſtra memoria ſcripſiſſe res Hiſpaniæ conſtat Ambroſium Morum Cordubenſem Tomis tribus poſt Florianum Ocampium: Hieronymum quoq; Suritam Cæſarauguſtanum Tomis ſex Aragonenſium domi, foriſque geſta librorum triginta, quot etiam annos impendit: Stephanum denique Garibaium Cantabrum Tomis item quattuor, & Petrum Antonium Beuterum Valentinorum facta. Mitto minorum Gentium reliquos, haud ſcio an ſatis, quibus legendis tempus teras, dignos. Surita quidem homo doctiſsimus Aragonenſium Annales ſuos Latine conſcribere aggreſſus eſt, quos* INDICES *Aragonum nominat, vidimúſque olim ab Auctore valde auctos, aſſeruatósq;, ac pæne dixerim ſepultos, & cum blattis, tineísq; rixantes in Carthuſianorum ad Cæſaraugustam cœnobio. Quos quidem Indices vtinam (ſi quid his votis proficere poſſumus) eius Aragonici regni Octoviri tandem aliquãdo è tenebris erutos bono publico, ingenti ſane gentis adeo ſplendidæ, & claræ gloria, atq; honore proferant, & in apertum, vt olim vernaculos eius Annales ediderũt, nunc referri iubeant. Alterius item Hieronymi Blancæ faſtos Magiſtratuum Aragoniæ Latine conſcriptos inde exoptamus, vt aliquando ceteris hiſce voluminibus trans Pyrenæos, bono ſane publico, ſubiungantur, atq; hoc quidem non optare modo, ſed & ſperare de eius regni incolis aliquando liceat.*

Venio ad ſymbolam de meis anguſtiis collatam, vt exſtet apud poſteros, cupio quidem certe, peregrinationis meæ per Hiſpaniam fructus aliquis: (cui rei tanquã Itenerarii vicem adoleſcens Pomponiũ Melã, Baticum ſcriptorem Toleti illuſtraram; & Senecam Rhetorem, domo Corduba, Philoſophi Stoici parentem Notis vberioribus ante hos ipſos annos ſedecim, expletis etiam Græcis hiatibus, Tarraconæ explicaram:) Tum vt grati animi teſtificationem aliquam dediſſe videar, fortiſſimæ genti bonis omnibus de me ſponte exſulanti meritæ, dum tribus in Aca-

demiis frequentioribus, Toletana, Cæsarauguſtana, & Tarraconenſi, honoris gratia, doctoris de ſuperiore loco perſonā ſuſtinere iuberet. Itaq; ne hoſpes in alieno ſolo, ac cœlo verſari perpetuo viderer, ſumſi in manus B. Iſidori Hiſpalenſis Epiſcopi Scriptorum Eccleſiaſticorum Catalogū, & cum antiquis membranis compoſitum meliorem feci: additis etiam, quæ in Colonienſi Petri Suffridi Friſii editione deſiderabātur, Ildephōſi, ac Iuliani Epiſcoporum additamentis. Hinc ad Roderici Ximenii Nauarri, Toletanorum in Carpetanis Archiepiſcopi Annales edolandos, amicorum rogatu, me conuerti: duabus ſane de cauſis lubentius, quod & antiquiſſimus pæne eſſet rerum Hiſpanicarum Hiſtoricus magnaq; in narrando fidei: deinde quod deprauatum admodum, & lacunis hiantem obſeruaſſem. Quamobrem faciendum putaui, vt ad αὐτόγραφον, quod in Toletanæ Eccleſiæ Bibliotheca aſſeruatur, committerem diligenter, & ſartum tectum redderem: adiectis & hic de Arabum hiſtoria, aliiſque libellis hactenus ineditis, atq; inuiſis. Ioannem quóq; Margarinū Gerundenſem Antiſtitē, cuius hactenus cognomentū ignoratum, natalibus ſuis reddidimus. Attulimus & Ferdinandum Garſiam Mattamorū de Hiſpaniæ Academiis, & claris Scriptoribus. Taceo reliquos à nobis erutos, ac veluti in lucem reuocatos Hiſpanos Auctores: omitto & Luſitanos, quos nuper in Vbiis Coloniæ Agrippinæ vir ornatiſſimus Arnoldus Mylius, accuratus, & eruditus typographus, me hortante maxime, euulgauit: opera nimirum Andreæ Reſendii, & Damiani à Goës Luſitanorum, Ioan. Geneſii Sepulvedæ Cordubēſis, & Hieronymi Suritæ Cæſarauguſtani Commentarium in Itinerarium Antonini Aug. Vt nihil interim dicam de Victoris Tunnunenſis Epiſcopi Africani, & Abbatis Biclarenſis Chronicis, Ingolſtadii nunc publicatis (qui, poſt Proſperum Aquitanum, Euſebij Chroniconpertexuerūt.) Quem quidem laborem ſi placuiſſe cognouerim, erit cur aliquando Sacros Hiſpaniæ Scriptores vno tomo, magno Bibliothecarum commodo, coniungendos curem.

Deliberanti autem mihi, cuinam potiſſimum hic labor inſcribendus videretur, nominis tui amplitudo ſtatim occurrit. Vſurpabo igitur per Parodian illud Poëtæ:

Cui dono Heſperiæ nouum volumen,
Arida modo pumice expolitum,
BALTHASSAR? Tibi: namque tu ſolebas
Omne æuum Chronicis notare chartis.

Cauſſæ multæ ſuppetunt. Primùm, quia in Hiſpanicæ nobilitatis flore, eruditiſſimus ipſe, eruditos amas, ac foues: quod gentilitium eſt familiæ veſtræ ornamentum, quæ Gymnaſium Societati erudiendæ iuuentuti, ingenti auditorum frequentia, exſtruendum curauit. Deinde quod Hiſtoricos

ſtoricos aſſidue tractes, cum patrios, tum Plutarchũ in primis ſummum & Philoſophum, & Hiſtoricum libenter, & quidẽ Græce legas: quo prudentia maior indies paratur, quam rerum vſus, Reiq́ publicæ tractatio abſoluit. Deniq́ quia amoris erga me tui, ac beneuolentiæ non raro teſtificationem dare ſoles, qui & Lipſium noſtrum, Belgii ocellum, collegamq́ noſtrum Martinum del Rium complecti ſoleas. Perge itaque, hæc æqui, boniq́ conſulendo, doctos homines re, conſilioq́ iuuare, & labantem noſtram, prô dolor, Belgicam Remp. conſtituere, ac fulcire. Sic Tibi, piiſq́ adeo omnibus eueniant quæ volo: & ex voto fluant omnia.

Vale.

INDEX AVCTORVM
PRIMI TOMI.

1. HISPANIÆ *Chorographia atque descriptio, & Tabula* Marii Aretii *Syracusani.* *pag.* 1
2. Abrahami Ortelii *Tabula* { Veteris *Hispaniæ.* / Noua *Hispaniæ.*
3. Ioannis Margarini *Episcopi Gerundensis Paralipomenon Hispaniæ, libri* X. *pag.*9
4. Roderici Santii *Episcopi Palentini historiæ Hispanicæ Partes* IV. *pag.*121
5. Alfonsi à Carthagena, *Episcopi Burgensis, Regum Hispaniæ Anacephalæosis. pag.*246
6. Lucii Marinæi Siculi, *Regii Historiographi, de Rebus Hispaniæ memorabilibus libri* XXII. *pag.*291
7. Franciſci Taraphæ *Canonici Barcinonenſis, de origine ac rebus gestis regum Hispaniæ, liber* I. *pag.*518
8. *Breuis Rerum à* Philippo II. *Hispaniæ rege gestarum descriptio.* *pag.*569
9. Ioannis Vasæi *Brugensis Hispaniæ Chronicon.* *pag.*572
10. Laurentii Vallæ, *Patritii Romani de rebus à Ferdinando Aragoniæ rege gestis, libri* III. *pag.*727
11. Ælii Antonii *Nebrissensis rerum à* Ferdinando V. *&* Eliſabe *Hispaniarum regibus gestarum Decades* II. *pag.*786
    Eiusdem *de Bello Nauariensi, libri* II. *pag.*906
12. Aluarus Gomecius *de rebus gestis* Franciſci Ximenii *Archiepiſcopi Toletani, libri* VIII. *pag.*927
13. *Inscriptiones aliquot Tarraconenses.* *pag.*1157
14. Damiani à Goes *Equitis Lusitani Hispania.* *pag.*1160
15. Michaelis Ritii *Neapolitani de Regibus Hispaniæ, libri* III. *pag.*1173
16. *Genealogia Regum Hispaniæ recens ex Italico translata, & diuersorum Principum ac Ducum Catalogus.* *pag.*1182

INDEX

INDEX AVCTORVM
SECVNDI TOMI.

1. B. Isidori *Hispalensis Episcopi* & B. Ildefonsi, *de Claris præsertim Hispaniæ scriptoribus atque Episcopis, cum appendicibus* Felicis, Iuliani, Braulionis, *& incerti auctoris, nunc primum editis, & Notis* Andreę Schotti *illustratis.* *pag.* 1

2. Roderici Ximenii *archiepiscopi de rebus Hispaniæ, libri* IX. *emendatiores & auctiores.*

Eiusdem *Ostrogothorum, Hunnorum ac Vandalorum historia. Item* Arabum *historia eiusdem ac Romanorum, nunquam antehac editæ.* *pag.* 25

3. Petri Pantini Tiletani Belgæ *de dignitatibus atque officiis Gothorum Commentarius* *pag.* 195

4. Io. Marianæ *ex Societ.* Iesu *historia de Rebus Hispanicis, libri* XX. *pag.* 205

5. *De* Academiis, *& claris Hispaniæ scriptoribus* Alphõsi Garsi Matámori *Hispalensis, liber singularis.* *pag.* 801

6. Damiani à Goes *Vita.* *pag.* 824

Eiusdem *Epistola ad Io.* Iacobum Fuggerum *pro defensione Hispaniæ, cum Responsione* Iacobi Fuggeri *pag.* 827

7. L. Andr. Resendii *Epistola Historica de Æra Hispanorum.* *pag.* 828

8. Nomenclatura *urbium Hispaniæ m.s.* *pag.* 830

9. Hieronymi Pauli *Barcinonensis de fluminibus & montibus Hispaniæ* *pag.* 834

Eiusdem *urbis Barcinonensis descriptio. Et Episcoporum Catalogus.* *pag.* 840

10. Hieronymi Blancæ *Regum Aragoniæ Catalogus, cum succincta eorum vita.* *pag.* 848

11. Ambrosii Moralis *Corduba.* *pag.* 853

12. Caroli Verardi *Expugnatio Regni Granatæ, Historia.* *pag.* 861

Lusitanica.

1. Damiani à Goes *Olisiponensis vrbis descriptio.* pag. 879

Eiusdem de rebus ac Imperio Lusitanorum ad Paulum Iouium *disceptatiuncula.* pag. 890

2. L. Andreæ Resendii *Antiquitatum Lusitaniæ, libri* I V. *& liber vnus Antiquitatum* Eboræ *ab* And. Schotto *latinus factus.* pag. 892

3. Iacobi Menœtii Vasconcelli *de Municipio Eborensi, liber singularis* pagina 985

4. L. Andr. Resendii *de Colonia Pacensi Epistola* pag. 997

Eiusdem *de Eborensis Ecclesiæ Sanctis ad* Bartholomæum Kebedium. pagina 1003

5. Ambrosii Moralis *Epistola ad* L. Andr. Resendium: *cum Responsione* Resendii *de Traiani Pontis inscriptione* pag. 1021

6. Io. Antonii Viperani, *de obtenta Portugallia à rege* Philippo pag. 1031

7. Hieronymi Conestaggii, *Patritii Genuensis de Portugalliæ Coniunctione cum regno Castellæ, Historia ex Italico sermone in Latinum conuersa* pagina 1062

8. Duardi Noni *Leonis Censuræ in libellum de Regum Portugalliæ origine, qui fratris Iosephi* Teixeræ *nomine circumfertur* pag. 1221

Eiusdem *de vera Regum Portugalliæ Genealogia.* pag. 1254

Æthiopica & Indica.

1. Genealogia *Regum Æthiopiæ.* pag. 1278

2. Christophori Columbi *de insulis nuper inuentis Epistola.* pag. 1282

3. *De Legatione Imperatoris potentissimi Æthiopiæ ad* Clement. *VII. Pontificem.* pag. 1285

4. *De regno Æthiopiæ ac populo, deque moribus eiusdem populi.* pag. 1286

5. Iohannis *Portugaliæ Regis literæ ad* Clementem VII. *Pontificem* pagina 1287

6. Damiani à Goes *de Religione & moribus Æthiopum.* pag. 1288

7. *Epistolæ aliquot Precioſi* Iohannis *Æthiopum Regis Damiano & Paulo Iouio Interpretibus:* 1. *Epi-*

1. *Epiſtola* Helenæ *auiæ Dauidis Æthiopum Regis ad Emanuelem Luſitaniæ Imperator. ſcripta.* *pag.* 1291

2. Dauidis *Æthiopiæ Regis literæ ad Regem* Emanuelem *Portugaliæ ſcriptæ.* *pag.* 1293

3. *Eiuſdem* Dauidis *Æthiopiæ Regis literæ ad* Iohannem *Portugaliæ Regem ſcriptæ.* *pag.* 1295

4. *Eiuſdem* Dauidis *Æthiopiæ Regis binæ literæ ad* Clementem VII. *Pontificem.* *pag.* 1297

8. *Deploratio Lappianæ gentis.* *pag.* 1313

9. *Lappiæ deſcriptio.* *pag.* 1314

10. *Epiſtola* Emanuelis *Regis Portugalliæ ad* Leonem X. *Pont. Max. de Victoriis in Africa habitis.* *pag.* 1315

11. *Epiſtola* Johannis *III. Regis Portugaliæ, ad* Paulum *III. Pont. Max. de rebus in Oriente feliciter geſtis.* *pag.* 1316

12. Damiani à Goes *Bellum Cambaicum ſeu Obſidio Vrbis Dienſis.* *pag.* 1319

Eiuſdem Bellum Cambaicum II. Commentarii III. *pag.* 1328

13. Iacobi Teuii *de Reb. ad Diu geſtis Commentarius.* *pag.* 1345

14. L. Andr. Reſendii *Epiſtola de Reb. Indicis ad Conradum Gochlenium.* *pagina* 1327

Hiſpa-

HISPANIAE SITVS,

A MARIO ARETIO PATRITIO SYRACVSANO, IN DIALOGI MODVM CONSCRIPTVS.

LODOVICVS, PRVDENTIA, CALIPHO.

QVISNAM mihi tantam adferet lætitiam, vt hæ me derelinquant tristes, quibus torqueor, cogitationes? causa, cur sim mœstus, nō quidem deest. ratio homines qua gubernantur, illam vincere perquam studet. Sum quamobrem in ærumnosa positus controuersia. PRVDENTIA. Certe nullam intueor mi vir causam, quare diutius tu istis incumbas cogitationibus pernicioſis. prudentium enim est (vt ipse haberis) fortunæ in rebus peractis cedere, in agendis vero, in quibus ab ipsa valde timendum, vel virtute, vel nouis repugnare inuentionibus. Sed quæso quid id est? LODOVIC. Nescis mea coniunx me magistratum gerere? nescis inter Cæsaris primores ad Italiam petiisse? rursus valetudine coactum perquam infirma illico remeasse? quid ergo grauius, quidve mihi iniucundius euenire poterat vnquam? Nempe huius ab ineunte ætate seruiui auo, etiam in Celsensi bello, vbi vulnera accepi plura: & huic etiam multum, vt tibi compertum est. Quid plura? quum illa dies, quam diu optaram, adfuit, seruire non licuit. ægrotus sum reuersus, quid molestius? PRVD. Quid faceres? nemo est qui tuum non inspexerit animum: liberes ergo tete, obsecro, istis tuis curis. Sed Caliphonem eccum, lætor quidem, erit tibi fortasse leuamen aliquod. LOD. Opportune, dic tu illi aliquid. PRVD. Salue Calipho, suntne aliqua, vel de cercopithece, epigrammata? CAL. Ex Italia redeo cum Cæsare adeo exanimatus, vt mihi haud vnquam erit curam faciundis versibus nauandum posthac. PRVD. Macilentus es, & raucus. CAL. Mos est illis qui in aliquam eunt expeditionē, interrogantibus quo properent, hilari cum fronte ac voce elata se ad bellum gerendum proficiſci respondere: at vero hi, si viui è castris remeant, vnde veniant rursus interrogati, tenui voce vultuque dimisso, vno verbo è militia se venire aiunt. Porro etsi res gestas mea potius interfit scribere, quam arma gerere, nihil tamen supereſt mihi præterquam vita. omnium namque rerum iacturam feci. PRVD. Malo me Hercule impræsentiarum, mi Calipho, sermones quibus alacriores fiant adstantes, habeantur, quam locus sit aliquis tristitiæ: sic dii te adiuuent, missa ista faciamus. CAL. Quid iubes? PRVD. Dic meo viro historiam, vel fabellam duntaxat, quæ sit ei voluptati. CAL. Vnde exordiar? dicam Cæsaris Bononiam ingressum, ad diem solemnem, qua fuit diademate coronatus, cum Hispani proceres aurum & gemmas induti diuitias ostentarunt suas? LOD. De his omnibus binis me literis certiorē tum fecere: potius Hispaniæ situm abs te, ac recentiora, quæ ad prisca faciunt, nomina enodata vellem audire. CAL. Onerosam prouinciam. LOD. Quid onerosam? nonne tibi illius diei venit in mentē, qua Toletum versus iter facientes nos, ad Solorii montis ac Carpetanorū iuga cum venimus, & regiones, & labentia hinc inde flumina admodum fuimus scrutati? Verum te plurima audiui tum nunciantem. itaq; si me amas, fac quod ipse rogo. CAL. Quam libentissime obtemperabo tibi, vt semper. Sed quum vel Mauritanorum, qui Hispaniam occuparunt, barbaries, vel temporis longioris immanissima rabies, non modo nomina, sed & rerum faciem quoq; permutassent, difficile erit quod iubes obseruare: nihilominus tamen capessam iussa, tametsi meo repugnaturos iudicio videam quamplurimos, præsertim si meis forum spargetur nugis. PRVD. Eia rumpe moram, mutis quidē veluti qui loquitur, non tamen surdis recitare videberis.

CALIPHO, LODOVICVS.

HISPANIA montibus Pyrenæis, ac mari noſtro, Atlantico deniq; Oceano, & ſinu Cantabrico perſtricta, primam partem Europæ efficit ab occidẽte. Pyrenæi hi ſunt montes qui adhuc priſco gaudent nomine, quibus ab interiori mari ad ipſum Ibericum pelagus protentis Hiſpania à Gallia ſeparatur. Quæ in duas primum diuiditur partes, citeriorem & vlteriorem. Et vt valeat quiſque melius eius percipere figuram, hoc in totius Hiſpaniæ deſcriptione ordine vtendùm nobis duximus, quo hactenus nemo vſus. In Oretania igitur, quæ regio maritimum attingit littus, in quo Carthago noua, nunc Carthagena, promontorium eſt Scombraria, à noſtris Caput Depalis nuncupatũ. Hinc mons Solorius paulatim ſeptentrionem verſus oritur, qui modo accliuis, modo infimus & apertus (vt Ptolemæus & Plinius oſtendunt) per Carpetanos, Vaccæos, Vectones, & Celtiberos, ad Cantabros vſque procedit. Hi montes ea complectuntur oppida, quæ in præſentia Cuenca & Siguenca (Concia & Serguntia olim) indigenis dicuntur, ad montem vſque producti, quem Moncaium vocant, & hinc ad læuam declinantes Cantabriæ iugis eunt obuiam. Moncaium, an à Caco nomen deductum ſit, quaſi montem Caci, adſtipulari nõ audeo. Et Siguenca vrbs, non Seguntum quidem olim, ſicut multi prædicant, ſed Serguntia, per cuius agrum Durius perlabitur. Strabo, Durius, inquit, præter Numantiam oramque Serguntiam currit. Ergo quicquid terrarum ad orientem hæc iuga relinquunt, citeriorem: ad occidentem vero vlteriorem eſſe Hiſpaniam, antiqui voluere. Nempe Oretanos maxime ad meridiem vergere, ad mare vſque peruenientes, & mox Carpetanos ad Aquilonem declinantes, nouiſſimos Callacios autumat idem Strabo. Ac Hiſpaniam hoc diſtinctam modo, in quatuor rurſus partes, Bæticam, Luſitaniam, Callaciam, & Tarraconenſem diſtribuendam omnino nobis videtur. Romani nanque in tres vlteriorem Hiſpaniam, vt ius facilius diceretur, diuiſere, antiquiſſimi licet in duas per longitudinem. Nec labor quidem erit alicui Tarraconenſem ipſam agnoſcere prouinciam, quum non ſit minor quam ipſa citerior Hiſpania eſt. Nam hæc vnam partem facit, vlteriore in tres diuiſa prouincias, in Bæticam, Luſitaniam, & Callaciam: quæ & Ana & Durio fluminibus diſcretæ, Oretanis Carpetaniſque adhærent, dum tendunt in occaſum. Et vt res longe ſit vobis notiſſima, ea qua potero facilitate explicare nitar. Ana, qui Bæticam à Luſitania diſterminat, in Laminitano agro, circa oppidum quod Cagnamares Hiſpanis dicitur, ex vaſtis oritur ſtagnis: & triginta M. paſſ. decurrens obtuſis totum ſe propere condit cuniculis, rurſuſque ſtadiorum ſexaginta quatuor ſubterraneo peracto curſu, ad oppidum, Villarta quod nuncupatur, totus renaſci conſpicitur: qui Emeritam fama antiquiſſimam vrbem (quæ ſuo lætatur nomine, vna dempta, alteraue tantum mutata litera: Meridam nanque dicunt) abluit, & in Oceanum erumpit. Guadianam Mauritani Hiſpanis dominantes hunc nominarunt amnem: quod flumen Anæ ſonat. Guad ſiquidẽ illi, nos flumen dicimus. Ora autem, quam ad meridiem ipſe detrudit amnis, quæ mari percutitur, quæve diuiti cultu ac fertilitate cæteris omnibus antecellit, Bætica, à Bæti fluuio eam mediam reſecante, fuit olim cognominata, cuius pars ab noſtræ tempeſtatis hominibus Andaluſia adpellatur, quaſi, vt auguror, ante Luſitaniam, mutatis literis. partẽ inquam, quoniam nõ tota, cui Bætica tunc nomen, nunc Andaluſia eſt: propterea quod ea, quæ Mariano monte ad meridiem ſtringitur terra, duntaxat Andaluſia eſt: reliqua vero inter ipſum montem & Anam fluuium poſita, vel inter vtrunq; flumen. Bæturia erat pars tamẽ Bæticæ, in duas à Plinio diſtincta partes, totidemq; gentes, in Celticos, qui Luſitaniam attingunt, & Turdulos, qui & Luſitaniam & Tarraconenſem: illi Hiſpalis conuentus (in conuentus tum Hiſpaniam diuidebant) hi quidem Cordubenſis. Quos ipſe ſic interpretor, primos regioni quam Extremaduram, alteros quam Manchiã vocant iuniores, tribuo, qui omnes tum Bætici. Et id quoque videtur de Turditanis ſentire Strabo, qui confeſtim in Romanorum ritum, Latiali penitus vtentes ſermone, ante alios mutati ſunt. Marianus autem mons, cuius Ptolemæus & Plinius mentionem faciunt, ab Hiſpanis Serra Murena nuncupatur. Cæterum Bætis fluuius (à quo Bætica, vt dictum eſt) in præſens Guadalchebir, quod eſt flumen magnum, à Pœnis inditum nomen, Tygenſi ſaltu in monte Argento, circa oppidum Caſtaonem exoritur. Noſtri Caſtaonem Alcarras, Argentum vero montẽ, Serram Alcarras vocant. Hic ergo & mediam Bæticam influit, Cordubam tot claris viris inſignẽ, atq; Hiſpalim, illius oræ caput, modo Siuiglam, tangens, & in Atlanticũ Oceanũ effunditur. Tarteſſum hunc vocitarunt nonnulli, à Carteia ciuitate, quæ Tarteſſos à Græcis dicta, ad Bætis oſtiũ, vnde Tarteſſus ager. Carteiã ab Hannibale fuiſſe dereptã, ſcripſit Liuius. Bętis inſuper Salſum admittit fluuiũ, qui ab eo, quo ipſe Bætis, erumpit monte, nunc Guadelemar dictus: apud quẽ cum Pompeio Põpeii filio, manus Cæſar cõſeruit. Bæticæ latus

mariti-

maritimum ab Herculeo freto, ad eos quos diximus Oretanos, & nouam Carthaginem, Baſtetani obtinebant, à quibus Baeza & Baza oppida nomen ſortita ſunt. Hi rurſus Baſtetani ab occaſu Baream regionem, Mauitaneam, mox Deitaniam, & deinde Conteſtaniam complectebantur, autor eſt Plinius. Oppida vero retrogredientibus ſeſe offerunt, poſt Scombrariam promontoriũ quod ſupra nominauimus, ipſa Carthago, ab Haſdrubale ædificata, vbi Scipio Africanus virginẽ vnam inter captiuos adductã (quę forma erat inſignis) Luceio ſponſo reperto intactam reſtituit. Hic itẽ in ludis ab ipſo Scipione factis, duo Hiſpani principes, Corbis & Orſua patrueles, de regno diſſidentes alterius in alterũ facto impetu ambo periere. Promontorium deinde, cui modo caput Guatre nomen, olim Charidemum: & mox portus magnus, vbi Almeria ſita eſt, Salabina, Selbrehia accolis vocata, Malacha, & Salduba: de quibus talẽ facio coniecturam Ptolemæo autore. Malachamtunc fuiſſe mihi perſuadeo, vbi nunc Caput Maducæ: at vero vbi Malacham in præſens reponunt, Saldubam tunc, cum flumine Fœderatorum, cui Salduba nomen. Et mox Beſſulam fluuium ad oppidũ Marbellã in mare erumpere puto. Vbi Haſdrubal Barchinus primum, Mago deinde, & Haſdrubal Giſconis à Scipione fugati, vt narrat Plutarchus. Mons Calpe, quem montem Gibeltar vocitant, iuxta fretũ, Abilam Africæ montẽ ſpectans: quos Herculis columnas eſſe, quaſi ærumnarum metas, in fabulis traditum eſt. Et iuxta, oppida quibus Sola & Barbe nomen, Alcafirã & Tariffam quæ à noſtris cognominari auguror, licet alii aliter ſentiant. Poſt hæc Iunonis templum ad Oceanũ, in oppido Belon, & id in præſentia Trafalgar, & flumen Belona. Gadis item, ſeu Gadira inſula paulo à continente ſepoſita, Bæticæ proxima. Hinc demum ad Sacrum promontoriũ, à nautis noſtri ſeculi Caput Sancti Vincentii vocitatum, ager omni vbertate felix diſtenditur. Ex mediterraneis autem, præter quas diximus, Hiſpalim & Cordubam, Carmona & Nebriſſa, nunc eiuſdem nominis. Ac nonnulla quidem nouiſſimis oportet oppida interpretari nominibus, Oroſpeda, quod Oropeſam eſſe credimus: & Abdera non lõge à Malaca oppidum in mediterraneo, vel quod Plinio placet, Ebura. Ipſe Vbidam quemadmodũ dicere auderẽ, ſic & Eguam, Eſigam fuiſſe exiſtimo. Munda vrbs, quam Mundecaram nunc vocant: apud quam Pompeium Pompeii filium Cæſar in fugam vertit: autor eſt Hircius. Plinius tamen duas fuiſſe Mundas, in Luſitania alteram inter Durium & Tagum, alteram vero in Bætica, ſcriptũ reliquit. Itẽ vrbs opulentiſſima in hac erat regione, Oringis, quam ad expugnandam, quia Pœnis ſtudebat, Scipio fratrẽ miſit. Et ea quæ in nominibus nullã habent cum priſcis ſimilitudinem: Granata imprimis vrbs populoſa, quæ victis Pœnis à Ferrando Aragonio rege Chriſtiano ritui vendicata, omnibus Hiſpanis multo eſt oppidis feracior. Singiliam oppidũ in Bætica reponit Plinius. Et fluuius qui Granatam abluit, nunc Xinil vocatur, poſſumus propterea Granatam Singiliam vocare, ſi licet. Vrſaonem ab Hircio in Commentariis citatum oppidũ, nos Vſſunam vocamus, præſertim quod nõ longe ab Hiſpali illud oſtendit. Et Tuccis, quod Tucinum fortaſſe: Carbulo, Carpium. Et Murgis vrbs, quam Murſiam eſſe puto. Iaen deniq;, Xeres, ciuitas regalis, Anduiar, Antichera, ſunt hæ ciuitates, quæ vigent his à recentioribus adpellata nominibus, quas interpretari non audeo. Ac ſatis quidem de hac parte dictum eſt, nunc ad reliquas: breuiter enim omnia explicare volui. LODOV. Credo profecto de Murgi: nam in Bætica illam Plinium collocare memini me legere.

CALIPHO, PRVDENTIA.

AB Ana ad Durium quæ clauditur ora, Luſitania eſt, à Luſu Liberi patris dicta: autor Varro. Nec his quidem incongruum mihi videtur pauca Plinii inſerere verba: Vniuerſa autem quæ de Hercule, ac Pyrene, vel de Saturno traduntur, fabuloſa imprimis, vt arbitror. Hæc ille de Hiſpania. Durius igitur qui Duero ab Hiſpanis, ſtadiis centũ ab Numantia illa quæ vna tot ſtrenuos, totq; duros, veluti Hiſpaniæ totius robur, milites ſola peperit, ortum habere cernitur. Numantini igitur poſt decimum quartum annum obſidionis, cum amplius ſe tutari non poſſent, in rabiem conuerſi, duces ſuos, ſeq;, patriamq; ferro, & veneno, ſubiectoque vndique igne peremerunt, adeo vt triumphus fuerit Romanis tantum de nomine. modo vero non Numantia, ſed Soria exiguum oppidum. Terra autem, quam Durius ad læuam ad Anam vſque, in Oceanum properans relinquit, Luſitania eſt, Tago auriferis arenis celeberrimo amne per longitudinem reſecata. Tagum, qui non alio ac ſuo gaudet nomine, ad Carpetanos in montis radicibus, ſtadiis quinquaginta ab oppido paruo cui Tragacet nomẽ, quod non multũ abeſt ab vrbe Concia (quã Cuencam, vt ante dictum eſt, adpellant) naſci non dubium eſt. Qui vbi Toletum, noſtra tempeſtate regalem vrbem, oppidaque infundit plurima, fluuiorum etiam admittit multos,

Olisipponenses, nunc Lisbonenses, muros influit, & in mare vasto facto ostio demum se proiicit. Nec cum illis quidem sentio, qui Toletanos Carpetanos esse dicũt: quandoquidem hos distinctos esse, alteros ad Tagi ortum, alteros illis proximos, haud vereor. nam & Plinius illos distinxit. Carpetani (ait) & Toletani Tago flumini impositi. Et in Oceano Barbarum promontoriũ, quod nostri Caput Spiches, & mox Olisippo ab Vlysse condita, si Solino credimus, vrbs, quam Lisbonam vocant, in extremis Lusitaniæ oris ad Tagi ostium sita: quæ hac tempestate nobilis, & Africano diues commercio. quius nanq; ciues mercaturæ gratia Æthiopicum per Atlanticum nauigant mare, Africæ sinus penetrantes. Nec illius quidem regionẽ (vt multi delusi credunt) tantummodo fuisse Lusitaniam adfirmo: quoniam ea Lusitaniæ pars, quæ mari adfixa, esse Portugallense regnum certũ habeo tantum, ita quod pars erat, & non tota Lusitania. Erat enim tum hæc non parua regio, quum Ana, & Durio, ac iugis etiam Carpetanis fuisset terminata. Et nunc quidẽ de huius regionis oppidis. Nam præter Toletum (de qua supra scripsimus) Segouia vrbs diues, ac cunctis fere Hispanis nota, sub nemore posita, & in ea aquæductus maximus, qui pons ab Hercule constructus peruerse vulgo creditur. Sunt & qui iuga, quibus hæc sita est ciuitas, Carpetana esse volunt, in quorum ire sententiam omnino non placet. Porro quum Carpetana iuga Oretanis omnes scribentes adiungant, quumq; Ptolemæus nullũ in Lusitania esse montem asserat, rem non aliter, ac scripsi, in animum induco meum. At Ptolemæi forte sententia alicui si non satisfacit, eo quia montes, vbi ipsa Segouia, & illis proximi quos Guadaramę nunc vocant, aliique etiam in ipsa visuntur Lusitania: ego de illis qui digni erant, quorum mentio fieret, Ptolemæum esse locutum, respondeo. Et item Obila quę Abila, & Salmantica famosissima Academia, Moro deniq;, & Talabrica, modo Mora, & Talauera. Sunt oppida nonnulla quæ viuunt, & nihil cum antiquis faciunt in nominibus, tum quia id quod habebant antiquitatis, penitus amisere, tum quia fortasse deinde condita. Vallisoletum oppidum magnificum, & rebus necessariis maxime refertum. A quo haud longe abest Methina de campo (vt ipsi) omnium rerũ, propter hyemales nundinas, menses tres, totidemque æstiuales ibi celebratas, nobile emporium. Emporia quæ Empudia, Toro, Camora, Metina Rosseci, Illesca, Vccagna, & tandem Madrid oppidum, viuis vndiq; silicibus constructũ, & hoc nulla vnquam est victus penuria fatigatum, nec cœli grauitate oppressum. Alcala Definari (sic ipsi aiunt) à flumine Finari, quod Tago absorbetur, vbi artium floridũ gymnasium, & hoc Complutum esse ab Ptolemæo demonstratũ oppidum, Hispani pro certo habent, sicq; illud in publicis adpellant rationibus. Et non longe aliud, Guadalaiara à Mauritanis nominatum, quod flumen lapidum significat, vbi Iacobus Mendocius Infantasciorum dux habitat, vir, præter nobilitatem, munificentissimus. PRVD. De illustribus viris ac de domorũ pariter nobilitate si facienda verba, Toletanam domum quoque, aliasque etiam antiquissimas merito memorare fas est. CAL. Per id tempus præter duas, Mendociam & Toletanam, quas nominaui domos, Cerdeam, Cardoneam, Larensem, Velasceam, Pimentellam, Stunicam, Henriticam, Orosiam, Cordubensem, Limensem, Gusmaneam, Mondragoneam, & quæ antiquissima, Patiecam, scio quidem esse clarissimas, attamen nolo de his nunc agere. PRVD. Quid Patiecam: domũ antiquissimam ais? CAL. Quendam Lucium Iunium Patiecum Cæsaris in Hispania bella aduersus Pompeii filios gerentis socium reperio. PRVD. Operæ precium est audire. CAL. Hircius in Commentariis de Corduba loquens, Cæsar ait, eam ciuitatem omni tempore optime de populo Romano meritam esse sciebat. Sex cohortes secunda vigilia iubet proficisci, pariq; equites numero, quibus præfecit hominem eius prouinciæ notum, & non parum scientem, L. Iunium Patiecum. Hæc ille.

CALIPHO, LODOVICVS.

DVABVS vlterioris Hispaniæ partibus absolutis, ad Gallaciam describendam ipso cogimur ordine. Et hanc non solum eam, quam Galiciam vocant, esse volumus, quæ vt nemoribus, montibus, ac aquis etiã abundat, ita messibus nuda penitus: sed & omne quoque vlteriori Hispaniæ quod supereſt, Bætica & Lusitania exceptis. Est in hac prouincia in Oceanum protendens promontoriũ magnum, quod Artabrũ nominarunt, nunc Caput finis terræ: veruntamen his qui de hoc aliter sentiunt, Strabonẽ adduco testimonio, nullũ aliud memorabile promontorium inter ipsum Artabrum & Pyrenes promontoria reponentẽ. Minius amnis hanc infundit oram, & in Durium se recipit. Cæterum Asturi, nunc quoq; Asturi, huius regionis partem habitabant. Et his proximi Cantabri, partim montium cacumina, partim loca maritima in septẽtriones spectantia incolentes, & eã regionẽ quam Biscaiam dicimus, & montes etiam Liconitiurgis ciuitatis ad Iberi vsque amnis ortum

tum obtinebant: siquidē Iberum ipsum qui ex illis videtur montibus erumpere, in Cantabria nasci & Plinius & cæteri omnes sunt testes. Callaciorum oppida quæ vltra Durium ad Aquilonē: Asturica vrbs olim magnifica, nunc Astorga: & Liconitiurgis copiosa mercatura, compluribusque etiam equitibus & nobilibus clara vrbs, quæ Burgos incolis dicitur: Arunda siue Arandis, quam ab amne Arandam Durii adpellant: & in eodem fluuio Pallantia, quæ Palentia: & nomina recentiora præterea, Leonem vocant Hispani ciuitatem quandam quæ haud multum distat ab Astureca. Est & Compostella, vbi Diui Iacobi templum, quæ eiusdem tantum miraculo memorabilis. Homines præterea olim duri, & omni expugnatu difficiles, nullum tunc colentes deum, tantum Lunæ peracto orbe nocte ante fores saltus agitabant. Ac de vlteriori Hispania quidem satis dictum videtur, deinceps ad citeriorem, vel Tarraconensem prouinciam transeamus. LOD. Sum omnino exutus illis quibus eram obsessus curis, perge oro, vt magis lætus euadam.

CALIPHO, PRVDENTIA, LODOVICVS.

TARRACONENSIS prouincia à Pyrenæis montibus, qui Hispanias Galliasque distermiant, duobus promontoriis diuersis insurgit: angusta primo, paulatim deinde se pandens, vlteriorem iam latior facta contingit Hispaniam. Promontorium alterum interiori mari percussum, Veneris templum, nunc portum Veneris nominant: alterum in Iberico pelago OEaso tunc, quod illud esse arbitror cui modo caput Berton nomen. Hæc rursus Balearico à meridie, ab septentrione ipso Iberico mari adstricta, adfixaq; Pyrenæo currit in occasum, & Oretanis, monte Solorio, Carpetaniſque iugis ab aliis Hispaniæ oris distinguitur. Plinius in Tarraconensi Cantabriam recondere videtur prouincia. Huius oppida nonnulla quanquam non illis à iunioribus cognominantur nominibus (prisca enim temporum varietate nomina defecere) nos tamen nouissimis quoad fieri poterit, adaptare conabimur. Principio à læua Pyrenæi montis ad mare nostrum Gerundenses populi Galliæ fines colunt, & hi Geronam tenent vrbem, quam Gerundam quondam dicebant. Cæterum ab hoc mari Ibericum sinum versus, per Celsenses & Iaccetanos, ad Nauarræ (vt Hispani aiunt) vsque limites, Ausetani, Itani, Lacetani, ac per Pyrenæi radices, Ceretani discurrebant: autor est Plinius. Et post eos Vascones ad mare Ibericum, & Pampelonenses, quos Nauarros esse auguror Plinii verbis persuasus: ait enim quod Vasconum saltus proximus est Pyrenæo per Oceanū. Et Strabo item ad septentriones supra Iaccam, vbi Pompelon à Pompeio dicta, Vascones reponit. Iaccetanæ gentes olim nobilissimæ, quæ à Pyrenæi radicibus ad Ilerdam vsque latius extendebantur, vbi Sertorius bella gessit extrema: itaque hinc expulsus, apud Saguntinos fuit ab suis dolo interfectus militibus. Victoria oppidum idem tenens nomen prope Cantabros: in quorum montibus Iberi amnis ortus inspicitur, quem nostræ ætatis mortales Hebrum, Thraciæ Hebri nomine decepti, nuncupant. Iberus ab Ibera olim vrbe opulentissima dictus: à qua non procul Scipio Pœnos vicit, & Hispaniam vniuersam populo Romano adiunxit, vt Titus Liuius testimonio est. Ergo Cantabriæ iugis Prouincia de Campo (sic ipsi dicūt) duobus ex fontibus è rupe scaturientibus, haud procul oppido Iuliobrica dilapsus per Celtiberos, & Dertosam cōfluens mare subit Balearicum. De quo sic: Iberus amnis nauigabili commercio diues, ortus in Cantabris, haud procul oppido Iuliobrica. Hæc Plinius. Celtiberi quos nominauimus, à Celtis Galliæ populis illuc profectis ripasq; colentibus Iberi, & Iberis indigenis, ex duob. vno facto nomine, Celtiberi sunt dicti, spaciosam tenentes prouinciam qua Segorbienses & Numantini claudebantur. Segorbienses hi sunt, quorū vrbs Segorbia, in Valentino regno. In Celtiberia Cæsarauguſta Romanorū colonia, Ibero adfusa, vbi pons lapideus memorabilis, nobilissimis ciuibus ornata, quam ab Cæsare Augusto propagatam, Cæsaraugustā dixere, quum antea Salduba nuncuparetur. Zaragozam turbato vocabulo, ac mutatis literis nunc vocant: tametsi in tabulis publicis prisco ipso non fraudant nomine. Ac ad Bæticæ fines reuertor. Satabis fluuius per Contestaniam, nunc Consentaniam, labens, ab eo monte, quo Bætis, egreditur, & in mare nostrū ad oppidum modo Guardamar, effunditur, quem Hispani Seguram vocant. Nec hunc quidē admodū effugit Sucron, nunc Xuccar, apud quem Pompeio & Sertorio congressis, æquo fuisset Marte pugnatum, nisi Pompeius vulnus adcepisset. Oritur circa Carpetanorum oppidū cui in præsentia Tragacet nomen, per vrbem Conciam & pontem qui Talaiolæ dicitur, dilapsus, Algiram oppidū haud procul à Valentia cingit, & alteri se adiungens fluuio quem Gabrielem vocant, mari nostro sese immiscere visus est. Setabis vrbs, quam Xantinam esse arbitror. At nunc Valentiam, quæ suo illustrata nomine viuit amœnissima ciuitas, adcedimus. Est itaque equitibus nobilissimis insignis, ac in totius Hispaniæ prouinciis nitore, splendore insuper

nulli ſecunda, cum flumine Turia, modo Guadalabiara à Mauritanis inditũ nomen, quod flumen album ſonat, cuius ortus apud Celtiberos. Non longe à Valentia per occaſum ſtagnum abeſt, memoratu dignum, piſcoſum, & immenſum, de quo nuſquam legi factam mentionẽ, niſi apud Plinium. Conteſtaniæ, inquit, ſinus regio Edetania amœno prætendente ſtagno, ad Celtiberos recedens. Et poſt hęc de Valentia agit, quod nunc Albuferam adpellant. A Valentia autem Saguntum haud procul à mari, ciuium Romanorum oppidum, nunc Moluiedro, vbi theatrum cum ſcena, cui nihil deeſt, ac plura etiam antiquitatis veſtigia, quæ imaginem quandam vetuſtatis oſtendunt. Saguntini ab Hannibale obſeſſi, quum de ſalute deſperaſſent, argentum aurumq; omne ex publico priuatoq; in forũ collatum, in ignem ad id raptim factum coniicientes, eodem pleriq; ſemetipſos præcipitarunt. Dertoſani mox celeberrimi quondam populi, quibus Dertoſa (quam Tortoſam vocamus) ad Iberi oſtium colebatur. Et hinc non procul Tenebrium promontorium, & Tenebris portus ad occaſum. Vnde recedentes per ortum vetus nos aduocat Tarraco, à qua nomen tota eſt ſortita prouincia, quæ littori impoſita totius eſt regionis vetuſtatis caput. Tarraconam hanc adpellamus, vbi Scipionum interitus. Ab ea ſexaginta ſex M. paſſ. ſolem orientem verſus, per maritimum littus tendenti Barcinum olim paruum oppidum, Barſellona impræſentiarum clara ciuitas, prudentiſſimis imprimis ornata ciuibus, eſt obuia. Et inde Lunarium promontorium, à noſtris Caput de Vallis: circa quod Blanda oppidum, nunc Blanes. Gerunda item, quæ Gerona nunc ciuitas, de qua fecimus mentionem, & Emporiæ, modo Empuriam vocant, cum flumine Clodiano. Roda oppidum iuxta Veneris templum, nunc Roſes dictum. In mediterraneo autem Ilerdenſes, vetuſtiſſimi populi, ad Sicorim fluuium Ilerdam ciuitatem, quã Leridam vocitamus, vbi publica gymnaſia, incoluerunt. Sicoris ergo fluuius, qui Segre impræſentiarum dictus, à Pyrenæo monte per illius muros & pontem, quem diximus, ciuitatis diſcurrens, Ibero non multum peragrando abſorbetur. Et à Sicori Siculos ipſos habere nomen, memoriæ proditum eſt. Populos nanque illuc transfretaſſe, ac eam Siciliæ partem quæ ad occidentem vergit, incoluiſſe adfert Thucydides. Cinga huic vicinus fluuius, qui Singa modo, pontem & oppidum quod Fragam recentiores nuncupant, abluens, Iberum rapido petit curſu. Et inter hos fluuios Monſion oppidum. Cæterum ab Ilerdenſibus ad Pyrenæum Oſcenſes, quorum nos ciuitatem Hueſcam vocamus. Ac alia oppida quæ haud ſunt priſcis ſimilima in nominibus: in Celtiberia Taragona, Balbaſtrum, Teruel, Boria, & denique Calataiut, quod an ſit Calatagurium oppidum à Strabone citatum, penitus ignoro, à quo diſtabat ad occaſum P. M. circiter ſedecim Bilbilis in quodam tumulo, cuius ruinæ viſentibus adhuc fidem faciunt. Ac quicquid referam amplius ſupereſt nihil, plura dixiſſe videor, quibus etſi vobis non ſatisfeci, obtemperaui tamen. PRVD. Gratias, quia nobis geſſiſti morem, agimus mi Calipho. LOD. Omnia, quemadmodum pollicitus es, breuiter dixiſti. At quia rem feciſti gratam nimis, me perinde ac te vtere, paratum me inuenies procul dubio.

HISPANIÆ SITVS EX PAVLI OROSII LIB. I. CAP. II.

HISPANIA vniuerſa terrarum ſitu trigona eſt, & circumfuſione Oceani Tyrrhenique pelagi peninſula efficitur. Huius angulus prior ſpectans ad orientem, à dextris Aquitanica prouincia, à ſiniſtris Balearico mari coartatus, Narbonenſium finibus inſeritur. Secundus angulus eius Circium intendit, vbi Brigantia Galleciæ ciuitas ſita, altiſſimam pharum, & inter pauca memorandi operis ad ſpeculam Britanniæ erigit. Tertius eius angulus eſt, qua Gades inſulæ intentæ in Aphricum, Atlantem montem interiecto ſinu Oceani proſpiciunt. Hiſpaniam citeriorẽ ab oriente incipientẽ, Pyrenæi ſaltus à parte ſeptẽtrionis vſque ad Cantabros Aſtureſque deducit, atque inde per Vaccæos & Oretanos, quos ab occaſu habet, poſita in noſtri maris littore Carthago determinat. Hiſpania vlterior habet ab oriente Vaccæos, Celtiberos, & Oretanos, à ſeptentrione Oceanum, ab occaſu Oceanum, à meridie Gaditanum Oceani fretum, vnde mare noſtrum quod Tyrrhenum vocatur, immittitur.

IOAN-

IOANNIS EPISCOPI GERVNDENSIS PARALIPOMENON HISPANIÆ LIBRI DECEM.

AVTORIS PROOEMIVM, IN QVO FERNANDO ET ELISABÆ, CASTELLÆ ET ARAGONIÆ Regibus, præsens opus consecrat.

VM descripsissem libris decem obliterata Hispaniæ, quibus illa dignius consecrare potui, quam vobis serenissimis Ferdinando & Elisabæ Regi & Reginæ Castellæ & Aragonum? qui succedentes paternis & auitis regnis, ipsa coniugali copula, vtriusq; Hispaniæ citerioris & vlterioris vnionem fecistis: quæ à Romanorum & Gotthorum temporibus semper diuisa, nunquam sub eodem imperio perstiterunt. Accedit ad hoc non modo autoris deuotio in eius benemeritos Reges & Dominos, sed & virtutis laus & omnium præconium de suscepto bello aduersus illum Bæticum ac Machometicum Regem, qui per multa tempora ipsius Hispaniæ partem occupatam tenuerat, in magnum Regum Hispaniæ non minus opprobrium quam iacturam. Quoniam si ab ipsa pellatur Hispania, ipsius prouinciæ pene omne imperium apud nos sit necesse est, & Christiani nominis religio in tota ipsa colatur Hispania. Ex qua re consecuturi estis æterna vita præmium, immortalemq; gloriam & honorem, vt constituamini supra omnes Christiani nominis Reges & Principes seculi nostri decus & gloria. Quum videamus huius ætatis nostræ Principes non modo ad dilatandam Catholicam fidem non elaborare, verumetiam vim quam continue Turcus Christiani nominis hostis in Christicolas infert, propulsare recusent ac negligant, alii secum pacisscentes, alii tributa illi pendentes, alii somno & desidiæ vacantes. Ex quo factum est, vt ætate nostra Turcus ipse transacto Hellesponto Byzantium primum illiusque imperium, inde vniuersam Græciam, Dalmatiam, Macedoniam, Epirum, aliasq; plures prouincias, magnam insuper Europæ partem à veri Dei religione cultuq; auerterit & occupauerit. Adeoque creuit eius audacia, vt Rhodum vnicum Christianæ religionis propugnaculum obsidere, & fines Italiæ inuadere ac vastare non dubitarit, nobilemq; Hydronti vrbem in Apulia expugnare ac diripere, incolis trucidatis. Vos autem serenissimi Reges huic cladi velocissime occurristis munitissima ac opulentissima classe, cæterisque dormitantibus Pontificem maximum, cæterosq; potentatus Italiæ vestris legationibus solicitastis ad vindicandum tantam Christianæ religionis offensam. At vbi omnium torpentes animos comperistis, animum erexistis ad eliminandam ab Hispania Machometicam sectam, omnium antecessorum vestrorum irreligionem ac negligentiam emendando. Suscipite igitur serenissimi Reges opus oblitorum Hispaniæ, cuius præclara antiquitas nulli prouinciarum non modo Europæ, verum nec totius orbis cedit. Cuius exordia siluisse vsq; ad nostra sæcula, Hispanis, tanquam in fine mundi iacentibus, obscuritatem tribuit: arguitq; priscorum aut ignorantiam aut negligentiam. Eoq; potissimum gloriosum visum est huius operis sumpsisse laborem, quoniam per illum video prouinciæ afferri splendorem. Et illud gloriosius consideratum est, quod ipsa obliterata instaurari contigerint temporibus vitæ vestræ, quorum ætate & imperio non dubito nobilissima primordia præclarissimis vestris operationibus illustrari.

DE HISTORIOGRAPHIS HISPANIÆ.

VM inter rerum maximas Hispaniæ vbertates, illius præcipua à scriptoribus gesta accuratissime perscrutarer, tantam huiusce rei ariditas exhibuit admirationem, quod non leuem attulerit, si quo modo fieri potuit, vt inde tot viri clarissimi procedentes, Hispaniæ tam grandia clarissimaque gesta scripturis tradere sint obliti. Et quoniam inter omnes quos memoria hactenus celebrauit, quattuor recoluntur, quorum tres laudabiles, quartus vero tolerabilis iudicantur. Laudabilis enim Trogus Pompeius Hispanus, quem Iustinus mirabili eloquentia abbreuiauit, Paulus Orosius Tarraconensis, & Isidorus Hispalensis: tolerabilis, Rodericus Toletanus. Cæteri vero ignorantium caterua plurima, qui diuinationes & somnia contexuerunt. Quia tamen superiores tres, singuli sua historia delectati, nobilissima ma-

ximaque Hiſpaniæ geſta prætermiſerunt: quum Trogus Pompeius, quem Iuſtinus abbreuiauit, licet Hiſpanus, Græcorum ac Aſiaticorum geſta potius quam propriæ prouinciæ deſcribere delectatus, in eius opere ex quatuor & quadraginta libris vltimum Hiſpanis concedere eſt dignatus. Oroſius inſuper, cum rogatu Auguſtini Romanorum hiſtoriam, ſeu verius cunctarum gentium clades deſcripſiſſet (ex cuius ſcriptis Auguſtinus factus inſtructior librum de ciuitate Dei in medium protulit) quæ maxime ad Hiſpanos pertinebant omiſit, niſi quatenus ad Romanorum tempora pertinuerunt. Iſidorus vero ſacram hiſtoriam inſecutus ab Adam principium ſumens, tempora cum illorum calendariis breuiſſima compreſſione notauit vſque ad Iuſtiniani iunioris tempora, in quibus aliqua & non multa de Gotthorum ſucceſſibus inſeruit. Cuius opus inſtitutionemque proſecuti Ildephonſus, Toletanus, & Sulpitius, aliqua etiam de Gotthorum ſucceſſibus addiderunt. Quartus vero Rodericus etſi ab aduentu Herculis in Hiſpaniam hiſtoriam exorſus ſit, inde tamen tanquam ſuper prunas gradiens, neque in ea hiſtoria diutius immoratur, quoniam & aliqua minus vera interſerens maiora ac potiora dimiſit: & tantum in Gotthorum proſecutione, & in iis quæ recentiſſimis temporibus occurrerunt, verſatus eſt. Quum vero compererim inter omnes mundi prouincias maximam nobiliſſimãque Hiſpaniæ antiquitatem maximis laudibus extollendam, & exterarum gentium commentariis ac variis libris atque deſcriptionibus labore maximo comprobatam, non potui calamum continere, quin, licet ſtylo rudi incompoſitoque ſermone ſcripturus, eandem antiquitati conſecrarem, oblitamque atque obliteratam futuris hominibus inſtaurarem, memor quantum ab hominibus rerum ſcriptoribus debeatur: quoniam nihil adeo ad cognitionem veritatis pertinet, quam geſtarum rerum habere notitiam. Quod ipſe Deus omnipotens contemplatus, non prius legem Moyſi tradere dignatus eſt, quam earum rerum quæ præteritis temporibus occurrerunt, plenam notitiam conceſſiſſet ſpiritu quodam ſiue prophetico ſiue euangelico, vt meruerit deſcribere cæli & terræ cæterarumque rerum creationem vſque ad ſua tempora. Ex qua re factus inſtructior ad humanam vitam peragendam, legem digne recipere, & populi gubernacula meruit. Quis enim futuram agere vitam excogitat, qui diem ſuæ natiuitatis ignorat? aut quis quo tendat ſcire poteſt, qui vnde venit neſciat? His igitur circunſpectis librum de Hiſpanorum geſtis, maxime antiquorum, ſum exorſus: quem in libros decem ſum partitum, PARALIPOMENON HISPANIÆ appellari inſtitui, id eſt, librum oblitorum: quoniam etſi quæ in eis inſerui, deſcripta comperiantur, non tamen apud maiores noſtros Hiſpaniæ ſcriptores, ſed illa omnia conquiſiui ex cæteris commentariis tam Græcis quam Latinis. Finemque operi facturus ſum ad Gotthorum in Hiſpaniam ingreſſum, qui contigit temporibus Honorij & Arcadij Auguſtorum. Quorum progreſſum reſque in Hiſpania geſtas Oroſius, Iſidorus, Ildephonſus, ac Rodericus Toletanus ſunt proſecuti. Noſtri autem propoſiti eſt obliterata tantummodo inſtaurare. Diſtinxi enim opus noſtrum in libros decem. Primus continet veterum Hiſpanorum exitum, deſcriptionem & originem vſque ad Græcorum aduentum, mutationeſque nominum prouinciarum, vrbium, montium, fluminum, & ſyluarum. Secundus liber habet geſta Græcorum ab aduentu Herculis in Hiſpaniam, diſcretionemque Herculum, ipſorumque geſta vſque ad Pœnos. Tertius continet geſta Pœnorum vſque ad primum Punicum bellum. Quartus per Pœnos geſta temporibus prioris belli Punici vſque ad ſecundum. Quintus habet Pœnorum & Romanorum progreſſum in ſecundo bello Punico, captionemque Sagunti, ac Hannibalis tranſitum in Italiam. Sextus deſcribit geſta in Hiſpania poſt Pœnos expulſos vſque ad tertium Punicum bellum. Septimus bellum aduerſus Numantinos, euerſionemque Carthaginis & Numantiæ, geſtaq; in Hiſpania à Romanis vſque ad tempora ciuilis belli. Octauus ciuile bellum inter Marium & Syllam. Nonus ciuile bellum inter Cæſarem & Pompeium. Decimus geſta Imperatorum in Hiſpania ab Auguſto vſque ad Theodoſium Seniorem patrem Honorij & Arcadij, quorum temporibus Gotthi in Hiſpaniam intrauerunt. Vtarque præter antiquorum morem teſtimonio ſcriptorum maxime circa antiquiora, ne legentes me deliberaſſe, aut confinxiſſe vetuſtiora, opinentur. Sequarque vt plurimum autores antiquiſſimos, tam Philoſophos, quam Geographos, Hipparchum, Eudorum, Eratoſthenem, Hippiam, Seboſum, Bionem, Xenophontem, Betonem, Themaum, Dionyſium, & totius artis ſplendorem & conſtantem artificem Claudium Ptolemæum, Plinium, inſuper Pomponium Melam, Polybium, Artemidorum, Poſidonium, ac Strabonem Cretenſem, Diodorum, Titum Liuium, Trogum Pompeium, alioſque plurimos.

IOAN-

IOANNIS EPISCOPI GERVNDENSIS PARALIPOMENON HISPANIÆ

LIBER PRIMVS.

Europæ diuisio.

EVROPA prouincia est quæ primo à filiis Iaphet & filio eius Tubalè dicitur incolatum habuisse, quoniam secundum librum Geneseos insulæ maris Iaphet deputatæ sunt, inter quas insulas Europa dinumerata est: quoniam terminatur ab Asia Mæoti palude siue Getico mari vsque ad Oceanum per medias duas Sarmatias diuidente fluuio Tanai. Sunt autem tres orbis partes, Asia, Aphrica, Europa: quæ tres orbis partes tribus Noe filiis assignatæ sunt. Asia enim primogenito Noe Sem sacerdoti: secundo vero Cham terra Chanaan & Aphrica: Iaphet vero minori insulæ maris: inter quas Europa nuncupatur, quia modico sinu insula fieret, & id multi Imperatores efficere cogitarunt: sed tantum ex eo prohibiti sunt, quia visum est, Oceanum ipsam Europæ insulam ex eius altitudine esse suffocaturum. Diuiditur autem orbis (vt diximus) in partes tres, Asiam, Aphricam, & Europam. Quarum trium partium Asia respectu magnitudinis media est, & quæ terminatur ad Orientem mari Arabico, Persico, & terra incognita: à Septentrione Oceano & flumine Tanai, quo quidem flumine ab Europa diuiditur. Asia ad partem Austri Arabico mari terminatur, ad illud promontorium vbi ciuitas Heroum sita est, & Mediterraneo mari, ad eum locum vbi Palæstina Iudæa ab Ægypto seiungitur: & (velut quidam referunt) ne diuidatur Nilus, ipse amnis Nilus Asiam ab Aphrica diuidit. Vt autem Asiam & Aphricã omittamus, de quibus nobis ad præsens sermo non est, Europa secundum Claudium Ptolemæum orbis accuratissimum descriptorem habet prouincias sedecim, quæ sequuntur. Prima ad Oceanum & Septentrionem Hibernia insula Britannica, secunda insula Albion Britannica, Hispania Bætica, Hispania Lusitania, Hispania Tarraconensis, Celtogallatia Aquitanica, Celtogallatia Lugdunensis, Celtogallatia Belgica, Celtogallatia Narbonensis, Germania magna & Germania parua, Rhætia & Vindelicia, Noricum, Pannonia superior, Pannonia inferior, Illyris aut Liburnia, Dalmatia: quæ simul iunctæ sedecim numero sunt. Dicitur autem Europa ab Europa filia Agenoris Libyæ Regis ac sororis Phanias, quam Iupiter Saturni filius ac Rex Cretæ rapuit, & prouinciam ab ea cognominauit: ad quam recuperandam Cadmus præfati Agenoris filius & Europæ frater missus est, statuto à patre vt sine sorore non rediret in regnum. Ipse vero cum non reperisset sororem, Apollinis Delphici oraculo Euboiam prouinciam atque Thebanorum vrbem in prouincia construxit.

Hispaniæ terminatio.

HISPANIA autem terminatur ab occidente Oceano mari, & insula Gades, ad quam veniens Hercules fortissimas turres construxit, quas Gades Herculis appellauit. Terminatur autem ab Austro, Mediterraneo mari & freto Herculeo & Balearico pelago: à Septentrione vero & Oriente, Pyrenæo monte, qui mons protenditur ab Oceano promontorio Easo iuxta ciuitatem Easo (quæ hodie Baiona vulgo appellatur) vsque ad montem Canum (qui hodie Canigo mons à modernis nuncupatur) & influit in Mediterraneum ad eum portum vbi portus Veneris situs est, vbi erat olim Veneris templum: vel (vt placet Pomponio Melæ) ad oppidum Ceruariæ, quod modico interuallo distat ab ipso Veneris templo. qui montes ab Oceano mari vsque ad Mediterraneum continent spacia sexcentorum milliariorum, vt placuit Iustino post Trogum Pompeium vltimo libro sui Epitomatis. Et Pyrenæo monti medio Galliæ adhæret, cæteris vero partibus vn-

dique mari Oceano & Mediterraneo cingitur. Et est ipsa prouincia quasi quadrata, cuius anguli sunt ad Oriẽtem ad Veneris templum, in Pyrenęo ad Oceanum, vbi est ecclesia de finibus terræ sita, quæ quondam Solis ara dicebatur, ad Austrum ad fretum Herculeum & Iunonis promontorium seu montem Gibeltarif, ad Septentrionem ad promontorium & ciuitatem Easo, quæ nunc Baiona dicitur: ipsa enim terra quasi quadrata est, vt placet Iustino. Continet autem in longitudine secundum Appianum clarissimum historiographum à Gadibus vsq; ad Oceanum septentrionalẽ decem milia stadiorum. Latitudo vero à portu Veneris vsq; in Compostellam totidem. Vel verius secundũ Strabonem lib. 3. quod ipsi probauimus cum charta nauigabili, habet in longitudine stadia circiter sex milia, & in latitudine etiã circiter quinq; millia, alicubi tamen arctior est, maxime circa Pyrenæum. est autem stadium centum vigintiquinq; passus, & per consequẽs octaua pars vnius miliarij, & octo stadia faciunt vnum miliarium. & (vt placet Straboni, & Pomponio Melæ, & Claudio Ptolemęo) illius figura ad modum corij pecudis est. Collum ipsius pellis est, quantum protenditur mons Pyrenæus à Mediterraneo mari ad Oceanum Britannicum. Inde dilatatur ad brachia à noua Carthagine vsque ad Cantabros seu Bardulos. Ipsius corij crura à freto Herculeo vsq; in Compostellam & Oceanum Britãnicum. Vltimum corij ad modum caudæ promontoriũ sacrum, quod nos hodie caput sancti Vincentij appellamus, quod præeminet & extenditur in Oceanum Atlanticũ lõge vltra omnem Hispaniam. Continet autem permagna flumina, Iberum, Tagum, Bætim, Anam, Dorium, Minium, minoraque plurima intermedia, & quæ superioribus immiscentur.

Diuisio Hispaniæ.

DIVIDITVR autem Hispania in prouincias tres secundũ descriptiones Claudij Ptolemæi, Pomponij Melę, Plinij, & Strabonis, & aliorum pluriũ, scilicet Tarraconensem, Bæticam, & Lusitaniam. Sciendum tamen est Hispaniam temporibus Romanorum Consulum in duas esse diuisam præfecturas & prouincias, citeriorem & vlteriorem. Citerior continebat à noua Carthagine per Castulonem vsq; in Cantabriam spatio trecenta septem miliaria, & à Pyrenæo vsque in Carthaginem & Castulonem totidem, de quibus late disseruit Plinius lib. 3. natur. histor. Postea vero Augustus superatis Vaccæis, Illiturgibus, & Cantabris, illam in vnam redegit prouinciam, vt Iustinus in vlt. lib. sui Epitomatis voluit. Fuerat tamen ab initio Hispania diuisa in tres, Tarraconensem, Bęticam, ac Lusitaniam, vt placet omnibus historicis. Bętica prouincia continet quicquid amnis Bętis (nunc Guadalquiuir vocitatus) claudit à montibus altis nouæ Carthaginis vsq; in Hispalim inclusiue per Castulonem & Cordubam: vocitaturq; Bætica ab ipso amne Bæti, prouincia intersecãte Lusitania quicquid interiacet inter duo flumina Bętim & Tagum interfluente medio Ana flumine. A quo Ana prouincia denominata est, tanquam apud eundem amnem Liber pater ac Lysas cum eo bacchante luserint, propterea cognomen dedisse prouinciæ, vt Plinio placet lib. 3. Ad Tarraconensem vero prouinciã pertinebat omnis citerior Hispania, & quicquid vltra Tagũ est, inducens Compostellã, Gallatiã, & Asturias per medium Toletanum agrum vsq; in Oceanum Atlanticum, & vsq; in orã fluminis Dorij. Postea vero ad tempora Constantini Pij diuisa est ipsa Hispania in prouincias quinq; secundum Appium, Tarraconensem, Carthaginensem, Bæticam, Lusitaniam, Gallatiam: & singulis prouinciis assignatæ sunt metropoles & Archiepiscopi in cõcilio Illiberitano, videlicet citeriori Hispaniæ Tarraconensis, Carpetaniæ Carthaginensis, Bæticæ Hispalensis, Emeritensis Lusitaniæ, & Bracarensis Gallatiæ. Postea vero ad tempora Gotthorum addita est sexta prouincia Tingitana trans fretum in Libya. Deinde vero modernis temporibus, videlicet sub Ioanne XXII. Pontifice summo suprascriptis quinque prouinciis, semota Tingitana quæ à Mauris & Machumetensibus possidetur, adiunctæ duæ aliæ metropoles, Cæsaraugustana, quæ detracta est ex Tarraconensi, Vlissbonensis vero ex Hispalensi Bætica. Dicitur autem Hispania citerior & vlterior. Citerior autem à septentrionali plaga monteque Pyrenæo vsque ad nouam Carthaginem Cantabriamque: vlterior vero à Celtiberis vsque ad Oceanum Gadesque insulam protenditur, tanquam citra & vltra. Sed citra quasi circa terram, vel vltra, quia vltima, vel quia post hanc non sit alia terra. Hæc Strabo & Plinius.

Hispaniæ descriptio & terminatio per maritima littora & Pyrenæum.

HISPANIA (vt diximus) terminatur Pyrenæis montibus, quibus Gallia diuiditur ab Hispania. Hos autem montes quidam dixerunt incipere à fonte Salsulæ propinquo pro-

promontorio Leocatæ. Quidam vero à Veneris portu, in quo Veneris templum locatum fuerat, non longe à capite Illibero, seu ab oppido Ceruaria, quod ab eodem loco modico distat interuallo. Protenduntur autem iidem montes ab Iberico & Mediterraneo mari vsque in Oceanum Britannicum ciuitate Baiona, quæ quondam Easo dicebatur, spacio tercentenorum quinquaginta miliariorum, quanquam Trogus Pompeius & alij plures dixerunt multo plura continere. Nostra autem mensuratio experimento numerata est ex charta nauigantium. Curuatur ipse mons paululum ex Mediterraneo in Oceanum, vrbemque Baionam. A Salsulæ itaq; fonte vsq; in Barchinonam miliaria cxx. A Veneris vero portu siue templo, seu oppido capite Illibero miliaria c. A Barchinona vero vsq; in Tarraconam vrbem miliaria LX. A Tarracona vsq; ad ostia Iberi vsq; in vrbem Valentiam miliaria cx. A Valentia vero vsque ad promontorium Artemisium Demamq; oppidum (quod Martini caput modernitas vulgi appellat) miliaria LXX. erat in eodem promontorio Dianæ Ephesinæ sacellum. A Dema vero in Alecanthum miliaria LXX. Ab Alecantho vero in nouam Carthaginem, hodie Carthageniam appellatam, etiam miliaria LXX. ibiq; celeberrimus portus est. A noua vero Carthagine vsq; in Veram quæ quondam Abdera dicebatur, etiam miliaria LXX. ibique principium regni Granatæ est & Maurorum qui partem in Hispania possident, & Castulos & Itanos. A Vera vero quæ Abdera quondam, ad Almeriam quæ quondam Illiberis dicebatur, miliaria L. Hæc enim vrbs differt ab altera Illibera, altera vero Elibera, duoq; episcopi Illiberitani comperiuntur in conciliis Hispaniæ. Ad eius distinctionem cum Hieronymus in lib. de viris illustribus meminisset de quodam Gorgonio episcopo Illibero, adiecit Bætico ad differentiam alterius Tarraconensis. Ibiq; promontorium est ab antiquis descriptoribus non descriptum, & quod Moderni caput Gactæ appellant. Ab Illiberi vero ad Granatæ portum, quam moderni Malacam Secanguam dicunt, miliaria LXXX. Granata enim vrbs ex opposito est, ad quam mercatoria à maris littore & ab ipso portu deducuntur. Hanc autē Strabo Exitanorum vrbem appellari dicit antiquitus. Alij autem Mænacen, vt Strabo refert. ibiq; promontorium est ab antiquis omissum, caput Capsa à modernis vocitatū. Ab ipsa vero Malaca ad Gibeltarem seu Calpen montem iterum miliaria nonaginta. A Calpe autem monte (qui hodierno die Gibeltar appellatur) miliaria sexaginta ad Gades insulam. A Gadibus vero siue Bætis ostio vsq; ad Anam fluuiū (qui hodierno idiomate Guadiana dicitur, & à quo Lusitania denominationem habet propterea, quia apud illum amnem Liber pater cum Lysa luserit, vt Plinius voluit lib. 3. naturalis historiæ) miliaria cētum. Ab Ana vero flumine vsq; ad Sacrum promontorium, quod antiqui Hieron appellabant, quod hodie Caput sancti Vincentij appellamus, miliaria LXX. A sacro vero promōtorio vsq; ad amnem Tagum, vbi Vlisbo seu Vlisbona vrbs in Portugallia sita est, miliaria centum quinquaginta. Ibiq; promontorium est ab antiquis prætermissum, distans ab ostio Tagi miliariis XL. vbi castellū Castar & Suetres oppida sunt. Ab ostio vero Tagi vsq; ad Mundā fluuium, supra quem Colimbria vrbs est sita, quam antiquitus Mundam aliqui dixerunt, alij oppidum esse eiusdē nominis Mundego dictū, miliaria centū. A Mūda vero flumine vsq; ad ostium Dorij amnis, qui ad Portum vrbem fluit in Portugallia, etiam miliaria centum. Et est sciendum quod prouincia Gallecia à Tago flumine incipit, quanquā Ptolemæus velit incipiat à Dorio, qui influit in Portum. Incipit enim Gallecia Bracarensis à Tago flumine: Bracara enim vrbs inter Tagum & Iberum amnes est: ipseq; Dorius & Portus per fluxum & refluxum Oceani commodissimus portus fit ad nauigationes rerum omnium Gallecię. Ex quo fit, vt Portus Gallecię etiam ipsa vrbs appelletur à quo nōmen recipit Portugalliæ Rex. Cuius metropolis Bracarum est, ex qua Gallecia Bracaria dicta est, & protenditur vsq; ad flumen Liminū. post sequuntur Artabri, & inde Gallecia Lucentia vsq; ad Pyrenæum. A flumine vero Dorio vsq; ad promontoriū quod antiqui Onerium appellabant, moderni vero caput Panisarij seu sancti Martini, vbi nunc Baiona oppidum est, & Ponteuedra, magnusq; portus, miliaria LXX. Ab ipso vero promōtorio vsq; in promōtorium, vbi ecclesia de finibus terræ constructa est, quæ quondā Ara Solis dicebatur, etiam miliaria LXX. A cuius promontorio vsque in Compostellam miliaria sunt XII. De istis vero Gallecis refert Strabo de situ orbis lib. 3. quod Deum non haberent, sed Solem & Lunam adorarent. Videntes autem quod apud eos Sol occumberet, illi eo in loco tanquam in vltima terrę parte aram constituerunt. Huic autem promontorio oppositæ sunt Insulæ Cassiterides ad Austrum in pelagus, quanquam Strabo dixerit ad Aquilonem, quod satis charta nauigationis ostendit, & color incolarum, qui sunt fusci coloris. A promontorio vero de finibus terræ vsque ad sequens promontoriū quod Prioris appellant, & antiquitus Lapacianorum Scutrilentum vt Ptolemæo placet,

ſeu (vt dicit Strabo) Ierna, miliaria x c. Intraque hoc promontorium magnus portus Artabrorum eſt, vbi Clunia oppidum eſt. Ab ipſo vero promontorio vſque in oppida ſancta Martha & Ninerium, miliaria quinquaginta: ab ipſo vero oppido ſancta Martha ad ſequens promontorium, vbi Hyaneo eſt, & caput dictum Stationes, c x x. miliaria. Hique omnes à magno portu, vbi Clunia oppidū eſt, vſque huc Gallecij Lucentij ſunt: & quanquam protendantur vſque in Pyrenæum, habent tamen Baſtulos ſeu Bardulos, quos Biſcaynos appellamus, qui maximos intermedios montes inhabitant. illorum principium ab hoc promontorio eſt. Ab iſto vero promontorio vſque ad oppidum Pantāder itidem centum viginti miliaria. Ab ipſo vero Santander vſque in Pyrenæum Baionamque vrbem, centum quinquaginta miliaria, videlicet vſque ad oppidum Bilbao, quod metropolis Biſcayæ eſt, miliaria x x. Ab oppido vero Brenico ad oppidum Mophrygo, miliaria x. A Mophrygo vero vſque ad ſanctum Sebaſtianum, in quo Biſcayæ finis eſt, miliaria xx. A ſancto itaque Sebaſtiano ad Pyrenęum miliaria x x x. Sicque circuit Hiſpania per Pyrenæum ab eius principio ex Mediterraneo mari vſq; in Oceanum Britannicum, & per ipſius montis iuga vſque ad principium ipſius montis, miliaria duo milia quingenta octoginta.

Deſcriptio Hiſpaniæ per Mediterraneā.

DESCRIPSIMVS enim vniuerſam Hiſpaniā per marina littora, nunc autem deſcribenda eſt per Mediterranea. Habet enim (vt diximus) Hiſpania figuram admodum pecudeæ pellis, habetque in longitudine ſtadia circiter ſex milia, & in latitudine quinque, faciunt ad numerum miliariorum per longitudinem ſeptingenta quinquaginta, per latitudinem circiter quingenta quindecim, vt placet Straboni. Et à promontorio Pyrenęi vbi Veneris templum eſt, in Iberico mari, quod antiqui Aphrodiſium appellabant (vt Straboni placuit libro quarto) vſque ad Oceanum Britannicum, miliaria trecenta & quinquaginta. Partitur autem Hiſpania in duas partes, citeriorem & vlteriorem. Citerior terminatur ad nouam Carthaginem, & per Caſtulonem protenditur per Iberum vſque ad Cantabros, includens regnum Nauarræ, quæ ab antiquis omnis Hiſpania citerior Celtiberia dicta eſt. Suntque in ea prouinciæ quinque: Cathalonia à Pyrenæo vſque ad vltimum Iberum, Valentiæ & Murtiæ regna per oram maritimam, inde regna Aragoniæ & Nauarræ quæ clauduntur excelſis montibus & Ibero amne vſque in Calagoram & Tiraſonam. Vlterior Hiſpania in duas diuiſa eſt partes, diſcreta altiſſimis montibus, quæ à Pyrenæo procedentes vſque ad Oceanum Atlanticum dilabuntur, diſtinguentes Caſtellæ regnum: vna quæ ad Oceanum Britannicum ſpectat, altera quæ ad noſtrum Ibericum mare. Quæ autem ad Oceanum, frigida, ſterilis, inculta eſt, magnis refulta montibus: quę vero ad noſtrum mare ſpectat, maximeq; citra columnas, ferax, irrigua, omnibus abundans bonis, grano, vino, & oleo, fructibus, piſcibus non paucis. In ea vero quę ad noſtrum ſpectat mare, Granatæ regnum eſſe conſtat, quod Mauri Machumetenſes obtinent in Hiſpania, quod clauditur Bæti flumine (quod hodierno idiomate Guadalquebir Arabica lingua vocant) & per maritimam oram à Vera vrbe vſque ad Malacam. Extra flumen in Mediterraneo Andaluſij ſunt, ibique ſunt vrbes & regna Hiſpalis, Murtiæ, Gehen, Cordubæ, Gibelterræ, quæ omnia excepto Granatæ regno poſſidet Rex Caſtellæ. Poſt Andaluſios Toletum eſt vſque in Celtiberiam citerioremque Hiſpaniam per oram fluminis Tagi vſque ad Dorium. In quibus terminis ſunt ampliſſimæ ciuitates, & omnis hęc regio Luſitania dicitur: fluuntque per medium eius Tagus & Dorius ampliſſima flumina (quanquam regio Luſitania ab Ana flumine (qui Godiana dicitur) nomen receperit) ibique in maritimis confinia regni Portugalliæ ſunt vſque ad vltra Dorium amnem. Vltra fines Portugalliæ eſt Zamora vrbs, oppidum Truſillum, Magiſtratus, & Militia ſancti Iacobi de Spata, Calathraua & Alcantara, Ereualum oppidum. In alia vero parte vltra montes Alaua prouincia eſt, & caput regionis oppidum Victoria, inde Burgens vrbs, Legio, Biſcaya, Aſturiæ, Galleciæ vſque in Oceanum Britannicum ac Atlanticum. Omni autem citeriori Hiſpaniæ & Celtiberis, excepto Nauarræ regno, ſolitus erat imperare Aragoniæ Rex: Vlteriori vero Caſtellæ, Portugalliæ, & Granatæ reges. Hac autem noſtra ætate coniuncta ſunt hæc duo regna Caſtellæ & Aragonum per copulam matrimonij inter ſereniſſimos Ferdinandum Ioannis Aragonum Regis diguiſſignatum, qui patri ſucceſſit in Regnis, & Eliſabeth alterius Ioannis Caſtellæ Regis filiam, & quæ vltimo Henrico Regi fratri & ſine filiis mortuo ſucceſſit in Regnis Caſtellæ. Hæc eſt enim generalis Hiſpaniæ deſcriptio, quo ad temporale dominium prouinciaſque noſtri temporis. quo ad ſpiritualitatem poteſt & alio deſcribi ordine. Habet enim ipſa Hiſpania

ſpania quo ad religionem ſpiritualitatemque prouincias & metropoles ſeptem, vt ſupra diximus, quinque antiquas & duas modernas: quibus ſinguli Archiepiſcopi metropolitani aſſignati ſunt: quatuorque & quadraginta eccleſias cathedrales. Quarum metropolum Aragoniæ regnum duas obtinet, Tarraconenſem & Cæſarauguſtanam: Caſtellæ regnum tres, Toletum, Hiſpalim, & Compoſtellam: Portugalliæ duas, Bracarum & Vliſbonam. Et eſt ſciendum, quod duæ ex his ex priori inſtitutione mutatæ ſunt, quoniam Toletana & Compoſtellana recentibus temporibus à cathedralibus erectæ ſunt in metropolitanas, ſicut & moderniſſimis temporibus, Cæſarauguſtana & Vlisbonenſis. Quoniam poſt Nicenam generalem ſynodum in Bithynia celebratam tercentorum & decem octo Epiſcoporum, ſub Conſtantino Proimperatore & beatiſſimo Sylueſtro Pontifice, in primo Hiſpaniæ concilio quod in Illiberitana vrbe celebratum eſt, ſancta Helena Conſtantini matre præſente, quinque tantum metropolitani Epiſcopi deſignati ſunt: Tarraconenſis qui Celtiberis præeſſet, Carthaginenſis qui Carpetanis, Hiſpalenſis qui & Bæticis, Emeritenſis qui Luſitanis, Bracarenſis qui & Galleciis. Aucta vero & ampliata Toletana vrbe, Gotthorum temporibus metropolis Carpetaniæ de Carthagine in Toletum translata eſt, remanente exempta è Carthaginenſi ſub nomine metropolitano. Poſtea vero ſucceſſu temporum, poſt occupatam Hiſpaniam per Mauros Machumetenſes, ab octingentis circiter annis, Emeritenſis metropolis translata eſt in Ouetum, & de Oueto ſucceſſu temporis in Compoſtellam, remanente etiam exempta eccleſia Ouetenſi. Cæſarauguſtana vero & Vlisbonenſis modernis temporibus, ſcilicet à ducentis annis citra, de cathedralibus erectæ ſunt in metropoles temporibus Ioannis xxii. Papæ. Quarum Cæſarauguſtana detracta eſt à Tarraconenſi, Vlisbonenſis ab Hiſpalenſi. Habet autem Hiſpania vltra hos metropolitanos, catholicas ſedes cathedrales Epiſcoporum xliiii. Quarum Aragoniæ regnum habet xii. Nauarræ vnam, Portugalliæ ſeptem, Caſtellæ quatuor & viginti. Cathedrales Aragoniæ, Helna ſiue Helena, Gerundenſis, Barchinonenſis, Maioricenſis, Dertuſenſis, Vicenſis, Vrgellenſis, Ilerdenſis, Valentina, Segobricenſis, Tiraſonenſis, Oſcenſis. Vna Nauarræ, Pampelonenſis. Caſtellæ cathedrales, Carthaginenſis, Caurienſis, Saguntina, Viennenſis, Cordubenſis, Zamorenſis, Salamantina, Palentina, Pacenſis (quæ & Badaioz) Conchenſis, Oxomenſis, Calagurritana, Burgenſis, Legionenſis, Abulenſis, Segouienſis, Ouetenſis, Mindonienſis, Palentina, Ciuitatenſis, Tudenſis, Lucenſis, Aſtoricenſis, Gadicenſis. Regni Portugalliæ cathedrales ſunt, Colimbrienſis, Portugallenſis, Eborenſis, Syluenſis, Egitanienſis, Vicenſis, Lamacenſis. Bracarenſi ſubiiciuntur Portugallenſis, Colimbrienſis, Egitanienſis, Vicenſis. Subiiciuntur autem iure metropolico Tarraconenſis, Barchinonenſis, Gerundenſis, Vicenſis, Ilerdenſis, Vrgellenſis, Dertuſenſis, Valentina. Cæſarauguſtanæ metropoli ſubiiciuntur Oſcenſis, Tiraſonenſis, Pampilonenſis, Calagurritana, Segobricenſis. Toletanenſi ſubiiciuntur Saguntina, Oxomenſis, Burgenſis, Segobricenſis, Conchenſis, Cordubenſis. Compoſtellanæ ſubiiciuntur Abulenſis, Pacenſis, Salamanticenſis, Chaurgenſis, Zamorenſis, Ciuitatenſis, Placentinenſis, Caurienſis, Tudenſis, Lucenſis, Aſtoricenſis, Mindonienſis. Vlisbonenſi ſubiiciuntur Eborenſis, Syluenſis, Lamacenſis. Hiſpalenſi ſubiiciuntur Viennenſis, Gadicenſis. Eccleſiæ exemptæ in Hiſpania Maioricenſis, Carthaginenſis, Legionenſis, Ouetenſis. Et hæc eſt generalis deſcriptio Hiſpaniæ quo ad vtrumque dominium ſpirituale & temporale.

De terra Ruſcilionis, an ſit in Hiſpania.

QVVM multi ex antiquis ſcriptoribus terminent Hiſpaniam Pyrenæo monte, ad eum locum vbi fons Salſulæ manat (hoc habebat communis omnium vulgarium opinio: veterum vero ſcriptorum aſſertio habebat, quod terminetur ad Pyrenæum ad Veneris templum oppido Caput Illiberæ) inconueniens ſatis videtur prouinciam Ruſcilionis ſilentio præterire: quippe cui ego debitor ſum, tanquam qui ei præfuerim cathedra Epiſcopali annis octo. Igitur de illa diſſeramus. Eſt mons in Ruſcilionis prouincia altiſſimus in vertice Pyrenæi, à canicie Canus appellatus, quoniam æſtate & hyeme ſemper inibi niues inhabitent. A cuius vertice duo montium iuga emanant: quorum alterum ad Veneris templum mare pertingit, alterum vero per multa oppida peruenit ad Salſulæ fontem. Inter hos terminos prouincia Ruſcilionis eſt, habens duo flumina quæ influunt in Mediterraneum, & totidem opulentiſſimas quondam vrbes, quæ corruerunt, de quibus etiam aliquid dicendum eſt. Eſt enim ea in prouincia flumen, quod veteres Ruſcion appellauere, quod quidem prouinciæ & metropoli vrbi regionis nomen indidit ſecundum Claudium Ptolemæum, prout ab antiquis fieri ſolitum eſt,

vt maximæ à fluminibus nominentur prouinciæ. ſic Indi ab Indo flumine, Alamanni ab Alamanno amne, Iberi ab Ibero, à Bæti Bætici, ab Ana Luſitania. Hic itaque amnis vrbem habuit prouinciæ metropolim ſui nominis, quam Ruſcium dixere priores, non longe à Perpiniano oppido, cuius hactenus veſtigia patent, & ex quorum fluminis & vrbis vetuſtate prouinciæ in hodiernum emanat nomen, vt à Ruſcion Ruſcilion appelletur. Flumini autem Romani nomen mutauere. nam à fluminis vbertate Thetim appellauerunt. Eſt enim fluuius ad irrigandum aptiſſimus vbertiſſimuſque. quoſcunque enim agros irrigat, hos & quam maxime alit atque fœcundat: quod ab aliis prouinciæ præfatæ fluminibus eſt alienum. Ab iſta enim vbertate, tanquam qui materno vbere patriam fœcundaret, Thetis appellatus eſt. Thetis enim fuit Oceani vxor, mater Nymharum, quæ aquarum Deæ à poetis dictæ ſunt. Thetis enim amnis totam pene per longum regionem irrigat vbertiſſimo lacte atque fœcunditate. Erat præterea & aliud flumen Illeris dictum, ab eodem monte manans per quandam Illiberam vrbem ad radicem montis, & per Helnam vrbem influens in mediterraneum: quod à Romanis Tetrum eſt appellatum: quia per diuerſas metallorum venas, maximeque ferri ſcaturiens, nigrum colorem geſtat, & propterea ad irrigandum maxime nocet. Quod vulgus vocabulum corrumpens, etymologiæ ignarus Techum appellat. Sciendum eſt enim duas eſſe Illiberas vrbes, vnam in Bætica, quæ noſtra tempeſtate à Mauris poſſidetur, & Almaria dicitur. Altera in Ruſcilione ad radices Pyrenæi territorio Voluſto, in quo Volonum oppidum ſitum habet, cuius termini intra Hiſpaniam diſtribuuntur. In ea enim vrbe eſt celebratum primum Hiſpaniæ Chriſtianorum concilium, prout in libro conciliorum legitur. Eodem ſiquidem ſynodus congregata eſt poſt Nicenam generalem ſynodum triceſima xviii. Epiſcoporum, temporibus Conſtantini Cæſaris. in qua etiam ſynodo Illiberina interuenit, & præſens affuit Helena Conſtantini mater cum Conſtante nepote, qui denuo Helenam condidit vrbem. Quoniam fide Chriſti per orbem terrarum proclamata, & in Nicena ſynodo explanata, erroribuſque maxime Arianis purgata, Conſtantinus tribus filiis imperium partitus eſt Conſtantino priori, Conſtanti, & Conſtantio. Ceſſit autem Gallia, & Hiſpania, plurimæque Libyæ partes Conſtanti. Decretus eſt autem in ſuam prouinciam Conſtans ſub tutela ſanctæ auiæ Helenæ, quæ cupiens Hiſpaniam & Galliam, ſicut cæteras prouincias, ad Chriſti fidem ordinare, ordinauit ſynodum in Illibera vrbe. In qua Hiſpaniæ metropolitanæ atque cathedrales eccleſiæ ordinatæ ſunt, & diſtinctæ metropoles diœceſeſque pro more gentilium, ſecundum decreta per ſanctos viros Clementem & Anacletum ſucceſſores Petri Apoſtoli edita. Eiſdem temporibus Helena ciuitas (quæ à modernis Helna dicitur) condita eſt, ſiue ab ipſa Helena, ſiue à Conſtante nepote in ſanctæ auiæ Helenæ honorem. apud eam etenim Conſtans deceſſit, prout de eius obitu meminit Eutropius lib. ix. & Paulus Oroſius lib. vii. Quorum verba iſta ſunt: Obiit autem Conſtans Conſtantini filius vico vocato Helena, non longe ab Hiſpania diſtante. quia necdum duabus leucis iuxta morem regionis diſtet à Pyrenæo. Vocata eſt autem ipſa Helna ciuitas Helena ab antiquioribus vſque ad circiter annos centum, ex quibus recentiores Helenam abbreuiarunt in Helnam, vt ſatis liquide conſtare poteſt ex antiquis libris & codicibus eccleſiæ iam dictæ, cui in epiſcopali (vt retulimus) cathedra præfuimus annis octo. Ipſa enim Illibera vrbs Pyrenæo admodum coniuncta erat vltra amnem Illerim ſiue Tetrum, oppido vero Coquo libro. ſic enim vulgus propter diuerſas mutationes linguarum corrupit. Quod non longe à promontorio Pyrenæi & Veneris templo diſtat, quoniam ab ipſa vrbe Illibera caput Illiberæ dicebatur. Perpiniani etiam oppidum à recentiſſimis etiam temporibus dicitur: Stabulum enim antiquitus vocabant. Sic namque reperitur in Itinerario Antonij Pij, de quo mentionem per hæc verba, vbi iter faceret ab Italia in Hiſpaniam, facit: In Beterras Narbone, Salſulis ad Stabulum, ad Pyrenæum Iuncaria, Gerunda, &c. Quod autem Ruſcilionis prouincia ſit intra Hiſpaniæ fines, ſequentibus teſtimoniis comprobatur. Primo ex libro conciliorum, ex quo patet, quod primum catholicorum concilium in Hiſpania congregatum fuit in Illiberitana vrbe, quæ fuit intra fines Ruſcilionis in radice Pyrenæi ad Galliæ partem, prout de deletis vrbibus in ſequentibus dicemus, fuitque congregatum poſt Nicenam ſynodum temporibus Conſtantini Pij, vt ſupra dictum eſt. Conſtat inſuper ex dicto libro, quod ipſi Illiberitani conuenerunt pene omnib. Hiſpaniæ conciliis ſub metropoli Tarraconenſi. Secundo probatur ex dictis Strabonis lib. iiii. de ſitu orbis, cuius verba interſeram. Quum enim Galliam tranſalpinam deſcriberet & prouinciam Narbonenſem, adiecit: Hoc igitur littus vſque ad Pyrenææ Veneris templum extenditur. hic eſt & huius prouinciæ & Hiſpaniæ terminus. quia ve-

ro

ro hunc tractũ in quo Pompeii trophæa sunt, Hispaniæ & Galliæ confinia declarant. Ex quo patet trophæa Pompeii vltra Veneris templum posita esse ad eum Pyrenęi locũ, quo altera ex Pyrenæi radicibus à monte Cano, quod est ad Pyrenæum, prominet ad promõtorium Leocatæ, ad Salsulisque fontem deflectitur. Quod etiam sequens Strabonis miliariorum computatio declarat.

Hispania quot nominibus ab antiquioribus appellata sit.

HISPANIA Europæ terminos claudit. hanc veteres ab Ibero ante Iberiam, postea ab Hispano Hispaniam cognominauerunt. Ab initio autem Igletæ dicti sunt, vt placet Straboni libr. 3. vbi de Iberia loquens ait: Nostri sæculi homines ipsius confinia Pyrenęos montes ponunt, eandemque Iberiam & Hispaniam nominant, quæ intra Iberum continetur. Vetustiores autem eos Igletas nominant. Hęc Strabo. Hęc inter Aphricam & Galliam posita, Oceani freto & Pyrenæis montibus clauditur: ac sicut minor vtraque terra, ita vtraque fertilior. nam neque vt Africa violento sole torretur, neque vt Gallia assiduis ventis fatigatur: sed media inter vtranque, hinc temperato calore, inde fœlicibus & tempestiuis imbribus in omni frugum genere fœcunda est, adeo vt non ipsis tantum incolis verumetiam Italiæ, vrbique Romanæ cunctarum rerum abundantia sufficiat. Huic enim non frumenti tantum magna copia est, verum & vini, mellis, oleique: nec ferri solum materia præcipua, sed & equorum pernices greges. sed nec summa tantum terræ laudand. bona, verumetiam abstrusorum fœlices diuitiæ. Iam lini ei spartique vis ingẽs, minii quoque nulla feracior terra. In hac cursus amnium sunt, non torrentes rapidique vt noceant sed lenes & vineis campisque irrigui. Plærique etiam ditantur auro, quod in paludes vehunt. auris quoque Oceani afflata vr i tantum Pyrenæi montis dorso adhæret & Galliæ, reliquis partibus nuda in orbem mari cingitur. Forma terræ prope quadrata, nisi quod arctantibus freti littoribus in Pyrenæum coit. Porro Pyrenæi montis spacium trecenta quinquaginta milia passuum amplectitur. Salubritas cœli per omnem Hispaniam æqualis, quia aeris species nulla paludum graui nebula inficitur. Huc accedunt & marinæ aurę circum vndiq; assidui flatus, quibus omnem prouinciam penetrantibus, euentilato terrestri spiritu, præcipua hominibus sanitas redditur. Corpora hominum ad inediam laboremque, animi ad mortem parati, dura & astricta parsimonia, bellum quam ocium malunt. Si extraneus deest, domi hostem quærunt. Quorum plurimi sępe in tormentis ob silentium rerum creditarum expirauerunt, adeo illis potior taciturnitatis cura quam vita celebratur. Hinc est etiam bello Punico serui illius patiẽtia, qui vultus hominũ inter tormenta risu prosecutus est, serenaque lætitia crudelitatem torquentium vicit. Velocitas est genti pernix & inquietus animus. Plurimi ibi militares equi & arma sanguine ipsorum chariora, nullus ibi festus dies, nec apparatus epularum. Aqua calida lauari post secũdum bellũ Punicum à Romanis didicere. In Lusitanis iuxta fluuium Tagũ vento equas concipere multi autores prodidere, quæ fabula ex equarum fœcunditate & gregum multitudine nata est, qui tanti in Gallecia & Lusitania, ac tam pernices visuntur, vt non immerito vento ipso concepti rideantur. Nec minora adiecerunt ad Hispanię laudes Plinius de naturali historia, & Strabo de situ orbis.

Quot nationes & populi vsque ad nostra tempora Hispaniam obtinuerunt.

NECESSARIVM quidem existimamus ad nostrorum originem indagandum, non ignorare, quot nationes gentiumque populi hanc nostræ Hispaniæ prouinciam obtinuerunt vsque ad nostra tempora. res quidem admodum difficilis, maxime propter obliteratam maiorum antiquitatem. quo fit vt ipsius antiquitatis inuestigatio nobis admodum reddatur difficilis, & legentibus quæ scribimus fabulæ videantur. Ideo contra morem cæterorum scriptorum, testimonia illorum ex quibus difficilia detraxero, in medium afferam, ne me obliterata recensentem existiment delirare. Primi omnium fuere Cetubales, vt quidam dixerunt, à Tubale Iaphet filio: quorum ad nos pauca & admodum nulla saltem authentica peruenerunt. Secundi omnium fuere Igletæ, vt voluit Strabo libro tertio de situ orbis. Tertii Sicani. Quarti Iberi. Græci quinti. Pœni sexti. Romani septimi. Gotthi octaui. Mauri noni. Et quoniam nobis intentio est istorum successus discutere vsque ad Gotthos, quia Isidorus, Orosius, & Rodericus Toletanus sunt Gotthorum gesta plenissime prosecuti, non vltra progrediar.

UNED

Quidam vero quos ſcriptores fabuloſos exiſtimo, ſcripſere, quod poſt Hiſpanum (à cuius nomine Hiſpania dicta eſt) qui Herculi ſucceſſerat, gentem quam Almoniphides appellant, veniſſe in Hiſpaniam, ac illam poſſediſſe annis 40. quam gentem aiunt ex Chaldæis ortam. Vnde quia neque veriſimilia ſunt, neque à probatis ſcribuntur, illa prætereo. Primum Hiſpaniam priores appellauere Heſperiam, omiſſis Cetubalis & Igletis, de quibus ſupra diximus. Sunt autem (vt antiqui tradunt) Heſperiæ duæ, Italia, & Hiſpania, quarum quælibet Heſperia dicta eſt. Eſt autem Heſperia Italia ab Heſpero Rege fratre Atlantis Regis Æthiopiæ, qui regnauit in Italia. Vbi autem additur vltima Heſperia, de Hiſpania intelligendum eſt: vbi vero magna, Italiam ſignificat. vnde Vergilius in principio ſeptimi libri Æneidos,

Heſperia in magna (ſi qua eſt ea gloria) ſignat.

Sed Hiſpania dicitur vera Heſperia. Dicta eſt autẽ Hiſpania Heſperia ab Heſpero ſtella, quę poſt ſolis occaſum primũ in Hiſpania apparet, & ortum habere videtur. Vel ſecundũ aliquos dicitur vtraq; Heſperia, Italia & Hiſpania, quia ab Oriente in Occidentẽ Heſpero ſtella nauigatur. Sic enim loquebatur magiſter in hiſtoria tripartita, quum Valentinianus Imperator ad oras Heſperias nauigaret, vtramque Heſperiam per ipſius nauigationẽ intelligens. Secundo Hiſpania ab Iberis Iberia dicta eſt ante Herculis aduentum, ſecundũ Claudium Ptolemæum, & Plinium de naturali hiſtoria libr. tertio, & Iuſtinum poſt Trogum Pompeium vltimo libro ſui Epitomatis, & alios plures ſcriptores. Tertio vero Hiſpania nominata eſt ab Hiſpano Rege ſucceſſore Herculis, qui in ea diutius ſumma pietate regnauit ſecundum Iuſtinum loco ſuperiori, ſiue ab Hiſpali vrbe, vt placet Appiano hiſtorico ſatis claro.

De primis Hiſpaniæ incolis.

PRIORES Hiſpaniæ incolę Cetubales appellati ſunt, vt plurimis antiquis ſcriptoribus placuit. Sunt autẽ dicti Cetubales à Tubale filio Iaphet, quorũ filii primi dicti ſunt Hiſpaniam incoluiſſe. Quanquam Ioſephus libr. 1. antiquitatum incolatum filiorum Iaphet ſic dixerit. Item filiorum Iaphet Medeus & Ianus fuerunt. Et ex Medeo ſunt gentes quæ à Grẽcis Medi vocantur. De Iano vero omnes Ionii, qui & Grẽci, vnde & mare Ionicum appellatur. Condidit autem Iobel Iobelos, qui noſtris temporibus Iberes nuncupantur, qui & Hiſpani, à quibus poſtea Celtiberi appellati ſunt. Hæc Ioſephus. Poſt hos, quorum vetuſtas nobis obliuionem relinquit, primi fuere Igletæ, vt voluit Strabo de ſitu orbis libro 3. Deinde Sicanos eam incoluiſſe authentica multa referunt, quoniam ab illis Italia omnis, vrbſq; Roma, & originem & incrementum habuiſſe cõſtat. Iam ad eos veniamus. Sicana gens Hiſpaniæ antiquiſſima fuit, quæ Iberum amnem ab initio incolebat, vt refert Diodor. Sicul. qui lingua Græca ſuam priſcæ antiquitatis fabricauit hiſtoriam, de inſula Sicilia agens. Idem etiam deſcripſere multi ex Italiæ ſcriptoribus, inter quos fuit Solinus de mirabilib. mundi. Idem hoc etiam meminit Aulus Gell. lib. 1. noctium Atticarũ. Idem etiam Leonardus Aret. noſtrę ætatis hiſtoriographorum princeps in deſcriptione Sicilię, in lib. quem edidit de primo bello Pun. Hoc idem etiam cenſuit Zozomenus presbyter Piſtorienſis, dicentes quod inſula Siciliæ primum Sicania dicta eſt à Sicanis, qui eam primum incoluerunt. Dicti ſunt autem Sicani, quia prodierũt ex Sicore amne Hiſpaniæ. Eſt autem Sicoris flu. per Ilerdam decurrens, & miſcetur Ibero flu. non longe ab ipſa Ilerda: de quo Cæſar meminit in Com. cum apud Ilerdam pugnaret. Habitabat autem gens Sicana oram ipſius flu. Sicoris, ab ipſo nomen recipiens: & inde magna Hiſpanorum manu congregata nauigauit in inſulam Siciliæ quam ex ſuo nomine Sicaniam appellauit, & hoc ante Troiana bella, vt dicit Solinus: inſtruxeruntque in ea vetuſſimam vrbem Syracuſas, ab ipſaq; vrbe Syracuſis prodiiſſe Italum illum, nemo dubitat. qui quum diu Syracuſis regnaſſet, transfretans in Italiam, primus in ea regnauit, nomenq; genti ac regioni dedit, vt refert Vergilius in ſeptimo Æneidos:

---Italuſque paterque Sabinus,
Vitiſator curuam ſeruans ſub imagine falcem.

De Iberis & Celtis, vnde Celtiberi.

HISPANIA primum (vt ſupra diximus) ante aduentum Herculis Iberia dicebatur, vt ſcribit Trogus Pompeius vltimo libro, & Claudius Ptolemæus de Hiſpania agẽs, &

Pli-

Plinius de Naturali hiſt. Strabo deniq; & alii multi: & deinde ab Hiſpano qui Herculi ſucceſſit, Hiſpania eſt dicta. Eſt autē Iberia dicta ab Ibero amne Hiſpaniæ. Huic autē fluuio nomē dedit gens, quæ orā fluminis ante incoluerat. Proceſſerat enim hæc gens à prouincia Iberia, quę in Aſia ſitum habet, media inter Armeniā & Colchos, ſecundū Claudium Ptolemæum. De qua etiam & eius ſitu meminit Paulus Oroſius lib. 6. per hæc verba: Iberia regio eſt Aſiæ prope Pontum, Armeniæ iuncta. Hanc itaque gentem vetuſtiſſimo tēpore refert Priſcianus libr. 6. ab eius prouincia prodiiſſe, & perueniſſe in Scythiam, & inde in Oceani oram, & ab ipſa ora nauigaſſe in inſulam, quam ex ſuo nomine atque aduentu Hiberniam appellarunt: quæ inſula eſt in Oceano Britannico. Altera nauigatione perueniſſe tradunt in Hiſpaniā, quæ oram amnis incolens, flumini & regioni tradidit nomē, vt Iberus amnis, & Iberia prouincia appellata ſit. Iberis vero poſt multa ſecula admixti ſūt Celtæ, qui vnde prodierunt, videamus. Celtæ Galli ſunt. Scribit enim Diodorus Siculus lib. 4. Celtas appellari Gallos qui habitant à Pyrenęis montibus vſque ad Alpes ad Mediterraneum. quumq; diutius cum Iberis contendiſſent, & decertaſſent pro agris cōterminis, ad vltimū pace compoſita ſimul inhabitauere, & mutuis inter ſe initis coniugiis Celtiberi dicti. Hoc idem conteſtatur Titus Liuius libr. 5. dicens tertiam Galliæ partem Celtas appellari, qui venientes ad Iberum fluuium Hiſpanorum, ibique conſidentes, retenta primi nominis parte, & aſſumpto fluminis nomine iuxta quod conſederant, Celtiberi dicti ſunt. Quod Lucanus meminit lib. 4. dicens:

---Profugique à gente vetuſta
Gallorum Celtæ miſcentes nomen Iberis.

Adiecit etiam Diodorus ſuperiori loco: Gallos, qui ad Oceanum ſunt à Pyrenæis montibus vſq; ad Danubium amnem, Gallatas appellari. Inde Claudius Ptolemæus Ægyptius, Galliam omnem in quatuor Celtogallatias diuidit: Belgicam, Lugdunenſem, Aquitanicam, & Narbonenſem. Ex quibus euidenter colligitur, Celtas qui admixti ſunt Iberis, Celtiberos appellari. Admixti vero Gallatis, Celtogallatas vocari. Ex his vero Celtis fuere, qui terra peruagati ſine nauigatione in vlteriorem peruenerunt Hiſpaniam, ibiq; conſidentes Celticam regionem apud amnem Tagum effecerunt: idemq; Ptolemæus, Strabo, & Plinius ibi recolunt Celtarum regionem. Galli vero Gallatæ aliam Gallaciam prouinciam in Græcia effecerunt hoc modo. Quoniam aduocati Gallatæ à Rege Bithyniæ in eius auxilium, quum tuliſſent, dimidium cum eo regnum partiti ſunt, & primum Gallogræci, inde Gallatæ cognominati ſunt. Ab his enim etiam prouincia Gallacia Hiſpanica proceſſit, prout late dicitur infra in Græcorum progreſſibus. Dicti ſunt autem Galli à galacte, id eſt candore. gala enim candidum ſignificat, quia humido educati cœlo corpora alba habeant. De quibus Iuſtinus libro 15. Herodotus autem Græcorum hiſtoricorum maximus de Celtis libro 2. ita meminit: Celtes autem ſunt extra cippos Herculis, Cyneſiis finitimi, omnium in Europa habitantium vltimi.

De vrbibus Hiſpaniæ ante Herculis aduentum.

REFERT Iuſtinus poſt Trogum Pompeium (quoniam ſuperiori loco commemorauimus) Abium qui ſecundo loco regnauit Hiſpanis ad oram Oceani, populos in ſeptem vrbes reduxiſſe: illas tamen non nominat. quas non ſtare credo ad præſens præter duas, cæteræ autē aut mutauerunt nomina, vel terræmotu, vel ſuccedentibus cladib. bellorum deletę ſunt. Verius tamen putandum eſt eas corruiſſe, quum omnium vrbium Hiſpaniæ autoribus circumſpectis, præter has duas, nulla ipſius ab his temporibus ſcribenda comperiatur. Prima ſiquidem è duabus Scalabius eſt, quæ hodie Vlysbona nuncupatur: vrbs ſiquidem admodum vetuſtiſſima, per cuius fimbriam Tagus amnis decurrit in Oceanum. Hæc vrbs omnium vetuſtiſſima, autorem Abium ſecundum Regem habuit. Et dicta eſt Scalabius, quam poſtmodum moderni breuitatem ſequentes dixerunt Scalabum, perſtititque ſub eo nomine vſq; ad tempora Romanorum ſecundum Claudium Ptolemæum: & dicta eſt Scalabius, quoniam in eo loco Abius primum ceperit cibum, ac ſequens ceruorum greges inibi nutritus ſit. Cuius denuo loca aeris ſalubritate ei conferēte proſpecta vrbem ſtatuit ex ſuo nomine appellandam, quanquam reperiam Pomponium Melam libro 3. appellaſſe hanc vrbem Eliſopum. Aliam enim & tertiam vrbem cōperio, quæ ad Iberos incolas pertinuit, Iberiam nomine, demolitam tempore Romanorum. Illius enim ſitus fuerat ad oſtia fluminis Iberi Occidentem verſus apud quam Gneus Scipio, patruus illius qui primo cognominatus eſt Africanus, Haſdrubalem Pœ-

norum Ducem, fratremque Hannibalis vicit nauali certamine. Hę quidem ad primarios incolas pertinuere, duæ ad tempora Abii ſecundi Regis, tertia ad tempora Iberorũ. Sunt & aliæ vrbes quæ non adeo vetuſtam habuere originem, fuere tamen ante tempora Herculis. Et quoniam Iſidorus atque Toletanus nullam in Hiſpaniam vrbem nominant, niſi ab Herculis aduentu, perneceſſarium nobis viſum eſt, antiquitatem recenſentes, illas illarumque autores in medium producere. Inter has igitur quæ ad recentiora tempora ante Herculis aduentum pertinent, primum vrbem noſtram Gerundam connumerabo. Hanc etenim vrbem condidit Geryon Chryſauri filius Hiſpaniæ Rex, quem idem Hercules interfecit, & dicitur Gerunda à Geryone, & Vnda flumine, quod per vrbis medium fluit. Certum eſt enim quod vrbes ſiue ab autoribus ſiue à fluminibus inundantibus nomina receperunt. Vnde à Belo Babylonia, à Nino Niniue, à Romulo Roma, à Conſtãtino Conſtantinopolis, & plurimæ orbis vrbes. Et ſi quæ ſunt quæ ab autoribus, ſiue fluminibus, nomen ad præſens non retinuerint, huius rei cauſa ſunt Græci, vt meminit Ioſephus libro 1. antiquitatum, qui præſumpſerunt nominibus ornare Rempublicam tanquam à ſe conſtitutam. Huic teſtimonio accedit nomẽ maioris amnis, qui ad oram ipſius vrbis decurrens, ab ipſa vrbe & illius conditore nomen recepit. Ipſe enim Geryon triceps vir, ſiue tria geſtans capita deſcribitur à poetis ſecundum Iuſtinum lib. vltimo. Vnde Vergilius octauo Æneid. agens de Hercule & morte Geryonis, ait:

Tergemini nece Geryonis, ſpoliiſq; ſuperbus
Alcides aderat.

Cui fabulæ Trogus Pomp. Hiſpanus reddit rationem: quod eſſent tres fratres, adeo vnius animi & effigiei, quod non facile diſcernerentur. Cui ſententiæ tribuit argumentũ ipſius vrbis fabrica triangularis, quæ ſingulis angulis arcem habet, ſingulis fratribus (vt à plurib. creditur) pertinentem. Huic accedit & Oſca ciuitas, cuius initium à Caco Hiſpano eſt, quem Hercules ab Hiſpania rediens apud Tiberim Italiæ amnem interemit: de quo Vergilius meminit in octauo lib. Æneidos:

Hic ſpelunca fuit vaſto ſubmota receſſu
Semihominis Caci, facies quem dira tegebat.

& denuo ſubdit ſequentibus verſibus:

Huic monſtro Vulcanus erat pater: illius atros
Ore vomens ignes, magna ſe mole ferebat.

Hunc itaque Cacum finxere poetæ ſemiuirum, & appellarunt eum Vulcani filium, pro eo quod ignes fumiferos ore euomeret. Hic enim Cacus iuxta hiſtoriam princeps in Hiſpania fuerat, Carpetanis regnans. Fuere autem Carpetani Cæſarauguſta, Oſca, Calagurris, & Tiraſſona, vel verius à noua Carthagine vſque in Toletum, & Tiraſſonam, & Oſcam, hæc eſt vera Carpetania. Hic Cacus in montibus regnans, nomen monti indidit, quem hodie montem Caium vulgus appellat, effectumque eſt, vt horribili facie, ac dira conuerſatione, & aſpero cultu ſemiuir appellaretur. Hic autem primus omnium dicitur inueniſſe ignem ex diuerſo compoſitum puluere, quo lapides iactabat in altum modo, licet inculto, quo nos bombardis vtimur in hodiernum. Hic itaque Cacus Oſcam condidit vrbem, quam eius incolę Oſcati ſemiferi appellauere. Hic vero Cacus fugatus ab Hercule extincto Geryone, in vindictam aſpirans more patrio, qui ad vindictas ab omni æuo promptiſſimi fuerunt, intellecto receſſu Herculis ab Hiſpania illum vſque Italiam ſecutus, quum apud Tiberina oſtia quatuor ipſius Herculis boues rapuiſſet, cõprehenſus ab Hercule in ſpelunca, in qua latitabat, peremptus eſt maximo igne euomito: propter quem finxere poetæ Vulcani filium. Has itaque vrbes ad tempora ante aduentum Herculis compertas habeo veraci hiſtoria. Et ſiquæ aliæ ſunt, quia de illis probata non monſtrantur teſtimonia, omittuntur.

De Regibus qui ante Herculem in Hiſpania regnauerunt.

RODERICVS Toletanus antiquitatem Hiſpaniæ ſubticens, vel ignorans, neminem ante Geryonem Herculiſque tempora regnaſſe referens, ipſa Herculis & Geryonis geſta ſicco pede pertranſit, tanquam qui per ignotam prouinciam fugitiuus cupit ad notam ſibi regionem pertingere, quadam nimia celeritate & minus vera relatione diſcurrens, ipſius operis & geſtorum temporibus eſt orſus. Nos vero omnem antiquitatem amplectẽtes, vetuſtiora Hiſpaniæ geſta, quatenus ex approbatis ſcriptoribus cõprobare potuimus, futuræ poſteritati decreuimus annotare. Primum Hiſpaniæ Regẽ refert Iuſtinus vltimo libro ſui epitomatis per multa ante Herculis ſecula fuiſſe Gorgonium, qui etiam primum

primum vsum mellis dicitur inueniſſe. Huic cum ex filiæ ſtupro nepos & filius proueniſſet, pudore flagitii variis generibus extingui paruulum voluit; ſed per omnes caſus fortuna quadam ſeruatus, ad poſtremum ad regnum tot periculorum miſeratione peruenit. Primo enim quum eum exponi iuſſiſſet, & poſt dies ad corpus expoſiti requirendum miſiſſet, inuentus eſt vario ferarum lacte nutritus. Deinde relatum domum, in tramite anguſto, per quem armenta commeare conſueuerant, proiici iubet, crudelis prorſus, qui proculcari nepotem quam ſimplici morte interfici maluit. Ibi quoque quum inuiolatus eſſet, nec alimentis egeret, canibus primo ieiunis & multorum dierum abſtinentia cruciatis, mox etiam ſuibus obiecit. Itaque cum ei non ſolum non noceret, verum etiam quarundam ferarum vberibus aleretur, ad vltimum in Oceanum abiici iuſſit. Tum plane manifeſto quodam numine inter furentes æſtus & reciprocantes vndas, veluti naue, non fluctu vehitur, leuique ſalo in littore exponitur: nec multo poſt cerua adfuit, quæ vbera paruulo offerret. Inde deniq; conuerſatione nutricis eximia puero pernicitas fuit: inter ceruorum greges diu montes ſaltuſque haud inferior velocitate peragrauit. Ad poſtremum laqueo captus, Regi donatus eſt. Tunc & lineamentorum ſimilitudine, & notis corporis quæ paruulo fuerant, nepos agnitus: admiratione deinde tot caſuum periculorumque, ab eodem ſucceſſor regni deſtinatur. nomen illi impoſitum Abius. qui vt regnũ accepit, tantæ magnitudinis fuit, vt non fruſtra Deorum maieſtate tot periculis ereptus videretur: quippe & barbarum populum legibus iunxit, & boues primum aratro domari, frumentaque ſulco quærere docuit, & ex agreſti cibo mitioribus veſci, odio eorũ quæ ipſe paſſus fuerat, homines coegit. Huius caſus fabuloſi viderentur, ni & Romæ conditores lupa nutriti, & Cyrus Rex Perſarum cane alitus proderetur. Ab hoc enim, & miniſteria populo indicta ſunt, & plebs in ſeptẽ vrbes diuiſa memoratur. Et inſuper alium ante Griſaurum, & Geryonem nomine Argantonium, de quo meminit Herodotus Anacreõtem poetam dixiſſe: Equidem Amaltheę cornu nolui, neque annorum centum quinquaginta Imperium tenuiſſe Tarſi. De quo etiam & meminit Strabo de ſitu orbis libr. 3. Mortuo inſuper Abide, regnum per multa tempora à ſucceſſoribus eius retentum eſt. In alia parte Hiſpaniæ, & quæ inſulis conſtat, regnum penes Griſaurum Geryonis patrem, deinde apud eiuſdem Griſauri filium Geryonem fuit. In hac tanta pabuli lætitia eſt, vt niſi abſtinentia interpellata ſagina fuerit, pecora rumpantur. Inde denique armenta Geryonis quæ illis temporibus ſolæ opes habebãtur, tantæ famæ fuerunt, vt Herculem ex Aſia prædæ magnitudine illexerint. Porro Geryonem ipſum non triplicis naturæ, vt fabulis proditur, fuiſſe ferunt, ſed tres fratres tantæ concordiæ extitiſſe, vt anima vna regi viderentur, nec Herculi ſua ſponte bellum intuliſſe, ſed quum armenta ſua rapi vidiſſent, amiſſa bello repetiiſſe. Hæc Iuſtinus. Poſt hos igitur decimus Geryon fuit, quem Hercules Græcus vir fortis deuicit & peremit. Erat enim & ipſe Geryon ditiſſimus Rex pecudibus & armentis, in quibus pro eo tempore hominum diuitiæ conſiſtebant, quum & pecuniarum vſus nondum hominum mentes cæcaſſet, nec vſui habebantur. Huius itaque Geryonis diuitiis allectus Hercules, vt eum prædari valeret, ſuiſque armentis ſpoliare, poſt prioris Troiæ excidium, cæteraque fœda quæ ibi geſſerat, in Hiſpaniam venit. Hunc enim Geryonem poetæ tricipitem hominem, id eſt tria tenentem capita deſcripſerunt. Inter quos Ouidius lib. 9. Metamorph. & Vergilius in 7. Æneid. Cauſas inſuper quare hunc ſic poetæ deſcripſerunt, declarat Iuſtinus poſt Trogum Pompeium vltimo libro antiquitatum. Regnauit autem hic Geryon & fratres eius ad alteram partem Hiſpaniæ, quæ ad Mediterraneum pertinet & Iberi oras, ſecundum Iuſtinum. Quare autem alii Reges qui fuerunt inter Abidem & Geryonem non nominentur, ex hoc creditur, quia nihil memorabile fecerunt.

Quæ de Celtiberis & Celtis ſcripſerunt antiqui hiſtorici atque poetæ.

DIODORVS libro quinto de vniuerſis orbis regionibus, quum de Celtis ac Galatis ad Celtiberos peruenisſet, hæc quæ ſequuntur, inſeruit, quæ ad noſtram primum antiquitatem pertinent. Iberi quondam, Celtæque pro agris bello certantes, pace demum conſtituta, communicata inuicem patria, quum mutua connubia proueniſſent, dicuntur hac rerum communione id nomen ſortiti. Duæ igitur robuſtæ nationes in patria fertili coniunctæ effecere, vt magnum eſſet Celtiberorum nomen. A Romanis poſtmodum multo poſt tempore bello cum eis geſto vix tandem ſubacti ſunt. Non enim ſolum equites, ſed & pedites aptos bello, robore, malorumque tolerantia cæteris excellentiores habẽt. Breui vtuntur veſte, ac nigram lanam habente ſimilem caprarum pilis. Armantur Celtiberorum quidam ſcutis leuibus, alii rotundis vmbonibus magnitudine clypei. Cruribus ocreas ex pilis factas aduoluunt, galeas ferunt æreas criſtatas, &

palmis gladios ex chalybe puro ad palmi menſuram, quibus in conſerta vtuntur pugna, ferrum inſuper ſuo more ad conficienda arma præparant. Nam ferreas laminas in terram abſcondentes, ibi tamdiu eſſe ſinunt, quoad debiliori parte ferrugine aſſumpta validior ſuperſit. Ex ea tum enſes fortiſſimos, tum cætera ad belli vſum arma neceſſaria componunt. hoc pacto fabricata adeo cædunt omnia, vt neque ſcutum, neq; galea, neque aliud quid eis obſiſtat. Duobus gladiis fulti, cum equeſtri certamine ſuperiores euaſerint, ex equis deſiliunt, pedeſtremque adiuuant pugnam. Mirabilis apud eos viget conſuetudo. nam cum in victus munditia elegantes exiſtant, in vna re videntur immundi, ſpurcitieq; pleni. Vniuerſum enim corpus lauant vrina, denteſque fricant, hanc optimam corporis curam exiſtimantes. Erga nefarios homines atque hoſtes, crudeles ſunt: cum aduenis humani atque hoſpitales. aduenientes enim externos benigne inuicem pro illorum honore certant recipere. quos aduenæ ſequuntur, hos laudant, amicos deorum putant. Nutriuntur affluenter variis carnibus, potum ex melle conficiunt, eius copiam præbente affatim patria. vinum emptum bibunt, mercatorum opera aduectum. Ex propinquis gentibus gratior eſt eis Vaccæorum natio. ii enim ſingulis annis ſortitos inter ſe agros colunt, fructuſque cum cæteris communicant, cuique ſua portione præbita. Quod ſi quid agricolæ abſtulerint, è veſtigio morte multantur. Celtiberorum fortiſſimi habentur qui appellantur Luſitani, peltas in bello paruas ex neruis confectas, quibus tegatur corpus, habent. ii in bello ea agilitate vtuntur, vt ictus & ſagittas euitent. iaculis ferreis vtuntur. galeam enſemque more Celtiberorum ferunt. iaculum longe iaciunt & ſumma arte. in acie diutius perſeuerant mobili corpore leuique, vt facile fugiant hoſtem & inſequantur. In profundis periculis ſuperantur à Celtiberis. In pace choreas leui ſaltu exercent mirabili crurum ac totius corporis agilitate. bella ad numerum aggrediũtur, aliquid ex poematibus quum hoſti obuiant cantando. Iberi Luſitanique ætate integra, præſertim inopia oppreſſi, qui robore præſtant atque audacia, in montibus aſperis manu facta diuerſis per Iberiam locis latronum more, leui armatura, agilique corpore veloces diſcurrunt, populatiſque agris ad montem, veluti tutam patriam, cum locorum aſperitate nullus eo exercitus adire poſſit, confugiunt. Aduerſus hos profecti ſæpius cum exercitu Romani, eorum audaciam repreſſerunt, latrocinia nequaquam tollere potuerunt. Sequitur, vt de argento quod plurimum apud Iberos, optimumque effoditur, quodque multum vtilitatis incolis afferat, ſcribamus.

10 20 30

De Pyrenæis montibus, ac metallis eorum.

MEMORIÆ proditum eſt ab antiquis ſcriptoribus, Iberiæ montes qui Pyrenæi vocantur, & latitudine, & longitudine longe alios excellere. Nam à mari quod eſt ad meridiem, iacent vſque ad Oceanum ferme ad Arctos ſitum, Galleciamq; ab Iberia diuidunt. per Celtiberiam quoque protenduntur ſtadiis tribus milibus. in quibus cum ſint frequentes ſyluæ, ferunt priſcis temporibus igne à paſtoribus iniecto montanas omnes regiones fuiſſe combuſtas. qua ex re montes aiunt cognominatos Pyrenæos, ardente cõtinuis diebus igne. pluresque ex montium incendiis argenti puri riuuli effluxerunt. quod incolis ignotum, Phœnices mercatores vili rerum permutatione emptum in Græciam, Aſiamque, ac nationes cæteras deferentes, magnas ex eo commercio opes contraxerunt. Adeo autem mercatores quæſtus excitauit cupiditas, vt quum onuſtis nauibus ſuperaret argentum, amoto ab ancoris plumbo argentum ſubderent eius loco. Hoc lucro Phœnices admodum opulenti facti plures colonos, tum in Siciliam, propinquaſque inſulas, tum in Libyam, Sardiniamque, ac Iberiam deſtinauerunt. Multis poſtmodum ſeculis cognito argento, Iberi metallis quærendis operam dedere: magnaque argenti copia reperta ingens ex eo vectigal prodiit, quum æs, aurum, argentumque ſint metalla præcipua. Qui reperiendo æri dant operam, quartam eius quod effodiunt, portionem capiunt. Qui in argento effodiendo occupantur, ſingulis tribus diebus Euboicum eximunt talentum. Terra enim omnis argento, cæteriſque metallis adeo referta eſt, vt mirabilis ſit & eius ſoli natura, & operariorum continuus labor. Nam qui primum his metallis reperiendis incumbebant, magna comparabant. In promptu eſt enim argentum, terra abunde illud præſtante. Poſtea quum Romani Iberiam ſubegiſſent, Italici qui lueri cupiditate id ſibi opus aſſumpſere, maxime ex eo ditati ſunt. Emptam enim ſeruorum copiam ad effodienda metalla deputant, qui variis locis metallorum venas ſcrutati, & alte lateque terra effoſſa, plurimum auri argentique eruunt, variis multorumque ſtadiorum cuniculis ſub terram actis. Multoque fœlicior & quæſtuoſior eſt hæc cura, quam metallorum, quæ

40 50

apud

apud Atticos reperiuntur. Ibi enim multas impensas effodiendo subeunt, sæpius opinione frustrati, quum aut non inueniunt quod quærunt, aut inuentum ita parui sit, vt superetur à sumptu. Apud Hispaniam qui metallis incumbunt reperiendis, ampliori spe percipiunt. Bonitate quippe soli glebas semper auro argentoque fertiles inueniunt, vtpote terra metallis penitus plena. Reperiuntur ab eis nonnunquam in visceribus terræ flumina decurrentia, quorum fluxum spe quæstus vi magna recidunt, aut quod mirabilius videtur, cochleis quas dicunt Ægyptiacas, ab Archimede quum in Ægyptum profectus est, adinuentas. Eisdem instrumentis loca diuertunt, vbi metalla effodiuntur, eiecta superius aqua summa arte diligentiaque excitant. Mirabitur profecto quis Archimedis ingenium non solum in his, sed in cæteris quoque maioribus, quas multis in orbis partibus egregias fabricauit. De quibus scribetur diligentius, quum ad eius tempora veniemus. Serui qui ad hæc metalla deputati sunt, incredibilem quæstum afferunt dominis. Verum enim die noctuque in labore perseuerant, quorum multi ex nimio labore moriuntur, quum vix vlla eis ab opere detur requies, aut laboris intermissio, sed verberibus ad continuum opus coacti raro diutius viuant. Quidam tamen robustiori corpore ac animi vigore, plurimum temporis in ea versantur calamitate, quibus tamen ob miserię magnitudinem mors vita est optabilior. Quum plurima in hoc metallorum munere sint admiratione digna, nequaquam tamen quis admiretur, cur nullus recens horum reperiendorum extiterit autor. Verum argenti studio à Carthaginensibus, quo tempore Iberiam tenuere, ea metalla adinuenta sunt. Hæc fuit causa, vt eorum postmodum excrescerent vires. Precio enim optimis militum conductis plura gesserunt aduersus hostes bella, neq; domestico, neque sociorum milite vsi. Romanos, Siculosque, ac Libycos ad maxima deduxerunt pericula, quum omnes diuitiis ab auri argentique copia superarent. Perspicaces sane (vt videntur) priscis temporibus extitere Phœnices. Itali nullis aliis cessere. Oritur & stannum in pluribus Iberiæ locis, non casu repertum (vt quidam scriptores vulgarunt) sed effossum conflatumque, quemadmodum aurum argentumque traditur. Nam supra Lusitaniam plurimum stannum effoditur, in insulis Oceani Iberiæ proximis, quæ à stanno Cassiterides denominantur. Plurimum tamen à Britannia insula ad oppositam Galliam affertur: nisi per loca mediterranea Celtici mercatores equis per Massiliatas ac Narbonam vrbem Romanorum coloniam, optimum earum partium tum opportunitate, tum commoditate adeuntium emporium producant. Sed de Gallis ac Celtiberis hactenus.

De prouinciis Hispaniæ quæ nomina mutauerunt.

DIXIMVS Hispaniam omnem in tres distinctam prouincias, Tarraconensem, Bæticam, & Lusitaniam secundum Claudium Ptolemæum, Strabonem, Plinium, Pomponium Melam, cæterosque antiquiores Geographos. Quarum Bætica continet flumen Bætis dictum Guadalquebir à noua Carthagine, à cuius montibus defluit in Oceanum Atlanticum, cuius regionis & prouinciæ caput est Hispalis, quæ & metropolis Bæticæ, à palude quæ vrbi circunfertur, sic dicta, siue (vt aliqui voluerunt) quia vrbs eo in loco constructa sit infixis palis, in quibus vrbs fundata est propter aquarum redundantiam. Lusitania vero dicitur ab Ana flumine, quod hodie Guadiana appellatur, quod ab eius exortu per totam decurrens prouinciam continet quicquid interiacet inter duo flumina Bætim & Tagum, decurrente per medium amne, à quo prouincia denominationem habet, propterea quia apud illum Liber pater, & Lysas luserint, & Phana eius præfectus, vt Plinio placet libro tertio Naturalis historiæ, quanquam idem Plinius eodem loco dixerit, quod flumen Anas intersecet, & diuidat prouinciam Lusitaniam. in quo non recte dixit, quum ipsa Lusitania prouincia contineat quicquid interiacet inter ipsa duo flumina Bætim & Tagum, decurrente per medium prouinciæ ipso flumine Ana, vsque in citeriorem Hispaniam Celtiberiamque. Cætera ad Tarraconensem spectant, scilicet omnis citerior Hispania à Pyrenæis montibus vsque ad nouam Carthaginem, & Cantabriam, & inde quicquid continetur trans flumen Tagi ab illius exortu, Oceanumq; Atlanticum, & Britannicum. In his quoque tribus prouinciis, populis, ac regionibus plurimi sunt qui sua nomina mutauerunt raliter, quod difficillimam reddant lectionem rerum antiquarum, quum propter obliterationem antiquorum nominum ignorationem faciant legentibus, tum circa prouincias, tum etiam circa montes, & flumina, vrbesque deletas: quæ quum non extent, neq; quibus in locis fuerint, neque res apud eas gestæ facile deprehendi possunt. Igitur primum de populis, prouinciis & regionibus: secundo de vrbibus: tertio de fluminibus: quarto de montibus: quinto

& vltimo de deletis vrbibus agendum eſt. Habet igitur Hiſpania tres & quadraginta populos, regiones, & prouincias quæ ſequuntur, incipientes a Gadibus & freto Herculeo, & inde vſque ad nouam Carthaginem, quantũ continet vlterior Hiſpania, & inde à Gaditano vſque in Pyrenæum promontorium, ad Oceanum Britannicum ad oram maritimam, & inde mediterranea, ac poſtremo citeriorem Hiſpaniam. Oram itaque maritimã Bætis fluminis inhabitant & Turduli, inde Baſtuli, & Itani, Conteſtani, Oretani ad alteram oram, Celtici, Bracarii, Artabri, Callaici, Lucencii, Celerini, Memerani, Lacerini, Cygures, Hedii, Seburi, Aſturici, Amaces, Ceperani, Pelendones, Berones, Celini, Piſicori, Tugones, Auſtri, Autrigones, Cariſti, Cantabri, Varduli, Vaſcones, Hedetani, Lacertani, Ilergetes, Ilarqueones, Pœni, Lætani, Coſitani, Ceretani, Authetani, Caſtelani, Indigetes. His itaque tota continebatur Hiſpania. Atq; quicũq; perlegerit antiquorum hiſtorias atq; annales, potius populos, quã vrbes, expreſſos comprobabit. Incipiẽtes igitur à Gaditano & Herculeo freto, ipſaq; ora maritima quæ ad Gades pertinet, & oſtia fluminis Bætis (quæ Guadalquebir modernitas nominat) Turditania appellatur, & protenditur vſq; ad Calpen montem, quem vulgus Gibeltarem appellat. Illi autem qui ab oſtio Bætis incolunt vſq; ad Anam fluuium, Turduli appellantur, quãquã Ptolemæus libr. ſecundo dixerit Turdulos tenere mediterranea à Baria, vſq; in nouam Carthaginẽ, quaſi Turditanos & Turdulos eoſdẽ dixerit. De quibus Strabo libro tertio de ſitu orbis ſic ait: Turditania, incolæ vero ipſi Turdetani & Turduli appellãtur. Sunt qui eoſdẽ arbitrẽtur idem eſſe, ſunt tamen diuerſi, ex quibus eſt Polybius, qui Turditanis Turdulos finitimos eſſe dixit ad Septentrionem. A quibus dicimus fines Turdetanorum & Turdulorũ eſſe Bætim. Turditani ſunt ad auſtrum ac montem Calpen, & protenduntur per mediũ duorum fluuiorũ Bætim & Anam vſq; in Caſtulonem quoque vrbem. Turduli vero ſunt habitantes oram maritimam Oceani Atlantici, vſq; in Anam flumen & Sacrum promõtorium, quod caput ſancti Vincẽtii appellamus. Poſt Turdetanos ſequũtur Baſtuli, à monte Calpe, ſiue Gibeltarem, vſq; ad nouam Carthaginẽ, quos ſimul & Itanos Ptolemæus appellat. Sed veritas eſt, quod Baſtuli, licet largo modo protẽdantur vſq; in nouam Carthaginem, Carthageniam appellatam, tamen ſtrictius non protẽditur Baſtulia, niſi à monte Calpe vſq; in Bariam: & à Baria vſq; in nouam Carthaginẽ Itani appellãtur. Ii vero qui incolunt mediterranea vſq; ad Obuluſtulum, quæ Baccia appellatur, ſunt Turditani vſque ad Hiſpalim & oram maritimam. Ii vero qui incolunt mediterranea vſque ad Vbedam & Murtiam, appellantur Beſetani: incolæ vero à noua Carthagine vſque in Succonem amnem & Valentiæ regnum, Oretani ſunt: cuius regionis caput eſt Orantia vrbs, quæ & Oriola appellatur. Redeuntes vero ad oram maritimam Oceani, poſt Turdulos & Sacrum promontorium ſequuntur Celtici, qui à Gallis in eam regionem tranſlati ſunt, & protenduntur à Guadiana flumine, Ana antiquitus dicto, vſque vltra Tagum & flumen Mundam, & protenduntur vſque in vrbem Salamanticam. De iſtis autem Celtis refert Strabo, ob quandam ſeditionem per eos commiſſam cum Turdulis in eam regionem veniſſe. apud eos dicit eſſe flumen Lethes, quod ideo flumen obliuionis eſſe appellatur. inde ſunt Gallaici, Bracarii à Bracada vrbe ſic dicti, & protenduntur vſque in oppidum Baiona & Ponteuedra includentes Tidures qui incolæ Tudenſes ſunt. Et quoniam in Bracariorum incidimus mentionem, hæc Galleciorum regio, & prouincia magna eſt, & adeo magna, quod refert Strabo continere in ſe triginta populos. Et quoniam ipſe aſſerit, multi ex illis adeo humiles ſunt, quod rariſſimam mentionem de eis antiqui ſcriptores faciant: quoniam quum de illis Ptolemæus meminit, plures ex dictis populis ſingula quæque oppida ait continere, & aliqua duo aut tria: propterea non oportet per illa ſingula diſcurrere. Ad Galleciam itaque pertinent Artabri, qui antiquitus Arotrebæ vocabantur (vt voluit Strabo libro tertio) à promontorio Onerio, & portu Baiona, & Ponteuedra protenduntur ad aliud promontorium Hauatacorum, in quo magnus portus eſt, & oppidum Clunia. Ad iſtos enim Gallecios pertinent Tudures, qui & Tutenſes ab vrbe Tutenſe. ad iſtos pertinent Nonieiani ab oppido Noia, Celerini, Luanci ab oppido Luanco, Limicei ab amne Limino, Bibali ab oppido Bibalo (nunc Birbao) Lacerni, Silini, Cepori, Lamauori, Tibures, Gigures, Seburi, Amaces, Ceperani, Lugones à Lugo oppido, Oriuaces, Auſtri, Autrigones, Cariſti, à Cariſto oppido, nunc Caſtro. Ad ipſos inſuper Gallecos pertinent Vaccæi, Misburgi, Vectones, ſiue Vergones, Palendones, Aruaces, Aſcurici. Piſicorii vocati ſunt, qui à Galleciis Lucenſibus & ora maritima mediterranea poſſident, quæ prouincia nunc Alaua dicitur: complectunturque agrum, & vrbem Burgenſ. quamquam ſpecialius Burgenſes Misburgi ſint ab antiquis ſcriptoribus appellati. Vaccæi enim

enim etiam complectuntur & continent quicquid est vsque ad Orontiam vrbem, vt Strabo voluit. Hos sequuntur Vectones, qui Legionenses sunt, quos aliqui Vergones appellant, & complectuntur agrum Toletanum, immo (vt Strabo vult) Toletum, licet re vera in Carpetanis sit. quod satis declarat eius Metropolis, quum illius præsul metropolitanus Carpetaniæ in Toletanis conciliis descriptus reperiatur. Inde Palendones à Palentia vrbe sic cognominati, postea Pacicori à Pascensi vrbe sic dicti, Asturici ab Asturgo flumine appellati, Aruaces ab Arena flumine & oppido ipsius nominis sic dicti. Inde sunt Autrigones, quorum caput Calaguris est. Inde sunt Hedetani qui sunt Sorienses à Soria vrbe, & continent vsque ad Aragoniæ fines & (vt plerique asserunt) Tirassonam. Vultque Ptolemæus, quod complectantur Cæsaraugustam, quamquam alii scribant eos in Lacetanis, vt placet Straboni. Hæcque descriptio generalis vlterioris Hispaniæ est mutationis nominum regionum & prouinciarum.

De citeriori Hispania.

IAM nunc citeriorem Hispaniam aggrediamur. in citeriori Hispania ad partem Oceani Britannici, ad interiora Mediterranei Cantabria est continens regnum Nauarræ, habens populos tres, Vardulos, Vascones, atque Berones. Varduli sunt ii, qui montana tenent, atque Opuscuam. Vascones Pampilonenses, & vsque ad Pyrenæi iuga. Berones, vbi nunc Taphalla est, quæ antiquitus Tritium metallum dicebatur, & Olitum, quod & antiquitus Oliba, & Tutella dicta hodie, antiquitus Titultia. Inde sunt Celtiberi, quoniam licet omnis citerior Hispania nominetur Celtiberia, specialius tamen prouincia Celtiberia dicta est, cuius caput Cæsarauguста, & protenditur vsque ad vrbem Segobriam. post Celtiberos vero sunt Ilergetes, continentque Oscam & Ilerdam vrbes, & quicquid iis in terminis interiacet. Redeuntes igitur ad maritimam oram, post Oretanos & Succonem amnem Contestati sunt, complectunturq; Valentiam & Saguntum, quod hodie Muriuetus appellatur, & Magistrum Montesiæ vsque ad Iberum amnem. Hos sequuntur Ilarqueones, qui sunt Dertusenses & Tarraconenses. Inde Pœni, cuius caput Villa franca est dicta Pœnorum, quoniam eo in loco erat vetus Carthago Hispaniæ, quam deleuerunt T. Sempronius & Publius C. Scipiones, qui primi secundo bello Punico intrauerunt in Hispaniam. Illam quia penitus euerterunt in vindictam euersionis Sagunti factæ à Pœnis, neque illam sub illo nomine vlterius esse voluerunt. Sed post euersionem concessa immunitate redeuntibus incolis non priori nomine, sed Villam francam nominari voluerunt, sub eoque nomine manet in hodiernum. Sed in memoriam antiquæ vrbis prouinciæ nomen retinuit, ita vt Villa franca Pœnorum siue Phœnicum vsque in hodiernum appelletur. De hac veteri Carthagine meminit Ptolemæus libro secundo, & statuit eam in Ilarqueonibus, quum tamen verum non sit, neque Ilarqueones Pœnos attingunt, sed solum Tarraconensem agrum complectuntur. Post Pœnos sequuntur Lætani, quorum caput regionis Barchinona vrbs est, concluditurque per maritimam oppidum & flumen Tarmin, nunc Torderia nuncupatum. Abinde ad mediterranea sunt Authetani, quorum caput est Gerunda ciuitas, & illius ager, complectunturque Besulam, quæ hodie Bisuldunum appellatur. Inde ad montana habitant Castellani, dicti Castellani ab oppido Castellione, quod caput regionis erat, habetque nunc oppidum parui momenti Castrum Castellionis nuncupatum, quod omni regioni Bassi sic dictæ nunc præest. Protendebantur iidem Castellani vsque ad Basagodam oppidum, & Ceretanos per montana. hos sequebantur à parte occidua Occetani, quorum caput est Vicus vrbs, & omnis Ausonia: suntque dicti huiusmodi Occetani Ausonii à Vico vrbe, quæ quondam Ausonia dicebatur ab Italis condita, quum perantea Italia Ausonia diceretur, maxime ad tempora. Hos vero ad septentrionem sequuntur Cositani, qui Vrgelenses dicuntur, complectentes Comitatus Vrgelensem, Cardonæ, & Palariensem vsque ad Pyrenæi iuga. Post hos ad ortum solis sunt Ceretani incolentes oram Pyrenæi, & pene intra Pyrenæi montes cõstituti (qui & nunc dicuntur Sardones) cuius caput Iulium oppidum erat, à Iulio Cæsare conditũ (quod nunc modernitas Lyncã appellat) ibiq; est Sardonũ oppidum (quod nunc Podium Ceretanorũ appellatur) suntque hi Ceretani ab Italia in coloniam missi à Cereto oppido, à quo Cereto Ceremoniæ nuncupantur. Vltimi vero omniũ ad maris littora sunt Indigetes, ab oppido Ciuixellensi, vsq; ad Pyrenæum, & continet Emporium vrbẽ, ac omnẽ Emporitanensem agrum, ac Rhodam quondam vrbem à Rhodiis cõditam, necnon mediterraneas vrbes Iuncariam & Sinianam, Runeas est vltra vrbes Iuncariam, & Sinianam: vltra est Ruscilionis prouincia, &

UNED

Trophæa Pompeii, vt ſupra ſatis diffuſe diſſeruimus. Et ſic expediuimus mutationes omnium prouinciarum Hiſpaniæ, pro vt apud veteres ſcriptores nominantur, & quibus ad præſens modernis nominibus vocitentur. Iam nunc de vrbibus, fluminibus, & montib. videndum eſt, vrbibuſque deletis. Sed prius quam ad eas deueniamus, aliqua memoratu digna quæ ad nonnullas Hiſpaniæ prouincias pertinent, interſeram. Primo enim ſunt multa quæ Strabo meminit de Turditanis, qui ad Bætim amnem habitant circa maritima littora. Hi inter Hiſpaniæ populos ſapientia putantur excellere, & in terris ſtudiis vtuntur, & memoranda vetuſtatis volumina habent, vatum codices, legeſq; à ſex annorũ millibus verſibus conſcriptas: cæteri autem Hiſpani vſum quidem habent literarum, ſed non vnius generis, nec vna lingua eſt. Addit inſuper & alio loco, in præfato tertio libro, quæ ſequuntur: Verum ad regionis fœlicitatem manſuetudo ſimul & vrbanitas accedit Turdetanis & Gallis propter vicinitatem cognationemq; (vt teſtis eſt Polybius) cæterum illis minorem, vt plurimum enim vicatim habitant & viuunt. Nam Turdetani, præſertim qui circa Bætim loca tenent, in Romanos penitus vſus transformati ſunt, nec propriæ linguæ memoriam ſeruant amplius, plurimiq; Latini facti ſecum accolas accepere Romanos. Itaque parum abeſt, quin vniuerſi Romani ſint. & nunc habitatæ vrbes, & in Gallia Pezauguſta, & in Turdulis Emerita Auguſta, & in Celtiberis Cæſarauguſta, & aliæ coloniæ quædam permutatos dictarum ciuitatum ritus demonſtrant. Hiſpani quoq; qui hoc inſtitutionis ſeruant genus, ſtolati, vel togati dicuntur, in quibus ſunt & Celtiberi, qui quondam cæteros immanitate ſuperare credebantur. Ad illius autem vbertatis fidem faciendam in tertio libro etiam Strabo addidit quæ ſequuntur: Quanta vero rerum ex Turditania exportandarũ copia ſit, maxime declarat nauigiorum magnitudo & numerus. ingentes enim naues onerariæ iſtinc Puteolos nauigant, & ad Oſtia, Romanorum nauale, permeant. Inſuper multitudo Africanis ferme æquiparanda, tantum eſt incrementum. Quum autem huiuſmodi ſit mediterranea Turditaniæ copia, æqualem maritimam ex pelagi bonis inuenies. Oſtrea namque & conchylia omnia, & multitudine, & amplitudine omnium ex parte exterius mare ſuperat, præcipue cum fluxus & refluxus hic augeantur, qui cauſa (vt par eſt) magnitudinis & multitudinis propter inundationes exiſtunt. Eundem ſe habet in modum circa Cetaria genera, orygos, phalænas, phyſeteras, quibus reflantibus nebuloſæ cuiuſdam columnæ viſio longe cernentibus offertur. Quid congri, quid murænæ, quanto noſtris maiores capiantur, aliaq; complura huius generis edulia? In Carteia vero cerycas, id eſt murices & purpuras, librarum decem, in exterioribus autem locis murænulam & congrum, minarum ſupra LXXX. polypum talenti pondo: duorum autẽ ſepias cubitorum, & ſimilia. frequens vero thynnus è vetuſto feruore ingẽti aruina horſum impellitur. Querna vero quadam glande ſaginatur, quæ ad mare naſcitur, humilis admodum, fertilem ingentemq; impendio producens fructum: quæ quidem copioſa in ipſa etiam terra generatur Hiſpania. Ingentes ſane radices, perinde ac integræ quercus, habens: quæ profecto ab humili radice tollitur nimis. Tantum vero fructum affert, vt poſt maturitatẽ littora & extra columnas, & intra, glande referta ſint, quam æſtus aquarũ eiectat. Cæterum intra columnas ſemper minus ac minus reperitur. Vt autem autor eſt Polybius, vſq; Latinam ipſæ glandes emittuntur, niſi Sardinia quoq; (inquit) & huic vicina regio ferat. Verum thynni ipſi quo magis columnis propinquant ab exteriore delati pelago, eo amplius eſca deficiente macerantur. Hæc in mari belua ſemper adeſt, plurimum glande gaudens, cuius cibo eximie pingueſcit. Quumq; glandium fit copia, thynnorum itidem fit vbertas. Quum vero prædicta regio omnib. bonis exhuberet, effodierũ ſane metallorum ingenium admireris. Tota enim talibus pleniſſima eſt Hiſpania, non tota tamen procreandis fructibus facilis, nec tota ferax eundem in modũ, præſertim quæ metallis abundat. rarum eſt enim vtriuſq; rei commoditate fortunari: rarum & eandem diuerſis paruo in loco abundare metallis. At Turditania agerq; coniunctus nullam in hoc fœlicitatis genere rationem cõmendare volentibus abeſſe ſinit. Nam aurum, argentũ, æs, ferrum nullibi terrarum, neq; tantum, neq; tam probatum generari, hactenus compertum eſt. Aurum enim non ſolum ex metallis effoditur, verum etiam fluit. flumina namque torrenteſque auream deferunt arenam, quæ paſſim & per loca aquarum indiga exiſtens cognoſcitur. Cæterum quum illic quidem minus appareat per aquatilia, quidam elucent grumuli. Quod ſi quibus à natura negatæ ſunt aquę, illatis rigantes aquis, dehinc ſplendeſcentem efficiunt grumulum, puteos quoque effodientes, & alia per ſolertiam tractantes artificia, lauandis arenis aurum excipiunt. Plureſque hac ætate ſunt qui aurum eluant, quam qui effodiant: vnde & chryſoplyſia, id eſt auri lauacra, ſunt appellata. Galli quidem digniora eſſe ſua prædicãt metalla, quæ in Cemmeno monte ſunt præſertim,

ſertim,quæ ad Pyreneum vergunt.verum enimuero quod his locis deducitur magis probatum eſt. Inter auri micas autem quandoq; dimidia libra ad modum purgationis, grumos quos palas vocant, repertos fuiſſe memoriæ traditum eſt, qui paruæ admodum purgationis indigeant. Traditum etiam eſt ſciſſis lapidibus glebulas quaſdam papillis mammarum ſimiles inueniri. Ex auro autem excocto & ex tenaci quadam creta repurgato, purgamentum electrum rurſus excoquitur, commixtionem auri atque argenti habens. Argentum quidem exuritur, cæterum aurum ipſum remanet.forma enim eſt facile fuſilis & lapidoſa.Eapropter paleis aurum potius liquefit,quoniam quum flamma mollis exiſtit,ad illud ſeſe pariter metitur,quod & facile cedit,facileque diffunditur. Carbo autem caloris vehementia liquefaciens & ſublimans,magis ac magis abſumit. In Erythriis vero extrahitur,& prope lauatur,& in alueolis vel puteis mundificatur,limuſq; huic exhauſtus eluitur. Argentarias autem fornaces excelſas efficiunt,vt fumoſa illa glebarum euaporatio tollatur in altum.grauis enim eſt & pernicioſa.Ærariæ quoque effodinæ vocantur & nureæ,ex quibus licet per coniecturam agnoſcere aurum,inde prius effodi ſolitum.Poſidonius autem quum effodiendi locos multitudinemq; laudibus extollat,& eorum virtutem,à ſolita minime ſeſe abſtinet eloquentia: verum diuino quodam afflatus ſpiritu per ipſos agitatur exceſſus. Haud enim fidem(inquit)abnego fabulæ, quod ſyluis aliquando per incendia abſumptis terra ipſa,auri atque argenti feraciſſima,noua quædam in ſuperficiem & ſuperiorem telluris faciem germina efferbuit.Montes enim omnes & omnem tumulum materiem eſſe monetæ,quam quædã fœlicitatis abundantia cumulauit.Quod ſi quis regionem inſpectet (inquit)effluentis vbique perpetuo naturæ theſauros,&imperatoriæ cuiuſdam maieſtatis nequaquam deficiens ærarium eſſe dicat. Non enim diues tantummodo, ſed diuitias ſufficiens & ſuggerens eſt regio, peneſque illorum (vt vere dicam)ſubterraneum locum,non infernus,ſed Pluto ipſe opulentiæ Deus inhabitat. Talia quidem ſpecioſa quadam figura de hiſce locutus eſt, perinde ac ſi & ipſe de metallis copioſa vſus ſit oratione. Effodientium vero ſolertiam commemorans ſcitum illud Valerii adiungit, qui in argenti fodinis agri Attici ſic intente atq; acriter homines effodere aſſerit,vt in ſuperiora Plutonem ipſum adducendum eſſe præſtolentur.

De montibus Hiſpaniæ qui nomina mutauerunt.

REGIONVM Hiſpaniæ deſcriptionem abſoluimus quæ in hodiernum nomina mutauerunt, ne legentes auertantur à ſenſu hiſtoriæ propter ignota nomina regionum. Nunc autem (vt promiſimus) itidem faciendum eſt de montibus, fluminibus, ac vrbibus.Igitur à montibus incipiemus.Sunt montes excelſi in Hiſpania:primum Pyreneĩ,qui Hiſpaniam à Galliis ſeiungunt, & incipiunt ſecundum communem hiſtoricorum opinionem à templo Veneris,& Mediterraneo, vltimoque confine agri Gerundẽſis,& protenduntur vſque in Oceanum ad promontorium & ciuitatem ſui nominis Eaſo,quæ hodie Baiona dicitur, ſeu(vt aliis placet) à vico ſancti Ioannis de Lueza, ne ſcindatur mons. Hi montes vſque in hodiernum ſuam appellationem retinuerunt. De iſtorũ tamen montium nomine diuerſi diuerſa ſentiunt: quoniam dixerunt quidam Pyrrhenæos à Pyrrho Hiſpani ſucceſſore vocitari. Diodorus vero libro quarto ait, quod cum mons ipſe plenus eſſet maximis arboribus, plurimiſque paſtoribus propter greges qui inibi paſcuntur, accidit vt die quadam appoſito igne monti, quum ventus validus excreuiſſet, ignis vrens glebas ipſius montis coegit aurum atque argentum colligendum,reliquam ipſorum mõtium partem incenderunt,& ab ardenti pyra (quæ eſt lignorum congeries ardens) Pyrenæi montes appellati ſunt. Hæc Diodorus. Idem etiam cenſuit Appianus. Aliqui à crebris fulminum ictibus illic cadentium Pyrenæos dixere, à pyr, quod eſt ignis. Ab his itaq; montibus procedunt & alii mõtes, qui per Lacham vrbem in Caſtellam ac vlteriorẽ Hiſpaniam protenduntur,& ad vltimam Oceani oram in Portugallia terminantur,ad oppida Cintres & Turres vedres:& hi montes Caſtellę regnum per medium ſcindunt in partes duas.A primis enim habitatoribus Ebullei montes appellati ſunt. Hi radicem habent à Pyrenæo,atque Cantabris magnam regni Nauarræ partem claudentes.Hi iidem montes,qui in Aragoniam vergunt,mons Caci, ſiue Moncaio à Caco Hiſpano dictus, de quo meminit Vergilius lib.octauo.Vnde protenduntur per vlteriorẽ Hiſpaniam,includentes diuerſas vrbes Segouiam,vrbemq; Rhoderin(quam Ciuitatenſem vocãt) & ſecundũ diuerſa loca diuerſa nomina ſortiti ſunt.Sunt &alii mõtes in Bætica,qui ab ora fluminis Bętis alias Guadalcauir ſupra Hiſpalim in fretum Herculeum protenduntur, & pene illis clauditur Granatę regnum.vnde inexpugnabile fit regnum montibus altiſſimis circum-

ſeptū. Hi montes quatenus orā freti Herculei cōtingunt, Calpe montes ab antiquis ſcriptorib. appellati ſunt: ibique fixæ ſunt alteræ ex columnis Herculis, mediū habentes inter Malacā & Gades inſulā, vbi alteræ fueræ fixæ columnæ. Nunc vero mons iſte mutationē nominis fecit ab aduentu Arabum, qui eandē inhabitant regionē, & Gibeltarich appellatur. Gibel itaq; Arabica lingua montē ſignificat, tanquam mons Tarich. Hic itaq; Tarich primus Dux Arabū fuit, qui claſſe inſtructa Arabibus de Africa traiecit in Hiſpaniam. Ipſi vero mōtes, quum in Hiſpalim protēduntur, Illipæ montes dicebantur: quum in Cordubā verſus Themarini montes ſiue Orthoſdadæ montes dicti ſunt. Erat enim per antea ibi vrbs Calpe dicta à monte ipſo. Promontoriū vero quod in Oceanū mittit, & Iunonis antiquitus templū habebat hodie Tarypha oppidū eſt. Ibique non longe eſt Miniſter portus, & vrbs Belon, & fluuius eiuſdem nominis. In hocque monte incipiunt Herculei freti fragores exauditi, habetque ex oppoſito Libyam, & alium montem Abylam, quanquam Calpe mons excelſior ſit: & hi montes, quatenus ex oppoſito Malacæ ſunt, habent Vlyſſeam vrbem & Mineruæ templum, vt voluit Strabo libro tertio de orbis ſitu. Suntq; mōtes ipſi referti auro, argento, ære, ac diuerſis metallis, vt idem aſſerit. Illi vero montes qui Valentiam ſeiungunt à Murtiæ regno, Vbedę mōtes appellati ſunt etiam ab antiquis Sturiarum & Biſcaiæ. Inſuper qui ad Oceanum, alteramque partem Hiſpanię pertinent, Numidicæ montes dicebantur, & à Pyrenæo procedentes per Cantabriam, Nauarræque regnum prolabuntur. Item per Biſcaiam, Opuſcuamq;, Sturias, & Galleciam, vſque in vltimam oram ad promontorium, vbi eccleſia de finibus terræ ſita eſt. & hi montes ſecūdum vnamquanque prouinciam, per quas progrediuntur, nomen acceperunt. Et propterea mons vrbi Barchinonenſi adiacens ad oram maritimam, mons Iouis (vt placet Pomponio Melæ libro ſecundo & tertio) dicitur. Quod quidem nomen vulgus corrupit, & Iudaicum montem appellat idiomatum confuſio. Sunt præterea Scalę Annibalis inter Barchinonem & Tarraconem, quæ Coſtæ de Garaf à modernis dicuntur. Reperiuntur præterea & alii montes in Hiſpania, omiſſi ab antiquis ſcriptoribus, non omittendi propter illorum ſingularitatem. Sunt enim in Tarraconenſi Hiſpania duo montes: primus in Lętanis inter vrbes Barchinonem & Gerundam, oppoſitus oppido Blandæ, dictus mons ſigni, ſiue ſignorum, tanquam nauigantibus per maritimam oram primus totius regionis ſigna terræ præbeat, ſiue grauia regionalibus ſigna pluuiarum, & imbrium ſigna præſtet. Eſt & alius mons in Comitatu Cardonæ ſale plenus, prętatque omnibus regionalibus ſalis fertilitate: quem montem, quum maxime ſale euacuatur, tunc latius in altum creſcere nemo dubitat. Et hæc de montibus ſufficiant.

De fluminibus quæ nomina mutauerunt.

PRIMVM omnium fluminum Hiſpaniæ quæ nomina mutauerunt, Bætis eſt, à quo Bætica Hiſpanię prouincia dicta conſtat. Hic amnis ortum habet à montibus propinquis Carthagini, qui quondam Orthoſdadæ dicebantur, & decurrens per Caſtulonem & Cordubam, influit in Oceanum Atlanticum ad vrbem Hiſpalim, clauditque ſuis terminis prouinciam Bætiam, in qua Granatæ regnum ſitum eſt. Corduba inſuper ciuitas quæ in medio pene fluminis curſu eſt, ab eodem flumine denominationem habet, vt tanquam cor Bætis dicta ſit Corduba. Huic autem flumini Arabes nomen immutarūt, quum Gotthis expulſis Hiſpaniam obtinuiſſent. Quorum reliquiæ in Granatę regno permanēt. Amnem itaque appellarunt Guadalchauir, quod nomen in hodiernum manet. Poſt hūc oram ſequendo Oceani, Anas fluuius eſt, à cuius nomine prouincia Luſitania dicta eſt. Hic amnis ortum habens à montibus Orthoſdadæ & Vbedæ, vicinis Carthagini & Murtiæ, per mediam vlteriorem Hiſpaniam, & Caſtellæ regnum decurrens ad oppidum Calatrauam influit in Oceanum ad confinia Portugalliæ, diuidens regna Caſtellæ & Portugalliæ loco vocato Lanis. Huius autem fluminis priori nomini addiderunt Guadi, quod Arabica lingua interpretatur aqua, & ſic Ana Guadiana dicta eſt vſque in hodiernum diem. Tagus autem qui à Bebuleis montibus naſcens, per Toletum & Vlisbonam vrbem decurrit in Oceanū, nomen retinuit ab antiquis impoſitū. Item apud hunc amnē finxere poetæ (vt ait Iuſtinus) equas ex aura cōcipere propter agri vbertatē. Ad præfati Oceani oram Compoſtellam verſus ſequitur alius amnis decurrēs per Coimbriam in Portugallia, qui ab antiquis Munda appellabatur ſimul cum ipſa vrbe Coimbria. Hoc etiam flumen à modernis Mundeuo appellatur, eſtq; ibi oppidū ad Oceani littora eiuſdē nominis veterē denominationē retinēs: apud quod Caius Iul. Cęſar, ſeu eiuſdē Duces, Agrippa & Brutus bella-

bellarunt vltimo contra Pompeii filios, Gneum & Sextum: quorum alter ibi occubuit, alter aufugit, quoniam mortuo patre apud Ægyptum posteaquam superatus est in Thessalia apud Pharsaliæ campos, victis peremptisq; Scipione, & Catone, Lucio Afranio, M. Petreio, ac Iuba Getulorum Rege, Pompeii filii Hispaniam omnem occupauerunt. Postea ad eam vrbem ad prælium coacti fuerunt. De quo prælio & vrbe meminit Lucanus in principio, dicens:

Vltima funesta concurrant prælia Mundæ.

Et hæc Lusitania dicta est. quanquam enim Lusitania dicta sit prouincia, hi tamen specialius qui incolunt Vlisbonam & Coimbriam, Lusitani dicti sunt vsque ad flumen Dorium, vt placet Straboni. Post Mundam Dorius est, procedens ex montibus Ebuleis, & decurrens per mediam Castellam, influit in ciuitatem Portum, & hic amnis priscum retinet nomen. Post hunc Liminus fluuius est, quem Iustinus Minium appellat ab ingenti copia minii, in montibus Asturiarum & Biscaiæ, qui quondã Vidumi montes dicebantur, enascens. Hic amnis influit in Oceanum, Portugalliamque à Galliciis seiungit loco dicto Toi, quæ vrbs est, & à modernis nomine immutato Vnga vocatur. Post Vngam tria sunt in Galliciis flumina quæ nomina mutauerunt: primum est ad Ponteuedrum, quod Vias ab antiquis dicebatur: alterum, quod decurrit non longe à Compostella, Tamarus: tertium est post vltimum promontorium de finibus terræ Asturios versus, Vir nomine. Post hæc in Sturiis tria alia flumina sunt: primum versus Gallicios Vieatus: secundum, decurrens non longe ab Oneto, Natum: post hæc in Biscaia vltimisq; finibus Asturiorum Nebealmonus. Item alia tria: primum ad Asturios, Nelus non longe ab oppido Castro: secundum est Negangesia, quem alio nomine appellat Iustinus Chalybim, & ad oppidum Birbao decurrit in Oceanum: tertium ad Nauarram pertinet, & Nerua dicebatur. Hæc quidem flumina aptiora sunt omnibus aquis ad ferri fortitudinem faciendam. Ad partem vero Mediterraneam euntibus, à Bætica & noua Carthagine primum flu. decurrens in Mediterraneum ab oppido Oriola, quod antiqui Oritigum dixere, non longe à vico dicto Gardemar, Alana dicebatur, nunc autem à modernis Segura. alterum vero sequẽs, quod influit in Mediterraneum, quondam Secabur dicebatur ab antiquis, nunc vero :tertium vero quod decurrit per Alzesiram oppidum, ab antiquis primo Succon dictum est, deinde Succeo, nunc Chucarus. Apud hunc amnem Pompeius pugnauit cum Sertorio, & vicisset Sertorius, nisi superuentu Appii Metelli Pompeius adiutus fuisset. Amnis insuper qui per Valentiam decurrit in mare, Pallentia dicebatur, nunc vero Gaiadalaycar. Qui vero per Saguntum quondam nunc Murinetus Turris nomen habet. Qui vero prope Barchinonam decurrit à montibus Pyrenæis, ab antiquis Rubricatus dictus est, à nostris vero r litera est mutata in l, & dicitur Lubricatus. postea Betullo amnis (vt placet Pomponio Melæ, non longe à Barchinone, qui nunc Bisocto dicitur, alias Besotium. Inde Tarnum flumen secus Blandam decurrens, quod Tordera hodie vocitatur. Ticer vero amnis qui per Gerundam vrbem decurrit, & influit in Mediterraneum ad oppidum Turricellam, nomen retinuit. Cluuianus qui non longe ab Emporio, quondam maxima vrbe Gerundensis agri, per occasum influit in Mediterraneum, solam vnam mutauit literam c in f, & Fluuianus dicitur, quanquam Plinius de Naturali historia libro tertio illum Flumialbum appellat. Sembroca alter amnis, qui ad Orientem direptæ vrbis Emporiæ influit in Mediterraneum, à modernis Sambucha dicitur. Sunt & alia duo flumina quæ in mare non influunt, sed coniunguntur Ibero, de quibus accurate disseruit Iulius Cæsar in suis Commentariis, quum aduersus Lucium Afranium & M. Petreium in Hispania apud Ilerdam pugnasset: quorum alterum Sicoris, alterum Cinga appellatur, Sicoris ad Ilerdam, Cinga ad Fragam fluit. Hæc igitur de fluminibus quæ in Hispania nomina mutauerunt, dicta sufficiant. Iam ad vrbes veniamus.

De vrbibus Hispaniæ quæ propria nomina mutauerunt.

IAM enumeratis ad plenum prouinciis, montibus, & fluminibus Hispaniæ quæ nomina mutauerunt, restat & vrbes discutere. Primum itaque ab Oceano, Gadibusq; Herculis, ac freto Herculeo incipientes, oram Mediterranei vsque ad Carthaginem, inde alteram oram Oceani cum residuo interiacenti Mediterraneo, & vlteriorem Hispaniam describemus. inde redeuntes tanquam ad propriam domum, ad citeriorem describendam deuoluemur. Prima igitur omnium ciuitatum Gades erit, de qua meminit Dionysius Alexandrinus, quem ætate nostra Antonius Bacharia Veronensis transtulit, quod ante aduentum Herculis Tartessus dicebatur. Postea vero quam Hercules ad eam peruenit, statuitque in eadem columnas ad æmulationem alterius Herculis Ægyptii, qui alias

columnas ſtatuerat ad alteram Libyæ oram ſecundum Diodorum libro quarto, ab ipſis columnis erectis Gades Herculis inſula, & illius vrbs appellata eſt. hęc Priſcianus. quanquam Strabo libro tertio referat, Polybium dicere eam regionem, quæ circa Bætim eſt, cognominari Tarteſſum, Gades vero prius Erytheam vocitatam cum duabus adiacentibus inſulis. huic autem propinquum eſt oppidum ſancti Lucæ de Baromeda, in nauigatione per flumen Bætim, quod quondam Mendalia dicebatur. illi enim adiacet vrbs Belon ad partem freti (quæ hodie Taripha oppidum eſt) & erat ibi tẽplũ Iunonis & Mneſthei portus: hanc regionem à Calpe monte vſque in Bætim amnem, vocitari Tarteſſum. Alii vero dicunt agrum Turditanorum, qui oppoſitus eſt inſulæ Gadi per oram Bætis fluminis vſque in Sacrum promontorium (quod caput ſancti Vincentii hodiernis temporibus vocitamus) appellari Tarteſſum. De hac enim Tarteſſo late diximus ſupra de prouinciis quæ nomina mutauerunt. Sed de hac vrbe Gade prætereundũ non cenſeo, quod de ea refert Strabo libro tertio de ſitu orbis, quod quum eſſet primum oppidum, Balbus Gaditanus vir triumphalis aliud illi inſuper ædificauit quod Neapolim, id eſt nouam vrbem, appellauit. Additæ ſunt etiam à Balbo ipſo inſulę duæ: vna, quam Didymam appellant, & altera illi adiacens, quę maximum vrbi incolatum præbuerunt. Adiecit etiam Strabo ad illius magnitudinem, quod adeo creauerat, quod poſt Romanã vrbem, cæteras vrbes mundi anteibat. Et quum illi ager nullus eſſet, omnes illius vrbis incolę ad nauigationem ſe contulerant in aſportandis Romam rebus mercatoriis, maximeque eis quæ ab Hiſpania exportabantur. Adiecit etiam Strabo ad illius amplificationem, quod quũ cenſus ſemel exigeretur ex ea, reperti ſunt in ea militaris ordinis equites aurati viri quingenti, quod nuſquam in aliqua ciuitatum Italiæ compertum, quam in Patauio vrbe. Poſt Bellonem vrbem ſequitur vrbs Mellaria ante fretum (quæ nunc Alzezira nuncupatur) vt placet Plinio libro 3. Ptolemęus vero libro ſecundo vult, quod Alzezira fuerit Carteia, Carteia primo à Græcis dicta, ſub Calpe monte in Oceano Atlantico locata ante fretum. Inde ſequitur Molena, quę antea Suelum dicebatur, vt placet Ptol. lib. 2. ad mediterranea Obebuſca eſt, quã hodie appellamus Baheſſam. Inde eſt Siſapo oppidum, quod Xeres appellatur, apud quod metalla expoliuntur. Hanc itaq; per orã Mediterranei maris ſequitur vrbs Granata, quę ab Arabibus occupata eſt, à qua vrbe regnum Arabum nominationẽ capit. Ea autem vocabatur magna Illipula ſecundum Claudium Ptol. Cauſam vero mutati nominis authenticam non memini me legiſſe, de ipſa tamen vaticinari libet. Conſueuere arborum fructus appellari à regionibus, vbi iidem fructus ab initio ſunt reperti, vt ait Hieronymus in epiſtola ad Euſtachiũ, dicens: Ceraſa ex eo ſic appellari, quod primũ Lucullus à prouincia Ceraſa Romam veniens detuliſſet, ſic à Perſide Perſica. Granata mala punica dicta ſunt, quia ii fructus apud Pœnos primum reperti ſunt. Quum vero Hiſpania diutius ſub Pœnorum fuerit poteſtate, perfacile fuit, vt illius generis arbores de Aphrica translati ſint in Hiſpaniam, & ea vrbs à qua forte per Hiſpaniam trãslati ſunt, ab eorum fructu conuerſionem nominis fecerit, vt Granata dicatur. Hiſpano ſiquidẽ nomine mala punica Granata appellantur. Almaria vrbs ab antiquis Illibera dicebatur, quæ ad oram Mediterranei eſt. De hac igitur Illibera vrbe & eius Epiſcopo Gregorio meminit Hieron. in lib. de viris illuſtribus, quod eſt Bæticus. nec immerito illum non expreſſit Hiſpanum ſed Bæticum, quum Hiſpania habeat duas vrbes Illiberas, vnam in Bætica, alterã in Tarraconenſi ad iugum Pyrenęi, quæ confinis quondam fuerat noſtrę diœceſi, de qua ſuo loco dicetur de vrbibus quæ corruerunt in Hiſpania. Poſt oram vlterioris Hiſpaniæ, quę eſt in Mediterraneo, ſequitur & altera ora ad Oceanum. Poſt Gades Hiſpalũ eſt. Hãc vrbem multi ferunt ab Hercule conditam, ſicq; vocitatam, ſiue quia palis ſuppoſitis condita ſit, ſiue à palude, quæ maximam vrbem circumdat. Hiſpalis dicta eſt à prioribus antiquis: Poſtea vero à Iulio Cæſare Iulia Romulea appellata, vt Straboni placuit, à cuius nomine vulgata locutio originem traxit, vt Siuillia appelletur tãquam à Iulio Cæſare inſtaurata, & dicatur ciuitas Iulia: referuntque, præfatum Cæſarem eandem vrbem conſtruxiſſe, quod tamen verum non eſt, quum apud Titum Liuium, Commentariaque præfati C. Iulii Cæſaris, ac Lucium, plurimoſque ſcriptores antiquiores, fiat eius ciuitatis mentio. Potuit tamen Iulius Cæſar illam inſtauraſſe labentem, auxiſſe, ac dilataſſe, obtinuit tamen moderna literarum locutio, vt priſtino nomine ab eis nuncupetur. Poſt Hiſpalim ſequẽtes Oceani orã peruenitur ad Guadianã fluuium, regnumq; Portugallię, vbi ciuitates Sylua & Eura conditę ſunt, & ad extremũ Oceani promontoriũ, vbi ſacrũ erat Herculis tẽplũ, & ſacrũ eſt appellatũ promontoriũ. De hoc vero Herculis tẽplo & ſacro promontorio libet aliquid dicere, quũ referat Trogus Pompeius Hiſpanus, quẽ Iuſtinus ſingulari eloquentia abbreuiauit, eſſe in Hiſpania ſaltus Tercenorũ, apud quos finxere poetę Titanas

bellaſſe

bellaſſe cum diis, in quibus primi Hiſpaniæ Reges Gorgonius & Abius regnauere. Hos autem ſaltus non declarat, vbi ſunt, nec bellum Titanum aduerſus Deos elucidat, quum vltra fabulam, falſa admodum videantur. quoniam etſi fabulæ falſitatis plurimum habẽt, ſemper tamen veteres poematibus ſunt vſi, quum aliquid ad hiſtoriam fictio veritatis habuerit. Vnde Firmianus Lactantius vir eruditiſſimus, de poetarum licentia primo libro ſic loquitur: Hic homines decipiuntur maxime, quod hæc omnia ficta eſſe à poetis arbitrantur, colunt quod ignorant. neſciunt enim quis ſit poeticæ licentiæ modus, quouſque progredi fingendo liceat, quum officium poetæ in eo ſit, vt ea quæ vere geſta ſunt, in alias ſpecies obliquis figurationibus cum decore aliquo conuerſa traducat. Totum autẽ quod referas fingere, id eſt ineptum & mendacis potius quam poetæ. Vnde qui hi ſaltus Tercenorum ſint, videndum eſt, vbi inhabitauere Curetes, & quid fuerit ad hiſtoriam prælium deorũ cum Titanis. Saltus enim nemus eſt Tercenorum. Itaq; vel ciuitas Gades eſt, vel littus Bætis, vt ſatis declarauimus. Saltus vero iſtorum Tercenorum ſylua quondam maxima erat vltra Gadianam flumen. Hæc enim ſylua protendebatur ab Eura vrbe vſq; ad vltimum promontorium Oceani, quod ſacrum promontorium veteres appellabant. Hic ſaltus non longe à Gadibus, ſiue à Bæti flumine diſtabat, quem ſaltum Curetes primi incoluere. Ab ipſo itaque ſaltu Sylua vrbs Portugalliæ hodierno idiomate nuncupatur, quoniam Latino ſermone ſaltus & ſylua idẽ ſunt. Quum enim Hercules in Tarteſſum veniſſet, finitimi regionis intelligentes aduenam potentiſſimum hoſtem aduenisſe, finitimamque occupaſſe vrbem, ſeu prouinciam Tarteſſum, apud eandem ad ipſum ſaltum cõgregari cœperunt amni propinquum. Inde Hercules quum prouinciales apud eũdem ſaltũ qui vltra Anam, ſiue Guadianam flumen eſt, inuaſiſſet, cum eiſq; certaſſet, illos prælio vicit, atque propterea parta victoria ibi Herculem luſiſſe ferunt, atque ludos quos alter quondam Hercules Cretenſis patri Ioui inſtituerat, ibi renouauit, quem ipſe ſe fore mentiebatur. Erat enim gens ea tempeſtate rudis, & ad bella inſueta, & propterea quia illos apud eandem ſyluam vicit, Titanas cum diis certaſſe finxere poetæ. cui fabulę cauſam tribuit, quod Hercules ad excuſandum matris Alcumenę adulterium propter eius robuſtitatem Iouis ſummi dei filium falſo mentitus eſt. Quoniam cum Iupiter Cretenſis Herculem alterum, qui hunc per multa ſæcula anteceſſit, habuiſſet filium, à Græciſq; vt Deus fuiſſet adoratus, ille ſe illum aſſerens, à Ioue ſummo Deo genitum rudi populo affirmauit. Vnde Ioui patri ac ſibi, tanquam Deo, templa & adorationes conſtituens inſania quadam rudem populum circumuenit. Aduerſantes propterea ſibi prouinciales populos Titaneos, Herculeos vero deos poeta fingens ad illum ſaltum Tercenorum pugnaſſe refert. Quomodo vero Titanes cum Ioue Cretenſi antiquiori hiſtoria pugnauerint, ex quibus diuerſimoda poemata prodierunt. ſcribit enim Firmianus Lactantius de falſa religione libro ſecundo (quam hiſtoriam hic referre, accommodatum videtur) quod fuit apud Græcos inſulamq; Cretam quædam Regum genealogia à Saturno incipiens, quam propter nonnulla ab eis facta, prima gentilium ætas vana ſuperſtitione in deos translatã eſſe credidit, de eiſque poetæ multa fingentes ad nos multa vana perduxerunt. Saturnus enim huius genealogiæ principium, & Titan eiuſdem frater, Vrani Regis Cretæ filii fuere. Titan enim primogenitus fuit, & Saturnus ſecundus. His autem mater erat Veſta, ſororeſque Ceres & Ops. Saturno vero vxor fuit Ops. Quum vero Saturnus fuiſſet facie hilarior, aſpectuq; magis decorus, quoniam Titani facies admodum triſtior eſſet, regnũque Titani tanquam primogenito pertineret, ſuaſum eſt à ſororibus matre id præſtante conſilium, vt Saturnus Titani præficiatur in regnum. re itaque peracta ad concordiam ventum eſt. Quod vbi Saturno aliquis liber maſculi ſexus naſceretur, necaretur: eo modo vt ſucceſſio regni ſaltem in Titanis filios deueniret. Firmata itaq; pactione interueniente Veſta matre, quod primo natum eſt, à parentibus eſt extinctum. Quum vero denuo Ops Saturno peperiſſet geminos, Iouem ſiquidem & Iunonem, Veſta occultauit Iouem, & Iunonem palam edidit. Quumque Iouem clam educaſſet, Ops iterum parturiuit Neptunum, quem quum denuo occultaſſet Veſta, iterum & Ops geminos parit Plutonem & Glaucam. Pluto item celatur, Glauca vero oblata in medium ſtatim emoritur. Re itaq; cognita Titani, quod nati eſſent Saturno maſculi, quos etiam educaſſet, congregatis filiis, aliiſque adhærentibus, quos Titanas antiquitas appellauit, Saturnum, vxoremq; Opem vinxit compedibus, & in cuſtodia poſuit. Quum vero Iupiter Saturni filius adoleuiſſet, intellexiſſetq; parẽtes carcere detineri, collecta iuuenum manu ad liberandos parentes properat, & commiſſo prælio cum Titanis, Iupiter Titanas vicit, parenteſque in regnum reſtituit, atque in Cretam rediit. Hæc & longe alia de Ioue ac Saturno proſequitur Firmianus Lactantius primo libro de falſa religione. Quum vero Hercules pri-

mus, prout inferius ſuo loco de Herculibus dicetur, Iouis filius Regis Cretenſis fuerit, ob eiuſque virtutes à Græcis vt deus veneratus ſit: illum Herculem hic noſter Alcides ſe eſſe falſo mentitus eſt, atque illius inſtar quum etiam ipſi Ioui (vt perſuaſerat) patri ad orationes templa conſtituerit, poeta fingens Herculem, ſuoſque, deos, Hiſpanoſque cum eo belligerantes Titanas appellauit, tanquam Ioui ſummo Deo aduerſantes & hoſtes: quod quidem prælium apud ſyluam ad oram amnis Anæ cõmiſſum eſt. quæ ſylua non longe à Tercenorum vrbe diſtat, nunc vero Gades appellata, apud quam Titanas cum diis certaſſe finxerunt, ſiue (vt Strabo & plærique alii voluerunt) apud oram Bætis, id eſt agrum Turdetanorum, qui (vt ſupra diximus) Tarteſſus vocabatur. De hac etiam Tarteſſo meminit Solinus de mirabilibus mundi, quum de inſula Sardinia ageret. Sed iam nunc aliquatenus peruagati ad noſtrum propoſitum redeamus. Poſt Tercenorum ſyluam, vbi Sylua, & Eura vrbes conſtitutæ ſunt, Paſſa in agro Lucentino poſita eſt, quæ licet Latini nominis prioritatem retineat, vulgari tamen ſermone conuerſionem fecit, & dicitur Badabos. Hãc ſequitur Vlisbona vrbs ad oram fluminis Tagi. hæc autem apud veteres Scalabus dicebatur, pro vt ſupra retulimus in titulo de vrbibus ante Herculis aduentũ. Inter ſaltus vero Tercenorum, & ipſam vrbem Vlisbonam, & Tagum interiacet promontorium dictum Sacrum ab antiquis, quod nũc caput ſancti Vincentii appellamus. in quo ad Oceani oram, poſt obtentam de prouincialibus victoriam Hercules Ioui (vt aſſerebat) patri, libauit, & ipſi patri & Herculi mendacibus diis templum conſtituit. quod vſque ad tempora Claudii Ptolemæi perſtitit, quanquam multi ex antiquis ſcriptoribus aſſerant huius templi inſtitutionem non ad noſtrum Herculem, ſed ad alterum pertinere, qui columnas in parte Libyæ conſtituit, vt placet Diodoro. Vlisbonam vrbem ſequitur Colymbrium quæ ſimul ſuo flumini iuncta ab antiquis Munda dicebatur. De qua Lucanus in principio, & Cæſar in Commentariis libro vltimo, & ſuperiori titulo de fluminibus: cauſam vero mutationis nominis Rodericus Toletanus aſſignat. Apud ipſam itaq; Mundam vltimo pugnans Pompeius maioris Pompeii filius, cum Bruto & Agrippa Cæſarianis ducibus, victus peremptuſque eſt. Colymbriam vrbem ſequitur Portus ciuitas, à qua vrbe Portugalliæ regnum nomen habet. Dicebatur enim eadem vrbs ab antiquis Lauara. per ipſam enim decurrens flumen Doria latiſſimo ſinu influit in Oceanum. Comperta itaq; opportunitate atque ſalubritate Portus ciuitatis, quum prouincia ipſa Gallecia dicta ſit ab Vlisbona vrbe ad omnem Oceani oram vſque in finem Pyrenæi montis & promontorium Eaſo vrbemque Baionam, ideo Portus Galleciæ dictus eſt. Vnde & Portugalliæ nomen exortum eſt, & creuit in hodiernum. poſt Portum Galleciæ ſequitur Compoſtella, quæ per antea Ara Solis dicebatur. ſed verius dicitur, quod locus Aræ Solis ſit vltimus locus promontorii, vbi hodie eccleſia beatæ Marię de finibus terrę ſita eſt. Compoſtella vero ciuitas à promontorio & Ara Solis duodecim milliariis diſtat. Veteres enim Iberi iam vſque à Chaldæorum finibus progreſſi, vbi Solem vti deum adorant, illum ab illius ortu vſq; in occaſum proſequi ſtatuerũt: quumque inde ad vltimos terræ fines illum ſecuti, & vltra non poſſe progredi conſpexiſſent, ibi Soli tanquam Deo aram conſtituerunt. A cuius adoratione & ritu remota eſt poſteritas. quumque ad eam partem Heſperum ſtellam oriri vidiſſent, ipſamque tanquam regionibus illis ſalubrem, compotem ſtellam nominarunt. Vnde & Compoſtella vrbs vicina denominationem trahit: eiq; vicinum oppdium eſt Clunia. Ad vltimum vero promontorium Pyrenæi ſita eſt Baiona ciuitas, quæ quondam Eaſo dicebatur. Sicque vlteriorẽ omnẽ maritimam Oceani atq; Mediterranei maris expediuimus, quatenus ad vlteriorẽ pertinet Hiſpaniam. In cuius peregrinatione potuiſſemus & multa Mediterranea atque maritima recenſere, vrbes, & oppida, quæ maximis commentariis indigerent, inter quæ ciuitas Complutum eſt, dicta hodie Alchala lingua Arabica, vicina Toleto (vt placet Ptolemæo) quum poſt Complutum ſubiungat immediate Toletum: ſed ſatis ſit principalioresvrbes & caſtra expreſiſſe. Iam nunc citeriorem Hiſpaniam aggrediamur, & primum de inſulis diſſeramus. Sunt itaque in Mediterraneo pelago inſulæ tres memorabiles, duæ ſiquidem quas Baleares vocant moderni, quarum maiorem à maioritate Maioricam, & minorem à minoritate Minoricam vulgus appellat. Hæ itaque inſulæ ab antiquis Gymnaſiæ primum ante Græcorum aduentum appellatæ ſunt ſecundum Claudium Ptolemæum & Diodorum: poſtea vero Baleares à Græcis (vt Ptolemæus ait) ſiue à Romanis (vt ait Diodorus) à peritiſſimo fundarum vſu, quas veteres baleas dixere. Refert enim Diodorus adeo accuratam eſſe curam ipſis inſularibus de fundarum vſu, vt eorum natis ſtatim illarum vſum pro magiſterio atque continua exercitatione tradant, nec vnquam quis paruulus apud eorum priſcos poterat cibum ſumere, niſi matre conſentiente vt educaretur, prius panem ſupra palum impoſitum funda

ipſa

ipſa deiiceret. Quumque in prælium veniunt, tribus fundis vtuntur, prima caput cingunt, ſecunda ventrem, tertia manu exercentur, adeo vt quum ab eorum manu lapis emittitur, à quodam tormento emiſſus videatur. De ipſis inſularibus refert Diodorus, nullum habuiſſe auri & argenti vſum ad Romanorum & Carthaginenſium tempora, exiſtimantes ſi auro & argento carerent, omnia infortunia ſe facile euaſuros. Memineram enim Geryonem Chryſauri filium ob maximas eius diuitias ab Hercule peremptũ. Quumque à Carthaginenſibus ſemel fuiſſent conducti, nihil pecuniæ, auri denique, neque argenti habere curarunt, ſed tantummodo mulieres & vinum pro ſtipendio acceperunt. Hæc Diodorus. Erat enim maior admodum populoſa, ad triginta millia hominum, in qua opulentiſſimæ fuerunt vrbes Palma & Pollentia ſecundum Claudium Ptolemæum. In minori vero eſt Iamna oppidum (quod Ciuitatella hodie ab incolis vocatur) alterum vero oppidum Mago eſt, à Magone filio Amilcaris, Hannibalis fratre conditum, quum à Scipione Africano fuiſſet Hiſpania pulſus. De Balearibus vero populis refert Diodorus libro quarto facetam hiſtoriam, quod conſueuiſſent iis qui vxores ducebant, primi ex amicis, ſecundi, & tertii vſque ad certum numerum mulieris concubitum prætentare rogatu viri, atque quum placuiſſet, explicato ſponſo, atque conſulto, ad eam vltimus accedebat. Hæc Diodorus. Strabo vero libro tertio de ſitu orbis addit & aliam de his inſulis facetam hiſtoriam. Quoniam quum antiquo tempore incolæ dictarum inſularum infeſtarentur à quibuſdam animalibus, quæ alii cuniculos, alii lepuſculos vocant (tanta enim illorum multitudo creuerat, vt inſulas ipſas inhabitabiles redderent, quoniam & vnguibus terram effoderent, & radices frugum euellerent, vaſtitatemque inferrent) ii legatos Romam miſerunt petentes auxilia aduerſus huiuſmodi beſtias, quoniam eiectati ab ipſis beſtiis propter illarum multitudinem reſiſtere non valerent. Itaque præſtitis auxiliis, quum ad mediocritatem reductæ eſſent, plures ad eas capiendas repertæ ſunt venationes. Adinuentæ enim catellæ agreſtes, quas ab Africa eduxerunt (eas vulgari idiomate furones appellamus) quæ funiculis ligatæ intra foramina admittuntur: ea vero quæ capiunt, vnguibus extrahunt, aut in ſummum telluris effugere cogunt, indeque eas venatores capiunt. Sunt autem & aliæ duæ inſulæ, quarum minor caret incolatu, hæ ante aduentum Herculis Pytiuſæ ſunt appellatæ ſecundum Claudium Ptolemæum atque Diodorum. Dionyſius vero Alexandrinus coſmographus dicit primam illam Lauſum appellatam. Poſt Herculis vero aduentum maior inſula nomen mutauit, ita vt Ebuſa diceretur, quod nomen vſque ad omnia Romanorum tempora retinuit. Dicta Ebuſa à candore ſalis, quod ebori ſimillimum eſt. Nunc autem eadem inſula Aluiza dicta eſt ab Auicenna Arabe medico, quem ibi regnaſſe ferunt Arabum tempore. Huic autem inſulæ adiacet altera, dicta à noſtris Sementaria, quæ habitatoribus caret. Poſt inſulas Baleares, atque Pityuſas, quæ ad citeriorem Hiſpaniam pertinent, quarum Ebuſa Tarraconam, Baleares vero Barchinonam ex oppoſito habent. Nunc ipſa littora citerioris Hiſpaniæ deſcribamus. Prima itaque omnium ciuitatum in littore citerioris Hiſpaniæ Saguntum eſt (quæ hodie Muriuetus appellatur) quatuor diſtans à Valentia leucis, quę quondam opulentiſſima vrbs Hiſpaniæ ab Hannibale Pœnorum duce octo menſium obſidione capta eſt, indeque deuaſtata, ac diruta, ſola antiqua arcis mœnia extant. Vnde à ſucceſſoribus muri veteres dicti ſunt, & à modernis Muriuetus oppidum dictum eſt. Poſt Saguntum Oriola vrbs fuit quæ ab antiquis Orontia, ſiue Orintigum dicebatur, quam Lucius Scipio frater Africani expugnauit, accepit cruenta victoria, quoniam ex oppidanis in ipſa expugnatione duo millia peremptа ſunt, fuitque ipſa expugnatio ſtatim capta ab Africano noua Carthagine. Hinc ſequitur Cæſarea Auguſta ciuitas olim Agrippa dicta ab eius conditore Agrippa (vt multis ſcriptoribus placet, inter quos Strabo libro tertio, & Plinius idem libro tertio de Naturali hiſtoria) quæ prius vocabatur Salduba: conuerſionem autem nominis ei dedit Auguſtus Cæſar, poſteaquam deuicto Antonio Romam rediens, eſt cognominatus Auguſtus, qui victricia arma quum tranſtuliſſet in Hiſpaniam, ibique Vaccæis, Illiturgibus, plurimiſque Hiſpaniæ populis perdomitis, demum Agrippam, vel Saldubam vrbem venit, eamque ampliauit, atque ex ſuo nomine Cæſarauguſtam nominauit. Apud amnem Iberum duæ quondam florentiſſimæ fuere vrbes, quæ hodie in parua oppida ſunt redactæ, Aſeua prima, quę à modernis Aſco oppidum dicitur. Altera Aſcapa, quã hodie Ceſpũ vulgus nominat. Eſt & prętерea oppidũ ad Iberũ, quod Hitona dicitur, Octogeſima ab antiquis appellatũ: de quo Cęſar meminit in Cõment. ciuilis belli lib. 1. Vicus ciuitas ab antiquiorib. Auſa dicta eſt: à recẽtiorib. vero Auſonia. Auſam multi dixerunt ab auſu homniũ, quũ cęteris confinitimis ſint audaciores: quidã vero Auſoniã,

tanquam ab Auſoniis qui Itali ſunt, condita ſit. de quibus Auſoniis meminit Vergilius ſæpius. Poſt Auſam, ſiue Auſoniam (quæ tamen Vicus ciuitas nuncupatur) Berga oppidum eſt, quod veteres Birginium appellauere. Poſt hos iam noſtram intremus diœceſin, in qua Byſuldiuio oppidum eſt, quondam vrbs quæ Betula dicebatur. Inde Balneole oppidum, quod Aquæ Votonis per antea dicebatur, vt ex itinerario Antonii Pii conſtat. poſt noſtram diœceſin ſequuntur Ceretani, quorum apud antiquos maxima vrbs fuerat Libyca, quam Iulius Cæſar Iuliam Libycam appellauit. Nunc vero ad parui momenti arcem, tutiſſimam tamen, redacta eſt. Et iam expediti ab vrbibus quæ nomina mutauerunt, nunc deletas vrbes aggrediamur.

De vrbibus quæ quondam florentiſſimæ in Hiſpania ſunt deletæ.

SI ignorantia prouinciarum propter mutationes nominum vrbium, montium, & fluminum legentibus verum ſenſum impedit, itidem quoque exiſtimandum eſt, quum memorantur florentes quondam vrbes, quæ diuerſis caſibus ſunt deletæ: quæ quum non appareant quibus in locis extiterint, turbationem legentibus inde fieri neceſſe eſt. Ideo vrbes quondam memorabiles Hiſpaniæ ſtatui recenſere, præmittens quod multæ fuerũt in Hiſpania vrbes & oppida deleta, quæ in veteribus hiſtoriis nominantur. Nunc autem nec earum veſtigia exſtant, neque euerſiones illarum memorantur. De quibus recenſere libet, quod refert Strabo Polybium dicere in tertio libro T. Tiberium Gracchum in Celtiberia tercentas vrbes euertiſſe. Quod idem Strabo videtur irridere, vt more comico dictum, niſi turres vrbes dixiſſet. quanquam Lucius Florus in ſuo Epitomate ſecutus Titum Liuium libro ſecundo dixerit, Tiberium Gracchum patrem duorum Gracchorum Celtiberos centum quinquaginta vrbium euerſione mulctaſſe: in Bæticaque primam omnium vrbium deletarum Calpe vrbem eſſe in radice montis Calpe, quæ poſita erat ad fretum Herculeum, de qua meminit Strabo libro tertio, referens Timoſthenem dicere illam ab Hercule conditam, & Heracleam appellatam: oſtentari etiam magnum murum in circuitum & naualia. eſtque mons Calpe, & quondam vrbs in Turdetania. Ab eo enim monte in nouam Carthaginem tenditur, & ab iis temporibus quibus Titus Liuius eloquentiſſimam hiſtoriam texuit, vrbs collapſa refertur. Vnde à Luſitanis erit incipiendum. Prima itaque omnium Luſitaniæ erit vrbs Lemacenorum, quondam opulentiſſima, grandi murorum ambitu circunſpecta inter flumina Doriam & Liminum, quem Liminum vulgus Vngium vocat. Collapſa vero refertur Traiani Imperatoris temporibus propter rebellionem. Erat autem ipſa vrbs Dorio flumini ſatis propinqua, vicina Portugalliæ regno. Erat præterea maior omnibus vrbibus Hiſpaniæ ſecundum Claudiũ Ptolemæum. à qua Lemacenorum vrbe, vel ab amne Limino, illius agri incolæ Limicæ dicti ſunt. Secunda opulentiſſima quondam vrbs Hiſpaniæ fuerat Norbea, quam Claudius Ptolemæus Cæſaream appellat, propterea quia quum in primo ciuili bello partibus Cæſarianis adhæreret, à Pompeianis, ſiue Sexto Pompeio, vel Petreio, ſeu Afranio Pompeianis ducibus in odium Cæſareanorũ euerteretur. vnde Norbea Cæſarea dicta eſt. Hęc enim vrbs ſitum habuit in Luſitania inter duo flumina Tagum & Anam nunc Godiana appellatum, Tago tamen magis appropinquabat. magna ſiquidẽ & opulentiſſima quondam vrbs erat, ad cuius æmulationem, vel verius ſatisfactionem Auguſtus Cæſar ſuperata Hiſpania vrbem aliam illi vicinam inſtituit ex diſperſis populis, & veteranis Hiſpaniæ militibus qui cum Cæſaribus Iulio ſeu Auguſto militauerant: quos quoniam emeritos appellabat, ideo Emeritam vrbem vocauit. Ad alteram partem Norbeæ vrbis conſtructam, quæ amni Tago magis appropinquat, quæ perſtitit vſque ad Gotthorum tempora, maxima quidem vrbs, Luſitaniæ metropolis, temporibus Diocletiani & Maximiani Cæſarum, in qua multi martyres paſſi ſunt: inter quos fuere Eulalia ab Emerita vrbe oriunda, & Iulia eius ſoror, quarum in Elnenſi eccleſia corpora quieſcunt. à Mauris itaque euerſa putatur, quoniam Gotthorum Archiepiſcopum habuit, qui interfuit pene omnibus Toletanis conciliis. Et inde deleta Emerita, metropolitana ſedes translata eſt in Ouetenſem, & ab Ouetenſi in Compoſtellanam. Tertia vrbs euerſa eſt in Aſturiis Aſturica Auguſta, quæ etiam à Mauris euerſa putatur. ſita enim erat in planicie inter Piſorgiam atque Storgiam flumina, interque duas vrbes Legionem & Burgium. Oppreſſi ſiquidem Chriſtiani a Mauris plana deſeruere, atque in montana confugientes Ouetum vrbem condiderunt, ſeu ampliarunt. qui Pontificum ſummorũ conceſſione Ouetum metropolim Galliciarũ effecerunt: inde per poſteros Reges ædificata Compoſtella, ipſam metropolitanam eccleſiam in Compoſtellam tranſtulerunt. Erat præterea & alia vrbs opulentiſſima quæ Illiturgium dicebatur, non longe ab Aragoniæ finibus diſtans, quam Publius Cornelius

Eulalia & Iulia in Elnenſi Eccleſia.

Scipio

Scipio, is qui Africanus cognominatus est, incendit atque euertit in vindictam patris & patrui, qui illius vrbis opere perierunt. Obtenta siquidem noua Carthagine ab ipso Scipione, prima aggressione Illiturgium inuasit, atque igne vastatam deleuit. hanc itaq; non longe à Medina cæli distare Titi Liuii designationes ostendũt. Deinde fuit & altera vrbs Castulo quondam opulentissima, medium tenens in citeriorem vlterioremque Hispaniam, de qua Silius Italicus de bellis Punicis libro primo:

Fulget præcipuis Parnasa Castulo signis.

Et Plinius de Naturali historia libro tertio: Longitudo citerioris Hispaniæ est ad finem Castulonis à Pyrenæo, sexcenta septem millia passuum, & paulo amplius: latitudo à Tarracone ad littus Olarsonis CCCVII. ab hac enim vrbe, quanquam collapsa atque diruta, à multis creditum est Castellæ Reges traxisse nomen. vnde versus:

Castulo barbarica luget ditione Granata.

A qua Rex habet denominationem Castulonensis. Fuit enim hæc ciuitas ab eodem Africano in patris & patrui vindictam euersa, quæ non longe ab Iliturgo eadem supputatione distabat. Hæ sunt vrbes vlterioris Hispaniæ, quæ deletæ maxime memorantur. Iam nunc ad citeriorem Hispaniam veniamus. Prima igitur omnium vrbium citerioris Hispaniæ est Numantia, cæteris Hispaniæ vrbibus vulgatior propter virtutem ac res ipsius mirifice gestas: quæ vrbs in citeriore Hispania sita erat inter medios fines Cantabrum, Vaccæorum, & Galliciæ, qui hodie termini sunt Nauarræ, Castellæ, & Aragoniæ regnorum fines, vt placet Claudio Ptolemæo in eius Cosmographia, nec non & Tito Liuio, & Lucio Floro in suo epitomate. Estque illius situs ad oram Iberi supra flumen, secus oppidũ Grunium Cantabricæ prouinciæ, modico in colle subleuata, maxima vndiq; planicie circunstante, vrbi per montis radicem decurrente Ibero. Eratq; (vt placuit Lucio Floro) nec muro circundata, nec turribus munita, quia ex ipsa naturalis situs naturæ munitissima erat, difficillimum hostibus aditum præbens propter eius circumundique altitudinem. vidimusque ipsi oculis situm præmissis autoribus concordantem. Propterea que in hac describenda errauit Pomponius Mela, qui illam hodie Cæsaraugustam dixit appellari, quia nec situs, nec locus possunt illi conuenire. quod Strabo declarauit libro tertio, vbi dicit Numantiam distare à Cæsaraugusta stadiis octingentis, quæ sunt milliaria centũ. Quo itinere Cæsaraugusta recte distat ab oppido Clunia, vt est dictum. Addit etiam idem Strabo, quod Numantia supra Iberum sita fuerat. Erat enim vrbs Carthaginis, Capuæ, Corinthique opibus aliquantulum impar, virtute tamen omnibus præstantior. De cuius ruina videtur inferius latius in gestis Romanorũ in tertio Punico bello: solum sufficiat de eius ruina ac situ nunc mentionem fecisse. Post Numantiam commemorabo Saguntũ maximam olim in Hispania vrbem (quæ hodie Muriuetus appellatur) non longe à Valentia distans: de cuius situ dicetur infra libro quarto in eius vastatione. post Saguntum quæ vicina Ibero fuerat, Iberia est quondam nobilissima vrbs, ab Iberis condita. De ea etenim sæpius signanter meminit Titus Liuius, quũ describit ingressum Cornelii Scipionis in Hispaniam classe instructa. Refert enim secunda decade nauali certamine pugnasse cum Hasdrubale fratre Hannibalis, ac Imperatore Pœnorum apud eandem vrbem Iberiam, cuius situm late ibi declarat. Erat enim eadem vrbs ad alteram partem fluminis Iberi Occidentem versus, cuius ruinæ hactenus ibi visuntur. Post hanc fuit vrbs Bilbilis in Vrgelensi agro posita secundum Claudium Ptolemæum, à qua vir maximus Valerius Martialis poeta clarissimus traxit originem. Post Bilbilim fuit quondam maxima nobilissimaq; vrbs, dicta Carthago vetus Hispaniæ, situm habens secundum Claudiũ Ptolemæum libro secundo eo in loco seu prouincia, vbi nunc Villa franca Pœnorum est constructa inter populos Ilarqueones. à cuius Carthaginis deuastatione ac gentis, nomẽ hactenus est prouinciæ Pœnorum. Hæc quidem vrbs colonia Carthaginensium facta, post obtentum Hispaniæ dominium ad effodiendum aurum argentumque à montibus Pyrenæis ac vrbi propinquis se totam contulit: à qua effossione Carthago maxima ac omni genere diuitiarum affluentissima facta, omnibus formidabilis apparuit vsque ad tempora Cornelii & Publii Scipionũ patris & patrui, illius qui primo Africanus est cognominatus, qui (vt superius diximus) eam expugnauit, ac deleuit. Noua vero Carthago seu ab Hannibale secundũ Plinium de Naturali hist. lib. tertio, seu ab aliis Pœnis (vt multi voluerũt) condita, non ab alia magna Carthagine noua Carthago, sed ab ipsa veteri Carthagine Hispaniæ dicta est, vt iam dicto loco condita & statuta. Post veterẽ Carthaginem ciuitas Rubricata erat ad oram fluminis Rubricati ad occidentalem partem à flumine dicta. Vrbi autem & flumini nomen dedit eiusdem nominis gens, sicuti de Iberis superius diximus. Fuit enim ea gens ex Africa in Hispaniam translata Carthaginensium temporibus. Habet enim

Africa quaſi ex obiecto fluminis Rubricati alium amnem eiuſdem nominis, cuius finiti-
mi Rubricati appellantur, de quo Africano amne Rubricato meminit Cæſar libro ſecun-
do ciuilis belli, & Claudius Ptolemæus lib. 4. Ex huius enim ora incolæ translati in Hiſpa-
niam oram ipſius fluminis per longum incolentes, nomen flumini ac prouinciæ dede-
runt, vrbemque in ea condiderunt à nomine patrio Rubricatam appellantes. ex cuius rui-
na Barchinona ciuitas aucta, de tenui oppido in vrbem magnam creuit. Rubricatam in-
ſuper vrbem ſequebantur tres nobiliſſimæ ciuitates in noſtra diœceſi. Prima omnium e-
rat Emporium à Græcis Phocenſibus quondam condita, à qua Emporiana prouincia hęc
noſtra diœceſis appellata eſt, vrbs quidem & nobiliſſima, & maxima quondam, de qua
ſæpius meminit Titus Liuius in vita Marci Portii Catonis illius qui Cenſorius dictus
eſt, qui quum iam deleta Carthagine Conſul in Hiſpaniam miſſus aduerſus multas
Hiſpaniæ prouincias apud eandem vrbem ſæpius pugnaſſet, & quidem proſpere (vt re-
fert Flauius hiſtoricus qui ea tempeſtate annalia deſcribebat) in agro Gerundenſi atque
Emporitano, vbi pugna conſerta fuit, victore Catone x l. millia Celtiberorũ occubuiſſe.
Cato vero ſuam hiſtoriam ſcribens refert, detractor laudum ſuarum, multa millia homi-
num interueniſſe, ſed numerum non expreſſit. In eadem etiam vrbe referunt ſcriptores
moderni Iulium Cæſarem inſtituiſſe coloniam Romanorum ciuili bello, itemq; peracta
dicta colonia manſiſſe vrbem ſub triplici cuſtodia, murorumq; diſtinctione, diuerſis ſpa-
tiis ac idiomatibus ſeiuncta. Vna ſiquidem quæ ad littora maris ad Orientem ſpectabat,
Græcorum erat: altera vero, quæ ad Occidentem, Romanorum: tertia vero, quæ ad Se-
ptentrionem vergebat, prouincialium ſeu Celtiberorum erat. Hæc enim vrbs in tres di-
uiſa, ſingulæ vallo mœnibuſq; ſeiunctæ, alia aduerſus aliam ſe tutabatur. Ad eam itaq; ab
Italia veniens in Hiſpaniam Cæſar applicuit, pugnaturus aduerſus Pompeianos, qui Hi-
ſpaniam obtinebant, L. videlicet Afran. M. Petreium, ac M. Varronem. Habuit autem
hæc vrbs eandem originem cum Maſſilienſibus ex Phocenſibus Græciæ populis, in qua
(vt refert Strabo lib. tertio) cum ipſis Maſſilienſibus Dianam Epheſiam maxima venera-
tione colebant. Hæc gens quum primum littori applicuiſſet, apud paruam admodum in-
ſulam, quam Palæpolin prius vocitabant ex oppoſito vrbis (nuno vero Medam appellãt)
habitarunt: inde poſtero tempore ad continentem translati, ſimul cum paucis ibi ſtanti-
bus incolis habitarunt, ſeiunctis tamen mœnibus, ſed ex communi concordia remp. ad-
miniſtrarunt. Deinde Iulius Cæſar adductis ibi Romanis populis tertiam vrbem conſti-
tuit, quam Coloniam Romanorum effecit. Appellata eſt autem Emporium Iuncaria,
ſicuti noua Carthago Spartaria, ab amne nauigabili, qui in eo agro ab oppido Iuncaria e-
manat, per vrbemque delabitur, & ab eo vſque in Italiam nauigatur. Hæc Strabo. Satis
itaque ſit de Emporio hæc perſtrinxiſſe. Ferunt autem quidam hanc vrbem Traiani tem-
poribus euerſam propter rebellionem, quod tamen non exiſtimo verum, quum legatur
Maximiani & Diocletiani temporibus conſtitiſſe, diuerſaſque inibi per prætores exer-
cuiſſe paſſiones martyrum, fueruntque à patribus inibi ſtatuti epiſcopi. vtcunque igitur
euerſa ſit, illam non extare nunc certum eſt. qualiſq; & quanta fuerit, oſtendunt ruinæ ac
veſtigia collapſæ vrbis. Erat præterea & altera vrbs in præfata noſtra diœceſi, de qua me-
minit Titus Liuius & Valerius Antias, ad oram maritimam ſub iugo Pyrenæi poſita, quæ
quondam Rhoda dicebatur, à Rhodis condita. Ad quam veniens Marcus Portius Cato,
is qui Cenſorius eſt appellatus, ad domandos nonnullos Hiſpaniæ rebellantes populos,
ad eam primum applicuit ex portu Lunæ, prout in vita præfati Catonis legitur. Ipſa vero
vrbs collapſa manet omnino carens incolatu, eiuſque pauca admodum veſtigia manent,
præter inſigne quoddam monaſterium ſub beati Petri nomine conſtructum, cui cogno-
men de Rhodis inditum eſt à vicina vrbe, quæ in radice montis locata fuerat. Monaſte-
rium enim collem vrbi ſuperiorem occupat. Hæcque vrbs vſque ad Gotthorum perſti-
tit tempora, & Epiſcopos habuiſſe legitur, qui diuerſis conciliis interfuere. Fuit & alia
vrbs Iuncaria dicta in noſtra diœceſi ſub iugo Pyrenæi, quę etiam collapſa, manet
redacta ad parui momenti oppidum, quod tantum viatoribus ſolitum
eſt præſtare receptaculum, de qua meminit Ptolemæus libro
ſecundo. Et ſic finem faciemus narrationi direpta-
rum vrbium.

IOAN-

IOANNIS EPISCOPI GERVNDENSIS PARALIPOMENON LIBER SECVNDVS.

De aduentu Herculis in Hiſpaniam.

VASTATA igitur Troia ſub Laomedonte Rege infœliciſſimo, traditaque ab Hercule Heſiona præfati Laomedontis filia Telamoni Salaminorũ Regi in concubinam: is vtique omni ſceleratiſſimo ſceleratior quum nihil in Aſia prædandum cõſpexiſſet, audita Geryonis Hiſpaniarum Regis fama, quod ditiſſimus eſſet (vt refert Iuſtinus libro vltimo) ad illum prædandum animum flexit. Erat enim Geryon ea tempeſtate armentis ditiſſimus, in quibus ſolis tunc hominũ diuitiæ conſiſtebant. Magna itaq; manu pugnatorum hinc inde collecta ex diuerſis Aſiæ, Libyæ, Europæq; populis, inſtructa claſſe in Hiſpaniam pergit. Peragrato ſiquidẽ Phœnicum regno, in quo clariſſimæ tunc Tyrus, & Sidonis vrbes erant, Achaiæq; ac Illyridis diſcuſſione facta, per Italiam nauigans alto pelago in Hiſpaniam properat. Ab Auſoniis itaq; ac Latio vbi nunc Roma eſt, & quæ quondam Auſonia & Latium dicebatur, per oram maritimam ad montem Tuſciæ Tiberi propinquum peruenisſe ferũt. Ex cuius aduentu nomen portui inditum eſt, vt portus Herculeus diceretur, quod vſq; in hodiernum durat. Inde per pelagus mediterraneum in Sardiniã peruenit, ibiq; cum inter inſulas Sardiniam Corſicamq;, quæ quondam Cyrnus dicebatur, apud paruulam inſulam intermediam libamina proſpera nauigatione diis obtuliſſet, eam ex ſuo nomine Herculis inſulam appellauit ſecundum Claudium Ptol. Sardis autẽ filium Sardum Regem dedit, qui ex ſuo nomine inſulam Sardiniam nominauit. Fuit enim Sardus filius Herculis ſecundum antiquorum ſcripta. Altera vero nauigatione ab inſula Sardinia Cyrnoq; in Baleares inſulas peruenit, quæ ante præfati Herculis aduentum Gymnaſiæ dicebantur ſecundum eundem Ptolemæum, quanquam Diodorus referat a Romanis Baleares eſſe dictas: in quo potius Ptolemæo credendum eſſe puto. Quum enim inſulares inauditam ferocemq; Græcorũ gentem fundis, quæ Græca lingua baleæ appellantur, propellerent ac propulſarent, Hercules Baleares inſulas cenſuit appellari. Habebant enim per eadem tempora iidem inſulares peritiſſimum fundarum vſum, vt ſupra de vrbibus, quæ nomina mutauerunt, late diſſeruimus. Quumq; primo in minorem inſulam peruenisſet, templum Iano dicauit, cui rerum initia conſecrare ſolebat antiquitas. intrans enim in Hiſpaniam eam expugnaturus, Ianũ deum ſibi propitiatorem ſtatuit, apud oppidum quod noſtris temporibus Ciuitatella dicitur, & templum Iano ſtatuit, & vrbem, quam à Iani templo Ianam appellauit: portuſque ab vrbe nomen retinuit vſq; ad Ptolemæi tempora. Ab inſulis itaque Balearibus & altera nauigatione in alteras inſulas minores Tarraconæ oppoſitas peruentũ eſt, quæ ante eius aduentũ Pityuſæ dicebantur, quæ ab eodẽ poſtea mutato nomine Ebuſæ ſunt dictæ, prout ſuperius dictũ eſt in cap. de vrbib. quæ nomina mutauerunt. Et à Pityuſis inſulis in Oceanũ properans, quidam dixerunt iam primũ Hiſpaniæ oram attigiſſe apud Dianæ promontorium, quoniam Dianæ templum ibidẽ erat, quod Herculi ad ea littora in Hiſpaniã intranti aſcribitur, quoniam ducatus itinerum ac ſyluarum Dianę tribuebatur. Indeq; per altum pelagus ad Herculeum fretum peruenit. Vbi primum reſedit, & columnas fixit ad æmulationẽ alterius Herculis qui alias fixerat ad alterã Libyæ oram. ab eodẽ ſiquidẽ Hercule fretum Herculeum ibi dicitur, Iunoniſq; eo in loco conſtruxit templũ, quod vſq; ad Claudii Ptolemæi perſtitit tempora: cui terrarum ſpatia ac planicies gentilium obſeruantia conſecrabantur. Indeq; in Gaditanam inſulam nauigans, in ea aliquandiu reſediſſe ferunt, quæ quondã Tarteſſus dicebatur. Deinde accinctus ad prælium ad oram Anæ fluminis cum prouincialibus decertauit. Ex cuius pugna finxere poetæ, Titanes pugnaſſe cũ diis apud ſaltus Tercenorum. Victiſq; prouincialibus quum ibi luſiſſet gaudẽs de obtenta victoria, ab Ana flumine & luſo facto Luſitaniam prouinciam dixit (vt ſupra diximus) quanquam Plinius lib. tertio de naturali hiſtoria ſic propterea dicat appellatam, quia apud illam Liber pater, ac Lyſas luſerunt cum Phana eiuſdem Liberi præfecto. Inde Hercules victor ingreſſus Hiſpaniam ab vlteriori Hiſpania in citeriorem peruenit, in qua regnabat Geryon, eumque cum prælio viciſſet, interemit, omnemque Hiſpaniam in ſuam ſubegit ditionem. Tarteſſum autem vrbem in Gades mutato nomine ex Tyriis & Sidoniis

ampliauit. Post enim Herculis aduentum, ex Tyriis & Sidoniis fuit eiusdem vrbis incolatus & ampliatio secundum Iustinum vltimo libro suarum antiquitatum.

De origine Herculis nostri & eius sceleribus.

REM maxime difficilem aggredior, dicturus de Hercule nostro, in quo omnes fere scriptores, tum varii, tum ignari Herculum, errore quodam ducti sunt. Scribentes enim de Hercule, quidã quod tantum vnus fuerit Hercules putauerũt: gestaque omnium huic nostro Herculi qui venit in Hispaniã, tribuũt. In quo numero fuit Toletanus noster, nec non & Firmianus Lactantius libro primo de falsa religione, plurimique alii. Nonnulli vero pluresHercules confitentur, nec tamen inter eos facta patiuntur, sed illa inter se conculcantes, qualis quisque fuerit, non discernunt. ex quibus est Iustinus post Trogum Pompeium penultimo libro. Papias insuper quum duos fuisse Hercules asserat, inter eos non discernit. Dicit enim duos Hercules, vnum Argiuum, alterum Etham. Ioannes insuper Boc. in lib. quos de genealogia Deor. inscripsit, quum diuersos admodum Hercules confiteatur, de illorum singulis gestis non differit. Eodem etiam modo August. noster in XVIII. libro de Ciuitate Dei, quum secretiori historia plures Hercules esse confiteatur, inter eos facta non diuidit. Sic & Macrobius libro Saturnalium: Non existimes (inquit) Alcumenæ apud Thebas natum solum, vel primo Herculem nuncupatum, immo post multos atque postremos ille hac appellatione dignatus est, quod multa fortitudine nomen Dei promeruit. Ego vero plurimis hinc inde digestis codicibus quæ de Herculibus inuenire potui, proferam in medium. Et primo de nostro differamus. Hercules enim nomen Græcum esse monstratur, & Grẽce Herculeos dicitur, nomen compositum ab her, quod Græce significat hominem, & culeos fortem, siue strenuum, agonesque superantem. Hic autem, de quo dicturi sumus, natus est in ea Italiæ ora quæ magna olim Græcia dicebatur, ciuitate Tarento, ipsius enim pater ignoratur. Erat in ea vir priuatus nomine Amphitryo, cui erat vxor nomine Alcumena: quæ hunc Herculem absente viro peperit ex adulterio, & Alcidem appellauit. Sic enim eum appellat Vergilius in septimo Æneidos, dicens:

Tergemini nece Geryonis spoliisque superbus
Alcides aderat--.

Postea vero Alcides Thebas Euboias mittitur educandus, qui admodum puer quum semel duo ei serpentes occurrissent, ambos pariter interemit: quumq; coætaneos suos iam animo & virtute superaret, Hercules cœpit cognominari. Perantea enim præcesserant alii eius nominis, qui hoc Herculis nomine insigniti immortalitatẽ famæ iam fuerant consecuti. Hic autem quum adoleuisset, magnaque de eo roboris ac virium corporis fama percurreret, Peleus dolo concepto quum Iasoni nepoti parasset classem virosque strenuos ad vellus aureum conquirendum, ei hunc Alcidem socium dedit. qui expleta nauigatione in Colchos, deletaque Troia, cum Laomedonte Rege, ac suaso ad fraudes Iasone ob raptum Medeæ, quum iam sibi nihil prædæ in Asia Græciaq; esset, audita fama Geryonis Hispaniæ Regis, quod ditissimus esset pecudibus & armentis, quæ tunc solæ hominum diuitiæ habebantur, cogitauit in Hispaniam venire sola prædæ cupiditate allectus, vt placet Trogo Pompeio. Non ergo quisquam putet hunc Herculem nostrum illũ esse, qui illa XXI. pericula superauit, neque illum qui Antæum in OEta monte peremit, neque illum alium quem Græci Deum putauerunt. Hic enim noster sceleratissimorum sceleratissimus, & omnium sui nominis deterrimus fuit. Hic enim quum ex adulterio Alcumenæ procreatus esset, poetæ ad excusandum adulteriũ matris, sibiq; adulari cupientes, finxerunt Iouem cum Alcumena concubuisse, ex Ioueque hunc Herculem peperisse infantem, qui quum tandem cœpisset bella facere, nec quicquam quod ad vitium, fœditatem, atque immanitatem pertineret, omisisset, deductus ad Troianam vrbem ad perdendum eam dedit operam, & illa duo fœda ac immania facinora, ab omniq; posteritate vituperanda commisit, Regem scilicet Laomedonta deuictum armis propriis perimendo, truncandoque manibus, & eiusdem Regis filiam virginem Telamoni Aiaci tradendo in concubinam, vt superius diximus. Qui item quum in Colchos peruenisset, quam deprauata consilia Iasoni dederit, docent historiæ velleris aurei. Operatis siquidem fraudibus, rapta Medea, orbatoque patre qui aduenas summa pietate colebat, cogitauit in Hispaniam transfretare. Collectaq; magna manu Tyriorum, ac Sidoniorum, Italicorumque classe instructa in Hispaniam venit. Vbi quum alterũ Hispaniæ Regẽ, seu tres fratres Geryones etiam armis victos peremisset, falsõ mentitus est se Deum, Iouisq; filium, nouamq; in Hispania ac falsam introduxit religionem, atq; omnia quæ ad priscos sui nominis Hercules

culeſ pertinebant, laudandaque occupauit. Sic itaque noua per eum introducta religione, ad multorum prædam conquirendam omnium decimas ſibi mendaci præſtari diuina autoritate decreuit, vt refert Diodorus libro quarto & quinto, & Iuſtinus lib. penultimo. De iſto enim Hercule, quanquam aliorũ virtutes huic referat Rodericus Toletanus, tanquam qui præter vnicum Herculem aliorum notitiam non habuerit, ſubdit in iſtius deteſtationem: quod ſatis fuit Hiſpano ſucceſſori direpta & prædata ab Hercule emendare ætate ſua, tanquam qui nihil laudis & virtutis dignum Hiſpanis reliquerit. Illius vitia proſequitur Firmianus Lactantius de falſa religione lib. primo. Inde poſtquam Hiſpaniam iam multis annis prædis & incurſionibus fœdaſſet, euocatus à Telamone Salaminorum Rege, cæteriſq; Græcis pro vindicando Helenæ raptu, cuius cauſa extiterat ob raptum Heſionæ, veniſſetq; in Italiam regnumq; Fauni, recepto ab eodem Fauno humaniter curauit eius filiam ſtupro polluere nomine Carmentem Nicoſtratam. Ex cuius concubitu creditum eſt Latinum Regẽ genuiſſe. Traditiſq; nonnullis deitatis ac religionis ceremoniis Latinis, & maxime Pontificiæ domui (vt refert Iuſtinus libro penultimo, & Valerius libro primo) in decennali obſidione Troiana poſt annum firmata obſidione obiit correptus febre. cuius vim ac impetum quum ferre non poſſet, in ardentem ignis pyram ſeiactare inſtituit, atque miniſtrata ſibi camiſia à Deianira eiuſdem concubina, ea indutus in ignem ſe proiecit. cuius mortem poetæ fictionibus ornantes, dixere Deianiram cum ipſa camiſia ſibi miniſtraſſe venenum, quà autore ſe in ignem præcipitauit, ſed tamen veraci hiſtoria ex eo fuit, quia ardorem febris ferre non poterat. Hæc de Hercule noſtro à veridicis ſcriptoribus relata comperta ſunt. Iam nunc nobis ad alios tranſeundum eſt.

De pluribus aliis Herculibus.

AVGVSTINVS in XVIII. libro de Ciuitate Dei multos Hercules ac Liberos patres ſecretiori hiſtoria fuiſſe affirmat. quam ſecretam hiſtoriam cum multi ignorauerint, nos Deo ductore eam aggrediemur, primoque dicemus vnum fuiſſe Herculem natione Syrum ex Phœnicia, ad quem illa XII. pericula referuntur, quem Samſonem (vt opinor) dixit antiquitas. Hunc affirmat Diodorus libro tertio & quarto præceſſiſſe Troianũ bellum annis fere mille, quibus temporibus nondum arma erant ad bella apta, ſed tantum homines fuſtibus vtebantur pro armis, & pellibus pro indumentis. Auguſt. vero eodem loco, quem multi ſequuntur, refert illum fuiſſe tempore Moyſi alias exactis annis anno ab orbe condito milleſimo terno, ac ſexcenteſimo quinquageſimo ſecundo tribus millibus ſexcentis quinquaginta duobus. Iſtumque Herculem aiunt Syrum Delphiniamque appellari apud Phœnices. vnde de eo hactenus Macedonibus remanſit nomen, vt Dethanans appellatur. Secundus fuit Græcus, filiuſque Iouis Cretenſis Regis, ac nepos Saturni. Ferunt enim veteres ſcriptores Iouem habuiſſe duos filios Herculem & Dionyſium, qui Liber pater dictus eſt. Hercules enim in Creta inſula & Græcia regnauit, Dionyſius vero intrauit in Indiam ibi regnaturus, duxitque ſecum mulieres, quas Bacchas appellauit. De iſtis enim duobus refert Iuſtinus, quod fuerunt Reges Orientis, lib. XLII. quoniam alter in India, alter in Græcia regnauerunt. Fuerunt autem Hercules & Dionyſius Iouis filii per annos circiter trecẽtos ante Troianum bellum, vt de eis meminit Firmianus Lactantius in fine primi libri. hicque Hercules computationem Olympiadum conſtituit, ac Olympiacum ludum, multaque laudanda Græcis reliquit, propter quæ ab indocta multitudine Deus putatus eſt. de iſto etiam Hercule meminit Auguſtinus dicto XVIII. libro. Hunc Herculem falſo ſe fuiſſe finxit Hercules noſter Hiſpanus, de quo ſuperiori loco diximus. Tertius Hercules fuit Ægyptius ſiue Afer, de quo late diſſeruit Diodorus libro primo & quarto antiquitatum. Et hic Ægyptius ſiue Afer Antæum palæſtræ inuentorem in Oeta monte peremit. Mons enim Oeta in Libya eſt. hic Antæus Tangin vrbem in Mauritania Libyæ conſtruxit, apud quam vrbem ſepultus comperitur. De cuius corporis magnitudine refert Plutarchus in Sertorii vita, quod quum cepiſſet ipſam vrbem Tangin, ibique multa dicerentur de magnitudine corporis ipſius Antæi, quum ibi eſſet ſepultum corpus ipſius, ipſe Sertorius iuſſit aperiri ſepulchrum, in quo quum nihil inueniretur, illud effodere iuſſit: vbi comperit oſſa illius longitudinis cubitorum LXX. Hic enim Hercules Ægyptius ſiue Afer totam peragrauit Libyam, & quum perueniſſet in Oceanum, ibi columnas fixit ad Libyæ partem. ad cuius æmulationem noſter Hercules, quum in Hiſpaniam veniſſet, fixit alias ad partem Europæ in Gaditano, vt meminit Diodorus libro quarto. Hic autem Hercules Ægyptius ſiue Afer per annos vltra centum Troianum bellum anteceſſit, & hic à multis Nili filius dictus eſt, tanquam apud illum natus & educatus fuerit, vt refert Ioannes Boccatius libro quarto & ſeptimo de genealogia Deorum. Fuit

UNED

Hercules noſter Hiſpanus ex Græcia, ex Alcumena & incerto patre ob adulterium natus, de quo etiam ſuperiori capite late diſſeruimus. Tantum itaque horum Herculum fama claruit, vt quicunque ſtrenui ac fortis nomen eſſent adepti, ii omnes Herculis nomine conſcriberentur. Vnde Varro quum nominaſſet tres & quadraginta Hercules, adiecit poſtea, quod omnes qui fortiter aliquid feciſſent, Hercules appellatione nominis dicti fuerunt. Sed huic qui Iouis ex Alcumena filius dictus eſt, cuncta poetæ abſque aliorũ differentia tribuunt. Hoc itaque Herculis nomen ob virtutem reſque geſtas vel gerendas etiam Euander habuit, & Arcadiæ Hercules appellatus eſt, vt de eo meminit Ioãnes Boccatius lib. 12. de genealogia deorũ. Item Alexandri Macedonis filius ex Arſine natus Hercules appellatus eſt, tanquam qui Alexandro patri ſucceſſurus alterum Herculem ſe exhibere conueniebat. De iſto Hercule meminit Iuſtinus poſt Trogum Pompeium XIII. lib. Maximianus quoque Imperator propter virtutem Hercules fuit cognominatus, & ab eo Conſtans gener eiuſdem Maximiani. & Pii Conſtantini pater, creatus Imperator Occidentis, Hercules & ipſe dictus eſt. Et ſic concludendo ſeptem Hercules connumerati ſunt veraci hiſtoria, & climatibus & operibus diſtincti, quanquam Boccatius in libro de genealogia Deorum longe plures aſſerat, geſta tamen eorum & origines ita conculcat, vt non facile deprehendi poſſint.

De vrbibus ab Hercule in Hiſpania conditis.

SINGVLA quæque per Herculem in Hiſpania geſta non poſſunt deſcribi veraci hiſtoria, quum quaſi vetuſtate cõſumpta maiorum noſtrorum taciturnitate obliterata probentur. Extant tamen nonnulla ex gratis ſcriptoribus fragmenta, quæ ad nos tranſmiſſa certiores reddiderunt de quibuſdam in Hiſpania ab hoc Hercule geſtis, quæ tamen de eo incidenter, non vt hiſtoria Herculis texeretur, conſperſa leguntur. Herculem igitur antiqui ferunt Hiſpalim conſtruxiſſe, pro vt ſuperiori loco dictum, vel à palis infixis, vel (vt alii volunt) à palude quæ vrbem circumdat, appellatam. deinde Iulius Cæſar illam Iuliam Romuleam cognominauit, & Romanorum coloniam effecit. vnde adhuc remanet vrbi vulgare nomen, vt à ciuibus Iulianis Ciuilia, id eſt ciuitas Iulia, appelletur. Poſt Hiſpalim ad Herculem pértinet Calpe vrbs dicta prius Heraclea, de qua diximus in vrbibus deletis. Ad ipſum etiam Herculẽ pertinet Carteia vrbs, quæ nunc Alzezira dicitur ad fretum Herculeum, quæ prius Carteios à Græcis dicta eſt, vt placet Ptolemęo & Straboni. Ad ipſos item Græcos pertinent quæ de Vlyſſea vrbe Strabo meminit, dicẽs, quum de Malaca vrbe diſſeruiſſet: Superiora regionis montana loca Vlyſſeam oſtentant, in qua erat Mineruæ templum, vt auctor eſt Poſidonius. Ad Græcos quoque vrbs Saguntũ ſpectat à Zacynthiis condita (vt Strabo voluit) qui cum Hercule in Hiſpaniam nauigarunt. Segouiam inſuper vrbem ad Herculem pertinere multi aſſerunt. Poſtea vero quam citeriorem omnem Hiſpaniam conquiſiſſet fugato Caco, Geryoneque, ac fratribus eius deuictis & interemptis, ii qui eum ab Oriente Græciaque ſecuti ſunt ſedes proprias expoſcentes, partemque à Grẽcis ob acquiſitam victoriam eo annuente ſibi vendicarũt. Vnde Tyriis & Auſoniis Tyraſſonã conceſſit. Tyrii ſiquidẽ Aſiani ſunt, & Auſonii Itali, qui eum ab initio ſecuti fuerũt. Vrbem itidem conſtruxerunt Illyrici, qui Achæi ſunt, & apud nos hodierno idiomate Sclauones dicuntur, quæ apud amnem Sicorium ſita, inſtar eorum propriæ regionis agrum valde fertilem ſortita eſt. Hanc à propriæ gentis cognomine nominauerunt Illerdam. Illyrici enim Dalmatiæ contigui ſunt ſecundum Claudium Ptolemęum & oram Adriatici ſinus obtinent, qui hodie Sclauones appellantur. licet enim vniuerſa Græcia, maximeque ea quæ ad Pontum & Propontidem ſpectat, Illyris appelletur, Illyrici tamen ſpecialius appellantur ii qui oram Adriatici ſinus inhabitant ſecũdum Claudium Ptolemæum. Auſoniis inſuper qui Itali ſunt, Auſoniam conceſſit, quam terram ex ſuæ gentis nomine appellarunt. Italia ſiquidem ante Italum Syracuſanorum Regem, Auſonia dicebatur, & Auſonium regnum. vnde Vergilius de Auſoniis meminit ſæpius in libro Æneidos. Parta itaque victoria vſque in Pyrenæum vltimoſque fines Hiſpaniæ, etiã Barchinonam condidit, quam Ioui Deo ſacrauit. ſtatuit enim templum Ioui in monte vrbi contiguo, quem montem ipſi Ioui dicauit, & ab eodem nomen retinuit vſque in hodiernum (vt placet Pomponio Melæ) quanquam vulgus idioma corrupit, vt apud noſtros mons Iudaicus appelletur, quum tamen Iouis mons ab antiquis fuerit appellatus ſecundum Claudium Ptolemæum & Melam. De vrbis autem nomine multi auctores diſſentiunt, quoniam qui vrbem Barchinonam appellant, eam terminant in a, vt ſit primæ declinationis, alii autem vti Claudius Ptolemæus, Strabo, & Mela, multiq; alii antiquiores Barcinon eam appellant, & tertiæ declinationis inſtituunt. Ex quorum differentiis diuerſas vr-

ſas vrbi etymologias conſtituunt. Ii enim qui eam in a terminant, & primæ declinationis conſtituunt, affirmant ex nona Herculis barcha ſic vocitari. Aiunt enim, Hercule citeriorem Hiſpaniam nouiter ſubactam peragrante, nouem à Græcia rates aduenisse noua legatione à Telamone, Aiace, cæteriſque Græcis aduocaturas, vt in Græciam rediret, petiturus cum regionalibus Græcis ſecundam Troiæ vindictam, quoniam præſumpſiſſet Paris dictus Alexander, Priami filius ac Laomedontis nepos in vindictam Heſionæ ab Hercule raptæ, & Telamoni Salaminorum Regi traditæ in concubinam, Helenam Menelai Mycenarum Regis vxorem rapere, & violenter in Phrygiam transferre. Atq; quum ad littora Hiſpaniæ rates applicuiſſent, vna apud vrbem Barchinonam confracta traditur cæteris in Oceanum decurſis, vbi Herculem moram trahere intellexerant. Interea captis hominibus nonæ ratis à prouincialibus & ad Herculem deductis, audita legatione Hercules in Græciam redire parat, quod & fecit, vrbemque pro nona barcha in eo loco conſtituit, quam Barchinonam appellauit. Hoc tamen fabuloſum exiſtimo doctiſſimorum autoritati aſſentiens, qui vrbis nomen tertiæ declinationis conſtituunt, vt Barcinon dicatur, quod nomen veraci hiſtoria Græcum eſt, & ſignificat domunculas ex virgultis contextas, quæ ad maris littora ad piſcandum ſunt, in quibus ſe piſcatores recipiunt: quarum quum ibi magnus eſſet numerus, loci ac aeris ſalubritate proſpecta, Barcinon vrbem eodem in loco conſtituit, ſicque eam ab eiſdem domunculis appellauit. Plinius vero libro tertio de Naturali hiſt. etiam Græco nomine Barcinon appellans, Fauentiam quoque dixit cognominari à Romanis, quorum colonia effecta eſt. Ipſi etiam Herculi pertinet Calpe vrbs, dicta primum Heraclea, de qua ſatis in deletis vrbibus dictum eſt.

De reditu Herculis ab Hiſpania in Græciam.

IVSTINVS poſt Trogum Pompeium penultimo libro ſui Epitomatis Herculis reditum de Hiſpania in Græciam refert, & poſteaquam Fauni regnum deſcripſiſſet, qui tertio loco poſt Saturnum regnauit in Italia, adiecit hæc verba: Fauno vxor fuit nomine Fatua, quæ aſſidue diuino ſpiritu impleta, velut per furorem futura præmonebat. Ex filia huius Fauni & Hercule, qui eodem tempore extincto Geryone armenta victoriæ præmia per Italiam ducebat, ſtupro conceptus Latinus eſt procreatus. Diodorus vero poſtquam veritatem Herculum ex veteribus hiſtoriis conſcripſiſſet, quum poetarum antiquorum fabulas de heroibus ac ſemideis retuliſſet, factaque multorum Herculum ex vario ſcriptorum aſſenſu, reditum Herculis ab Hiſpania per Celtogallaciam deſcribit per hæc verba: Peragrata maioris Libyæ parte, Hercules ad Oceanum qui eſt ad Gades, peruenit, ibique in Iberiam cum exercitu tranſiit, vbi columnis poſitis Chryſaoris filios tribus magnis exercitibus fidētes ſingulari prouocatione ſuſtulit. Capta Iberia greges boum ſecum ducens, iterque per Iberiam faciens, quum quidam eius gentis Rex, vir iuſtus præ cæteris ac probus, eum magno honore excepiſſet, partem boum Regi dono dedit, quos ille Herculi dicans ſingulis annis ex his pulchriorem taurum illi ſacrificauit. Hos ſacros in Iberia boues vſque ad noſtra tempora conſtat permanſiſſe. Et poſtquam columnarū Herculis meminimus, videtur de his paulo amplius dicendum. montes ab vtroque latere cōtinentis mari Oceano imminent, in quibus ſtatuit columnas. cupiens autem ſempiternum ſui nominis monumentum eſſe, aiunt vtrumque montem, vt Oceani maris aditum antea arctiſſimum ampliorem longioremque redderet, excidiſſe, vt magnis nauibus ab Oceano in noſtrum mare aditus præberetur, vt vſque ad poſteros perpetua huius operis gloria maneret. Tradunt alii, maxime poetæ, coniunctis prius montibus ab eo effoſſis ab Oceano ad noſtrum mare aditum præbuiſſe. Verum hæc, quum ſingulis liceat pro libito credere, exiſtimationi hominum relinquenda ſunt. Poſt hæc Iberorum regno optimis eius regionis viris tradito cum exercitu in Celticam Galliam profectus eſt: & quum ingens ex omnibus gentibus exercitus eum ſequeretur, vrbem condidit amplam, quam appellauit Aleſiam, plurimis ex propinquis incolis ſponte in ciuitatem confluentibus: qui quum reliquam multitudinem ſuperarent, è veſtigio ciuitas ad barbaros mores defluxit. Hanc vrbem Celtæ etiam nunc in honore habent tanquam omnis Celticæ prouinciæ metropolim. permanſit hæc vrbs à ſua conſtructione ſemper libera ac ſui iuris vſque ad tempora Caii Cæſaris, qui propter res geſtas Deus dictus eſt, à quo vi capta Romanorum imperio cum aliis Celtis ceſſit. Ab his Hercules in Italiam tendens, iterque per Alpes faciens ita difficilem aditum aſperamque viam ſtrauit, vt poſtea exercitibus cum iumentis impedimentiſque facile iter eſſet, Barbaroſque montanos tranſeuntibus infeſtos ac latrociniis aſſuetos occiſis eorum ducibus deleuit, poſteris reddita itineris ſecuritate, tranſcendenſq; Alpes ad eam oram quæ nunc Gallia appellatur, per Ligures, qui hodie Ge-

nuenſes dicuntur, tranſiit, patriam aſperam & omnino duram multoq; etiam incolarum labore ac ſtudio paucos omnino fructus ferentem. Qua ex re robuſti ſunt homines, validique, & agiles, ac in bello præcipue fortes ob inopiam & laborem, quibus eorum corpora durantur. Hi enim quum vltra cęteros agrorum exercitio fatigentur, fœminas quoque ruſtico aſſuefecerunt operi, quorum partem Hercules mercede conduxit ad ferendum Græcis auxilium in oppugnatione Troiæ triremibuſque in portu Liguſtico relictis ad Tiberim fluuium, vbi nunc Roma eſt, multis poſtea ſæculis à Romulo Martis filio condita, peruenit. Tenebant tunc Aborigenes locum, vbi nunc Palatium eſt, vrbem penitus paruulam incolentes. Inter hos præſtantiores Poticius & Pinarius erant, qui Herculem vt hoſpitem, magno honore doniſque ſuſcepere. Horum virorum monumenta 10
vſque ad hanc ætatem Romæ permanent. Nam inter nobiliores habentur Pinariorũ deſcendentes, tanquam vetuſtiſſimum genus: Poticiorum in palatio cochleæ deſcenſus eſt lapideæ, ab illo Poticia dicta propinqua domui, quæ tunc Poticii fuit. Hercules ob honorem ſibi à Palatinis impenſum, dixiſſe fertur, eos qui ſibi, poſtquam ad eos translatus eſſet, decimam bonorum dicarent, vitam fœlicem victuros, quod & euenisſe vſque ad hoc tempus conſtat. Multi enim Romanorum non ſolum mediocri cenſu, ſed qui ditiſſimi ſunt habiti, decimas Herculi vouerunt, poſteaq; fortunatiores facti bona ſua ad quatuor talentorum millia Herculi ſacrarunt. Lucullus Romanorum ferme ditiſſimus æſtimatis bonis decimam partem Herculi dedit, epulas præbens continue, ac profundens multa, Templum inſuper iuxta Tiberim egregium condidere qui ex decimis ſacra Deo 20
offerebant. Deinde à Tiberi profectus Hercules per littus Italiæ ad mare, quum deſcendiſſet ad eum locum, vbi Rhegium vrbs condita eſt in loco valde anguſto, vt pote tredecim ſtadiis diſtante à continente Trinacria, ipſe cornu bouis innixus gregibus præmiſſis mare traiecit, in Siciliamque (quæ & Trinacria à tribus promontoriis dicitur) ingreſſus eſt, quam cupiẽs circumire ad Erycem Regem perductus eſt, cui Nymphæ ad lauandum aquas calidas exhibuerunt. Inde quum in Syracuſam peruenisſet, cum Sicanis qui regionem incolebant, in prœlium venit, quos ſuperauit. Inde in Italiam rediens, quum Cacus Hiſpanus, quem Diodorus Latinum dicit, quatuor illi boues, quos ab Hiſpania duxerat, rapuiſſet, Cacus ab eodem Hercule peremptus eſt: quanquam Vergilius ad oram Tiberis hoc fuiſſe ferat. Et quoniã in Caci memoriam incidimus, quem Hiſpanum fuiſſe tam 30
Toletanus, quam alii plures commemorant, quodque Carpetaniis princeps eſſet, à quo mons Caci dictus ſit, & vrbs Oſca, tanquam os Caci, aliquid de eo dicendum eſt. Hic enim victus & fugatus ab Hercule in Hiſpania extincto Geryone Rege, ſecutus Herculem vindictæ cauſa cupiebat ei ſiue publice ſiue latenter mortem inferre. Quumque opportunitas non daretur, quum diutius in quadam ſpelunca latuiſſet, quatuor Herculi boues rapuit. quos quum mugientes Hercules perſenſiſſet in ſpelunca, illos interempto fure extraxit. Hic autem Cacus Vulcani filius appellatus eſt, propterea quia ignes fumigantes euomere dictus eſt in ſpelunca, quod ex eo fuiſſe fertur, quia primus puluerem ex diuerſis compoſitum ſpeciebus ad iaciendos lapides adinuenit. qui an in Calabria, an apud Tiberim interemptus ſit incertum eſt. Refert etiam Diodorus prędicto lib. quinto, poſt mortem Caci Herculem colonis prædixiſſe fururam ibi vrbem, quam demum fundatores illius oraculo Herculis à Caco Catronam appellaſſe. Hæc Diodorus. Inde iter inceptum agẽs cum Adriaticum ſinum circuiſſet per Calabriam, Apuliam, Brutium, ac Picenum agrum in Epirum peruenit, inde in Macedoniam Thraciamque. vbi quarto anno poſtquã Troiana obſidio firmata eſſet, obiit correptus febre, cuius vim quum ferre non poſſet pyram ardentem ordinati iuſſit, in qua ſe iactaret, quumque petiiſſet camiſiam, à Deianira concubina ſua miniſtrata eſt ei, de qua multi poetæ dixerunt, Deianiram ſibi miniſtraſſe venenum cum ipſa camiſia, quæ ipſum Herculem præcipitaret ad mortem. Hæc autem dixiſſe libuit ad memorandum quæ de reditu ab Hiſpania retulere priores, vt ſciremus, an terra, an mari redierit. Referunt tamen plures Herculem nauigatione traiectum in Italiã 50
rediſſe regnumque Fauni, vbi nunc Roma condita eſt. de cuius aduentu meminit Iuſtinus libro quadrageſimo tertio: Ex filia Fauni & Hercule qui extincto Geryone armẽta victoriæ præmia per Italiam ducebat, ſtupro conceptus Latinus procreatur. Vocabatur autem filia Fauni, Latini mater, Carmentis: Nicoſtrata autem ſecundum Eutropium libro primo, quæ prima dicitur Latinas literas inueniſſe, quas denuo Latinus eius filius quum correxiſſet & emendaſſet, ex ſuo nomine denominauit Latinas. De morte vero Caci diſſentiunt Vergilius & Ouidius à Diodoro, quoniam Diodorus in Calabria apud Catronã vrbem dicit interemptum: cæteri vero apud Tiberim amnẽ. Referunt etiam ii qui dixerunt Herculem nauibus ab Hiſpania rediiſſe in Græciam, quod decedens ab Hiſpaniæ

fini-

finibus iugoque Pyrenæi, ad Mediterraneum littus dicauit templum Veneri, à quo etiam hac tempestate Portus Veneris nomen habet. Sciens autem se ad vindicandum Helenæ raptum in Græciam redire, vouit Veneri illius vindictam, & templum Deę dicauit, quod vsque ad hæc tempora permansit ad iugum Pyrenæi in finibus Hispaniæ. Et hæc de Hercule dicta sufficiant, iam de aliis Græcis qui venerunt in Hispaniam videamus.

De aduentu Teucri, & aliorum Græcorum, & vrbibus ab eis conditis.

REFERT Iustinus post Trogum Pompeium vltimo libro sui Epitomatis, quem sequitur Isidorus libro nono, quod Telamon Salaminorum Rex dictus Aiax, quum duos habuisset filios Aiacem & Teucrum, Teucrum exosum habuit, Aiacem vero regni successorem instituit excluso Teucro. post finem itaq; Troiani belli Teucer intellecta morte Aiacis fratris venit in regnum Salaminorũ, atque quum ibi non reciperetur, instructa classe in Cyprum properat, ibiq; Salaminam vrbem condidit ex nomine suæ gentis. Postea vero audita fama Hispaniæ, per rumorem eorum quæ de ea Hercules se fecisse iactabat, in ipsam Hispaniam veniens appulit ad littora Hispaniæ, ad eum locum vbi nunc noua Carthago situm habet. qui expositis sedibus vrbem construxit, quam à Salamanis & Atticis Salamanticam appellauit. Attica enim prouincia Græciæ est ab Athena, Athique illius primo Rege sic dicta, Salamina à Salamine ciuitate. Ex his igitur duob. populis quos secum duxerat, Salamanticam ciuitatem instituit. Teucer itaque Salamantica in Galliciã venit, eamque regionem incoluit. Vnde ab aduentu suo Gallacia dicta est, tanquam à Galatis inhabitata. Vnius autem regionis Gallicię partem occupauit Amphilochi gens secũdum Iustinum. Sunt enim Amphilochici populi in Gręcia inter Epirum & Achaiam prouincias, habentq; duo flumina Arathum & Acheloum, & in Mediterraneum fluunt. Habent insuper ex oppositio insulam Cephaloniam secundum descriptionem Claudii Ptolemæi. Ipsius etiam prouincię Gallaciæ partem occupauere, & proprias sedes ibi construxere Mygdonii, qui ex nomine suæ gẽtis vrbem Mygdoniam dixerunt. Est enim Mygdonũ regio Mediterranea in Græcia, seu Græcis propinqua, inter duo flumina Aium & Erygon, quæ simul iuncta fluunt in Ægæum mare. Hæ itaq; & aliæ sedes sunt, quas in Galliacia Galatæ construxerunt, de quibus Iustinus breuissime meminit. Ad hos etiam Græcos pertinet Portus ciuitas, quæ quondam Lauara vrbs dicebatur. Dicitur autẽ Portus Gallacię, quoniam amnis Dorus per eam decurrens quodam latissimo sinu cõmeatus omnes ab Oceano recipiat in Gallacia, à qua Portugallię regnum nomen habet. Portugallia enim omnis ad Gallaciam spectat, vel saltem quicquid vltra Tagum ac Doriam amnem est. Apud istam itaque prouinciam Gallacię Hispaniæ mons ille Sacer est auro refertus, de quo Iustinus vltimo libro meminit in hæc verba: In huius gentis finibus Sacer mons est, quem ferro violari nefas habetur: sed si quando terra fulgure prosciſſa est (quod in his locis assidua res est) detectum aurum, veluti Dei munus, colligere permittitur. Hæc Iustinus.

De Galatis, & eorum nomine, & vnde prodierunt.

EX superioribus scriptis ostensum est Gallaciam Græcam habuisse originem à Teucro Telamonis filio. Vnde Hieronymus in procemio epistolæ ad Galatas ait: Galatæ Græci sunt. quomodo autem Græci sunt appellati Galatæ, quum per antea alio nomine vocarentur, suo loco dicetur. Dicendum est Galatas omnes ex Græcia prodiisse. Vnde Diodorus libro sexto de Galatis agens ait, Galliam duas habuisse vetustissimas gẽtes, Galatas & Celtas. In Galliæ enim ora maritima quæ ad Mediterraneum spectat, Celtæ fuere, & incipiunt ab Alpibus quæ diuidunt Galliam à Liguribus, & protenduntur per Massiliã vsque in Pyrenæum: cæteri vero qui incolunt Oceanum à flumine Rheno vsque in Pyrenæum cum cætero interiacenti Mediterraneo Galatæ sunt. Vnde Celtæ per tempora commixti Galatis & Iberis, finitimis populis, ii qui Iberis admixti sunt, Celtiberi sunt dicti ab Iberis & Celtis: cæteri vero qui Galatis admixti sunt, Celtogallatæ sunt appellati à Celtis & Galatis. Vnde Gallia omnis his duobus iuncta populis in quatuor Celtogallacias diuisa est: Celtogallaciam Lugdunensem, Belgicam, Narbonensem, & Aquitanicam secundum Claudium Ptolemæum & Strabonem. Hæc autem admixtio Celtarum cũ Galatis recens est. per antea enim omnis Gallorũ regio quæ ad Oceanum spectabat, dicta est Galacia à candore populorum sic appellata, quia homines illius regionis humido cœlo educati corpora cæteris habent candidiora. Vnde Galatę qui & Galli dicti sunt, quum intra proprias sedes non reciperentur prę illorum multitudine, coadunatis trecẽtis mil-

libus Alpestranſiuere, ac trecenteſimo & quadrageſimo quinto anno poſt vrbem conditam, Romam præter Capitolium incenderunt. Inde in Thraciam Græciamque declinãtes, quibuſdam intra Pannoniam relictis diuerſa in Oriente ac Macedonia bella geſſere ducibus Belgio & Brenno, de quibus Iuſtinus meminit vigeſimo tertio libro ſui Epitomatis cum ſequentibus. Et deinde quum à Rege Bithyniæ qui ab hoſtibus premebatur, eſſent in ſubſidium aduocati, quum viciſſet Rex, cum Galatis dimidium regni partitus eſt. vnde ſimul inhabitantes Gallogræci primum dicti ſunt à Gallis & Græcis, deinde Galatæ. Cæterum Bithynia Græciæ prouincia eſt, cuius prouinciæ metropolis Nicæa vrbs eſt. Inde Galatæ ex dicta cauſa, & ſuæ gentis nomine prouincię Gallaciæ inditum nomen eſt. Huius autem Galatarum nominis originem deſcribit Diodorus præfato libro ſexto de eis latius agens per hæc verba: Celtis olim imperauit, vt aiunt, vir egregius, ex quo filia corporis magnitudine vltra naturæ modum, decoreque cæteras excellens orta eſt. Hæc enim tum viribus, tum ſpecie elata, omnes qui eam vxorem expectabãt, contempſit, exiſtimans neminem ſuo matrimonio dignum. Interim quum Hercules bello aduerſus Geryonẽ moto veniſſet in hanc prouinciam, ibique ciuitatem Aleſiam condidiſſet, admirata tum virtutem Herculis, tum corporis præſtantiam permiſſu parentum eius concubitũ appetiuit. iuncta illi filium genuit nomine Galaten, qui coæuos ſuos tum virtute animi, tũ viribus corporis exceſſit. vir factus quum paternum regnum ſuſcepiſſet, plures oras ſibi ſubdidit propinquas præclaris rebus bello geſtis. Quumque eius gloria celebraretur, ſubditos omnes ſuo nomine appellauit Galatas, ex quo omnis ea regio Gallacia dicta eſt. Huius gens ſola erga Romanos antiquam & quæ ad hanc vſque ætatem durauit amicitiã cõſeruat. Natio vt plurimum ad arctum ſita, regio vtique frigida, ac hyemis tempore pro aqua niuium opulentia abundans. glacies quoque immenſa adeo regionem illam occupat, vt congelata flumina nõ ſolum paucis hominibus, ſed exercitibus quoque cum curribus ac impedimentis tranſitum præbeant. Suntque in Gallacia plures magnique fluuii, alii ex profundis ſtagnis, alii ex montibus emanantes, aliique in Oceanum, alii in noſtrũ mare decurrẽtes. Eorum qui in noſtrum mare labuntur, maximus tenetur Rhodanus, qui in montibus fontes habens quinque oſtiis deſcendit in mare. Ibique Diodorus multa miranda de Galatis proſequitur, ſed tamen omittendum non eſt, quod quanquam Gallia omnis à flumine Rheno vſque in Pyrenæum dicatur Gallacia, Diodorus tamen à dicto loco extendere eam videtur vſque in Danubium atque Scythiam, omnemque Oceani maritimam oram, ſubiiciens poſt multa quæ de Galatis diſſeruit, hæc quæ ſequuntur: Nunc quod à multis ignoratur, ſcribetur. Vltra Maſſilias, qui Mediterraneas regiones, quique iuxta Alpes & montes Pyrenæos incolunt, Celtę appellantur. vltra hos, qui ad Notum Oceanum verſus pertinentes oras & Hercynium montem, quiq; deinceps & in Scythiam vſque habitant, dicuntur Galatæ, quas omnes gentes communi nomine Romani Galatas appellant. hæc Diodorus. De Galatis vero Hiſpaniæ refert Strabo lib. tertio de orbis ſitu, quod Gallecii Hiſpaniæ olim nullum habebant Deum: quod Biſcaiæ vſque adhæc tempora perdurat, quæ regio intra Galleciæ fines ſita eſt, & licet eiuſdem incolæ Chriſtianæ religionis cultores appellentur, ab illis tamen nullum venerari coliq; Deum, certum eſt, ſolumque Chriſtianam religionem labiis profitentur. Apud illos presbyter nullus recipitur non habens concubinam. arbitrantur enim neminem poſſe à carnalibus continere. Quod quum non poſſent, dicunt neceſſe eſſe presbyteros ad parochianorum vxores cõuerti. Ad Biſcaię regionẽ nullus ex inſtitutione Epiſcopus adire poteſt, quinimmo horrẽdam rem narrabo quam ipſe vidi. Quum enim ſub Caliguritano Epiſcopo ſint, ad illos tamen idẽ, nec alius Epiſcopus, etiam pro ſacramentalibus, adire poteſt. immo quum anno M.CCCC.LXXVII. Ferdinandus Caſtellæ Rex inclytus in Biſcaiam intraſſet, adducẽs ſecum Pampilonenſem Epiſcopum, occurrentes prouinciales dixerunt hoc eſſe cõtrarium ſuis legibus. Itaque ne tumultus fieret, Epiſcopus ab Rege remiſſus eſt. Tantaque ex aduentu Epiſcopi ſe affectos moleſtia oſtenderũt, quod vbicunq; Epiſcopus eorũ ſolum calcaſſet, proſequentes illius veſtigia, ac eraſa terra puluerem colligentes maximo coadunatum puluerem igne cremarunt, illiuſque cineres in quandam ſuperſtitionem ac diuini honoris ignomiam in mare proiecerunt.

De aduentu Phocenſium in Hiſpaniam, & vrbe Emporia.

DESCRIPTO aduentu Herculis in Hiſpaniam, & inibi per eum geſtis, viſo item de Galatis ac Teucri aduentu, iam cætera quæ ad Græcos ſpectant, nobis videnda ac deſcribenda ſunt. Nunc igitur de Emporia vrbe quæ à Græcis Phocenſibus originem habet,

bet, videamus. Eadem enim vrbi Emporio origo est quæ & Massilienſibus. De quibus vtriſq; meminit Strabo lib. tertio, noſq; de eis ſatis ſupra retulimus in capite de deletis vrbibus. Alii vero ſecuti Valerium Antiam, Flauium, Titum Liuium, ac Plinium lib. tertio de Naturali hiſtioria, alioſque autores referunt in hæc verba: Marcus Portius Cato Conſul, poſtquam abrogata eſt lex Oppia, extemplo x x v. nauibus lõgis, quarũ quinq; ſociorum erant ad Lunæ portum, aliis omnis generis contractis, cum ingenti claſſe à Luna ſoluens, edixit vt ad portum Pyrenæi omnes ſequerẽtur. Quo fœliciter acto inde Rhodam venerunt, & præſidium Hiſpanorum quod in caſtello erat, vi deiecerunt. Ab Rhoda q; ſecũdo vento Emporias peruenerunt, vbi copiæ omnes, præter ſocios naualis claſſis cuſtodes, in terra expoſitæ ſunt. Iam tũc Emporiæ duo erant oppida muro diuiſa, vnũ Græci habebãt à Phocenſibus, vnde & Maſſilienſes oriundi, alterum Hiſpani. ſed Græcum oppidum in mare expoſitum muri ambitum minus quadringentis paſſibus patentem habebat, Hiſpanum vero retractius à mari erat, cuius murus ad tria millia paſſuum in circuitu cõplectebatur. Tertium etiam genus ex Romanis colonis à diuo Cæſare poſt deuictos Pompeii liberos adiectum eſt. Nunc vero in corpus vnum confuſi omnes habitant, prius Græcis, poſtremo & Romanis in ciuitatem adſcitis. mirandum prorſus erat, quæ res Græcos tutaretur, ab altera parte aperto mari, ab altera Hiſpanis tam feræ & bellicoſæ genti obiectos. Sed diſciplina certe cuſtos erat infirmitatis, quam inter validiores optime timor cõſeruat. Hiſpani ſiquidem oppidi murum agros verſus egregie munitũ habebant, vna tantummodo in eam regionem porta impoſita, cuius aſſiduus cuſtos aliquis ex magiſtratibus erat: nocte vero pars tertia ciuium in muris excubabat non minori certe vigilantia, quam ſi hoſtis ad portas eſſet. & cuſtodientes, & continue circumeuntes ciuitatem diligenti cura, Hiſpanum neminem in vrbem recipiebant, nec ipſi quidem temere vrbe excedebant. Ad mare patebat omnibus exitus, portis alterutrius oppidi è regione factis. Ex eis nunquam niſi frequentes, aut pars tertia fere, cuius proxima nocte vigiliæ in muris fuerant, egrediebantur. Cauſa exeundi hæc erat, commercio eorum Hiſpani non adhuc experti mare gaudebant, mercarique ipſi ea quæ externa nauibus adueherentur, volebant. Huius mutui vſus deſiderium, vt Hiſpana vrbs Græcis pateret, faciebat. Erant enim eo tutiores, quod ſub vmbra Romanæ amicitiæ lætabantur, quam ſicut minoribus viribus quam Maſſilienſes, ita pari colebant fide. De huius autem vrbis initiis ſatis diximus ſupra in cap. de deletis vrbibus. Tunc quoque conſulem exercitumq; Romanum comiter ac benigne ſuſceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret vbi & quantæ hoſtium copiæ eſſent, modicumque id tempus in re frumentaria milites exercendo conſumpſiſſet (id enim erat tempus anni quo frumentum in horrea portatur) ab Emporiis profectus agros hoſtium vſſit vaſtauitque, omnia fuga & terrore concutiens.

IOANNIS EPISCOPI GERVNDENSIS PARALIPOMENON LIBER TERTIVS.

De Tyriis & Sidoniis, vnde Carthaginenſes & Gaditani originem habuerunt.

ET quoniam diximus, Iuſtinum poſt Trogum Pompeium ſcripſiſſe vltimo lib. ſui Epitomatis, Gaditanos ex Tyriis duxiſſe originem, qui quum à finitimis Hiſpaniæ impeterentur, ab eorum conſanguineis Carthaginenſibus auxilia petiuere, quorum auxilio ac fœlici expeditione & Gaditanos ab iniuria vindicauerunt, & maiorem partẽ prouinciæ ſuo imperio adiecerunt: quapropter, à quibus Carthaginenſes originem habuerunt, nobis videndum eſt. Carthaginenſes itaque Aſſyrii fuere ex Sidoniis & Tyriis. Vnde Vergilius referens aduentum Æneæ in Carthaginem quam Dido conſtruxerat, Sidoniorum & Tyriorum oſtendit originem in quarto Æneidos, vbi ait:

Nunc media Æneam ſecum per mœnia ducit,
Sidoniaſque oſtentat opes vrbemque paratam.

Pauloque poſt oſtendens non ſolum Sidonios, ſed etiam Tyrios, atq; amorem Didonis in Æneam, ſic ait:

Dotaleſq; tuæ Tyrios permittere dextræ. & paulo poſt ſubiungit:
Sed fatis incerta feror, ſi Iuppiter vnam

Esse velit Tyriis vrbem, Troiaque profectis:
Miscerive probet populos aut fœdera iungi.

Iustinus vero post Trog. Pomp. lib. 18. illorum originem prosecutus, sic ait: Et quoniam ad Carthaginensium mentionem ventum est, de origine eorum pauca dicenda sunt, repetitis Tyriorum paulo altius rebus, quorum casus etiam dolendi fuerunt. Tyriorū gens condita a Phœnicibus fuit, qui terræ motu vexati relicto patrio solo Assyrium stagnum primo, mox mari proximum littus incoluerunt, condita ibi vrbe, quam à piscium vberta-
te Sidona appellauerunt. nam piscem Phœnices Sidon vocant. Post multos deinde annos à Rege Ascaloniorum expugnati, nauibus appulsi Tyrum vrbem ante annum Troianæ cladis condiderunt. Ibi Persarum bellis diu varieque fatigati, victores quidem fuere, sed attritis viribus à seruis suis multitudine abundantibus indigna supplicia perpessi sunt: qui conspiratione facta omnem liberum populum cum dominis interficiunt, atque ita potiti vrbe lares dominorum occupant, rempub. inuadunt, coniuges ducunt, & quod ipsi non erant, liberos procreant. Vnus ex tot milibus seruorū fuit, qui miti ingenio senis domini paruuliq; filii eius fortuna moueretur, dominosq; non truci feritate, sed pia misericordiæ humanitate respiceret. Itaque cum velut occisos occultasset, seruisq; de statu reipub. deliberantibus placuisset Regem ex corpore suo creari, eumq; potissimum, quasi acceptissimum Diis, qui solem Orientem primus vidisset, rem ad Stratonem (hoc enim illi nomen erat) dominum occulte latentem detulit. Ab eo informatus, quum medio noctis omnes in vnum campum processissent, cæteris Orientem spectantibus, solus Occidentis regionem intuebatur. Id primum aliis videri furor, in Occidente solis ortum quærere. Vbi vero dies aduentare cœpit, editissimisque culminibus vrbis Oriens splendere, expectantibus aliis vt ipsum solem aspicerent, is primus omnium fulgorē solis in summo fastigio ciuitatis ostendit. non seruilis ingenii ratio est visa, requirentibusque autorem de domino confitetur. Tunc intellectum est quanto dominorum ingenia præstarent, malitiaque seruos, non sapientia vincere. Igitur venia seni filioque data est, & velut numine quodam reseruatos arbitrantes, Regem Stratonem creauerunt. Post eius mortem regnum ad filium, ac deinde ad nepotes transiit. Celebre hoc seruorum facinus, metuendumq; exemplum toto orbe terrarum fuit. Itaque Alexander Magnus quum interiecto tempore in Oriente bellum gereret, veluti vltor publicæ securitatis expugnata eorum vrbe, omnes qui prælio superfuerant, ob memoriam veteris cædis crucibus affixit, genus tantum Stratonis inuiolatum seruauit, regnumq; stirpi eius restituit, ingenuis & innoxiis incolis insulæ attributis, vt extirpato seruili germine genus vrbis ex integro conderetur. Hoc igitur modo Tyrii Alexandri auspiciis conditi, parsimonia & labore quærendi cito conualuere. Ante cladem dominorū cum & opibus & multitudine abundarent, immissa in Africam iuuentute Vticam condidere: quum interim Rex Mulcto Tyro decessit filio Pygmalione, & Elisa filia insignis formæ virgine hæredibus institutis, sed populus Pygmalioni puero regnum tradit. Elisa quoque Aceruæ auunculo suo sacerdoti Herculis, qui honos secundus à Rege erat, nubit. Huic magnæ, sed dissimulatæ opes erant, aurumq; metu Regis non tectis, sed terræ crediderat: quam rem etsi homines ignorarent, fama tamen loquebatur. qua incensus Pygmalion oblitus iuris humani, auunculum suum, eundemq; generū, sine respectu pietatis occidit. Elisa diu fratrem propter scelus auersata, ad postremum dissimulato odio, mitigatoque interim vultu, fugam tacitam molitur, assumptis quibusdam principibus in societatem, quibus par odium in Regem esse eandemq; fugiendi cupiditatem arbitrabatur. Tunc fratrem dolo aggreditur, fingit se ad eū migrare velle, ne amplius ei mariti domus cupidæ obliuionis grauem luctum renouet, neve vltra amara admonitio oculis eius occurrat. Non inuitus Pygmalion verba sororis audiuit, existimans cum ea aurum Aceruæ ad se venturū. Sed Elisa ministros migrationis à Rege missos nauibus cum omnibus opibus suis prima vespera imponit, prouectosque in altum compellit eos onera arenæ pro pecunia inuolucribus inuoluta in mare deiicere. Tunc deflens ipsa, lugubriq; voce Aceruā exorat, vt libens opes suas recipiat, quas reliquerat, habeatq; inferias, quas habuerat causam mortis. Tunc ipsos ministros aggreditur, sibi quidē ait optatā olim mortē, sed illis amaros cruciatus & dira suppliciaim minere, qui Aceruæ opes quarū spe parricidiū Rex fecerat, auaritię tyranni subtraxerint. Hoc metu omnib. iniecto comites fugę accepit, iunguntur & senatorū in ea nocte prępara ta agmina, atq; ita sacris Herculis, cuius Aceruas sacerdos fuerat, repetitis, exilio sedes quærūt. Primus illis appulsus terræ Cyprus insula fuit. Ibi sacerdos Iouis cum coniugę & liberis, Dei monitu, comitē se Elisæ sociumq; præbuit, pactus sibi posterisq; perpetuū honorē sacerdotii. Cōditio pro manifesto omine accepta. Mos erat Cypriis virgines ante nuptias statutis dieb. dotalē pecuniā quæsituras in quæstū

ad lit-

ad littus maris mittere, pro reliqua pudicitia libamenta Veneri soluturas. Harum igitur ex numero octoginta admodum virgines raptas nauibus imponi Elisa iubet, vt & iuuentus matrimonia, & vrbs sobolem habere possit. Dum hæc aguntur, Pygmalion cognita sororis fuga, cum impio bello fugientem persequi pararet, ægre precibus matris deorumque minis victus quieuit. Cui quum inspirati vates canerent non impune laturum, si incrementa vrbis toto orbe auspicatissimæ interpellasset, hoc modo spatium respirandi fugientibus datum est. Itaque Elisa delata in Africæ sinum, incolas loci eius, aduentu peregrinorum mutuarumque rerum commercio gaudentes in amicitiã solicitat. Deinde empto loco qui corio bouis tegi posset, in quo fessos longa nauigatione socios, quoad proficiscerentur, reficere posset, corium in tenuissimas partes secari iubet, atque ita maius loci spatium, quam petierat, occupat. Vnde postea ei loco Byrsæ nomen fuit. Confluentibus deinde vicinis locorum, qui spe lucri multa hospitibus venalia inferebant, sedesq; ibi statuentibus, ex frequentia hominum velut instar ciuitatis effectum est. Vticenses quoque legati dona vt consanguineis attulerunt, hortatique sunt, vt vrbem ibi conderent, vbi sedes sortiti essent. Sed & Afros detinendi aduenas amor cepit. Itaque & consentientibus omnibus Carthago cõditur, statuto annuo vectigali pro solo vrbis. In primis fundamentis caput bubulum inuentum est, quod auspicium fructuosæ quidem, sed laboriosæ perpetuæque seruæ vrbis fuit: propter quod in alium locum vrbs translata. ibi quoque equi caput repertum, bellicosum potentemq; populum futurum significans, vrbi auspicatam sedem dedit. Tunc ad opinionem nouæ vrbis concurrentibus gentibus, breui & populus, & ciuitas magna facta est. Quum successu rerum florentes Carthaginis opes essent, Rex Mauritanorum Hiarbas decem Pœnorum principibus ad se accersitis Elisæ nuptias sub belli denunciatione petit: quod legati Reginæ referre metuentes, Punico cum ea ingenio egerũt, nunciantes Regem aliquem poscere qui cultiores victus cum Afrosq; perdoceat, sed quenquam inueniri non posse, qui ad barbaros & ferarum more viuentes transire à consanguineis velit. Tunc à Regina castigati, si pro salute patriæ asperiorem vitam recusarent, cui etiam ipsa vita, si res exigat, debeatur: Regis mandata aperuere, dicentes, quæ præcipiebat aliis ipsi facienda esse, si velit ciuitati consultum esse. Hoc dolo capta diu Aceruæ viri nomine cum multis lachrymis, ac lamentatione flebili inuocato ad postremũ ituram sese, quo sua & suæ vrbis fata vocarent, respondit, in hoc trium mensium sumpto spatio. Interim pyra in alta parte vrbis extructa, velut placatura viri manes, inferiasq; ante nuptias missura multas hostias cædit. Sumpto gladio pyram conscendit, atque ita ad populum respiciens ituram se ad virum, sicut præceperant, dixit, vitamque gladio finiuit. Quandiu Carthago inuicta fuit, pro Dea culta est. Condita est hæc vrbs LXXII. annis ante quam Alba. Cuius vt virtus bello clara fuit, ita domi status variis discordiarum casibus agitatus est, quum inter cætera mala etiam laborarent cruenta sacrorum religione, & scelere pro remedio vsi sint. quippe homines, vt victimas, immolabant, & impuberes (quæ ætas etiam hostium misericordiam prouocat) aris admouebant, pacem deorum sanguine eorum exposcentes, pro quorum vita dii rogari maxime solent.

Quomodo Carthaginenses Hispaniæ post Græcos dominium obtinuerunt, & per longa sæcula tenuerunt.

VIsa Carthaginensium origine, introitum eorum in Hispaniam & gesta memoratu digna videamus. Quum enim Græci per multa sæcula Hispaniæ dominium tenuissent, tandem à Pœnis ab ipsa Hispania expulsi sunt. Vnde Iustinus post Trogum Pomp. in suo Epitomate libro vltimo de aduentu Carthaginensium meminit per hæc verba: Post regna deinde Hispaniæ primi Carthaginenses imperium occupauere. Nam cum Gaditani à Tyro (vnde & Carthaginensibus origo est) sacra Herculis per quietem iussi in Hispaniam transtulissent, vrbemque ibi condidissent, inuidentibus incrementis nouæ vrbis finitimis Hispaniæ populis, ac propterea Gaditanos bello lacessentibus, auxilium consanguineis Carthaginenses misere. Ibi fœlici expeditione & Gaditanos ab iniuria vindicauerunt, & maiorem partem prouinciæ suo imperio adiecerunt. Hæc Iustinus. Diodorus vero libro sexto & Hispaniæ Carthaginensium imperium narrat, & quomodo ex Hispaniæ auro argentoque, quæ in eadem prouincia effodiuntur, Carthaginenses ditiores & opulentiores facti multa bella gessere, & diuersas colonias in ipsa Hispania, Libya, Sicilia, & Sardinia construxerunt.

De coloniis & vrbibus à Carthaginenſibus in Hiſpania conſtructis.

PRIMAM omnium vrbẽ memorare libet veterem Carthaginem Hiſpaniæ, quam ex ſuo nomine denominauerunt (lingua enim Pœnorum Carthago noua ciuitas interpretatur) quæ primo Byrſa, deinde Tyrios, tum Carthago à Cartha oppido, vnde fuit Dido, vel a Cartha, id eſt corio bouis in tenuiſſimas partes ſecto, quo locum vrbis cinxit. Hæc in citeriori Hiſpania ſitum habuit inter Ilarqueones ſecundum Claudium Ptolemęum libr. ſecũdo, quę Lætanis, Barchinoni, & Rubricatæ propinqua erat. Nunc quoque ager Pœnetenſis ac prouincia dicitur ab vrbe Pœnorum demolita nomen retinens. itaque ibi vrbem condiderunt, quam Carthaginem dixerunt, & à ſuccedentibus vetus Carthago Hiſpaniæ dicta eſt. De hac meminit Claudius Ptol. libro ſecundo, deſcribens Tarraconenſem Hiſpaniam. Alia enim noua Carthago Spartaria ſecundum Strabonem appellata, non eſt dicta noua reſpectu magnæ Carthaginis, ſed reſpectu veteris (de qua diximus) quæ condita eſt à Carthaginẽſibus ſecundo Punico bello poſt euerſam hanc veterem Carthaginem. Euerſa eſt autem vetus Hiſpaniæ Carthago à duobus Scipionibus Cornelio & Publio fratribus poſt captam Saguntum à Pœnis, & in illius vindictam directa, vt ſupra diximus. Secunda noua Carthago eſt condita ab Haſdrubale genero Amilcaris Barcæ, qui primus eidem Amilcari ſucceſſit, vt refert Strabo libro tertio. Conſtat tamen quod ante illorum imperium habuit incolatum, cum referat Trogus Pompeius libro vltimo, Teucrum Telamonis Aiacis filium ad eundem locum veniſſe, ibique reſedisſe. Hoc etiam placet Pomponio Melæ in ſua Coſmographia. Sed potuit illius ampliatio ac dilatio ad Haſdrubalem pertinere. Plinii quoque verba de Carthagine noua ſunt hæc: Tarraco Scipionum opus, ſicut & Carthago Pœnorum. Cauſa autem huius ædificandæ ac conſtruendæ vrbis fuit duplex. Vna, euerſio veteris Carthaginis Pœnorum coloniæ, ac metropolis citerioris Hiſpaniæ. Secunda cauſa fuit inſtitutio ſeu ampliatio Tarraconæ per Scipiones poſt deletam veterem Carthaginem in metropolim citerioris Hiſpaniæ erectæ. Sicut enim Romani voluerunt obfirmare partes citerioris Hiſpaniæ cis Iberum, ita & Carthaginenſes illas vltra Iberum, quarum dominium apud Pœnos erat. Comperto itaque ſalubri loco portuque nouam Carthaginem Tarraconæ oppoſitam, Pœnorum coloniam, erexerunt. Inde eſt Malaca, quam etiam in hodiernũ Mauri poſſident in Hiſpania, de qua Strabo libro tertio ſic meminit: Malaca vero Phœniciæ ciuitatis propinquioris tenet formam. Idem & de Abdera, quæ nunc Bera dicitur, eodem loco meminit dicens: Abdera Phœnicum etiam ipſa ædificium. Bracara etiam vrbs Galliciæ, nunc in Portugalliæ regno ſita, ad Pœnos pertinet. Bracarii enim gens Libyca ſunt, quæ incolit ripam fluminis Bracadæ, quod eſt propinquum Carthagini ad ſolis ortum, & ibidem influit in Mediterraneum. Incolæ enim riparum dicti fluminis ad partem vtranq; Bracarii appellantur ſecundum Claudium Ptolemæum lib. 2. Fluit autem amnis Bracada ab vltimis Æthiopię montibus, latiſſimoque ſinu influit in Mediterraneum. Quum enim Carthaginẽſes (vt ſupra diximus) à Gaditanis aduocati eſſent, colecta magna Libycorum manu, in qua expeditione viciniores Carthagini fuerunt, tandẽ liberata vrbe, quã Gaditani intra Hiſpaniam erexerant, paſſim Carthaginenſes occupauere prouinciam cum ſacro Herculis promontorio, quod eſt vltra amnem Anam ad Oceanum, principiumq; regni Portugalliæ, quod Hieron appellabant. Vnde & Bracarii milites vrbem ex ſua gente conſtituerunt ac nominarunt. Eaque prouincia à duobus populis Galatis ac Bracariis, Gallatia Bracaria dicta eſt, ſicuti Celtiberiæ quoque ac Celtogallatiæ accidiſſe diximus, ab Iberorum ac Galatarum gente Celtis commixta. Numantia quoq; à Carthaginenſib. cõdita eſt, ſeu à Numidis, qui vicini ſunt Carthagini, quib. imperauit Maſiniſſa Rex Numidarũ, qui pro Carthaginenſibus bellauit in Hiſpania: de qua Africæ prouincia late mẽtionem facit Criſpus Saluſtius in hiſtoria Iugurthina. Vnde Numancia à Numidia Libyæ dicta eſt, quę ſemper fuit infeſta Romanis, de cuius ſitu & euerſione ſuo loco dicetur. Legio autem ciuitas, licet multi aſſerant eam ad Romanos pertinere, veraci tamen hiſtoria ad Pœnos pertinet. Fuit autem eadem ciuitas à primis inſtitutoribus cognominata Eleona, dicta à prouincia Eleona Libyæ propinqua, Syriæ, & Æthiopiæ, in qua maxima leonum copia inuenitur, adeo vt præ multitudine pecudum greges videantur: à quibus vt caueant homines regionis, leones ſibi domeſticos nutriunt ad tutelam. Eſt enim leo domabile animal, & aptum ſuum benefactorem tutari. De cuius regionis ſitu, leonumque multitudine ac ferocitate diſſerit Diodorus libro tertio. Hæc autem gens ab Eleona Libyca Legionem vrbem, quam à ſua gente Eleonam vocauit, conſtruxit magna domeſticorum leonum multitudine pro ſuæ regionis more adducta. Qua ex re leonis illi vrbi ac regno figura pro armis & inſigni-

& insignibus est vsque in hodiernum. Quomodo autem Legio dicta sit, cum insignia nomini non conueniant, à multis refertur: inter quos est Isidorus iunior. Ait enim quod Traiani Imperatoris temporibus qui Hispanus fuit, diuersæ vrbes in vlteriori Hispania rebellarunt, & ab Imperio defecerunt, ad quas recuperandas quum Traianus quatuor in Hispaniam militum legiones misisset, vna legio quæ Gerionarum fuit, in Eleona vrbe diu consedit, vnde ab hac legione vrbs nomen mutauit, & legio dicta est. Sic enim eam nominat Claudius Ptolemæus, qui paulo post Traiani tempora orbem descripsit temporibus diui Antonini. Hinc etiam est controuersia, quod arma Leonis nomini vrbis ac regno non quadrent, quoniam veri ac vetustioris nominis insignia sunt. Rubricata autem vrbs apud Rubricatum amnem sita ad oram Mediterraneam non longe à Barchinone Libycam habet originem. Habet enim vrbs & amnis aliud flumen eiusdem nominis Rubricatum ex opposito in Africa, pro vt videri potest ex descriptione Claudii Ptolemæi libro secundo, cuius regionis incolæ translati Carthaginensium tempore, flumini & vrbi dederunt nomen, vti de Iberis supra diximus. Asturica insuper vrbs & prouincia Libycam habent originem. Asturi enim secundum Claudium Ptolemæum Libyci sunt, incoluntque eam Libyæ partem, quæ à Carthagine respicit Orientem Ægyptumque ad oram magni fluminis, quod Symphus dicitur, quod ab altissimis Arabiæ montibus per ipsos Astures aliasque Libycas gentes defluit in Mediterraneum secundum Claudium Ptolemæum. Hæc gens cum Carthaginensibus in Hispaniam peregrinata vrbem condidit, eamque cum prouincia à suo nomine denominauit, diciturque Asturica vrbs, & Asturica prouincia. quas mundant duo flumina Asturga & Pisurga, quæ fluunt in amnem Doriam, & suis terminis claudunt prouinciam, quam (vt diximus) Pœni primo incoluerunt, deinde Asturi, postquam primo & secundo bello Punico eis adhæserunt. Pœnis vero ab Hispania fugatis Romani vrbem Romanis impleuerunt, eamque augentes ac dilatantes Romanorum coloniam effecerunt, quam postea Augustus Cæsarauguſtam cognominauit. Abinde enim secundum Claudium Ptolemæum Asturica Augusta dicta est. Hæc enim vrbs ad Galatas, Gallaciamque pertinet, quæ perstitit vsque ad Gotthorum tempora, quibus exactis ab Arabibus vrbs deleta est. Postea vero conualescentibus Christianis, & præfatam regionem occupantibus post Pelagium & Petrum Cantabriæ Ducem primi Asturicarum Reges appellati sunt, in eaque regione Ouetum vrbem prouinciæ metropolim erexerunt, vrbemque regiam efficientes, in ea Reges diutius morati sunt, & ab Emerita vrbe in Ouetensem ecclesiam cathedralem sedem transtulerunt: postea vero de Oueto translata est in Compostellam. Biscaia quoque partim Libycam, partim Græcam habet originem, & licet antiquorum eorum origo Græca sit, habens Amphilochios ac Mygdones qui Græci sunt, iis tamen admixti sunt Bastuli, à quibus Biscaiæ prouinciæ nomen est inditum à Maurorum temporibus. Bastuli enim sunt ii qui quondam prouinciam Bæticam incolebant, quæ hodie Granatæ regnum continet, & à Mauris & Arabibus possidetur, & à prouincia Bætica Bastuli dicti sunt secundum Claudium Ptolemæum, qui ex vicinitate regionis Libycam habent originem, quum alteram Europæ oram Mediterraneo Africæ & Libyæ obiectam obtinerent, ex qua vicinitate iam secundo Libycis in Hispaniam aditum præbuerunt. Primo enim quum Carthaginenses Hispaniam occupauerunt, secundo quum & Mauris præbuerunt aditum aduersus Gothicam gentem. Hoc enim secundo transitu Afrorum, Bastulorum gente pulsa, à Mauris finibus suis passim propulsi in montes Galleciæ confugerunt, ibique domicilia statuentes nomen gentis retinuerunt, vt Bastulia ab eo tempore dicta sit, atque etiam appellata, qui admixti sunt Galatis, Græcis, Asturiis, Britanniſque, quorum vicinam Oceano oram incoluerunt. Hi proprium idioma Barbaricum à Latino non admodum distans effecerunt, quod vsque ad nostra tempora retinent. His in montibus in Hispaniam passim grassante Maurorum vastatione Christi nomen seruatum est, quoad vsque Dominus suscitauit Pelagium in populo suo Hispano belli fulmen, alterumque Gedeonem, qui primus prostratis Christianis spem victoriæ aduersus Mahumetenses exhibuit: ita vt eo præstante victoriam, Christi nomen per Hispanias ampliatum sit vsque in fines dictæ regionis Bæticæ, quam vsque ad nostra tempora iidem Mauri obtinent.

IOAN.

IOANNIS EPISCOPI GERVNDENSIS PARALIPOMENON LIBER QVARTVS.

De iis quæ gesta sunt in Hispania durante primo bello Punico.

EXPEDITI iam à Carthaginensibus, gestisque per eos in Hispania, nunc gesta Romanorum describamus, qui Pœnis superatis Hispaniæ imperium diu tenuerunt. Consulatum agente Appio Claudio, qui primus contra Carthaginenses arma sumpsit, anno ab vrbe condita quadringentesimo septuagesimo septimo secundum Eutropium, & septuagesimo octauo secundum Titum Liuium in principio quartæ Decadis, agebatur de bello contra Carthaginenses ineundo, mortuo iam Alexandro Macedone, qui obierat per annos ante sexaginta duos, anno ab vrbe condita quadringentesimo sexto decimo. Causas autem huius belli perneccessarium est exquirere. Occupauerunt Romani ante actum tempus ad subiiciendam Tusciam agrum Picenum, Campanum, cæterasque Italiæ partes, quæ ad Orientem Septentrionemque respiciunt, nec vsque ad ea tempora extra Italiam arma assumpserunt. Interea Carthaginenses iam potentes facti, Africam omnemque Hispaniam possidebant, cœperantque Messanam potentissimam vetustissimamque Siciliæ vrbem infestare obsidereque. Messanenses (qui & Mamertini appellantur) maximam Carthaginensium potentiam formidantes, auxilia à Romanis petere decreuerunt. Legatos igitur Romam mittunt, decernentes potius parere Romanis quam Pœnorum imperium sustinere. Facta Mamertinorum expositione legationis, in Senatu res anxie tractabatur. periculum captæ Messanæ Romano Senatui obiiciebant, ex aduerso metuebant Carthaginensium potentiam (eis enim parebat omnis Africa, plurimæque insulæ, Hispania insuper, quæ Romanis admodum formidabilis videbatur) timebatur nauale prælium quod à Romanis eatenus incognitũ fuerat. Sic æqua lance negotium in Senatu gerebatur. Interim Mamertini causam ad plebem deferunt, exponunt periculum vrbis. A plebe causa suscipitur, & instante plebe bellum aduersus Carthaginenses decernitur. Et Appius Claudius Consul creatur, & constituitur Imperator, qui confecta classe apud Neapolitana littora exercitum traiecit in Siciliam. Interim Hiero Syracusanorum Rex audiens Romanos bellum aduersus Pœnos suscepisse, inito fœdere cum Carthaginensibus Hiero terrestri robore Messanam, Carthaginenses vero nauali classe obsidere acrius decreuerunt. Igitur quum Appius exercitum in Siciliam traiecisset, cum Hierone prælium communiter cœpit, vbi tamen cum aliquandiu dubie pugnatum esset, tandem Hiero ab Appio deuictus est. Cœpit interim Appius agros vsque Syracusanos deuastare, Messanamque rediit. Erat Pœnorum naualis Dux Hasdrubal, qui commisso prœlio cum Appio, cessit Hasdrubal. Quum diutius terra marique, tam in Sicilia, quam in Africa Hispaniaq; pugnatum esset, Appio Claudio, Quinto Flauio, Marco Attilio Regulo, Catuloque consulibus per annos viginti quatuor, quum Carthaginenses incommodo graui ac inopia laborarent, pacẽ à Catulo poposcerunt, qui nec pacem repulit, sed pluribus adiectis conditionibus pacem ad Senatum remisit, qui quidem Senatus missis in Siciliam decem legatis, adiectis nonnullis etiam aliis legibus, pacem Carthaginensibus concesserunt, quæ per annos triginta septem perstitit. Durauit autem primum Punicum bellum & pax sequuta vsque ad secundum Punicum bellum per annos quadraginta duo, quatuor scilicet ac viginti sub bello, reliquos vero sub pace. Et quoniam in Marci Attilii Reguli incidimus mentionẽ, cuius extat maxima laus de fide seruata, ipsius obitum interseremus. Marcus igitur Regulus quum in ipso primo Punico bello Consul & Imperator factus, obsessa Carthagine rupto exercitu captus esset à Carthaginensibus, Romam remissus est pro commutandis captiuis, iuramento præstito, vt confecto vel infecto negotio rediret Carthaginem. Quumque idem Regulus Romam venisset, consedissetque in Senatu, legationemq; de commutandis captiuis exposuisset, ac à Senatu sibi remissum esset, in quam ipse sentẽtiam declinaret, censuit captiuos non commutandos. Quum à cognatis maxime vrgeretur, ne rediret in Carthaginem, postpositis mortis periculis iusiurandum antepositi omni morti. Qui quum applicuisset Carthaginẽ, innotuissetq; eius sententia Carthaginensium Senatui, diuersis cruciatibus exulceratus est atque extinctus.

De diui-

De diuisione Hispaniæ in pace primi Punici belli, & morte Amilcaris.

INTEREA compositā pace in Sicilia Pœni exercitum curarūt in Carthaginem traducere, qui quum datis pluribus interuallis copias traduxissent, quia militibus grādis pecunia debebatur propter exhaustum Carthaginis ærarium, Carthaginensium exercitus ad oppidum Tunez deductus est, quod milliaribus distat vndecim a Carthagine. Milites vrbem Carthaginem infestare cœperunt, & diu Carthaginenses cum proprio exercitu de vita & sanguine certauerunt. Romani vero retractis copiis à Sicilia, neque eas otiosas voluerunt. cœperunt enim Macedonicum & Gallicum bellum agere. Interim turbatis rebus in Africa, bellum adhuc in Hispaniis agebatur per Amilcarem Hannibalis patrem aduersus Romanos. Post inchoatum igitur in Sicilia bellum, plurimæ Hispaniæ vrbes & populi qui Carthaginēsibus obtemperabant, defecerunt ad Romanos. missis itaq; à Romanis auxiliis ad eos iuuandos contra Amilcarem qui eos bello impetebat, interim moritur Amilcar: quo mortuo Hasdrubal ipsius Amilcaris gener Carthaginēsium ducatum administrabat. Nec prætereundum est quod refert Titus Liuius libro vigesimo primo tertiæ Decadis, quod Hānibal quū esset annorum nouē, patre Amilcare sacrificāte apud Carthaginem, quum copias in Hispaniam traducturus esset, ad aras iurauit se Romanorū inimicum, atque quandiu ætas perstaret, arma contra Romanos sumere. Amilcare mortuo, qui dum fortunam sequeretur, incautus in insidias deductus occisus est, pax in Hispania firmata est, anno ab vrbe condita quingentesimo decimo septimo, quo tēpore Oniias sacerdotium Hierosolymis administrauit: de quo in secundo Maccabæorum libro habetur historia. Cuius pacis conditiones fuere, vt ea pars quæ citrà Iberum fluuium est, & Pyrenæum respicit, Romanis cederet: alia vero pars quæ vltra est, & in Herculeum fretum contendit, Carthaginensibus deberetur. Saguntum vero nobilissima Hispaniæ vrbs (quæ hodie Murüetus appellatur) quum vltra Iberum esset, & ad Pœnorum partem cōsisteret, post longa certamina libertate donata est, quum facile diuidi non posset, nec propter eius magnitudinem splendoremq; in portionem distribui. Hac itaq; conditione adiectioneq; pax inter Romanos Carthaginenseſq; iterum in Hispania confirmata est (vt refert Titus Liuius) agentibus pro Romanis Luctatio Consule, & pro Carthaginensibus Hasdrubale Amilcaris genero, anno ab vrbe cōdita quingētesimo decimo septimo. Hoc itaq; pactum paci adiectum esse dicitur, vt media inter partes libera maneret ciuitas, vt placet Tito Liuio & Lucio Floro. Mortem autem Amilcaris Iustinus libro vltimo agens de rebus in Hispania gestis describit per hæc verba: Postea quoq; hortantibus primæ expeditionis auspiciis, Amilcarem Imperatorem cum magna manu ad occupandam prouinciam misere, qui magnis rebus gestis dum fortunam inconsultius sequitur, in insidias deductus occiditur. in cuius locum gener ipsius Hasdrubal mittitur, qui & ipse à seruo cuiusdam Hispani vlciscente domini iniustam necem interfectus est. Post obitum autem Amilcaris remansit in Hispania Pœnorum Imperator Hasdrubal, qui primus omnium nouam instruxit Carthaginem in Hispania.

De violato fœdere Pacis, & obsidione Sagunti.

PACE itaq; firmata post annos quindecim quibus prima pax inter Romanos Carthaginenseſque in Sicilia composita est, auctoribus Luctatio Consule ac imperatore Romano, & Carthaginensium duce Hasdrubale Amilcaris genero, durauitq; per annos tres & viginti, vel (vt placet Tito Liuio & Lucio Floro) per annos decem & octo, postquam in Hispania confecta firmataq; est: interim magnæ hinc inde struuntur vrbes. Agebantur interea pace composita in magnæ Carthaginis vrbe ciuiles contentiones in Senatu. Senatus hinc inde diuisus videbatur, quidam Amilcari cui cognomen Barca erat, eiusq; genti ac soboli, qui magni in vrbe principes habebantur, fauebant, & ex cuius nomine Barcina factio appellata est: quidam vero Hannoni alteri vrbis principi. Interim ciuilibus altercationibus sic se agentibus adoleuit Hannibal. Quumq; in virum euasisset, agitur in Senatu, vt Hannibal Amilcaris filius concessis copiis in Hispaniam militaturus accedat, partes Hannonis contradicere conantur: tamen obtinet Hannibal, vt sub Hasdrubale cognato militet. Quumq; concessis copiis in Hispaniam transfretasset, triennio sub Hasdrubale cognato imperatore militauit. Interim moritur Hasdrubal, & Hannibal Amilcaris filius Imperator creatur. Quumq; ætati adolescentisq; ardori succesisset imperium, Hānibal in Romanos insultare parat, Vaccæosq; aggreditur (quæ ea gens est, qua ad Astu-

ricas Burgiumq; contenditur) in quibus Romani vrbes ex pacis conditione tenebant. In de Carpetanos pariter insultauit. Carpetana enim ea gens (vt diximus) & prouincia est, quæ Cæsarauguſtam, Oscam, Tirassonam, Caucham, Calagurimq; continet. His igitur prouinciis debellatis, quum cætera omnia quæ vltra Iberum erant, Carthaginensium imperio subegisset, Saguntum obsidere cœpit. Quo intellecto Saguntini legatos mittunt in vrbem petentes auxilia dari, amicitiam & fœdus Romani populi allegantes. res huiusmodi diu dubie agitur. in Senatu quidam auxilia dari dicebant: illis obstabat otium, ciuitas inconsulta, res diuersa, hinc inde prælia, Macedonicum videlicet & Gallicum, agitata. Vicerunt qui dixerunt legatos destinandos ad Hannibalem Carthaginemq;, requirendosque fore, vt pacem & fœdera obseruarent, Saguntum in pace dimitterent, ac illata damna repararent. Mittuntur ad hoc legati Publius Valerius Flaccus & Quintus Fabius Pamphilus. Hannibal vero acriter Saguntum diuersis ingeniis expugnabat. Centum & quinquaginta hominum millia Hannibali parebant in ea obsidione. Quumque supradicti Romanorum legati iam Sagunti littora nauibus seu triremibus attigissent, ab Hannibale recepti non sunt: à quo responsum habuerunt, non opus esse verbis legationibusque homini in tanta rerum turbatione agenti. His itaque auditis legati Romani Carthaginem contendunt. Exponitur legatio Romanorum in Senatu Carthaginensium. Hanno & ii qui partibus Hannibalis aduersabantur, Romanorum partes suscipiunt. Hanno quum in deliberationem Senatus res veniret, orationem habet ad Senatum, dicens se hæc omnia vrbis incommoda prædixisse, quum de Hannibale cum copiis in Hispaniam transmittẽdis disceptaretur. Hannibal vero suæ factionis viros per litteras sollicitat, ne legati Romanorum aliquid à Senatu obtineant. Interea octauo mense, quo Sagunti ciuitas ab Hannibale obsessa est, capitur: fit magna in vrbe cædes, & hominum interitus, vrbisq; magna vastatio. De situ autem huius vrbis alii ignorantia rerum antiquarum dixerunt esse Segontiam, alii Medinam cæli, quos vtrosque plurimum à veritate distare certum est, quoniam Claudius Ptolemæus libro secundo suæ Cosmographiæ eam propinquam Valentiæ dicit. Titus vero Liuius secunda Decade in principio refert illam vno vel duobus milliaribus à mari distare, quod nemini ex ipsis vrbibus pertinere posset. cõcordat etiam eorum assertio cum Romanis annalibus, quoniam in pace primi Punici belli fines Romanorum Carthaginensiumque Iber amnis erat, atque quum Sagunti vrbs vicina esset Ibero, & propter illius opulentiam in maximam concertationem venissent, nec de ea valerẽt faciliter concordari, libertati relicta est. Ex quo satis patet fuisse vicinam Ibero, quod neque Segontiæ, neque Medinæ cæli patet aliquatenus conuenire. De situ vero Sagunti Strabo libro tertio meminit per hæc verba: Hispaniæ adiacent insulæ, duæ quidem Pityusæ, duæ vero Gymnasiæ, quæ Baleares appellantur, quibus ante Tarraconis & Sucronis oram maritimam esse situs contingit. super has conditum est Saguntum.

IOANNIS EPISCOPI GERVNDENSIS PARALIPOMENON

LIBER QVINTVS.

De secundo bello Punico, & exercitu Romanorum aduersus Hannibalem.

CAPTA igitur Sagunto vrbe, legati Romani Romam redeunt, exponentes omnia hostilia fore. Magnus & terror, & ira fit vrbi. Populus Sagunto compatitur, quod perierit vrbs amica populi Romani, nec iuuare potuerunt. dolet populus non præstitisse auxilia. interim metus fit vndique, populo formidatur callidi adolescentis Hannibalis ferocitas animusque, exercitatus animus Macedonum Gallorumq;, quibus bellum intulerãt, & non quidem bellum, sed turbationem, quum bellum cum solis Pœnis gessissent. Inter hæc decernitur bellum aduersus Carthaginem. Creantur Consules ad id bellum gerẽdum, imperatoresque constituuntur Publius Cornelius Scipio & T. Sempronius, ex ærario pecunia ministratur ad parandum exercitum, componitur classis, viri equestris & pedestris generis conducuntur, qui apti ad bellũ haberi potuerunt. Interea Hannibal considerans quod ipse causa huius belli fuerat, non decretum Carthaginensiũ Senatus, quum milites in nouam Carthaginem reduxisset partis

tis ſpoliis, militibuſque ex victoria iucundatis, munitis Hiſpaniæ vrbibus, in Italiã venire parat. Hiſpaniæ igitur præfecit Haſdrubalẽ fratrem ſuum. Igitur Hannibal occupata reliqua Hiſpania Pyrenæũ tranſire ſatagit. De cuius vero itinere auctores diſſentiunt, quoniam dixerunt aliqui Hannibalem ſuperatis Ilergetibus, qui Nauarrenſes hodie dicuntur, ſuntque coniuncti Pyrenæo, per Ruciſſum vallem tranſiſſe in Vaſconiam. Titus vero Liuius (cui magis ſtandum eſt) refert Hannibalem per Emporitanum agrũ tranſiuiſſe Pyreneum. dicit enim in ſecunda Decade, tranſacto Pyrenæo Hannibalem ad oppidũ Illiberim ſecus Ruſcinonem conceſſiſſe, & quinto mẽſe à capta Sagunto Italiã aggreſsus eſt. Interim audito aduentu Hannibalis Romani ad Gallos legatos mittunt ad reconciliãdos eorum animos, vtq; Hannibali tranſitum prohiberent. Aſpernũtur à Gallis legati Romanorũ aſſerentibus, Romanos de Gallis non bene meritos eſſe, neq; Carthaginenſes male meritos, vt trãſitum prohiberent. Hannibal ergo ſuperato Pyreneo Vaſconiã Auxiumq; quæ ad dorſum Pyrenei ſitum habent, occupat, inde ad Alpes peruenit, quæ Alpes Galliam ab Italia ſeiungunt. Quumq; igne acetoq; rupiũ aſpera itineri obſtantia fregiſſet, in Italiã traiecit exercitum. Titus vero Sempronius in Siciliã properat cũ exercitu nauali, & Publius Scipio alter Conſul obuiã Hannibali cũ exercitu terreſtri mittitur. Qui cum audiſſet Hannibalem iam Alpes ſuperaſſe, is apud Ticinũ amnem Italiæ conſedit. qui cum furore valido amnẽ Ticinum pertranſiſſet, occurrit ei Publius Scipio Conſul ex inſperato. grauis pugna cõmittitur, & ſatis æqua lance pugnatum eſt. Publius vero Conſul multa dubitãs intra Padum apud Placentiã ſe recepit. Hannibal vero mox ſequutus Conſulem Emporiũ oppidum vicinum Placentiæ inexpugnatum deleuit, cuius habitatores & qui euadere potuerunt, ad maritima Liguriæ fugientes ab altero Conſule qui in Hiſpaniam cum exercitu mittebatur, recepti ſunt. Interim Gneus Scipio Publii Scipionis frater in Hiſpaniam mittitur nauali exercitu præparato, qui primum in Emporiam vrbem noſtræ diœceſis exercitum duxit.

Gnei Scipionis aduentus in Hiſpaniam, Emporiumq; vrbem.

IGITVR quum Gneus Scipio Emporiũ veniſſet, fama ingens per Hiſpaniam volat, Cõſulem Scipionem adueniſſe. Erat enim ea ciuitas non longe à Pyrenæo monte. Dimiſſo itaq; exercitu apud Emporium diſcurrit partim pro renouando, partim pro inſtruendo exercitu. Magnus clementiæ Scipionis rumor non ſolum per maritima, ſed etiam per plana & montana ſpargitur. fit inter eos non ſolum pax, ſed fœderatio. multi ex prouincia in Romanorum auxilia aſcribuntur. Erant apud eam regionem duces duo Carthaginenſiũ, Hanno ſcilicet & Haſdrubal, quos magna militum manu Hannibal ab Hiſpania recedẽs in prouinciæ præſidium reliquerat. Hanno itaq; alter ex ducibus apud Tarraconã agens, de Conſulis aduentu factus certior, caſtra mouit aduerſus Romanorum Conſulẽ. Gneus vero Conſul animaduertens neceſſario cum Hannone ſibi dimicandum eſſe, & etiam Haſdrubalem properare vt trans Iberum cum Conſule certamen iniret, potius cũ altero certandum decreuit. Quumque Hanno prope Romanũ exercitum caſtra mouiſſet, inde inſtructa acie in prælium venit. Graue hinc inde prælium committitur. Contigit autem hoc certamen (vt ex veterum ſcripturis colligitur) apud vrbem quæ quondam vetus Carthago dicebatur, vbi nunc Pœnetenſium prouincia dicitur, ad eum locum vbi nunc Villa franca Pœnetenſium ſita eſt, vbi ſecundum Claudium Ptolemæum vetus erat Hiſpaniæ Carthago, ſicuti ſupra diſſeruimus. Igitur commiſſo prælio inter vtraſq; copias, vicit Conſul, & captus eſt Hanno dux exercitus, ſex millia Carthaginenſium cæſa ſunt, duo millia capta cum caſtrorum præſidio. Deinde expugnatur vrbs, quæ facile victa, cæſo & capto præſidio in vindictam Sagunti, & iniuriam nominis Carthaginis demolita eſt. cuius incolæ per prouinciam diſperſi, promiſſa immunitate volentibus eam inhabitare, Villam francam iiſdem in mœnibus conſtruxerunt (vt ſuperius diximus) & ſic poſtea ſemper vſque adhæc tempora nominata eſt cognomine adiecto Pœnetenſium, quia primo Pœni, id eſt Carthaginenſes, in ea habitaſſent. Igitur capto Pœnorum duce, ſuperataq; vrbe, Romani milites multa ſupellectile ditati ſunt, quoniam omnis Pœnorum ſupellex, eorũque præcipue qui cum Hannibale ex Hiſpania receſſerunt, ne onuſti incederent, in ea vrbe dimiſſa à Romanis militibus intercepta eſt. Haſdrubal vero nouorum hoſtium aduẽtum præſentiens, cum mille equitibus ac octo millibus peditum, tranſacto flumine Ibero, in occurſum conſulis properat, ſed audito caſtrorum ſuæ gentis anfractu, non vltra ire auſus eſt. Sed Tarraconam verſus, vbi Scipio claſſem habebat, quum Romanorum milites per agros baccharẽtur, multos ex Romano exercitu interfecit, & reliquã partẽ exercitus ad naues fugere compulit. His ſic actis conſul Scipio præſidio Tarraconæ dimiſſo,

classem Emporium redire iussit. Hasdrubal vero consulem timens in vlteriorem Iberi partem ad mare se recepit,

De Tarracona vrbe, & aliis vrbibus à Romanis in Hispania conditis.

ET quoniam in Tarraconæ incidimus mentionem, à quibus Tarraco originem habuerit videndum est. Strabo enim declarans in tertio libro conditores vrbium Hispaniæ, adiecit: Tarraconam Scipiones construxerunt, ideo caput est Tarraconẽsis prouinciæ. Idem pene dicit Plinius de Naturali historia libro tertio: Tarraco Scipionum opus, sicut Carthago Pœnorum. quod tamen non existimo verum, quoad illius fundationem, sed quoad illius instaurationem vel ampliationem, vt sæpius ex antiquis scriptoribus factitatum constat. Refert enim Varro Cecropes construxisse Athenas, sed veraci historia Athis Rex primus illam construxit, à quo Athenæ nomen vrbi est, & Atticæ prouinciæ, vt meminit Iustinus in suo Epitomate. Et ideo puto eiusdem vrbis primam constructionem ad Græcos & Herculem pertinere, sequentibus rationibus. Prima est, quoniam nequaquam verisimile est, vt Scipiones, si illam ab initio fundasse. Græcum illi nomen imponerent, quum essent Latini. quod euidenter ostendit Isidor. , existimans illam ad ipsos Scipiones pertinere: propterea Tarraconam nominat, facitque eam primæ declinationis in 15. etymologiarum lib. Sed antiqui omnes non quasi Latinam habens originem Tarraconam dicunt, sed Tarraconem, quasi plane Græcum sit, tertiæ declinationis faciunt, inter quos est Claudius Ptolemæus Ægyptius libro secundo suæ Cosmographiæ, & Plinius de Naturali historia libro tertio, & pene omnes antiquiores. Secunda ratio est. quoniam constat ex Romanis annalibus Gneum Scipionem, qui primus cum Romano exercitu ex omnibus Scipionibus intrauit Hispaniam, in primo suo aduentu comperisse Hannonem Pœnorum ducem considere apud Tarraconam: ipsoque Hannone deuicto statim paruit Scipioni. ex quo clare constat antiquiorem illi esse originem à Græcis profectam. & quanquam authentice non legerim, tamen vaticinari licet eius exordium ad Herculem Græcosque pertinere. quod sequẽti ratione firmatur, quoniam quũ idem Hercules diuersis populis quos ex Tyriis, & Phœnicibus, cæterisq; regionibus secum adduxerat, concesserit sedes, vrbesque construxerit, atque ex nomine gentis eas appellauerit, non videtur à vero distare, quod Aconitis quos secum adduxerat, Tarraconenses agros concesserit, & terram Acon appellauerit. Acon enim vrbs est in Phœnicia non longe distans à Tyro & Sidone. Cuius Tyri & Sidonis incolæ cũ Hercule militantes Gades instruxerũt, vt refert Iustinus. Sic enim ab ipsis Aconitis terra Acon appellata dici potest. Eam tamen præfati Scipiones, Gneus & Publius Cornelius fratres auxerũt ac dilatarunt, validissimoq; muro cinxerunt, & metropolim totius citerioris Hispaniæ effecerunt. Ex quo non est dubiũ, quod potuit dici Scipionũ opus, sicut Carthago Pœnorũ. Ad Romanos igitur pertinet Corduba Bætica, quæ à Marco Marcello condita est, vt placet Straboni libro tertio. Item & Emerita à Iulio Cæsare condita ex veteranis militibus, quos emeritos appellabat, & ab ipsis emeritis, Emeritam appellauit. Itidem & Hispalis, quoniam licet illius prima constructio ad Herculem pertineat, illius tamen instauratio & amplificatio ad Caium Iulium Cæsarem pertinet, ipseq; Iuliam Romuleam appellauit, illiusque denominationem vulgari idiomate vsque in hodiernum retinet, vt ab ipso Iulio Cæsare Ciuilia, id est ciuitas Iulia, appelletur. Inde etiam Pampilona, quæ à Pompeio condita est, dum non longe ab ea pugnasset cum Sertorio, & dicta fuit Pompeiopolis, scilicet ciuitas Pompeii, vt voluit Strabo libro 3. de situ orbis. Brutus insuper cognominatus est Gallecus: qui quũ obtenta Gallecia diutius cum Lusitanis pugnasset, illosque vicisset, Toletum vrbem ex natura loci munitissimam in præsidium Lusitanorum construxit. Quæ quum ab initio parua fuisset vrbs, Gotthorum tẽpore tanta effecta est, vt in metropolim creata sit suppressa metropoli Carthaginensi, sub qua erat, vt ex libro Conciliorum constat. Ad Romanos etiam pertinet Cæsaraugusta, Salduba per antea dicta (vt Plinio placet) ab Augusto Cæsare condita. Pertinet insuper ad Romanos Villa Franca Pœnorum, Sardoniumque oppidum, & Iulium in Ceretanis, quæ omnia non à Romanis prius fundata, sed vel ampliata, vel instaurata fuisse cõstat.

Brutus Gallecus Toleti conditor, vt putat: quæ vrbs Metropolis facta sit, deleta Carthagine: cui parebat antea, vt patet ex libro Conciliorum.

De gente Nauarrorum, & vrbe Athanagia, quæ hodie Pampilona dicitur.

SCIPIO vero capta Tarracona, ibique dimisso præsidio, classe Emporiũ remissa Ilergetum gentem opprimere decreuit. Interim profectus Athanagiam vrbem, quã hodie Pampilonam dicunt, obsidet, quæ caput illius gentis habebatur (dicta est autem Pampilona à Pompeio, vt supra diximus) positaque obsidione, & infesto exercitu

ercitu post dies paucos obsidibus imperatis Ilergetes etiã pecunia multatos in ius ditionemque recepit. Inde in Ausetanos procedens, Tutelam vrbem ad oras Iberi perueniẽs obsedit. Quumque Lacetani (qui & Cæsaraugustani) vicinis ferrent auxilia, nocte nõ longe ab vrbe, quum intrare vellent, excepit eos insidiis. eorũ cæsa sunt duodecim millia, reliquos vero pene omnes exutos per agros diffugere compulit. Vrbi tunc maximo adiutorio erat nix iniqua infestaque oppugnantibus: quæ, quum hyems esset, per xxx. dies quibus durauit obsidio, pedes alta quatuor extitit. Deinde quum Amusitus Princeps eorum ad Hasdrubalem confugisset, oblatis de vrbe x x. talentis argenti, obsides Tarraconam deducuntur. Hæc in hyeme gesta sunt anno ab vrbe condita quingentesimo vicesimo octauo. Sequenti vero æstate dum Hasdrubal duro bello Romanos in Italia quateret, in Hispania terra marique pugnatum est. Hasdrubal x x x. habebat naues siue triremes sibi ab Hannibale dimissas. His autem xxx. decem adiunxit, quas xl. Amilconi commisit, atque cum illis Carthaginem profectus exercitum ad maris littora ducebat, paratus pugnare terra marique, ad quamcũque partem hostis occurrisset. Gneus Scipio primum terra hostem aggredi statuerat, sed tamen intellecto cum nouis hostibus consultius esse, mari pugnandum statuit, parataque classe quinque & triginta triremium hostẽ sequi parat, qui delectis militibus ex omnibus copiis suis triremẽ cõscendit. Primaq; statione deno milliario ab ostio Iberi fluminis classem duxit, auditoque classem hostiũ ad Iberi ostia stare, duæ Massilienſium speculatoriæ triremes à Cõsule missæ sunt, quæ retulerũt Carthaginenſiũ classem ad fluminis Iberi ostia esse, castraq; in ripa posita. Vnde visum est, vt incautos improuidosque magno clamore, simul & terrore aggrederetur, atque sublatis ancoris ad hostem vadit. Multas ea Hispaniæ pars altas turres habet, quibus & speculas & propugnacula aduersus latrones, maximeque piratas, habent. Ex quibus primum conspectis Romanorum nauibus signum dederunt Hasdrubali, ortusq; tumultus maximus est prius in terra quam in mari, nondum vllo pulsu remorum, aut alio nautico strepitu audito, quum nihil minus eo die quam prælium expectarent. Cõscenderunt igitur quam raptissime naues, atque arma capere iussit Hasdrubal. castrotũ milites potius fugæ locum dabant, quam in prælium properabant. Carthaginenſium adeo omnia præpropere gerebantur, & perturbatione nautica prohibebantur, vt tentata sit potius quam inita pugna. Iam satis in lato pelago Carthaginenſes terram contingere conati, in littus triremes ire coegerunt, sicque alii vadis, alii sicco littore excepti, partim armati, partim inermes ad instructam per littus aciem suorum confugere conabantur. Duæ tamen fuere naues Carthaginenſium quæ primo congressu captæ sunt, & submersæ quatuor. Romani vero quanquam terra hostium erat, armatamque aciem paratam in littore cernebant, insecuti trepidam classem hostium præter eas triremes quæ proris in terram collisis, aut carinas vadis fixerant, puppes in altum extraxere. atque ex Punicis xxx. nauibus xxv. ceperunt. indeque parta victoria Consul Romanus Carthaginem profectus est: atque omnem agrum circunquaque depopulati tecta vrbi muroque coniuncta incenderunt. Inde grandi ac maxima præda ditati, Consul cum classe Vticam peruenit, quæ vrbs non multum à Carthagine distat, in littore quod ad fretum Herculeum pertinet. Ibique sublatis iis quæ Hasdrubal ad nautica officia parauerat, cæteris vero incensis, deinde in Ebusum insulam (quæ hodie Iuiza dicitur) nauigauit, ibique oppugnata vrbe quæ caput est insulę, quum eam expugnare non valuissent, biduo ibi cõmorati summo labore speque frustrati, se in agri depopulationem verterunt, direptisq; ac incensis pluribus vicis, multaque parta præda quum in naues se recepissent, ex Balearibus insulis (quæ hodie Maiorica & Minorica nuncupantur) legati ad Scipionem perueniũt pacem petentes. Interim flexa retro classe, multorum populorum, tam citerioris, quã vlterioris Hispaniæ ad Scipionẽ legationes missæ sunt, qui vere dominio imperioq; Romanorum se se dederunt obsidibus datis. Fuerunt autem populi Hispaniæ qui ea statione ad Romanum venerunt imperium, amplius quam centum & viginti. Cõsul vero Romano exercitu satis fidens, exercitum vsque ad Castulonem seu illius saltum perduxit. Fuit enim Castulo vrbs amica satis populi Romani, quæ in principio vlterioris Hispaniæ, seu Castellæ sita erat, in capite Bætis fluminis, à qua Castellæ Rex (vt diximus) nomen & arma habet. Interea Hasdrubal exercitum in Lusitaniam duxit, ac propius Oceanum cõsedere fecit, sperãs reliquũ æstatis ibi tranquille trãsigere. Interim (sicut Hispanis mos est noua expetere) Mandonius quidam nobilis ex Ilergetum gẽte (quæ, vt diximus, hodie Nauarrenſis dicitur) quum intellexisset Romanum Consulem à saltu Castulonis ad maritimam oram duxisse partem Romanorum sociorum, quæ pacata erat & pacifica, eos inuasit. Cõtra quẽ quũ à Scipione missa fuisset tria millia Romani exercitus cũ expe-

ditis auxiliis, leui certamine deuictus est Mandonius, ipsoque ac omnibus suis occisis tumultus sedatus est. Huius autem tumultus causa fuit, vt Hasdrubal qui ad Oceanum sedebat, in socios Romanorum castra Punica ad Iberi littora retraheret. Cuius aduētus alio vertit bellum, quoniam Celtiberorum princeps qui Romanis datis obsidibus se dederat, accepto nuncio à Scipione arma capit, qui nouæ Carthaginis prouinciam valido exercitu inuadit, tria oppida expugnat: & cum ipso Hasdrubale bis pugnantes, & quidē egregie, tria millia hominum occiderunt, quatuor millia etiam vi ceperunt cum multis militaribus signis.

Quomodo Publius Scipio Gnei frater Consul & imperator in Hispaniam venit, & fratri coniungitur.

SVPRA scriptis rebus sic se agentibus, Publius Scipio iam Consul, imperator constituitur, prorogatoque consulatu in Hispaniam venit missus à Senatu, triginta secū adductis nauibus, & octo millibus militum, magnoque commeatu rerum. Ea enim classis procul visa, à sociis in Hispania militantibus magna cum lætitia ciuium sociorumque recepta est in portu Tarraconæ, ibique in terram expositis militibus profectus Publius Scipio fratri coniungitur, quorum ab inde communi consilio bellum gereretur. Occupatis igitur Carthaginensibus Celtiberico bello, transacto Ibero, ac nullo penitus viso hoste Saguntum pergunt, eo quod ibi traditos custodiæ ab Hannibale omnes Hispaniæ obsides, fama erat, modico in arce præsidio custodiri. Erat autem apud Saguntū Bostar Carthaginensium dux, qui quum intellexisset Scipiones aduersus Saguntum castra mouere, ipse secus Saguntum castra posuit, medius inter Saguntum (quod, vt diximus, Muriuetus hodie appellatur) & littora maris, ne classis Romanorum veniens posset vrbem inuadere. Erat & insuper dux quidam Carthaginensium, alias Pœnis fidus, natione Hispanus, Abelox nomine, qui callido potius quam fideli consilio Bostarē aggreditur, dicens se durum arbitrari statum Carthaginensium, nec modicum periculum, si vlterius apud eum sit violenta obsidum detentio, consultiusque putare se Pœnis, si obsides gratia Carthaginensium patribus remitterentur, qui cum viri maiores vrbium forent, fortius beneuolentia aduersus Romanos dimicarent. Quumq; hoc satis Bostari placuisset, eum huiusmodi genere ministrum fecit. Præsciuerat enim Abelox, Scipiones Saguntū versus venisse, quibus per quendam transfugam innotuit, se ad maxima quæque acceptissimaque Romanis paratum esse. Qui quum obsides à custodibus accepisset mandato à Bostare dato, vt eos genitoribus atq; propinquis redderet, ipse data notitia Romanis in eorum manus se finxit incidisse. Vnde quod facere Bostar Carthaginensesque de Hispanis obsidibus statuerant, fecere Romani, qui magnam inde populorū Hispaniæ captauerunt beneuolentiam. Redditis enim filiis patribus atque propinquis, Romanorū nomen quod per antea ferum crudeleque credebatur, clemens ac liberale habitum est. Communis itaque omnium ciuitatum defectio secuta à Carthaginensibus fuisset, nisi hyems superuenisset, quæ Romanos Carthaginensesque, ne in castra prodirent, detinuisset. Dum hæc igitur à Scipionibus in Hispania agerentur, Hannibal primo à Q. Fabio magistro militum victus est. Deinde Hannibal apud Cannas Apuliæ vicum Romanos vsque ad finalem interitum vicit, adeo vt si victoriam secutus fuisset, non dubium est quin Romanos penitus deleuisset. Per ea tempora Ptolemæus Philopater sextus Ægyptiorum Rex, qui annis decem & septem regnauit, annis ab orbe condito quatuor millibus nongentis octoginta decessit.

Quomodo duo Scipiones, alter terra, alter mari prælia ex concordia gesserunt.

INTEREA dum hæc sic in Italia agerentur, acriter bellum in Hispania gerebatur. Sed ad eam vsque diem magis prospere pro Romanis Publius Scipio & Gneus frater cōmuni concordia decreuerunt, vt exercitibus partitis Gneus terra, Publius mari bella gererent. Hasdrubal Pœnorum imperator neutri parti terra mariq; satis fidens procul ab hostibus ducebat exercitum. Et quum sæpius ac sæpius à Carthaginensibus auxilia postulasset, tandem quatuor sibi à Carthagine missa sunt equitum millia, & pedites quantū sufficerent. Tūc Hasdrubal refecta spe propius castra mouit, classemq; & ipse instrui parariq; iubet ad insulam maritimamque oram tutandam. Nunquam enim ex illa ora Hasdrubal nautis nauiūq; prefectis fidē habuerat, qua ad Iberi orā turpiter pugnarūt, vel potius classem deseruerūt: illis tamē plurimū increpatis classē de integro instaurat, & moris aduer-

aduersus hostem Romanũ castris Galbũ nobilẽ Tricenorũ ducẽ, qui se in castris valido exercitu detinebat, aggredi statuit. Præmissa igitur leui suorum comitiua, vt illum posset ad prelium concitare, partem etiam ad vehementius excitandum ad agrorũ deuastationem laxauit. Tumultus interim oritur, & per agros fuga simul & cędes fit. Quum interea Tricenorum dux ad castra se recepisset magna trepidatione, hostem Pœnũ aggredi statuit, nedum se ab eo tueri. Quumque Hasdrubal eorũ animos deprehendisset, copias in altum locum retrahere curauit, qui clausus flumine satis fortis erat: nec se etiam tutum confidens, castra vallo muniuit. Iterum quum Hispani sępius Pœnos ad prelium incitassent, pari fortuna ac pauore vtrinque pugnatum est. Quũ vero Hispanus vidisset Pœnos non posse ad bellum elicere: Asenam vrbem aggressus est, quam vi cepit, agrosque hostium deuastauit. Ea enim ciuitas Asena apud fluuium Iberum sita, hodie Ascho dicitur.

Literæ Carthaginensium ad Hasdrubalem, vt in Italiam transeat relicta Hispania.

His igitur sic se habentibus, à Carthagine ad Hasdrubalẽ literę delatę sunt, vt primo veris tempore exercitum in Italiã traduceret. quæ res vulgata per Hispaniam, omnium Hispanorum animos ad Romanos conuertit. Ita Hasdrubal statim literas Carthaginem mittit, dicens & indicans quanto damno profectionis suæ fama fuisset. His addebat, si à prouincia discederet, Romanorum Hispaniam fore, seq; non habere præsidium, minusque ducẽ quem præficere prouincię posset, atq; duos esse Romanorũ imperatores, Scipiones Publium & Gneũ, quibus vix æquis viribus resistere posset. Itaq; si vllam Hispaniæ curam haberent, orabat, vt successorem sibi cum valido exercitu mitterent. cui si omnia prospere euenirent, non tamen opus esse eum ociosum morari in prouincia. Hæ literæ quanquam primo aspectu Carthaginensium Senatus animos mouissent, tamẽ quia eis de Italia potior cura erat, nihil de Hasdrubale & copiis eius mutatum est, Amilco successor Hasdrubali, & imperator missus est in Hispaniam valido cum exercitu, classeque instructa ad retinendam terram, maritimamque oram tutandam. qui cum exercitum classemque in Hispaniam traiecisset, castris communitis, & vallo circundatis, nauibusque subductis, ipse cum quibusdam delectis militibus festinanter, & quantum accelerare potuit, per dubios infestosque populos ad Hasdrubalem peruenit. Quumque decreta Senatus exposuisset, edoctus ab Hasdrubale, quemadmodum bellum in Hispania gerendum esset, retro in sua castra rediit, arbitratus nihil adeo quam celeritate opus esse, ne hostes eius rędditum præsentirent. Hasdrubal igitur prius quam castra moueret, pecuniam omnibus Hispaniæ populis imperat, nõ ignorans quemadmodum Hannibal ipsius frater transitum pecunia mercatorum comparasset, nec auxilia Gallica aliter quam conducta habuisse, inopemque tantum iter ingressum vix ad alpes penetraturum fuisse. Pecuniis igitur raptim exactis ad Iberum flumen descẽdit. Vbi vero decreta Senatus & Hasdrubalis iter Romanis innotuit, omnibus omissis rebus ambo duces iunctis copiis ire obuiam Hasdrubali cœperunt, vt ei obsisterẽt, rati si Hannibali Hasdrubal in Italia iungeretur cum Hispano exercitu, finẽ Romano imperio fore. His anxii curis exercitus ad Iberũ ducunt, & transacto flumine quum diu consultassent, an deliberarent castra castris cõiungere, tandem vrbem propinquam flumini, quæ Ibera dicebatur, quam ex illius situ quidam Deursam arbitrãtur, obsidere cœperunt. Quod vbi Hasdrubal intellexit, opem ferre vrbi parat, quæ paulo ante in amicitiam Pœnorum venerat. ita cœpta obsidio à Romanis omissa est, & in ipsum Hasdrubalẽ verterunt bellũ. Quumq; quinq; milliarium interuallo castra posuissent vtrinq;, singulis diebus commissis hinc inde prœliis, tandem vno eodemque die velut ex composito vtrinque signũ pugnæ propositũ est. Triplex eo die fuit Romana acies, peditũ pars ante inter signa locata, pars post signa, equites cornua cinxere. Hasdrubal vero mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextero Pœnos locat, læuo Afros. non longe vtraq; acies virib. distabat, tum equitũ, tum peditũ numero, sed vincendi dispar Pœnis animus. Romani quidem persuadebantur pro patria, pro repub. pro reditu in Italiã pugnare. pro aduersa Pœnorũ parte non ita pertinaces animi erant, quasi mallẽt in Hispania vinci, quã in Italia vincere. Primo igitur cõcursu cum solũ pilacõiecta essẽt, retulit pedẽ media acies, inferentibusq; sese magno impetu Romanis, media Hispanorum acies quæ cum Hasdrubale erat, terga vertit: & tantum in cornibus prœlium committitur. hinc Pœnus, hinc Afer vrgent, & ancipiti prelio pugnant. iamque duo prelia esse videbantur, quoniam submotis mediis ad alterutram partium pugnabatur. Iam Romana acies, media Hasdrubalis acie submota, satis virium habebat, ad dimouenda Pœnorum cornua, quum & numero, & viribus potiores hostibus forent. Hasdrubal vero ad vltimum euentum

pugnæ moratus, ex media cæde ſolum cum paucis aufugit. Romani victo Haſdrubale Pœnorũ caſtra cepere atq; diripuere. Ea pugna, ſiqua dubia in Hiſpania erant, Romanis adiunxit: Haſdrubaliq; non ſolum in Italiam traducendi exercitũ, ſed ne manendi quidẽ ſatis tuto loco in Hiſpania ſpem reliquerat. Quæ poſteaquam literis duorum Scipionum Romæ nunciata ſunt, non tam victoria, quam prohibito in Italiam Haſdrubali tranſitu lętabantur. Poſt priores igitur literas Publii & Gnei Scipionum, aliæ ſunt delatæ literæ eorundem ad Senatum, nunciantes quales quantaſque res geſſiſſent in Hiſpania proſpere, ſed primum ſtipendia, veſtimentaq; & frumentũ exercitui, & naualibus ſociis deeſſe. Deinde poſtquã de publico ærario, & priuata pecunia à populo Romano prouiſum fuit, conducta omnia magno animo fuerunt. Factum eſt hoc anno ab orbe cõdito quarto milleno nongenteſimo octogeſimo primo, & ab vrbe condita quingenteſimo triceſimo ſecũdo. Poſtea vero anno ſecundo, quum duobus ſequentibus annis pene nihil memoria dignum egiſſet Haſdrubal, cum Magone fratre & Amilcare Bomilcaris filio vrbẽ Illiturgum obſidere cœperunt, quam vrbem Medinam cæli hodie vocitari arbitror. Hanc enim obſidionem Haſdrubal, Mago, & Amilco fecerunt propter defectionem, quam à Carthaginenſibus fecerant ad Romanos. Quum vero ea vrbs frumento maxime indigeret, duo Scipiones inter tria hoſtium caſtra maxima cum anguſtia commeatũ frumenti afferentes ad vrbem peruenerunt, cohortatiq; ſunt ciues, vt eo animo, quo prius, ſe defenderent, etiam mœnia tutarentur. In eo autem tranſitu commeatus magnam ſuorum ſtragem, cædem, ac ruinam paſſi ſunt Romani. Quum vero Carthaginenſes maxima eruptione in duos Scipiones irruiſſent, grauis pugna commiſſa eſt. Fuerunt enim eo die in Carthaginenſium exercitu vltra ſexaginta millia hominum: Romanorum vero ſexdecim millia tantum. Eoq; die ex Carthaginenſibus plures occiſi ſunt, quam eſſent Romani numero. Ceperunt & inſuper eo die ex Carthaginenſibus circiter tria millia equorum, & ſexaginta ſigna militaria, quinque etiam elephantis mortuis. atq; omnibus Carthaginẽſium caſtris in direptionem adductis Illiturgum ab obſidione liberatum eſt. Hanc Illiturgi obſidionem fecerunt Carthaginenſes in odium vrbis quæ Caſtulo dicitur, propinqua Illiturgo, quæ quum olim affectiſſima Pœnis eſſet, ab eis tamen defecerat ad Romanos, quorum præſidium à Scipionibus poſitum in Illiturgo erat. Longe maiora hoc anno in Hiſpania geſta ſunt, quam in Italia. Inde Carthaginenſes reparatis ſtatim exercitibus, nouis denique auxiliis ab Africa traductis Burgiam vrbem, quæ Romanis ſociata fuerat, Carthaginenſes oppugnare cœperunt. Quam obſidionem veniens Gneus Scipio ſoluit. Ad Mundam exinde vrbem caſtra Punica mota ſunt. Eſt autem Munda vrbs (quam hodie Colymbriam appellamus) in qua denuo Sextus Pompeius cum Agrippa Cęſaris duce pugnauit. Quum vero Romani intellexiſſent, ad Mundam vrbem caſtra mouiſſe, ſtatim ſe eo contulerunt, ibique collatis ſignis ad bellum ventum eſt, & per quatuor horas fere pugnatum eſt. Vincentibus Romanis ſignum receptui datum eſt, quod Publius Scipio tragula in femore vulneratus eſſet. pauor ceperat milites. ne vulnus mortiferũ eſſet. Niſi caſus vulneris Scipionis occurriſſet, caſtra Punica eo die capta fuiſſent. in hocque prælio dicuntur occiſa ex Carthaginenſibus duodecim millia, & capta tria millia. Interim Pœni ad Auringen vrbem receſſerunt, quos, vt territos, non deſeruit ſequi Scipio, quoniam lecticula aduectus iterum cum Pœnis prælium cepit, atque in hac ſecunda pugna circiter ſex hominum millia fuere cæſa, & mille quingenti capti. His igitur peractis Haſdrubal Magonem fratrem pro reparandis exercitibus ad conquiſitionem militum miſit: qui quidem breui exercitum repleuit militibus, animoſque ad inſtaurandum denuo certamen excitauit. Denique conſerto prælio, eodem euentu fortunaque pugnarunt. In eo enim plus quam octo millia Carthaginenſium cæſa ſunt, elephanti octo capti, tres occiſi ſunt. Rebus igitur Romanorum ſic ſe proſpere in Hiſpania habentibus, verecundia cepit Romanos Saguntum vrbem quæ cauſa belli fuerat, non obſidere, quæ permultos iam annos in hoſtium poteſtate fuerat. itaque ad illud exercitus duxerunt, quod modica vi expulſo præſidio obtinuerunt, indeque Turditanos qui Saguntinis parauerant bellum, vendiderunt, illorumque vrbem, precio inde recepto. Turditani ea gens Hiſpaniæ eſt ſecundum Claudium Ptolemæum, quæ à flumine Bæti eſt & vrbe Hiſpali vſq; ad flumen Anã (quod hodie vulgo dicitur Godiana) ibi enim vrbs erat à nomine prouinciæ dicta, quæ ob iſtam ipſius vrbis hominum venditionem deleta dicitur, & prouincia manet. Apud eandem enim vrbem & prouinciam Hannibal quum primo à Carthaginenſibus dux exercitus creatus eſt, dicitur exercitum inſtruxiſſe, vt Saguntum vrbem populi Romani amiciſſimam oppugnaret. Hæc autem geſta ſunt anno ab orbe condito quarto milleno nongẽteſimo octogeſimo quarto, & ab vrbe condita quingenteſimo triceſimo ſexto.

De mor-

De morte duorum Scipionum in Hiſpania, Publii videlicet & Gnei.

SEQVENTIBVS igitur duobus poſt annis, videlicet anno ab orbe condito quarto milleno nongenteſimo octogeſimo ſexto, & ab vrbe condita quingenteſimo triceſimo octauo, quum in æſtatem tenderent tranſactis hyemalibus turbinibus, ambo Romani imperatores, Publius & Gneus Scipiones duos exercitus coniunxerunt conſulte, & decreto conſilio, vt Haſdrubalem quem cenſebant in Italiam tranſiturum, totis viribus impedirent. Ad hoc credebatur ſatis virium, quum ad eorum exercitum & potentias acceſſiſſent viginti millia Celtiberorum, qui tranſacta hyeme ad arma fuerant concitati. Tres enim fuerunt Carthaginenſium exercitus: duces vero duo Haſdrubales, quorum alter maximus erat Pœnorum dux in Hiſpania, Amilcaris filius, & frater Hannibalis, alter vero Haſdrubal Giſconis filius. & Mago etiam Amilcaris filius. Hi etiam omnes tres exercitus iungere ſtatuerunt. Haſdrubal Giſconis filius ambos exercitus iam ſimul iunctos habebat, diſtabantq; dierum quinque itinere ab Romanis. propior ipſis Romanis erat Haſdrubal Amilcaris filius, magnus Hiſpaniæ imperator, qui exercitum ad vrbem Aſtorgum habebat. Eam igitur vrbem imperatores Romani maxime obtinere cupiebant, & Haſdrubalis Amilcaris filii exercitum delere, rati ſi illum frangere poſſent, facile alterum Haſdrubalem, & Magonem per deuia & ſaltus fugere compulſuros. Itaque decreuerant copias in duos exercitus diuidere, vt ſcilicet Publius Scipio duas Romani exercitus partes aſſumeret dimicaturus cum Magone & Haſdrubale Giſconis filio. Gneus vero Scipio cum reliqua tertia parte adiunctis Celtiberis bellum aduerſus Haſdrubalem Amilcaris filium aſſumeret. Sic igitur rebus compoſitis Gneus cum fratre Publio adiunctis Celtiberis pariter omnes cum duobus exercitibus aduerſus hoſtes itinere arrepto ad Aſtorgium vrbem caſtra poſuerunt ex oppoſito Haſdrubalis, eos diuidente vrbe, quibus caſtris firmatis Publius ad decretos hoſtes progreſſus eſt cum duabus exercitus partibus, Gneo ibi cum Celtiberis remanente. Haſdrubal vero quum conſpexiſſet imminutum exercitum Romanorum ex diſceſſu Publii, ſolamque vim exercitus Gnei Scipionis conſiſtere in Celtiberis, quorum duces ex diuturno bello atque conſuetudine linguæ cognitos habebat, quum totum exercitum plenum Hiſpanis haberet: cum eis paciſcitur, & occulta colloquia tractare cœpit, vt Celtiberi illorumq; principes ad patriã decederent, atq; copias inde abducerent magna mercede eis promiſſa. Illis vero tum illectis præmio, tum ob dubium euentũ futuri belli, ſpe etiam remeandi ad propria ſuoſq; viſendi, nõ atrox iniuria videbatur, quod nõ vertendi belli opus videbatur, ſed abſtinendi ad tempus. Hęc res Celtiberis haud dubia facta eſt propter Romanorũ metũ, quũ adeo pauci Romani eſſent in exercitu, vt Celtiberis reſiſtere non valerent. Ex qua re hactenus Romanis reſtat prouerbium, vt nunquã adeo debeãt in exteris fidere, quin in ſuis fiant etiam potiores. Signa itaque mouentibus Celtiberis, mirantibuſq;, inſtantibus, rogantibus, ac contradicentibus Romanis, vt remanerent, nullam aliam cauſam allegarunt, niſi ſe domeſtico bello reuocari. Quum vero Gneus Scipio vidiſſet, nec hortatu, nec vi poſſe Celtiberos compellere vt remanerent, cum anxietate cogitans quid inde acturus eſſet, quum nec ibi tutus eſſe poſſet, nec etiam fratri ob diſtantiam ſe coniungere, nullum aliud conſultius in promptu viſum eſt remedium, quam retro paululum exercitum ducere. Nec minor anxietas terrorque fratrem premebat, periculumque maius ex nouo hoſte, quoniam interea Maſiniſſa Rex Numidarum eo tempore ſocius Carthaginenſium factus eſt, quem poſtea Romana amicitia fecit clarum. Is quum veniſſet valido Numidarum exercitu, Publius Scipio aduenienti occurrit, qui deinde diebus ac noctibus Romanis adeo infeſtus erat, vt non ſineret eos longius lignatum pabulatumque ire, quoniam ſæpe inuentus inter medias Romanorum ſtationes omnia ingenti tumultu miſcebat. Noctibus quoque eorum incurſu repentino in portis & vallo Romano trepidatum eſt, nec vel locus, vel tempus vllum vacuum à metu ac ſolicitudine erat Romanis compulſis intra vallum, adempto omnium rerum vſu, conſiſtere. Quum igitur prope eſſet obſidio, eamque à ratione conciperet, dux cautus ac prouidus Scipio victus neceſſitatibus temerarium capit conſilium, vt nocte hoſti obuiam iret, & quocunque loco occurriſſet, prælium caperet. relicto igitur modico præſidio in caſtris, præpoſitoque Tito Fronteio legato, media nocte profectus cum hoſtibus obuiis manus conſeruit, agmina magis, quam acies pugnabant: nec tempus noctis, nec hoſtium impetus ordinari acies permittebat. Superiores vero ex tumultuaria turba Romani erant, ſed cum veniſſent à lateribus equites Numidarum, quos repentino incurſu fefelliſſe Scipio arbitrabatur, ii magnum terrorem Romanis intulerunt. Contracto inſuper

nouo certamine aduersus irruentes equites Numidas, superuenerunt etiam noui hostes duo duces Pœnorum à tergo pugnantes. anceps & dirum committitur prælium. Quumque diutius prælium ad vtranque partem dubie perduraſſet, prouidus & ſtrenuus imperator hinc inde prouidebat, vbi maxime videret occurrendum eſſe. interim dum ſtrenue ad alteram commiſſi certaminis partem prælium ageret, latus eius dextrum lancea transfigitur. Quumq; hoſtes qui in imperatorem Romanum dimicabant, eundem ex quo labentem proſpexiſſent, alacres ac magno gaudio exultantes cum clamore per totam aciẽ nunciauerunt imperatorem Romanum cecidiſſe. Quæ vox vulgata paſſim, Carthaginenſes victores, Romanos victos effecit. Fugam igitur Romani amiſſo imperatore ſtatim arripere ceperunt, multoque plures ex Romanis in fuga quam in prælio cæſi ſunt, quoniam velocitate equorum Barbarorum ſtatim fugientes comprehenſi fuerunt. nulluſq; eo die Romanorum euaſiſſet, niſi nox occurriſſet. Quum vero Pœnorum duces victoriam ex hoſtibus conſpexiſſent, eam ocioſam eſſe noluerunt. Statim enim citato gradu exercitum Haſdrubali Amilcaris filio coniungere decreuerunt, pro indubitato tenentes, ſi illi coniungerentur, alterum Romanum imperatorem Gneum Scipionem deleturos eſſe. Nec eos ſpes fefellit. læti enim ex priore victoria in alterum imperatorem Romanum vnitum exercitum ducere parant. Gneus vero quamprimum fratrem occiſum intellexit, auctumque exercitum hoſtium, ſuumque imminutum, & ſocios territos ex amiſſo fratre, nihil conſultius eſſe duxit, quam paululum retrocedere, vt interim ad aliquem tutiorem locum ſe reciperet, quo deliberare valeret, quid ei agendum eſſet. Vnde vna nocte ignorantibus hoſtibus exercitum illinc eduxit. Capto igitur aliquantulo itineris antequam receſſus imperatoris Romani ad hoſtes perueniſſet, Hiſpani ſtatim cognita fuga præmiſſis Numidis quantum poterant citatis agminibus, ſequi cœperunt. quos ante noctem aſſecutos Numidæ, nunc à tergo, nunc à lateribus incurſantes Romanos conſiſtere coegerũt. Gneus vero Scipio imperator prouide ſuum tutabatur exercitum, nunc agendo, nunc conſiſtendo expectatis pedeſtribus, vt ſimul omnes iuncti confligerent. Quum vero aliquandiu non multum procederetur, & iam inſtaret nox, Scipio ſuos è prælio reuocat, & in vnum tumulum collegit, qui locus non ſatis tutus erat timore concuſſo exercitu, ſed tamen tutior quam aliquis ex circunſtantibus. Ibi igitur impedimentis in medium receptis, & peditibus circunſtantibus, vix exercitum ab impetu incurſantium Numidarum tutabantur. Poſtquam igitur omnes tres imperatores Pœnorum aduenerunt cum eorum exercitibus, imperatori Romano viſum eſt in loco ſine præſidio & vallo non poſſe tuto conſiſtere: & quum locum accuratius circunſpexiſſet, minime aptum iudicauit, vt vallo circundari poſſet. Nam adeo nudus erat ac aſperi ſoli, vt nec in eo virgulta eſſent, nec terra effodi, nec vlla opera aptari poſſet, vt hoſtibus difficilem aditum præberet. Cui nullum præſentius remedium fuit, quam locum ſarcinulis exercitus circundare, vt ipſis obiectis hoſtes non tam facile valerent inuadere. Quum id factum eſſet, imperatoreſque Pœnorum clauſum vidiſſent Romanũ exercitum, vociferantes acclamanteſq;, quaſi capti intra ſarcinulas Romani tenerentur, inuadere Romanos curant. Et quum magno impetu irruẽtes hoſtes nec illa clauſura, nec defenſione poſſent ab aditu prohibere, multi ex Romanis militibus in ſyluas, quidam in caſtra Publii Scipionis mortui quibus præerat T. Fronteius legatus, confugerunt. Ferunt aliqui ipſum Gneum Scipionem imperatorem in primo congreſſu ac impetu mortuum fuiſſe: quidam vero, eum in propinquam turrim cum paucis effugiſſe: quam circundatam quum nulla vi poſſent ſuperare, igne foribus ſuccenſo, cum ipſo imperatore omnibuſq; qui intus erant, crematam dicunt. Sicque Gneus Scipio imperator Romanus triceſimo die poſt Publii fratris obitum interfectus eſt. Luctus ex morte eorum non tantum Romæ, ſed & per totam Hiſpaniam fuit. Lugebant Romani amiſſos duces, diſſipatum exercitum, & alienatam prouinciam. Hiſpani vero ipſos lugebant deſiderabantque duces, Gneum tamen magis qui diutius prouinciæ præfuerat, maioremq; ex diutiori mora fauorem populorum fuerat conſecutus, experimentumq; iuſtitiæ ac temperantiæ Romanæ primus Hiſpanis fuerat. His itaque peractis quum deletus eſſet Romanus exercitus, amiſſæque Hiſpaniæ viderentur, vir vnus Lucius Martius Septimi filius, qui erat Romanus, impiger iuuenis, animiq; & ingenii aliquanto maioris, quam pro fortuna in qua erat natus. huic ad ſummam indolem acceſſerat Gnei Scipionis diſciplina, ſub quo tot annos militiæ artem edoctus fuerat. qui ex fuga collectis militibus, & quibuſdam ex præſidiis vrbium adductis, non contemnendum exercitum fecerat, coniunxeratque cum Tito Fronteio Publii Scipionis legato, tantumque ei omnes Romani equites tribuerunt, vt ad eum ſummam imperii detulerint. Commutatis igitur & communitis caſtris circa Iberum amnem, modico temporis interuallo omni re neceſ-

neceſſaria, victualibusq;, & commeatibus referta ſunt adeo omnia per nouum Imperatorem Lucium Martium cum impigro tum præſtanti animo exequebantur. Cæterum poſtquam Romani milites intellexerunt Haſdrubalem Giſconis filium ad delendas reliquias belli veniſſe Iberumque trāſiſſe, appropinquaſſe, ſignū pugnæ datum eſſe, recordati quos prius imperatores habuiſſent, quibuſq; ducibus & copiis freti prodire in cāpum ad pugnam ſoliti eſſent, flere omnes repente offenſareq; capita cœperunt, & alii manus in cœlum tendentes, & Deos incuſantes, alii ſtrati humo ſuum quiſque ducem inuocātes erant. nec ſedari poterat lamentatio, excitantibus tamen centurionibus, & increpante Martio porrectis manibus, quod in muliebres & inutiles ſe proiecciſſent fletus, potius quam ad tutandos ſemetipſos ac rempublicam hortarentur, vt ſecum acuerent animos, & ne inultos imperatores ſuos ſinerent iacere. His verbis aliquantulum excitati, quum repente clamor tubarumque ſonitus audirentur, (iam enim hoſtes prope vallum erant) omnes à luctu ad arma diſcurrunt, & in hoſtem negligenter & incompoſite venientem occurrunt. Quæ res improuiſa primo aſpectu terrorem intulit Pœnis, admirantibus vñde tot hoſtes deleto paulo ante exercitu tunc occurriſſent, vndeq; tanta audacia, vt duobus victis imperatoribus, in bellum ire præſumerent. percunctantibusq; quis caſtris præeſſet, exercitumq; duceret, quis pugnæ ſignum dediſſet, omnia admirationi erant. Deinde facta in eos valida impreſſione retro fugam capere Pœni cœperūt, & magna eo die fuiſſet cædes fugientium, niſi Martius incurſantes ſuos repreſſiſſet, concitatamq; aciem, ad prima ſigna ſe opponēs, cædis ac ſanguinis auidam ad caſtra retraxiſſet. Carthaginenſes (vt diximus) primo aſpectu trepidantes vallo ſe munierūt. Quumq; vidiſſent Romanos ſubſtitiſſe, metu id feciſſe arbitrati, lento gradu in caſtra redeunt, contēptuiq; Romanos habentes, grandis illis negligentia in cuſtodiendis caſtris erat: quoniam etſi vicinos hoſtes ſciebāt, occurrebat tamen illis eſſe reliquias duorū exercituū ante paucos dies deletorum. Quum ergo omnia apud Pœnos neglecta eſſent, exploratis his Lucius Martius ad conſilium magis temerarium quam audax animum adiecit, vt ſcilicet caſtra hoſtium inuaderet, conſultius arbitratus vnius Haſdrubalis aggredi caſtra, quā, ſi ſe omnes tres exercitus ac duces iunxiſſent, in ſua illorū expectare oppugnatione. Ne tamen ſubita res militum animos turbaret, alloquendos milites ſtatuit, & aduocata cōcione declarat, quid faciendum ſit, hortans vt conſtanti animo pugnent, neque etiamſi difficillimū videatur, paueant, quum rem facillimam commoditate captata aggrediantur. Statuit enim eis tertiam vigiliam noctis, in qua exploratum habere dicebat, nullum vigiliarum ordinem in caſtris hoſtium eſſe, ſtationes denique ac cuſtodias non viſas fuiſſe. Quū igitur hora adueniſſet, primo impetu caſtra hoſtium cepit. Tum in omnes paſſim graſſatur mucro, qui ſemiſomnes, trepidique ob inopinatum tumultum, & inermes trucidabantur. Erant vltra eos proxima Pœnorum caſtra diſtantia interuallo ſex milliariū. Itaq; Lucius Martius ſilenti agmine proximos hoſtes aggreditur, quum nullæ in caſtris portæ, neque in vallo cuſtodiæ forent. in quæ, velut ſua caſtra, nullo vſquam obſiſtente penetrauit. inde tubæ canunt, ſigna prodeunt, rumor tollitur & clamor. Pars Romanorū ſemiſomnes hoſtes cædunt, pars portas occupant, pars ignem ſuccendunt, pars obruunt tecta, vt fugam aggreſſis intercludāt, ignis, clamor, cædes velut alienatos ſenſibus hoſtes reddebant. incidunt inermes inter cateruas armatorum, alii ruunt ad portas, alii interceptis itineribus ſuperſaliunt vallum, & vt quiſque euadere poterat, ad alia ſociorum caſtra fugiebat, inter quæ Romani cohortem in mediis ſyluis ſtatuerant, quæ fugientibus præcludere viam poſſet. Quum igitur aliqui à trucidatis caſtris euadere crederent, ad alia caſtra fugientes intercipiebantur à cohorte media Romanorum, à qua cæſi ad vnum omnes ſunt. ſi qui tamen euaſerunt in ipſa proxima caſtra, non prius ab eis renuntiari potuit ſociorum cædes, quam priori exercitu cæſo Romani milites adeſſent. qui feroces ex nocturna victoria facti, quum eis in caſtrorum portis obſiſtere non valerent, graue atroxque intra portas ineunt prælium. Quumque Pœni alterius exercitus intelleXiſſent, terrore verſi ſunt in fugam. itaq; die ac nocte Pœnorum caſtra expugnata ſunt ductu Lucii Martii. Ex quibus ſeptem & triginta millia hominum cæſa ſunt ſecundum Claudium, qui annales Acciales de Græco in Latinum vertit: capti vero mille octingēti ac triginta, præda ingenti parta, in qua non abfuit clypeus argenteus Haſdrubalis librarum centum ac triginta, in quo deſuper imago Barcini ferebatur: ob quam cauſam Haſdrubal Barcini ab auctoribus appellatus eſt. Magnum deinde Lucii Martii nomen fuit. eius inſuper victoriæ quidam addunt, ex eius capite flammam igneam emicuiſſe qua hoſtes delebat. Tantum Romæ de eius victoriis exultatum eſt, vt in templo Iouis eius ſtatua locata fuerit cum imagine Haſdrubalis, tantusque ignis pro

lætitia accensus est, vt pene Capitolium conflagratum sit. Post hæc vero res aliquanto tempore pacificæ in Hispania fuerunt. Dum hæc tamen in Hispania gerũtur, omnis belli cura à Romanis versa est in obsidionem Capuæ in Italia, quæ iam ante diutius ab Hannibale tenebatur. quam quum Romani fortiter oppugnarent, Hannibal ad eam obsidione liberandam occurrit: quam tamen quum non posset liberare, vrbem Romam obsidere decreuit. Ad eam igitur veniens castra firmauit ad tertium milliare apud amnẽ Anienem. Fuluius Flaccus imperator Romanus inter Collinam & Exquilinam portam extra vrbem castra posuit. Caium Calphurnium Prætorem Capitolio Consules præfecerunt & arci: Senatum frequenter in foro contineri ordinarunt, vt si in tam dubiis rebus aliquid occurrisset, prouideretur. Altero vero die postquam Hannibal ad eum locũ castra firmasset, cum duobus millibus equitum à porta Collina vsq; ad Herculis templũ discurrit, propius quæ potuit mœnia explorando. Quod Fuluius Flaccus vbi vidit adeo licenter Hannibalem hoc facere, indignum existimans, iussit equitatum submoueri, & in castra hostium exerceri. Ad pugnam igitur veniẽtes illo & altero die, pluuia immixta grandine vtrumq; exercitum semel & secundo diremit, ita vt alteruter in propria castra compulsus sit remeare. Quam rem Hannibal ad miraculum capiens, credidit Romam ex eo aduẽtu sibi nullatenus deberi, vt ab ipso vinceretur. Sic post paucos dies abire statuit, spoliatoq; templo Feroniæ quod multis ditatum donis, auro, argentoq; erat, discessit, per Reatemq; in Samnium profectus est. Interim Capua capitur à Romanis.

Caius Nero à Senatu imperator in Hispaniam mittitur.

ORDINATIS igitur quæ ad vrbis Capuæ tuitionem pertinebant, Romani patres cũ Senatu Caium Neronem qui ad Capuam vrbem militauerat, cum duabus peditum legionibus quas Capuæ habuerat, & equitibus adiunctis sibi totidem peditibus, ac equitibus octingentis quos ipse legisset Latini nominis, Puteolos miserunt, vt inde in Hispaniam nauibus transiret. Qui vt Puteolos exercitum adduxit, naues exercitum conscendere iubet, indeq; traiecit in Hispaniam, ad Iberumq; fluuium venit, atq; exinde cũ Lucio Martio ac Tito Fronteio cõiunctus est, statimq; properauit ad hostes ire. Hasdrubal Amilcaris filius interea ad Lapides atros castra habebat in Ausetanis. Is enim locus est inter oppida Illiturgum, quod Mediñam cœli ex illius situ hodie appellari arbitror. Emensus alios montes iam huius saltus Nero fauces occupauerat. Quam rem quum prospectasset Hasdrubal, legatum mittit ad Neronẽ, dicẽs, si secum colloqui vellet, omnem suum exercitum ex Hispania educturum. Quam rem cum lęte suscepisset Claudius Nero, colloquium ad posterum diem cum Hasdrubale petiuit, vt Romæ leges componerẽtur de tradendis arcibus, vrbibusq;, dieq; statuenda, ad quam præsidia deducerentur, omniaque sua Pœni sine fraude asportarẽt. Hoc enim Hasdrubal egisse probatur, dubitãs, ne restringeretur in arcto, excogitans si quo modo hostem fallere posset, vt inde exercitum educeret. Quod colloquium quũm à Nerone non minus libenter quam auide expectaretur, Hasdrubal interim exercitũ nocte parat educere. Primumq; quod in exercitu grauissimum erat, prima noctis hora iubet è castris educi: dataq; opera est, vt pauci simul, vt hostem silentio aptius fallerẽt, egrederentur. Nam euadẽdum per arctas ac difficiles vias erat. Quum vero iam maior pedestrium pars ex saltu euasisset, iamque fide decrescente, non sine maximo metu stari posset, prima luce omnem aciem simul cum elephantibus eduxit. Ea hora nebula densa omnem agrum montesque texerat. quod vidẽs Hasdrubal, nuncium mittit ad Neronem, orans vt in alterum diem differat colloquium, asserensque illum diem religiosum Carthaginensibus, ac feriatũ esse. Exacta deinde hora diei quarta, nebula abeunte, & claritate diei facta, fraus detecta est. Tũc enim Hasdrubal instructa acie omnibusque elephantis tutus extra saltus angustias per campos apparuit. Quum vero Nero clarescente die Punicam fraudem agnouisset, proficiscentẽ hostem insequitur, acieque instructa ad pugnam cogebat. Sed Hasdrubal detrectabat pugnam: leuia tamen conferebantur prælia per Romanos & extremam Punicã aciem. Inter hæc Hispaniæ populi qui post clãdem Scipionum à Romanis defecerant, nec redibãt ad Romanos, nec vlli deficiebant.

Publius Cornelius Scipio filius alterius Publii annos natus XXIIII. *creatur consul, & in Hispaniam mittitur.*

CAPTA igitur Capua in Italia à Romanis anno ab orbe condito MMMM. DCCCC. LXXXVII. ab vrbe vero condita DXXXVIII. iam misso in Hispaniã Nerone eodem

dem anno Senatus Romanus decreuit, vt exercitus augerentur, Imperatorq; item alius in Hiſpaniam mitteretur. Non tamen quem mitterent, idoneum aliquem cenſebant, animo voluẽtes, quod duo adeo inſignes Imperatores intra dies triginta ceciderant, quorum loco deligendus imperator ſubſtitueretur. Quumque alii alios nominarent, poſtremo decurſum eſt, vt populus ſuper imperatore creando qui in Hiſpaniam iret, comitiũ haberet. Dicitur autem comitium, congregatio in qua omnes magiſtratus & Romanus populus deſcendebant in campum Martium Romæ pro creandis Imperatoribus & reliquis magiſtratibus. Statutoque die ad comitium interim conſultant, quem dignum imperio tanto arbitrarentur. Quumque deſtituta expectatio videretur, neminem idoneũ inueniendo, redintegratus eſt luctus acceptæ cladis, deſideriumque amiſſorum imperatorum. Qua ex re mœſta ciuitas erat, inopſque conſilii videbatur. Die tamen ſtatuta omnes in campum conueniunt. Tum magiſtratus verſi circumſpectant ora primatum ac ipſius populi, illique illos intuentes dolent fremuntque, adeo perditas res videri, deſperatumque de republica eſſe, vt nemo vel non inueniatur, vel non audeat imperiũ in Hiſpanos capere. Tũc ſtatim Publius Cornelius Scipio alterius Publii Scipionis, qui in Hiſpania occubuerat, filius, adoleſcens quatuor & viginti annos natus, in alto eminentique loco, vt videri proſpicique ab omnibus poſſet, conſiſtens, imperium aduerſus Hiſpanos petiit. In quem omnium ora vultuſque conuerſi, cum maximo aſſenſu totiuſque comitii fauore proclamatur dignus eo imperio vt in Hiſpaniam mitteretur. Cæterum poſt rẽ actam dum ardor animorumque impetus quieuiſſet, ſilentium ſtatim & tacita cogitatio ſuborta eſt, conſiderantes quidnam feciſſent, pœnitebatque eos quod plus valuiſſet fauor, quam ratio ætatis. Quin etiam fortunam domus horrebant ac Scipionum nomen. Scipio vero ad rem tantam delectus ita de ætate ſua, imperioque mandato, quomodoque bellum gerendum eſſet, magno elatoq; animo diſſeruit, vt ardentiſſimum omnium in ſe amorem excitaret, certoſque redderet omnes conſiderantes de futura victoria. Fuit autem Scipio non tantum veris ſuis virtutibus mirabilis, ſed arte quoque quadam adiutus, & in oſtentationem earum compoſitus, ita vt multitudinis quadam ſuperſtitione de ipſo capta mentes occupaſſet. Poſtquam enim togam virilem ſuſceperat, nullo vnquam die vllam rem aut publicam aut priuatam egit, quin in Capitolium iret, ingreſſuſque penitiorem templi locum quaſi cum Diis conſultaturus, ſolus diutiuſcule manebat, ita vt ſtirpis diuinæ eum fuiſſe fama retulerit. Multa alia eiuſdem generis, alia vera, alia fimulata, admirationis humanæ in eo iuuene exceſſerant modum. Ad has itaque copias quas Claudius Nero à Puteolis traiecerat, decem millia peditum & equites plurimi adduntur, & Marcus Iunius Syllanus prætor, adiutor ad res gerendas datus eſt. Ita cum triginta nauium, id eſt quinqueremium claſſe, à Tiberis oſtio ſoluens, per mare Tuſcum ſinumq; Gallicum Emporias peruenit, ibique deſcendens, nauibus iuſſis ſequi, terreſtri itinere Tarraconam vrbem petiit. Audita igitur fama ſui aduentus legati ad eum ex omni prouincia concurrerunt. Naues in Tarraconæ portu conſiſtere iuſſit, remiſſis quatuor triremibus Maſſilienſium, quæ cauſa officii Scipionem ſecutæ fuerant. Tum reſponſa legationibus dare cœpit, ſuſpenſa tamẽ ſuſpenſis prouiſionibus varietate tot caſuum, ita elato animo ab ingenti virtutum ſuarum fiducia, vt tamen nullum ferox verbum excideret, ingenſque omnibus quæ diceret, cum maieſtas ineſſet, tum fides. Profectus à Tarracone ad Iberi oſtia exercitum duxit, vbi Nero & Titus Fronteius exercitum habebãt, ibique collaudauit milites, quod à duabus tantis cladibus perpeſſis deinde prouinciam obtinuiſſent, neque paſſi eſſent hoſtes fructus habere fœcundarum rerum, atq; ipſos hoſtes coercuiſſent ab omni agro cis Iberum, ſocioſq; Romanorum cum fide tutati eſſent. Lucium vero Martium ſecum cũ tanto honore habebat, vt facile appareret, nihil magis vereri, quam ne quis obſtaret gloriæ illius. Succeſſit inde Syllanus Neroni. Deducto itaque nouo exercitu ad Iberum amnem, vt alteri exercitui iungeretur, compoſitis ordinatiſq; rebus Scipio Tarraconam rediit, qui ob quandam futuri diuinationem non minori fama apud hoſtes fuit, quam apud ciues ſocioſque ſuos: cuius diuinationis ratio reddi nullatenus poterat. Erat per idem tempus iam hyemis principium, antequam obtineretur Capua, & Scipio in Hiſpaniam mitteretur. in hac hyeme Romanus exercitus cis Iberum hybernauit: Scipio vero Tarraconæ, Haſdrubal Amilcaris filius apud Saguntum oraſque Iberi vltra amnem, alter Haſdrubal Giſconis filius ad Oceanum & Gades, Mago vero apud Mediterranea circa ſaltus Caſtulonis cum ſuis exercitibus hybernauerunt.

Dira & maxima prodigia.

EODEM anno multa prodigia viſa nunciataque ſunt Romæ. Nam in vrbe Roma idolũ Victoriæ in culmine templi Concordiæ locatũ, fulmine percuſſum corruit, omniaq;

victoriæ signa quæ ante idolum pendebant, à fulmine succensa sunt. Idemque fulmen Ar-
nagniam percutiens, muros ac portas vrbis arsit. in foro insuper Suedertano sanguinis ri-
uulos per diem fluxisse ferunt, & lapides immixtos grandini pluisse in Reate vrbe, mulā-
que peperisse. Quæ prodigia Romani plurimum metuentes hostiis placare Deos statue-
runt, & multiplicatis sacrificiis per nouem dies hostias immolarunt.

Captio nouæ Carthaginis in Hispania à Scipione.

SEQENTI igitur vere, videlicet ab orbe condito MMMM. DCCCC. LXXXV III. & ab vrbe condita quingentesimo trigesimo octauo, quum iā ver esset, præfectos militum, qui in classe apud Tarraconam hyemabant, accersiit, illisque edixit vt cum omni classe onerariisque nauibus ad amnem Iberum traiicerent. Ipse vero terrestri itinere cū quinque millibus sociorum in exercitum profectus est ad Iberum amnem. Vbi quum iunxisset omnes exercitus ac Romanas legiones, cōuocata concione milites alloqui statuit, præcipueque eos qui tantis superfuerant cladibus. Quos omnes ad oppugnandam nouam Carthaginem excitat, bonoq; animo ac magna spe esse iubet. Quumque omnes vna voce id faciendum conclamarent, eos Carthaginem duxit. Quo viso Mago dux Pœnorum, qui ad præsidium vrbis erat, statuit cum Scipione inire certamen, si vrbem aggredi auderet. quam militibus ordinans, duo millia oppidanorum ex aduerso, vbi castra Romana erant, opposuit, vt eis ad eam vrbis partem resisti valeret. quingentos insuper milites in arce constituit: alios item quingentos disposuit ad quendam tumulum, qui ad partem Orientis in ea vrbe loco eminenti fortissimus erat: reliquam vero multitudinem instruit, vt vndique occurrat, hostique resistat. Patefactaque porta vrbis eos quos ordinauerat in via ad Romanorū castra, mittit. Romani duce suo præcipiente parumper cessere, vt propiores subsidiis in certamine submittendis essent. Tum imperator Romanus dato signo copias immittit, quæ facto impetu in oppidanos, eos vsq; in vrbem propulerunt, adeo vt nisi ipse imperator eis consistendi signum dedisset, commixtę oppidanis in vrbem cōfugientibus irrupissent. Magna trepidatio tum Carthaginensibus militibus, tum etiam toti vrbi fit, multæque stationes à militibus deseruntur. Scipio vero circumspecto quod erat in vrbe locus, cui ob fortitudinem nullum aderat præsidium, occupatis omnibus ad ferendā opem militibus ad ciuitatis portam confligentibus, cui loco stagnū suberat. Ad eam igitur partem scalis admotis paucos quosdam milites conscendere iubet. quibus conscensis sine vllo certamine obstaculoque, quanto potuerant cursu ad eam portam concesserunr, circa quam omne contractum certamen erat. adeo fuerunt omnium non solum oculi, sed etiam animi intenti ad prælium, vt non prius intelligerent à tergo captam vrbem, quā porta interius exteriusque infringeretur. ad quam Romani impetum facientes ea disrupta in vrbem irruunt, in forumque acie instructa prodeuntes magnam hominum cædem faciebant. Deinde quum hostes alii in tumulum se reciperent, alii in arcem confugerēt, in qua ipse Mago erat cum omnibus armatis qui è muris expulsi fuerant, ipse Scipio partem militum ad oppugnandum tumulum, partem ad oppugnandū arcem mittit. Tumulus primo congressu captus est. Mago vero qui arcem conabatur defendere, quū vidisset omnia hostibus plena, nec in arcis præsidio satis fideret, se, arcem, & præsidium dedit. Quum vero arx data est, cædes maxima per totam vrbem facta est. nulli etiam puberum qui obuiam repertus sit, parcitum est. tum signo dato vt à cædibus abstinerent, ad prædā victores versi sunt, quæ ingens omnis generis fuit. Liberorum capitum virilis sexus decē millia capta sunt. Inde qui ciues erant nouæ Carthaginis, dimisit, vrbemq; reliquam quæ illis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant. eos populi Romani fore cum propinqua spe libertatis edixit, si enixe ad ministeria belli darent operam. Cæteram multitudinem incolarum iuuenum ac validorum seruorum in classem ad supplementum remigum mittit. Ex his captiuis auxerat octo quinqueremibus classem. Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant, quorum perinde cura suscepta est, ac si liberi vel socii essent. Captus est & ibi apparatus belli maximus. Machinæ ferme CCXX. minores CCXCI. balistæ maiores XXIII. minores LIII. Scorpiones, minorumque armorum ac telorū infinitus numerus. Signa militaria LXXIIII. auri & argenti relata ad imperatorem magna vis. Patinæ aureæ CCLXXVI. singulæ ponderis fere vnius libræ, argenteæ vero decem & octo millia & trecenta. Vasorum argenteorum infinitus numerus. Hæc omnia Caio Flaminio quæstori assignata numerataque fuerunt. tritici modiorum quadraginta millia. Hordei centum septuaginta millia, & naues onerariæ sexaginta tres. in portu expugnatæ captæque cum suis oneribus, frumento, armis, ære, ferro, linteis, & sparto, aliaque nauali materia ad classem ædificandam. Eo die Scipio

C. Læli-

C. Lælio cum ſociis naualibus vrbem cuſtodire iuſſit, ipſeque in caſtra milites ac legiones adduxit. Poſtero vero die commilitonibus naualibuſque ſociis conuocatis, primum Diis immortalibus laudes & gratias egit, qui ſe non vrbis ſolum opulentiſſimæ omnium in Hiſpania vno die compotem feciſſent, ſed quod ante eo congeſſiſſent omnes Africæ & Hiſpaniæ opes, ne hoſtibus aliquid relinqueretur, ac ſibi & ſuis omnia ſupereſſent. Militum deinde virtutem collaudauit, quod eos non eruptus hoſtium, non altitudo mœnium, non explorata ſtagni vada, non caſtellum in alto tumulo ſitum, non munitiſſima arx deterruiſſet, quo minus tranſcenderent omnia perrumperentque. Itaque omnes laudãs, omnibus ſe debere dicebat, præterea muralis coronæ decus eius eſſe qui primus murum aſcendiſſet. Deinde Scipio pronunciauit ſe ſatis compertum habere Quintum Trebellium, & Sex. Digitium pariter in murum aſcendiſſe, ſeque eos virtutis cauſa coronis muralibus donare, tum reliquos, prout cuiuſque meritum virtutis erat, donauit. Poſtremo Scipio vocatis obſidibus Hiſpaniarum vniuerſos bono animo eſſe iuſſit, dicens ipſos veniſſe in populi Romani poteſtatẽ, qui beneficio potius quã metu obligare homines malit, exterasq; gentes fide ac ſocietate vinctas habere quam triſti ſeruitio ſubiectas: deinde acceptis nominibus ciuitatum recenſuit captiuos, nunciosq; ad eaſdẽ ciuitates miſit, vt ad ſuos vnuſquiſque recipiendos veniret. Si quarum forte ciuitatum legati præſentes erant, ſuos cuique reſtituit: curam vero aliorum benigne tuendorum C. Flaminio quæſtori dedit. Inter hanc mediam turbam obſidum mulier magni generis, quæ Mandonii vxor erat fratris Ilergetum principis, flens ad pedes imperatoris procedit, ſupplicare ac obteſtari cœpit, vt curam cultumque fœminarum impenſius cuſtodibus cõmendaret. Cum vero Scipio nihil defuturum præfecto diceret: tunc rurſus mulier, Haud magni iſta facimus, inquit. Quid enim huic, cui nos commiſiſti, non ſatis eſt fortunæ? ætate enim & formæ florẽs eſt, & extra periculũ mulierum ætas eum ſtimulat. Ipſi autem omnes obſides nobilitate clari eam vti parentem colebant venerabanturq;. Tum Scipio, Meæ, populiq; Romani diſciplinæ cauſa facerem, inquit, ne quid quod ſanctum vſquam eſſet, apud vos violaretur: nunc vt curem id impenſius, veſtra quoque virtus dignitaſque facit, quæ ne in malis quidem oblitæ decoris matronalis eſtis. Spectatæ deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique non ſecus verecunde ac modeſte iuſſit, quam hoſpitum coniuges aut matres. Captiua deinde à militibus ducitur ad eum adulta virgo adeo eximia forma, vt quacunque parte ſe verteret, omnium ad eam conuerteret oculos. Scipio percunctatus patriam parenteſque, inter cætera accepit deſponſatam eam principi Celtiberorũ adoleſcenti, cui Lucio nomen erat. Hæc à Scipione honeſtiſſime pudiciſſimeque ſeruata eſt. Interim vocato ſponſo parentibusque per dies, cum interim audiret ſponſum deperire ſponſæ amore: vbi primum venit, accuratiore eum ſermone prius quam parẽtes alloquitur: Iuuenis (inquit) cum ſim, appellor Iunior. ſit inter nos huius ſermonis verecundia. Ego cum ſponſa à militibus noſtris ad me deducta eſſet, audiremque eam tibi cordi eſſe, & forma faceret fidem, voluiſſem pro ætate mea ſecum luſiſſe læto legitimoq; amore, niſi cura reip. meum animum occupaſſet. Nunc autem eam tibi ſponſo amanti impenſius conſeruaui. Fuit enim ſponſa tua apud me eadem, qua apud ſoceros tuos parentesque ſuos verecundia, atque ſeruata eſt tibi, vt inuiolatum & dignum me teq; dari tibi donum poſſet hanc mercedem vnam pro eo munere paciſcor, vt amicus populi Romani ſis. Et ſi me virum bonum credis, quales patrem patruumque meum, ſcias multos noſtri ſimiles in ciuitate Romana eſſe, nec vllum in terris populum hodie dici poſſe, qui tibi tuiſque minus hoſtis eſſe velit, aut amicus malit. Adoleſcens vero ſimul pudore gaudioque perfuſus, dexteram Scipionis tenens, Deos omnes inuocare cœpit ad gratiã illi pro ſe referendam, ad quam iam ſibi neque ſatis facultatis pro ſuo animo atque illius erga ſe merito eſſet. Parentes inde cognatique virginis appellati, quoniam gratis ſibi redderetur virgo, ad quam redimendam ſatis magnum attuliſſent auri pondus, orare Scipionẽ cœperunt, vt id à ſe donum acciperet, neque ob id minorẽ à ſe ſuſceptam gratiam arbitraretur. Scipio quoniam tantopere peterent, accepturum ſe pollicitus, auri pondus poni ante pedes iuſſit, vocatoque Lucio, ſuper dotem (inquit) quã accepturus à ſocero es, hæc tibi à me dotalia dona accedant, aurumque inde tollere, ac ſibi habere iuſſit. His lætus donis honoribusque dimiſſus domum, impleuit laudibus Scipionis populares, & cõgregato delectoque maximo comitatu, ne ingratus Scipioni tanti beneficii fieret, cum mille & quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem venit. Interim Scipio Lælium, poſtquam captiuos obſideſque ac prædam ex conſilio eius diſpoſuerat, omnibus ſatis compoſitis, ei data quinquereme cum captiuis, Magone, quindecimque Senatoribus Carthaginenſibus, nuncium victoriæ Romã mittit. Ipſe paucos dies quibus mo-

rari in noua Carthagine ſtatuerat, exercendis naualibus pedeſtribusq; copiis abſumpſit, ne otioſæ vacarent. Primo enim die legiones ſpatium quatuor millium decurrerunt, ne otioſis, dum in armis eſſent, anhelitus deficeret: ſecundo vero die arma curare & tergere ante tentoria iuſſit: tertio die ſudibus inter ſe in modum ruſticæ pugnæ concurrerunt, conglobatique iaculati ſunt: quarto die quies data eſt: quinto inſuper die iterum in armis decurſum eſt. Hũc ordinẽ laboris quietiſq; quãdiu apud Carthaginẽ morati ſunt, ſeruauerunt. Remigium etiam claſſis: ac ciues in altum euecti agilitatem nauiũ ſimulacris naualis pugnæ experiebantur. Hæc extra vrbem terra mariq;, corpora ſimul, animoſq; ad bellum acuebant. Res ipſa publica ſtrepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina incluſis. Dux cuncta pari cura ſubibat, nunc operibus aſpiciendis tẽpus dabat, quæ in officiis, quæ in armamentario, quæ in naualibus ſociorum fabrorum multitudo plurima in ſingulos dies certatim faciebant, conſiderans. Vrbis itaq; inchoatis refectiſq; muris, diſpoſitiſq; præſidiis, Tarraconam profectus eſt. Cui multæ etiam in via legationes occurrerunt, quas partim ex itinere dato reſponſo remiſit, partim diſtulit in Tarraconam vrbem, ad quam omnibus ſuis veteribus ſociis edixerat conuentum, cunctique qui cis Iberum erant, multique ex vlteriori Hiſpania ad eum conuenerunt. Interim de induſtria Carthaginenſium duces famam captæ nouæ Carthaginis compreſſerunt: tandemque quum vulgari cœpiſſet, aiebant, nec tanti momenti eſſe ipſis captam vrbem vnam in Hiſpania ab adoleſcente inexperto vna die, furtive, & non vi oppugnatam, ipſi vero tacite conſiderabant, quanti eſſet nouam Carthaginem in Hiſpania amiſiſſe. Facto igitur conuentu Hiſpanorum Tarraconæ à Scipione tota illa æſtas conſumpta eſt ad reconciliandos Hiſpanorum animos partim donis, partim remiſſione obſidum, captiuorumque ſolutione. Clarus inter Hiſpanorum duces ad Scipionem venit Indibilis, Mandoniuſque. erat enim coniux liberique eius apud Romanos, ſed præter eam cauſam etiam fuit fortunata inclinatio animorum, quæ Hiſpaniam omnem à Punico imperio auertens ad Romanos trahebat. vnde quaſi omnes Hiſpanorum principes cum omni populari manu ad Romanos confugere videbantur. Sicque Scipio tota hyeme Tarraconæ hybernauit.

Prælium Publii Cornelii Scipionis contra Haſdrubalem.

QVVM vero iam altera æſtas adueniſſet ſequẽtis anni, & Haſdrubal cerneret res Romanas tot augeri incrementis, ſuaſque imminui, & quod, niſi forte aliquid audendo tentaret, frui forte ex toto poſſent: dimicare igitur cum Scipione quam primum ſtatuit. Scipio autem certaminis auidior erat, conſiderans quod ſibi res proſpere ſuccederent, conſultiuſque exiſtimabat cum Haſdrubale Barcini præliari, quam ſi omnes ſimul Pœnorum exercitus, duceſque iungerentur. Igitur irritatis ad certamen animis Romani caſtra poſuerunt nocte. Haſdrubal in quodam plano caſtra habebat. qui quum appropinquaſſe Romanos intellexit, copias in quendam tumulum in plani ſummitate conſtitutum recepit, habens à poſteriori parte flumen, & hinc & inde ripam quæ tumulum omni ex parte cingebat. Cum vero Romani ad iactum lapidis tumulo appropinquaſſent, omnis generis telorum copia iactata eſt: Pœni vero è contra. ſaxa etiam quibus tumulus omnis reſperſus erat, iactabantur non ſolum à militibus, ſed etiam à multitudine magna colonum eis immixta. Verum licet aſcenſus difficilis eſſet, licet pene telis ſaxiſque Romani obruerentur, tamen quadam audacia, & conſuetudine ſuccedendi muros, primo aliqui ripam conſcenderunt quadam pertinacia animi, qui ſimul ceperunt aliquid in eo loco, quo firmo gradu perſtiterunt. Quumq; modico interuallo ibi aliquandiu perſtitiſſent, Pœni impetu facto eos inde expulerunt. Scipio vero quum in mediam hoſtium aciem irrumpere cuperet, aſſumpto Lælio qui ad dexteram tumuli partem decertaret, ipſe vero ad lęuam, inde vterq; altitudine loci explorata, qua aſcenſus facilis in tumulum fieret, Scipio apto ſatis aſcenſu in altum prodiit. Dumq; inſtructas acies ordineſq; in Scipionẽ Pœni voluere volũt, ex alia parte Lælius ſubiit. Dum vero ipſi rẽtro ordines auertere curant, ne à tergo vulnerẽtur, dilatatur prima acies, locuſq; datus medius ad peruadẽdũ aciem. Quumque inter medias copias præliarentur, quia locus eis ad prælium difficilis erat, partitis hinc inde ſtationibus, elephantiſque in medio conſtitutis & ante ſigna locatis, magna Romanorum cædes fiebat: neque inde euadere potuiſſent, niſi Scipio qui à læuo cornu in dexterum incurrerat, acriter in nuda hoſtium latera pugnaſſet. Et iamad eo à Romanis fortiter retro, læuoque cornu pugnabatur, quod fugæ non dabatur locus. Præcluſerant enim vias & portas caſtrorum, clauſerant & elephantes inter mediam aciem,

aciem,& Romanorum impetu plurimum trepidabant. In eo igitur prælio cæsa ad octo millia hominum ex Hasdrubalis exercitu. Hasdrubal vero quum exercitum exterminatum conspexisset, rapta pecunia, elephantisque præmissis, quos potuit ex cæde fuga liberauit, atque transacto flumine Tago Pyrenæum versus in Ilergetes contendit, vbi nũc Nauarrę regnum esse constat. A Scipione vero recensitis captiuis Pœnorum, reperti sunt ad decem millia peditum, equitum vero ad duo millia. qui retentis Iberis hominibus cæteros cum omni præda spoliisque castrorum, quibus omnibus potitus est, militibus diuisit, Hispanos vero captiuos sine pretio omnes domum remisit, Afros vero quæstori vendi iussit. Quumque Hispani magnam Scipionis liberalitatem considerarent, & ii qui Romanis prius adhæserant, & ii qui liberati fuerant, circunfusi Regem Scipionẽ appellare cœperunt. Quum vero regium nomen alibi magnum & videretur, & esset, Romæ tamen tolerabile non erat. ex qua re multitudinem allocutus dixit. Si enim animi magnitudine Regem iudicarent, à voce tamen abstinerent. stupebant Hispani Barbariq; omnes magnitudinẽ animi eius, cælitusque hominem proditum, ad magnaq; fastigia euectum prædicabant. Iussit etiam Scipio dona dari principibus Hispanorum, atque Indibilem sibi deligere trecentos ex omnibus captiuis, qui sibi dono darentur. Quũ autem quæstor Afros iussu imperatoris venderet, inuẽtus est inter eos puer adultus forma insignis. Audiens autem Scipio eum regii generis esse, iussit afferri ad se. quem quũ percunctaretur Scipio, quis, & cuias esset, & cur tali ætate in castris esset: lachrymans Numidam se esse ait, Massiuamque appellari, orbumque patre apud Galam maternum auum Regem educatum, cum auunculo Masinissa, qui nuper cum equitatu in subsidium Carthaginensium venisset, in Hispaniam traiecisse, atque cum fuisset prohibitus à Masinissa, nunquam ante prælium adiisse, eo die, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio auunculo clam arma sumpsisse, equoque in præceps delapso captum à Romanis esse. Scipio reseruari Numidam iussit: quæ tunc agenda erant pro imperii rebus, peregit. Inde quum se in prætorium recepisset, accitum eũ interrogat, an vellet ad Masinissam reuerti? quum effusis gaudio lachrymis cupere se diceret, tum puero annulum aureum, tunicam insuper admodum ornatam cum Hispano sagulo, fibulaque, ac aurea zona, equo quoque ornato iussit, quo vellet, progredi.

De transitu Hasdrubalis in Italiam ab Hispania.

Anno itaque ab orbe condito quarto milleno nongentesimo nonagesimo primo, & ab vrbe condita quingentesimo quadragesimo secundo, Scipio post hanc victoriam consilium de bello habuit. Et dum quidam consulerent, vt fugatum Hasdrubalem insequeretur, diu cõsultatione huiusmodi anceps fuit, dubitãs ne alter Hasdrubal Gisconis filius, ac Mago eidem Hasdrubali Amilcaris filio iungeretur. Tãdem cõsultius remanere ratus, quasdam exercitus copias misit, vt Pyrenæus intercideretur, ne ad illum posset Amilcar descendere. Interim Scipio Tarraconam venit, vbi reliquum æstatis in recipiendis in fidem Hispaniæ populis consumpsit. Interea paucis post prælium diebus Hasdrubal Gisconis filius & Mago, imperatores Carthaginensium, & Masinissa Numidarũ Rex ad Hasdrubalem Amilcaris filium cum magno exercitu venerunt. tardum post rem male gestam auxilium, consiliumque ad cætera belli opportuna. Consultantibus itaque de progressu belli, qualesque Hispanorum animi ergà se essent in quacunque prouincia, vnus Hasdrubal Gisconis filius ignorabat eam vlterioris Hispaniæ partem quæ ad Oceanum & Gades vergit, Romanorum esse, quam ipse satis fidam Carthaginensibus credebat. Cõstabat tamen alteri Hasdrubali, & Magoni, eandem Scipionis beneficiis occupatam esse: & ne Hispani milites quorum defectionem timebant, ad Romanos transferrentur, nihil eis consultius visum est, quam vt omnes ab Hispania Hispani milites amouerentur, atque in Italiam vbi caput belli erat, transferrentur, etiamsi Senatus Carthaginẽsium decreta obstarent. Itaque Hasdrubal Amilcaris filius cum omnibus Hispanis militibus in Italiã trãsfertur, vbi Hispanos milites à Scipionis nomine alienos non aliter quam strenue bellicum opus acturos credebãt. Interim Mago decretus est, vt tradito exercitu Hasdrubali Gisconis filio cum magna pecunia in Baleares insulas ad cõgreganda auxilia mitteretur. Masinissaq; ex omnib. decretus est, vt lectis ex vniuerso exercitu tribus millibus equitum, expeditus prouinciam peragraret auxilia sociis pręstiturus, ac hostium agros depopulaturus. Hasdrubal vero Gisconis filius cum omni exercitu ad tutãdam prouinciam ordinatus est. Deinde Hasdrubal Amilcaris filius magna pecuniæ vi congregata trãsiuit Pyrenęũ, mercede Gallorũ auxilia cõducturus in suo trãsitu. Ita quibusq; in o-

pus ſuum digreſſis in hyemem ventum eſt. Quum indies cura de tranſitu Haſdrubalis in Italiam creuiſſet, mittuntur legati Maſſilienſium Romanis, nunciantes Haſdrubalem in Galliam tranſiſſe, attractoſque ad ſe plurimorum Gallorum animos eſſe, quia magnum auri pondus attuliſſe diceretur ad conducenda Gallorum auxilia. Miſſi deinde ab Roma legati ſunt Sextus Antiſtius,& Marcus Retius ad rem inſpiciendam.qui in vrbem reſcripſerũt,miſiſſe ſe cum Maſſiliẽſibus ducibus,qui per Principes Gallorum & hoſpites Carthaginenſium omnia explorata referrent:qui redeuntes dixerunt, Haſdrubalem ingenti coacto exercitu proximo vere Alpes tranſiturũ, nec eum tunc quicquam morari, niſi q̃ clauſæ niuibus Alpes eſſent.Romæ igitur creantur Conſules Claudius Nero,& Marcus Liuius.Magna vrbi trepidatio fit pro aduentu Haſdrubalis in Italiam.creatis Conſulibus magna Romæ ſacrificia præter ſolitum fiunt.per nouem enim dies ducebantur ab æde Apollinis boues binæ albæ, quas ſequebantur duo ſigna cupreſſea. Deinde virgines viginti ſeptem longa indutæ veſte carmen Iunoni Reginæ cantabant. Virginum ordines ſequebantur omnes prætextati,omnis Senatus,& à porta per Iugarium vicum in forum venere. In foro vere omnis pompa conſtitit.per manus recte datas virgines ſonum vocis pulſu pedum modulantes interceſſerunt. Inde vico Tuſco in ędem Iunonis peruentum eſt,& his duabus hoſtiis Deos Romani placatos crediderunt.Decreuerant enim his peractis Conſules,eundum obuiam Haſdrubali eſſe ab Alpibus deſcenſuro,ne eius aduẽtus Ciſalpinam Galliam & Tuſciam rerum nouarũ auidam turbaret. Dicitur autem Gallia Ciſalpina ea pars,quæ hodie Longobardia dicitur, ab ipſis Alpibus vſque in Padum Rauennamq;, incluſis vrbibus Mediolano, Pergamo, Brixia, Verona, Vincẽtia. Datum inſuper conſulibus fuit, vt ex omnibus prouinciis exercitibusque eligerent eam exercitus partem quæ tantæ rei neceſſaria foret,ne Hannibal qui Tarentum obſidebat,ſuo domeſtico prælio occupatus,fratri Haſdrubali in occurſum venire poſſet. Magna ex omnibus prouinciis Romę miſſa ſunt auxilia:ex Hiſpania vero cum Publio Sulpicio ac M.Liuio ad octo millia peditum, equitumq; duo millia,cum multis ſagittariis ac fundibulatoribus, mari Romam trãſmiſſa ſunt.Similiter & ex aliis omnibus prouinciis. Interim vere ſuperuento, annis ab orbe condito quatuor millibus nongentis nonageſimo primo, & ab vrbe condita quingentis quadraginta duobus exactis, tumultus Romæ factus eſt ex literis Lucii Portii, quæ nunciarent Haſdrubalem ex hybernis caſtra mouiſſe, Alpeſque tranſuectum, Ligurum nouem millia conduxiſſe, qui ſecum ducerentur, niſi eos prius prælio occuparet. Liguria enim Genuam vrbem continet, eamque partem quæ à Pado flumine in maritimam & Apenninum vergit. Conſules vero accelerantes eorum digreſſum ire obuiam parant. Interim Haſdrubal vrbem Placentiam obſidere cœpit. credebat enim campeſtrem vrbem facilius obtinere. Eſt enim Placentia vrbs hodie Longobardorum, Romanorum colonia, ex cuius expugnatione ſperabat magnam ſuo exercitui gloriam, commoditatemque fieri, ſpemque Hannibali fratri futuram, ex ea quoque rumorem ſui tranſitus ad Hannibalem perduci. Qui licet diu firmatam obſidionem tenuiſſet, ab ea tamen amoueri compulſus eſt.

De prælio ac morte Haſdrubalis.

INTERIM quum Haſdrubal ab obſidione Placentiæ diſceſſiſſet , quatuor Gallos equites & duos Numidas ad fratrem Hannibalem mittit cum literis, qui in itinere ab explorateribus militibus capti,ad Quintum Claudium proprætorem deducũtur.qui quum interrogati varia reſpondiſſent,facto metu tormentorum veritatem dicere compulſi ſunt, atque cum ipſis ſignatis literis traditi ſunt Lucio Virginio tribuno militum, adducendi ad Claudium Conſulem peruenerunt.literæ per interpretem lectæ ſunt,& ex captiuis percunctatio facta. Quibus intellectis non opus mora ordinatis iam rebus cenſuit,ſed aliquid ex inopinato in hoſtem tentare. Scribebat enim Haſdrubal occurſurum ſe fratri Hannibali in Vmbria. Conſul igitur Romã mittit, dicens, vt lectum militẽ ex vrbano exercitu in arma ad ſe mittãt.atque idem Claudius ex omni ſuo exercitu ſex millia peditum, & decem millia equitũ legit, occurſurus Haſdrubali. Dimiſſo itaq; omni reliquo illic exercitu Quinto Tatio pronunciat, ſe proximam in Lucanis vrbem cum præſidio capturũ : & arrepto itinere quã maxime properat, vt collegæ Marco Liuio iungat exercitum. Terror vrbi non minor fuit ac trepidatio, quam ante biennium, dum caſtra Punica vrbi obiecta erant. Feſtinato igitur gradu Claudius Nero Conſul per Picenum in occurſum Haſdrubalis properat,maximeq; vt iungatur alteri Cõſuli Marco Liuio. Miſſis itaq; literis nunciisq; ad alterum Conſulem de ſuo aduẽtu, Liuius ordinat vt tribunus tribunum, centurio centurionem, miles militem, pedes peditem hoſpitaretur, quoniam Claudius per literas indicaſſet,nihil cum exercitu ferre ſe præter arma. Interim cum per

agros

agros vrbesq; pertranſiret, occurrebant viduæ ac matronæ, quæ Deos precabantur pro victoria, ſimulq; cantantes virgines, cæterique neceſſaria miniſtrabant. Claudius vero Conſul monebat, vt nihil niſi ad victum neceſſaria ſuſciperent, & ita citato gradu iter accelerabat. Quum igitur Claudius prope Liuii caſtra veniſſet, nocte clam hoſpitaliter ab exercitu Liuii recepti ſunt omnes, & quotcunq; erant, alter alterum ad prælium inuitabant: qui omnes validiſſimo corpore, ac robuſtiſſimo ad cœnam conſcripti ſunt. Poſtero die concilium habitum eſt, cui Lucius Portius Prætor affuit. multi in eam ſentẽtiam declinabant, vt dum Claudius reficeret fatigatos milites, ad cognoſcendũ hoſtem paucos ſibi ſumeret dies. Erant autem Pœnorũ caſtra ad quingentos paſſus. Claudius vero nec dum huic ſententiæ acquieuerat, ſed conſilium tutiſſimum in celeritate putauit, in morando temerarium arbitratus eſt, ſignumq; dari pugnæ iubet. concilio dimiſſo ſignum pugnæ proponitur. Haſdrubal quum ſigna belli audiuit, ſuſpicatus ne nouis auxiliis Romanorum caſtra aucta eſſent, & ipſe ſuas acies inſtrui iuſſit. Quumq; iam ante ſigna fuiſſet Haſdrudal, quædam ſcuta vetera hoſtium notauit, quæ ante non viderat. ſtrictior acies, ac multitudo maior ſolito viſa eſt. Sciſcitatus quid hoc eſſet, acies ſtare iuſſit, ac cecinit, miſitq; milites exploratores ad flumen vbi aquabantur, vbi & accipi poſſent, & notari oculis, ſi qui forte aduſtioris coloris, vt ex recenti via, eſſent: ſimulque ſe circunuehi procul ad eorum caſtra iubet, ſpecularique, num aliqua ex parte auctum ſit vallum, atq; attenderent vtrum ſemel, an bis, ſignum caneret in caſtris. Ea omnia quum per ordinem relata eſſent, caſtra nihil aucta errorem faciebant, quod bina erant, ſicut ante aduentum conſulis alterius fuerant: vna Liuii, altera prætoris Portii. in neutra enim aliquid de nouo adiectum erat, ſed omnes qui cum Claudio Nerone altero Conſule venerant, apud alios Liuii Conſulis, & Prætoris fuerant hoſpitati. Illud autem dubium maxime referebant, quod in caſtris Prætoris ſignum datum ſemel, in Conſulis vero caſtris bis referebant cecinisſe. Cura quam maxime Haſdrubalem angebat, quidnam Hannibal ageret, cum quo caſtra collocata haberet ignorans, ſerumque ei ſuum auxilium dubitabat, timens ne Romanis eadem in Italia, quæ in Hiſpania fortuna belli foret: vel ſuas ad eum literas nõ peruenisſe credebat, interceptiſq; literis Conſulem acceleraſſe ad eum opprimendum. His anxius curis, extinctis ignibus, prima noctis vigilia dato ſigno, vt taciti vaſa colligerẽt, ſigna afferri iuſſit. Ita in trepidatione ac nocturno tumultu duces parum intenti, inconſiderati in receſſu, quidam in deſtinatas animo iam latebras conceſſerunt, quidam per vada vltra Metaurum fluuium tranſnatarunt. ita deſertum agmen. primo vagi per agros ac palantes eunt, feſſiq; aliqui ſomno & vigilia ſternunt corpora paſſim, atque infrequentia relinquunt ſigna. Haſdrubal vero dum lux viam oſtẽderet, in ipſa fluminis ripa ſigna ferri iubet: & per tortuoſi amnis ſinus flexuſq; cum errore voluens, quum non multum proceſſiſſet, impeditus altioribus fluminis ripis vadiſque altioribus ne tranſiret, ſpacium dedit Conſulibus ad eum inſequendum. Claudius Nero primum cum omni equitatu aduenit inſequens Haſdrubalem. Portius deinde ſecutus cum leui armatura. qui quum feſſum exercitum Haſdrubalis attigiſſent, ab omni parte incurſantur. omiſſo itinere quod fugæ ſimile erat, Pœni in montem qui ripæ fluminis propinquus erat, caſtra metati ſunt. Tum aduenit ſecundus Conſul Marcus Liuius cum omnibus pedeſtribus copiis ad conſerendũ prælium inſtructis armatiſq;. Sed vbi omnes copias coniunxerunt, directa eſt acies. Caius Claudius Nero dextro cornu, Liuius à ſiniſtro pugnam inſtruxerunt, media acies prætori Lucio Portio tuenda data eſt. Haſdrubal vero omiſſa caſtrorum munitione, poſtquam neceſſario pugnandũ videt, ſuas acies inſtruxit. In prima acie autem ſigna collocat & elephantos, circa vero læuum cornu aduerſus Claudium Neronẽ Gallos opponit, neq; tantum in illis fidebat, quantũ putabat illos à Romanis timeri, dextrum cornu aduerſus Marcum Liuium ſibi atq; Hiſpanis reſeruauit (& ibi maxime in veteribus ſuis militibus ſpem habebat) in medio poſt elephantes ſumpſit Ligures. Interim ea frons quam Hiſpani tenebant, concurrit cum ſiniſtro Romanorum cornu, in quo Liuius præſidebat. inter Haſdrubalem & Liuium ingens prælium certamenque contractum eſt, atroxque cædes vtrinque fiebat. ibi Duces ambo, ibi pars maior peditum equitumque, ibi Romanæ pugnæ, & Ligures, aſperrimum hominum genus in armis, in eum locũ verſi, elephanti inſuper qui primo impetu ante ſigna turbauerant Romanos, etiam ſigna à ſuo loco mouerunt. Deinde creſcente certamine & clamore, iam regi milites inter duas acies non poterant, pugnabantque velut incerti quarum eſſent, non aliter quam nauibus ſine gubernatore vagis contingit. Claudius ergo clamabat militibus, Quid ergo milites tam celeri curſu tam longum iter menſi ſumus inaniter? Quum in aduerſum collem fruſtra ſigna erigere conatus eſſet, videns eam in partem penetrari non poſſe ad ho-

ſtem, cohortibus aliquot ſubductis è dextero cornu, vbi cruentū magis prælium iudicabat, à tergo hoſtium ſuis etiam inopinātibus in ſiniſtrū hoſtium latus incurrit, tantaq; celeritas fuit, vt quum aſcendiſſet à latere, mox in terga iam pugnaret. Ita ex omnibus partibus à fronte, à latere, & à tergo trucidantur Hiſpani, Liguresque: & ad Gallos iam cædes penetrabat. ibi enim minimum certaminis fuerat. ipſe autem Haſdrubal pugnantes nūc hortando, nunc adeundo pericula ſuſtinuit. ille feſſos, abeunteſque tædio & labore, nūc precando, nunc caſtigando accendit. ille fugientes reuocauit, omiſſamque pugnā aliquot locis reſtituit. Poſtremo quum iam victoria Romanorum notiſſima eſſet, ne fracto tanto exercitu tanti nominis dux ſupereſſet, concitato equo in cohortem Romanorum irruit, ibique vt patre Amilcare & Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit, & interfectus eſt. Nunquam vna acie tantum Pœnorum interfectum eſt, quantum eo bello. reddita eſt pugnæ Cānenſi æqua cædes & vindicta. ſex enim & quinquaginta millia hominum, & quadringenti ceciderunt. Præda inſuper magna, tum auri argentique, tum alia omnis generis: capti inſuper ſunt Romanorum qui ſerui apud eoſdem tenebātur, ſupra triginta millia capitum. illique pro ſolatio amiſſorum in prælio militum recepti ſunt. Nam ipſa victoria nec ſine ſanguine fuit. octo enim millia Romanorum occiſa ſunt. Die vero poſtero quum nunciatum eſſet Liuio Conſuli, Gallos Ciſalpinos, Liguresque, qui aut prælio non interfuiſſent, aut inter cædem effugiſſent, vno agmine abire ſine certo duce, ſine ſignis, ſine ordine vllo aut imperio, atque poſſe omnes deleri, ſi vna militum ala mitteretur, Sine (ait) vt ſuperſint aliqui nuncii & hoſtium cladis, & noſtræ virtutis. Claudius vero Nero Conſul ſecuta nocte poſt pugnam citatiori itinere, quam ide venerat, die ſexto ad caſtra ſua quę obiecta Hānibali dimiſerat, peruenit. Hic igitur dicēda reſtāt, quæ per Claudium cū Hannibale geſta ſunt iuxta Titi Liuii narrationem. Sed quoniam ad res Italicas pertinent, ſubſiſto. Obitum enim Haſdrubalis, licet in Italia cōtigerit, inſerere volui, quia de eo res maximæ in Hiſpania prædicantur.

Hanno Pœnorum imperator ex Africa in Hiſpaniam mittitur.

ET quoniam paululum digreſſi ſumus ab Italia, iam ad propria, id eſt ad Hiſpaniam, reuertamur. Poſt tranſitū Haſdrubalis in Italiam, quantum in Italia eius trāſitus turbauerat, tantum alleuare in Hiſpania Romanorum ſtatum viſum eſt. Nihilominus ſtatim bellum in ea par priori exortum eſt. In eius enim tranſitu (vt dictum eſt) duo in Hiſpania Pœnorum duces remanſerāt, Mago Hamilcaris filius, fraterq; Hannibalis & mortui Haſdrubalis, & Haſdrubal Giſconis filius. Hi enim duo duces poſt Haſdrubalis tranſitū ad Oceanum Gadeſq; conceſſerunt. Mediterranei vero maris noſtri oram & quicquid Orientem verſus pertinet, Scipio Romanique tenebant. Interim nouus imperator ex Africa in Hiſpaniam mittitur Hanno nomine, qui traiecto ex Africa in Hiſpaniam exercitu in Celtiberia Magoni coniungitur. Dicitur autem Celtiberia ea omnis regio quæ ad Iberum fluuium inter vtrunq; mare eſt vſque in nouam Carthaginē. Hanno igitur coniunctus Magoni in Celtiberia breui tempore magnum gentiū numerum armauit aduerſum Romanos duces, Scipio M. Syllanum cum decem millibus equitum peditumq; miſit, qui quam feſtinatiori poterat iuſſu properabat, vt Pœnorum caſtris occurreret. Sed plurimum impediebatur, tum ſaltibus, tum aſperitate viarum anguſtiiſque, quibus ea omnis regio incluſa eſt. ex quo factum eſt, vt non ſolum fama, ſed nuncii aduentus Syllani ad Pœnos peruenerunt. Vnde factum eſt, vt ex ipſis Pœnis transfugæ venirent ad Syllanum, qui nunciarent, decem millia à Pœnis abeſſe, atq; bina eſſe caſtra eorum: ad læuam itineris, quo irent, caſtra eſſe noui exercitus Pœnorum, nouem millia hominum habere: dextera vero Punica caſtra eſſe tuta ac firma militari cuſtodia, altera vero noui exercitus ſoluta neglectaque eſſe, vtpote barbarorum tyrannorum. Ea prius Syllanus aggredienda cenſuit, & ſigna ad læuam afferri iuſſit, ne à ſtationibus Punicis conſpicerentur: ipſe vero Syllanus præmiſſis ſpeculatoribus tacito agmine ad hoſtem pergebat. ad tria iam prope erant milliaria (quæ vna leuca more Gallico dicitur) & nemo Pœnorum Syllanum ſenſerat, quoniam cōfragoſa loca & obſita virgultis tenebāt: ibique in caua valle, ac propterea occulta, conſedere, cibumq; cepere. interea ſpeculatores transfugę dicta affirmātes venerunt. Tunc itaque ſarcinis in medium coniectis Romani arma ſumpſerunt, inſtructaque acie in pugnam vadunt.

Prælium M. Syllani cum nouo imperatore Pœnorum Hannone, Magoneq;.

IAM quum inſtructa acie in bellum Romani properarent, quum ad mille paſſus hoſti appropinquarēt, ab ipſis hoſtib. cōſpecti ſunt, & Mago ex caſtris citato equo ad primū clamor.

clamorem deuehitur. Erant autem in Celtiberorum exercitu quadraginta scutati, & equites ducenti. hanc igitur legionẽ, & quicquid roboris erat, in prima acie locat, leuem vero armaturam in insidiis posuit. Quum vero ita instructos ex castris adduceret, vix dũ vallum egressus, in eos Romani pila iniecta coniecerunt: subdideruntque Hispani Celtiberos aduersus immissa tela à Romanis, ad immittenda ipsi consurgunt. quæ cũ Romani densatis excepissent scutis, tunc pes cum pede collatus, & gladiis res geri cœpta est. Asperitas vero locorum Celtiberis propter eorum velocitatem spem faciebat euadẽdi, sed angustiæ & internata virgulta ordines dirimebant: & singuli, binique velut cum paribus conserere pugnam cogebantur. quod ad fugam impedimento Carthaginensibus erat, id eos velut vinctos ad cædem ducebat, præbebatque. & iam pene omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, leuis armatura, & Carthaginenses qui ex aliis castris subsidio venerant, perculsi cædebantur. Denique duo amplius millia peditum, & equitatus omnis, & ex veteribus peditibus euaserunt fugientes, qui decimo die in Gaditanam prouinciam ad Hasdrubalem Giscónis filium reliquũ imperatorem peruenerunt. Noui vero milites Celtiberorum in proximas syluas dilapsi, inde in domos diffugerunt proprias. Scipio igitur collaudato benigne Syllano cum animaduertisset, si promptus fuisset, & reliquum Pœnorum exercitum facile deleturum: in vltimam Hispaniam aduersus Hasdrubalem Giscónis filium pergit. Hasdrubal vero per antea cum visitasset vrbes sociorum in Bætica, vt contineret illos quos in fide habebat, sublatis signis in modum fugæ potius quam itineris, ad Oceanum Gadesque confugit. Veruntamen antequam freto Gades traiiceret, exercitum omnem passim in ciuitates amicorum dimisit, iussitque vt muris seipsos, & ipsi armis muros tutarentur. Scipio vero cum vidisset dissipatum exercitum, ac singulas vrbes debellare diuturni magis quam magni operis, retro vertit iter, & ne hostibus eam relinqueret regionem, Lucium Scipionem fratrem suum cũ decem millibus equitum peditumque ad oppugnandum opulentissimam iis in locis vrbem, quam Ortygem Hispani appellabant, dimisit.

Obsidio & captio Ortigis vrbis per Lucium Scipionem.

ERAT enim eo tempore iis in regionibus vrbs opulentissima, quæ Ortigis dicebatur, agro fertilis (quam Oriolam moderni appellant) in eaque fodiebatur argentum. Hãc igitur Lucius Scipio obsidere decreuit. In ea arx erat Hasdrubali ad faciendas circa Mediterraneos populos incursiones. Scipio castris prope vrbem positis, priusquam vallaret vrbem, nuncios misit ad portas, qui ex propinquo colloquio tentarent animos, suaderẽtque vt amicitiam Romanorum potius quam arma experirentur. Vbi vero nihil pacati responderunt, fossa duplici valloque circundata vrbe in tres partes exercitum diuisit, vna semper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima igitur pars adorta est vrbem oppugnare, scalisque muro admotis, quidam qui ascenderunt, vel à muris deiecti fuerunt, vel suspensi videbantur. Magna itaque telorum ac saxorum vi à muris ruẽte, anceps bellũ ducebatur. Tunc animaduertens Scipio nimia suorum paucitate inæquale certamen esse, duabus simul partibus vrbem est aggressus. quæ res tantum pauorem iniecit animis iam fessis, vt oppidani nimia trepidatione mœnia repentina fuga desererẽt, & Punicum præsidium, metu ne vrbs prodita esset, relictis stationibus in vnum se colligeret. Timor inde oppidanos inuasit, ne si Romani vrbem intrassent, siue Pœnus, siue Hispanus foret, obuii passim cæderentur, atq; patefacta repente porta frequentes se ex oppido eiecerunt scuta præ se tenentes, ne tela procul post se proiicerentur, dexterasq; suas nudas ostentantes, vt appareret gladios abiecisse. Id vero cũ dubitaretur an dolus esset, impetu hostili in transfugas facto, non secus quam si aduersa foret acies, cæsa est, eademque porta signa infesta in vrbem illata sunt, & aliis partibus securibus dolabrisque cædebantur portæ, & vt quisque intrauerat eques, ad forum occupandum currebat citato equo. sic enim præceptum fuerat. Carthaginenses omnes in custodiam dati sunt, ex oppidanis ii qui clausis portis euaserunt, libertate donati sunt, & sua omnia reddita sunt. In ea oppugnatione tam ex oppidanis, quam ex Carthaginensibus ceciderunt circiter duo millia, ex Romanis vero octoginta. Læta igitur fuit iis qui rem ipsam gessere, eiusdem vrbis expugnatio, & imperatori Publio Scipioni, cæteroq; exercitui spatiosus ac iocundus aduentus: collaudatque fratrem Lucium cum quanto potuit verborum honore, & Carthagini à se captæ Ortigẽ æquat. Cæterum quia instabat hyems, nec Gades tentari poterant, nec dispersum exercitum Hasdrubalis per totam prouinciam consectari expediebat, in citeriorem Hispaniam ad Iberum fluuium omnes suas copias exercitumq; reduxit. Ipse vero imperator Scipio cũ Lucio fratre, & Hãnone Pœnorũ imperatore, & aliis nobil. captiuis Tarraconam venit.

Pugna Scipionis cum Hasdrubale Giſconis filio, & fuga Hasdrubalis in Oceanum & Gades inſulam.

ANNO ab orbe condito quarto milleno, nongenteſimo, nonageſimo ſecundo, & ab vrbe condita CCCC.XLIII. quum in Italia proſpera omnia eſſent, de retinenda Hiſpania ſoliciti erant Romani, quæ tamen eandem quaſi fortunam habebat exercitus Romani geſtis fœliciter cedentibus. Nam Pœni amiſſo Hannone duce exercitus, vſq; ad vltimam Oceani oram Gadeſque perfugerant, qui tamen tum ſitu locorum, tum hominum ingeniis ad bellum reparandum idonei videbantur. Itaque cum Haſdrubal Giſconis filius, tertius poſt Barcinos Hannibalem ſcilicet, ac Haſdrubalem fratres, Pœnorum dux maximus eo bello haberetur, regreſſus à Gadibus rebellandi ſpem Hiſpanis dedit. Adiuuanteque Magone Hamilcaris filio, directis per vlteriorem Hiſpaniam literis nunciiſque, ad quinquaginta millia peditum, quingentoſque ac quadraginta milites armauit. Deinde fama vulgata quod ad LXX. millia peditum comparaſſet, ad Alpiam vrbē conceſſit, in cuius agro Pœni poſitis caſtris eo animo erant, vt nullo pacto detrectarent certamen. At Scipio cum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata eſſet, præmiſſo Syllano qui milites à locis quibus per hyemem degebant, acciperet, ipſe protinus à ſociis contrahendo auxilia Caſtulonem peruenit, ad quem adducta ſunt a Syllano auxilia peditum equitumque tria millia. Inde ad Betulam vrbē cum omni exercitu progreſſi ſunt, in quo erant equitum quinque millia, & peditum quadraginta millia, quibus caſtra ponentibus, eos Mago & Maſiniſſa cum omni equitatu aggreſſi ſunt, turbaſſentque muniētes caſtra Pœni incurſantes in Romanos, niſi a Scipione in tumulum propinquum loco adducti fuiſſent. Interim graue committitur prælium ad eam partem, vbi ſigna locata erant. Interim cum omnis multitudo ex Romanorum caſtris efflueret, Pœni ordinibus iā confuſis in fugam verſi ſunt, profugientes hac & illac, vbi propior vnicuiq; ſalus videretur. Inde cum iam ex ea pugna Romani potiorem partem obtinuiſſent, aliquibus tamen poſtea diebus licet tentati eſſent, abſtinuerunt ab incurſionibus. Deinde quum tentati à Romanis Pœni eſſent, Haſdrubal primo è caſtris copias in aciem eduxit, & Romani inde ſequuti ſunt. Quumque vtraque acies vallo aſpero inter medio aſtitiſſet inſtructa, à neutrisque pugna caperetur, iam die ad occaſum vergente, à Pœnis prius, deinde à Romanis in caſtra copiæ adductæ ſunt. Hoc etiam poſtea per dies aliquot factum eſt, quoniā Pœnus primo è caſtris copias educebat, & prior feſſis inſtando ſignum receptui dabat, quū à neutra parte procurſum eſſet, telumve immiſſum, aut vox exorta. Hoc ſic per dies aliquot perperam acto. cum iam Haſdrubalis tyrones Hiſpani & lixæ matutino tumultu à militibus Romanis mandato Scipionis oppreſſi pugna deficerent, Pœnorum duces, priuſquam corpora cibum reciperent, raptim in aciem copias extraxerunt. Scipio hæc cōtemplatus detardare, & in veſperum differre prælium ſtatuit. Nam hora ſeptima primo cornua cœpit inſtruere, & longe tardius ad medias acies peruenit. Æſtus à meridiano ſole, laborque armorum, ac inſuper fames, & ſitis, prius quam manus ad prælium conſererent, corpora non mediocriter affecerunt. Ita vtraq; acies innixis ſcutis ſigniſque diutius perſtiterunt. Cum vero dies declinaret, pugnaque è cornibus, & quidem valde tumultuoſa inciperet, cum elephanti aliquantulum à leui armatura Romanorum in mediam aciem ſe intuliſſent, Pœni feſſi corporibus animiſq; retulere pedem caſtra verſus, ordinē tamen ſeruantes, non ſecus, quam ſi hoc ducis arbitrio fieri contigiſſet. & ſic aliquantiſper ſeruatæ ſunt integræ acies, quum tamen Romani eas in fugam inclinatas viderent, impetuſque ab illis non poſſet facile ſuſtineri, quanquam Haſdrubal quantum poterat retineret, reſiſteretque cedentibus qui videns collem eſſe à tergo, vbi tutum eſſet receptaculū, ſi modico ſuos interuallo retraxiſſet, clamitabat, vt in eum ſe collem reciperent. Interim cum verecundia viciſſet metum, Haſdrubale pauliſper in vna montis radice exercitum continente, atque in ordinem ſuos milites reuocante, citato Romani gradu ſigna in collem quē prius Haſdrubal occupare cogitauerat, erexerunt: cumq; hoc Pœni vidiſſent, integra fuga in caſtra profugerunt, ne interciperetur à Romanis iter. Superuenit interea Poſt vehementē ſolē tanta vis aquę, vt vix Pœni in caſtra ſe reciperent. nec, dū introirēt, procul à vallo Romani erant: qui proculdubio caſtra cepiſſent, niſi vi aquæ fuiſsēt prohibiti. Ex eo itaque die Carthaginenſes vlterius aliquid tentare nō ſunt auſi. ipſi enim licet labore feſſi ac vulneribus eſſent, noxque & imber ad perneceſſariam quietē eos traheret, tamen quia metus & periculū ceſsādi tēpus non dabant, prima ſtatim luce caſtra ſaxis vndiq; ex propinquis vallibus aduectis augēt vallo, quoniam in armis parū fidebāt. Caſtra itaq; Punica oppugnaturi Romani quāprimuū erāt, ſed impediti ſūt ob defectio-

hem Hiſpanorum ad Romanos. Nam Athenas Regulus Turditanorum cum magna populorum manu transfugit. duo inſuper munitiſſima caſtra cum eorum præſidiis ſeſe Romanis dedere. Turditani ea gente & prouincia continentur, quæ à Bæti flumine (quod hodie Guadalcauir appellatur) per oram Oceani vergit ad orã fluminis Anæ (quod hodie Guadiana dicitur) vſque ad ſacrum Herculis promontorium in Portugallia ſecundũ deſcriptionem Claudii Ptolemæi. Interim Haſdrubal Giſconis filius cum intelligeret animos ſuorum ad defectionem inclinatos, ne alii ex ſuis transfugerent, ſilentio noctis facto caſtra inde mouet. Quum vero dies aduenisſet, & ab iis qui in ſtationibus erant, relata eſſet Haſdrubalis cum toto exercitu profectio, Romani præmiſſo equitatu ſigna moueri ac ferri iubent, adeoque citato agmine ducebantur, vt ſi recta via iſſent, proculdubio eum fuiſſent aſſecuti: ſed ducibus creditum eſt, qui dixerunt breuius eſſe iter aliud ad Bætim fluuium (qui, vt diximus, Guadalcauir dicitur) vt tranſeuntes aggrederentur. Haſdrubal vero cum intellexit clauſum eſſe trãſitum fluminis, ac interceptum à Romanis, flectit ad Oceanum exercitum, qui fugientium more diſperſi abibant. Tandem aſſequuntur eos equites Romani, & ii qui leuiter armati erant, Pœnos nunc à tergo, nunc à lateribus incurſabant, fatigabant, & morabantur, adeo vt legiones Romanorum ac ſigna iam appropinquarent. Cum enim ad crebros tumultus ſigna conſiſterent, & nunc equeſtres, nunc pedites prælium conſererent, ſuperuenerunt legiones ac ſigna Romanorum. iam non pugna, ſed trucidatus velut pecorum fieri cœpit, donec ipſe dux & fugę autor in proximos colles cum ſex millibus fere inermium profugit atque euaſit: cæteri vero cæſi captique ſunt. Interim Pœni in ipſo colle caſtra tumultuaria communierunt. Romani vero cum in collem ſubire tentaſſent, iniquo aſcenſu impediti nequiuerũt. Prętęrea conſiderantes quod obſidio in loco inopi atque nudo vix ad paucos dies tolerabilis eſſet, obſidionem firmauerunt. Interea multi ex Pœnis ad Romanos confugiebant. Poſtremo Haſdrubal ipſe dux acceptis uauibus, quum nocte clam fugiſſet, Gades traiecit. erat enim locus ipſe non longe à mari. Scipio vero fuga Haſdrubalis audita, decem millia peditum, & mille equites Syllano ad obſidionem caſtrorum reliquit. Ipſe enim cæteris copiis cauſa recognoſcendorum regulorum, populorumque vt præmia pro meritis poſſet elargiri, Tarraconam rediit. Poſt profectionẽ vero eius Maſiniſſa rex Numidarum clã nocte ad colloquia venit cum Syllano, in quibus ſe gentemq; ſuam amicam Romani populi ſpopondit. in qua amicitia vſq; ad finem vltimamq; ſenectutem permanſit, indeque concilio facto in Africam reuerſus eſt.

Quomodo Carthaginenſes vltimo ex Hiſpania ſunt expulſi.

POSTEA vero quam Haſdrubal in Gades profugerat, naues Magoni remiſit, quæ eũdem in Gades aſportarent. Mago igitur dimiſſis iis qui ex exercitu ſuperfuerãt, in Gades tranſit, quorum pars ad Romanos confugit, pars à ducibus deſerta per vicinas vrbes & oppida diſpergitur nullo robore munita. Poſtea vero quam Syllanus vidit omnes Carthaginenſes ab Hiſpania pulſos, & diſſipatum exercitum duceſque fugatos, Tarraconam ad Scipionem properat. Qui cum veniſſet, Lucius Scipio Magni Publii Scipionis frater Romam à fratre nũcius miſſus eſt cum multis Hiſpaniæ nobilibus captiuis, quos in victoriæ ſignum ſecũ attulit, qui res mirifice in Hiſpania geſtas atq; victorias Senatui nũciaret.

Quomodo Scipio & Haſdrubal ad Syphacem Maſſylorum Regem venerunt profœdere.

QVVM fama Scipionis ingenti gloria celebraretur, vulgoq; Hiſpaniarum victor proclamaretur, vir magnanimus, inexplebiliq; laudis amore captus, iam Africã magnãque Carthaginem petere ſtatuit, vt maiorem ſuo nomini honorẽ gloriamq; compararet. Et vt voti compos facilius euaderet, reconciliandos animos Regum ac gentium partium illarum tentare decreuit. Primumq; aggredi Syphacem Maſſylorum Regem curat, quæ gens eſt ad finẽ Maurorum nouæ Carthagini obiecta, diuidente ſinu Mediterranei maris. Erat enim cum Carthaginenſibus ipſi Regi ac genti fœdus, ipſiſq; prę cęteris barbaris de obſeruatione fœderis pręclarius nomen erat, cum ipſis barbaris (vt multi dixerunt) fides ex fortuna eſſe conſueuerit. Ad eundem itaque Regem Caium Lælium oratorem mittit cum donis, qui iocunde receptus eſt ab eo, quia res tam proſpere Romanis ſucceſſiſſent, maximeq; Scipioni. Cumq; etiam in Italia Pœnis aduerſæ res eſſent, in Hiſpania nullæ, amicitiam Romanorum Syphax Lælio annuit firmandam: eã tamen nec dare, nec recipere poſſe, niſi coram ipſo Romanorum duce Scipione. Itaque Lælius accepta fide à Rege ad Scipionem reuertitur. Erat enim Syphax Rex opulentiſſimus, bello aptus, Car-

thaginique magnæ vicinus, illique ſuis finibus coniungebatur, modico maris freto ab ipſa Hiſpania diſtans. Scipio igitur audito Lælio ratus rem dignam non poſſe ſine maximo periculo agi, Tarraconæ Lucio Martio, nouæ vero Carthagini Syllano ad præſidium Hiſpaniæ relictis, ipſe terreſtri itinere à Tarracona nouam Carthaginem venit, & a noua Carthagine cum duabus triremibus tranquillo mari in Africam traiecit: caſuq; accidit, vt eadem hora Haſdrubal ab Hiſpania pulſus, ſeptem cum triremibus ad Syphacem veniens, iactis ancoris in terram deſcenderet. Ita prior in terram Haſdrubal, mox Scipio & Lælius egreſſi, pergunt ad Regem. Vt Syphaci viſum eſt, duorum opulentiſſimorum populorum duces ea tempeſtate eademque die ſuam pacem amicitiamque petentes veniſſe ad eum, vtrunque ad hoſpitium inuitat. Et quoniam eos ſub vno eodemque tecto ſors perduxit, conatus eſt eos ad colloquium deducere cauſa dirimendarum inter ſe factionum. Scipio hoc renuit, dicens nullũ cum Pœnis priuatum odium eſſe quod colloquendo finiret, neque de republica ſe cum hoſte agere quicquam niſi iuſſu ſenatus poſſe. in illudque magnopere Rex tendebat, ne alter hoſpitum excluſus menſa videretur, ideoque Scipionem ad eandem menſam cum Haſdrubale inuitat, quod Scipio nõ abnuit, & quia id maxime Regi placebat, Scipio & Haſdrubal ſimul cœnati, eodem etiã lecto ſimul dormierunt. Tanta autem comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii claritas, & facundia erat, vt non modo Syphacem barbarum, inſuetumque Romanis moribus ſed etiam hoſtem quencunq; infeſtiſſimum alloquendo ſibi conciliaret: mirabilioremque aſpectum ac maieſtatem præ ſe fecerat, quam geſtarum rerum gloriam. Nec dubium eſt Regem regnumque ſola Scipionis allocutione in Romanorum eſſe poteſtate, tantam artem ad conciliandos animos eidem natura tribuerat. Itaque non tantum quomodo Hiſpaniæ amiſſę eſſent, ſed quomodo Africa retineretur, Carthaginenſibus neceſſariũ fuit cogitare. Iniit igitur Scipio fœdus cum Syphace Rege, nec poſtea dubitans immorans ſtatim prouinciam a ſe derelictam cum duobus exercitibus repetiit. Non enim peregrinãdi cauſa, neque ſolatii, Africam petierat, ſed deſiderio ea potiendi, hocque cum iam diutius in animo reuoluiſſet, tandem palam efficere voluit, vt quemadmodum Hannibal in Italia bellum gereret, ſic Scipio in Africa. qui à receſſu ſuo dubiis plerunq; & contrariis ventis in alto iactatus, quarto die nouæ Carthaginis portum tenuit. Hiſpani vero licet à Punico bello quieti eſſent, in quibuſdam tamen ciuitatibus non bonus animus erat, quæ metu tranquillæ manebant. conſcientia enim illos premebat commiſſorum delictorum, inter quas maxime inſignes erant magnitudine ſimul & culpa Illiturgum & Caſtulo opulentiſſimæ vrbes. Cum enim proſperis rebus Romanorum ſocii fuiſſent, poſt cæſos tamen Scipiones cum exercitibus defecerũt ad Pœnos. Illiturgitani vero defectioni hoc addiderunt, quoniam Romanos qui ex illa clade ad eos profugerant, hoſtibus prodiderunt interficiendos. In eos itaque populos, cum dubiæ adhuc Hiſpaniæ forent, ſæuitum fuiſſet, niſi vtiliter potius quam merito factum diſtuliſſet. Cum vero res tranquillæ viſæ ſunt, tempus expectandæ vindictæ non amplius diſſimulauit: aduocatumque Lucium Martium à Tarracona cum tertia parte copiarum ad expugnandum Caſtulonem mittit. Ipſe vero Scipio cum reliquo exercitu quinque caſtrorum ſtationibus ad Illiturgum peruenit, cuius portas occluſas reperit. Tum omnibus inſtructis ad oppugnationem faciẽdam ipſe Scipio milites adhortari cœpit, vt multo infeſtioribus animis cũ ſuis quam cum Carthaginenſibus bellum gerendum eſſet, quippe cum illis de imperio & gloria ſine ira certabant, cum iſtis vero, vt perfidię, crudelitatis, ac ſceleris pœnas luant, quo & nefandã commilitonum necem vlciſcerentur, vt in omne tempus documentum ac prouerbium fierent, ne quis vnquam Romanum militem ciuemque in qualibet fortuna conſtitutum iniuria premeret. Ab hac exhortatione ducis incitati milites, electis viris qui per manipulos ſcalas erigerent, partito exercitu, vt alteri Lælius præeſſet legatus, duobus ſimul locis ancipiti terrore vrbem aggrediuntur. Non enim dux vnus aut princeps oppidanos ad defenſionem inuitabat, ſed ſola conſcientia & culpæ metus, ex quibus non gloriam, nec imperium, ſed ſupplicium quærebant Romani. Quapropter ſeipſos oppidani animabãt ad pugnam, dicentes melius eſſe in acie mori, vbi Mars omnibus communis eſſet, qui ſæpius victum erigere, ac victorem affligere ſolitus eſſet, quam poſtmodum cremata direptaque vrbe ante ora captarum coniugum liberorumque, inter verbera & vincula, omnia fœda atq; indigna paſſos exſpirare. Igitur non militaris tantum ætas & viri, ſed fœminæ quoque ac pueri ſupra animi corporiſque vires adſunt, pugnantibusq; arma telaq; miniſtrant. ſaxa quoque ad murorum munitionem adducunt. Accendebantur ita animi certamine, labore, ac periculo, atq; ipſo inter ſe conſpectu, adeoque magno ardore certamen initum eſt, vt à iuuentute oppidanorum exercitus Scipionis à muris repulſus ſit.

Quod

Quod factum vt Scipio vidit, veritus ne vanis conatibus hostium animus crescceret, & remissiores sui fierent, sibimet conandum esse censuit, partemque periculi capessens ferri scalas iubet, & seipsum ascensurum, si cæteri recusarent, comminatur. Tum à multis partibus cœptæ sunt scalæ erigi, ex aliaque parte vrbis Lælius vehementi conatu instabat. Tunc victa est vis oppidanorum, deiectisq; propugnatoribus occupantur muri. Arx insuper ab ea parte quæ inexpugnabilis videbatur, capta est. Viderãt enim eminentissimã eius partem quæ alta rupe tegebatur, neque vllo opere munitam, & à defensoribus vacuam. Hanc partem leuium corporum homines, & multa exercitatione dispositi clauos ferreos secum portantes per inæqualiter prominentia rupis scandebant. Vbi per modica interualla distantes figebant clauos, quibus, velut quosdam gradus facientes, ita in summũ peruenerunt. Capta igitur vrbe, Romani iram in eos odiumque euomunt. Nemo enim viuos capiebat, nemoque prædæ memor erat. Trucidantur passim inermes simul cum armatis, infantulique cum mulieribus, ignemque insuper tectis iniiciunt, diruunt quæ ignis absumere nequiuit. ita enim memoriam vrbis penitus extinguere voluerunt. Castulonẽ deinde Scipio exercitum duxit, quam non modo oppidani defendebant, sed etiam reliquiæ exercitus Pœnorum qui ex dissipata fuga passim in eam confugerant. Sed cum Scipio aduenisset, fama cladis Illiturgitanorum eis pariter terrorem ad desperationem intulit. Et quum in diuersas sententias quisq;, prout sibi videbatur, cõsuleret, discordia inter Pœnos ac Hispanos orta est. Oppidanorum atq; Hispanorum caput erat Cerdubellus autor deditionis, qui proposuerat vrbem Romanis tradere, Pœnis vero præerat Amilco. Cerdubellus vero fide accepta à ciuibus Hispanisque, vrbem clam Romanis prodit, quæ quoniam non tantum deliquerat, partemque indignationis Romanis abstulerat cruenta Illiturgi vastatio, & voluntaria ipsorum deditio, humaniter tractata est.

Scipio patri patruoque exequias facit, & reddit diis vota pro vindicta.

SCIPIO igitur nouam Carthaginem rediit redditurus diis vota, ac daturus munera gladiatoribus hastilusoribusque, pro vindicta patris patruique. Statuit igitur diem ad munera gladiatorũ. conueneruntq; ad statutũ diem non solum obscuri generis, sed etiam reguli, illustresque & clariores viri, quorum aliqui per se pugnauerunt, aliqui per alios, alii professi sunt se pugnaturos ob gratiam ducis, alios æmulatio traxit, vt certamen prouocarent, prouocatique non abnuerent. Quidam controuersias quas inter se terminare non potuerant, pacto inter se inito, vt victorem res sequeretur, ferro terminare decreuerunt. Spectaculoque ludi funebres additi sunt. Interim Martius inultas ciuitates in deditionem accepit sine vllo certamine.

Astapa vrbs Carthaginensium igne ferroque vastatur.

ASTAPA erat vrbs (quæ hodie Ascho dicitur) quæ semper Carthaginensium fuerat, quæ singulare quoddam odium semper habuit in Romanos, & tamen vrbem nec situ, nec munimento tutã habebant, quæ ferociores illis animos faceret, sed ingenia incolarum latrociniis dedita: qui ob excursiones quas in finitimum agrum sociorum populi Romani faciebant, ad Romanorum odium prouocati sunt. Ii etiam vagos Romanorum milites ac mercatores dietim intercipiebant, & magnum quendam Romanorum comitatum per eorum fines transgredientem, iniquo loco circumuentum interfecerant. Ad hanc igitur vrbem expugnandam quum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infestos hostes videbatur, nec spes in mœnib. aut armis tuendæ salutis erat, facinus in se ac suos ferum ac tetrum excogitant. Locum enim in foro ordinant, in quo pretiosissima rerum suarum congererent. super eum tumulum coniuges ac liberos considere quum iussissent, ligna faceſque virgultorum circa eum extruunt, vt donec incertus euentus pugnæ esset, præsidium in eo loco fortunarum suarum corporumque, quæ cariora omnibus fortunis erant, seruarent: si vero rem inclinatam viderent, atque in eo esse, vt iam ciuitas caperetur, scirentque omnes quotquot in prælium issent obituros, eos per superos inferosq; deos orauere, vt memores libertatis quæ illo die aut morte honesta, aut misera seruitute finiẽda esset, nihil relinquerẽt in quod sæuire hostis posset. ferrum ignemque in manibus esse: manusq; amicę ac fideles potius ea quæ peritura erant, absumerent, quam hostes superbo ludibrio insultarent. His adhortationibus excitati, ne quem à proposito spes mollitiave animi flecteret, die adiecta concitato agmine, patentibus portis, ingenti tumultu erumpunt. nec enim erat aliqua opposita statio fir-

UNED

ma, quia nihil minus timeri poterat, quam vt ex vrbe oppidani egrederentur. Perpaucæ igitur turmæ equitum leuisque armaturæ repente è castris ad id ipsum accurrunt. acrior impetu atque animis, quam compositior pugna fit, quoniã sine ordine vllo ab vrbe plebs egressa est. Itaque pulsi sunt equites, qui prius se oppidanis obtulerant, cæterisque terrorem non leuem intulerunt: trepidatumque parumper est circa signa, quum robur legionum præ angusto tempore dato ad instruendũ non potuerit tempestiue occurrere, quoniam ipsi oppidani in vulnera, hostes, ac ferrum vehementi vecordia ruebant. Occurrerunt tamen interea probati ac electi milites, qui temerarios impetus cædè primorũ suppresserunt. Patefacta itaque acie quoad fieri poterat, multitudo armatorum abstinebat à cædibus: nec tamen poterat propter obstinatos oppidanorum animos, qui sic passim in eos insultabant, vt in vrbem pugnando intrantes coacti sint omnes vsque ad vnum occidere. Hoc itaque bellico more decertando actum est in prælio, sed fœdior in vrbe trucidatio fuit, quoniam proprii ciues omnem fœminarum turmam, puerorumq; imbecillem inermemq; multitudinem occiderunt, & incenso rogo semiuiua adhuc corpora in ignẽ iecerunt. Præterea ipsi etiam suorum cæde miserandi cum armis in medium se iecerunt incendium. Cæterum iam cæde perpetrata superuenerunt Romani, ac primo conspectu tam atrocis rei mirabundi parumper obstupuerunt. Deinde quum aurum argentumque flamma liquefaciente, tumulo rerum aliarum interfluerent, auiditate ducti milites, dum capere vellent, alii correpti flamma sunt, alii combusti à flamma, quũ primi vrgente turba retrocedere nequirẽt. Ita Astapa sine militum præda, igne ferroq; absumpta est. Martius vero cæteris eius regionis partibus in deditionem acceptis, victorem exercitum reduxit.

Infirmitas Scipionis, & quæ mala pertulit.

SCIPIO interea graui morbo impeditus est, grauiorem tamen ægritudinem reddebat, quum plærique adiicerent, ei corruptionem humorum ex nimia castitate accidisse. Vnde factum est, vt prouincia omnis, & maxime longinqua turbaretur. Ex quo deprehendi potuit, quid subsequutum fuisset, si vera fuisset mors, quum vanus rumor tãtas excitasset procellas. non enim socii ac fœderati in fide manserunt, non exercitus in officio. Mandonius enim & Indibilis Celtiberoum princeps (qui Aragonenses hodie dicuntur) quum Scipioni expulsis Carthaginensibus adhæsissent, nihilque ex eo prosperi obtinuissent, congregata magna Celtiberorum iuuenum manu agrum Sedetanum (in quo ciuitas Soria sita est) & agrum Suessitanum (in quo & Sanguessa oppidum est in Nauarræ prouincia) sociorum populi Romani multipliciter infestarunt, atque hostiliter pene depopulati sunt. Deinde alius, & quidem maximus, ciuilis rumor in castris ortus est. Erant enim ad præsidium octo millia militum in castris, iis gentibus quæ cis Iberum morabantur, ab Imperatore impositum. motæ sunt autem eotum mentes, quum primũ de vita Imperatoris dubii facti sunt: sed per antea cœperunt ex diuturno, vt fit, ocio, quum arctiores res essent, occulte disseminare, quid esset, si debellata confectaq; prouincia esset, quid in pace item inter pacatos facerẽt, quidve si bellũ in prouincia esset, quomodoq; in Italiam remearent. Petitumque est stipẽdium sæpius procacius ac auidius solito ex more ac modestia militari, & à custodibus in circuneuntes vigilias tribunosq; opprobria iactabantur, & nocte multi in agrum pacatum prędatũ ibant: deinde iam crescente licentia, sine mandato à signis abibant, omnia libidine ac licentia militum infestabantur, nihilq; instituto, aut disciplina militari, aut imperio eorum qui præerãt, gerebatur. Fortuna autem Romanorum castra seruabantur, eo quod tribuni à principio iura reddere omiserant ex contagione furoris, non ex parte seditionis defectionisque. Postquam vero tribuni reprehendere atq; improbare ea quæ fierent, cœperunt, & propalam dicere se furoris eorum non futuros socios, statim erupit seditio. Fugatis itaq; principibus, ac deinde tribunis è castris expulsis ad duos principes seditionis, Caium Albium, & Caium Atrium delatum est imperium omnium consensu. qui nequaquam tribunitiis contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii fasces securesque attrectare ausi sunt, neque in mentem veniebat suis tergis ceruicibusque virgas illas ac secures imminere, quas ad metum aliorum preferrẽt. Mors enim Scipionis falso credita erigebat eorum animos, ob cuius vulgatam famam mox non dubitabant totam Hispaniam arsuram bello. In eo enim tumultu nec socii pecunias Imperatori afferre, nec adire propinquas vrbes poterant propter turbatas res, quũ omnia omnes auderent. Expectabant enim singulis horis nõ tam nuncios mortis, quã funeris, neq; superuenire aliquid posse arbitrabantur quod eorũ posset propositũ euacuare. Verum quum viuere primum, mox etiam valere Scipionem, certi nuncii afferrẽt, tribuni militum

militum ſeptem ab ipſo Scipione ſunt miſſi, ad quorum aduentum primo factionis viri exaſperati ſunt animo. Percunctati igitur, quæ cauſa iræ conſternationiſque ſubitæ eſſet, diſſimulando ſtipendium ad diem non datum iactabant: & quum eodem tempore, quo ſcelus Illiturgitanorum extitiſſet, poſt duorum Imperatorum duorumque exercituum ſtragem ſua virtute defenſum nomen Romanorum ac retenta prouincia eſſet, Illiturgitanos pœnam noxæ meritam habere, ſuis vero non eſſe qui gratiam exoluat recte factis. talia quærentibus reſponderunt tribuni vere ſe oraturos, ac ad Imperatorem delaturos. Lætari inſuper ſe fingebant ſeditionis autores, quod nihil triſtius inſanabiliuſque euenisſet, & quod ſupereſſet Scipio qui Deûm benignitate reipublicæ gratiam reddere poſſet. Scipioni itaque in principio leuiter agi placuit, & miſſis circa ſtipendiarias ciuitates exactoribus, ſtipendii ſpem propinquam dedit. Edictumque ſubinde poſitum eſt, vt ad ſtipendium petendum conuenirent in nouam Carthaginem, ſpemque maximam ſuæ factionis ſeditioniſque abſtulit Mandonio & Indibili. qui audito quod viueret & valeret Scipio, omiſſo incepto in ſuos fines redierunt, neq; videbant quenquam, non principem, non priuatum, apud quem recipi poſſent. Omnia enim circumſpectantes, nihil reliqui habebant, præter vulgatiſſimum à malis conſiliis receptum, dubiique erant, an Imperatoris iuſſu pro ſtipendiis irent, vel de eius clementia deſperarent, quum ſcirent eum etiam hoſtibus ignouiſſe, cum quibus dimicaſſet, ſuamque ſeditionem ſine ſanguine, ſine vulnere eſſe, ac propterea non atrocem, aut atroci pœna dignã. vt humana ingenia ſunt, ad ſuam quiſque leuandam culpam declinabat. Maior tamen inter eos illa erat dubitatio, an eorum tribuni & centuriones, an vero omnes pro recipiendo ſtipendio irent, & valuit ſententia, vt omnes irent, quia tutius eſſe cenſebant.

Quomodo puniti ſunt tantæ ſeditionis autores.

QVVM vero per eoſdem dies hęc illi inter ſe conſultarẽt, conſilium de his nouę Carthagini agebatur, certabaturque ſententiis, vtrum in autores tantum ſeditionis animaduerteretur, an vero omniũ ſupplicio culpa vindicanda eſſet. erãt enim autores paulo plures quinq; ac triginta. Vicit tandẽ pœna leuior, vt vnde culpa eſſet, ibi pœna cõſiſteret: ad multitudinem vero ſatis eſſe caſtigationem verbalem. Concilio itaque dimiſſo parari expeditio cœpit aduerſus Mandonium Indibilemque, cibariaque exercitui qui Carthagini erat, parari iubentur. Et cum tribuni ſeptem, qui per antea Sucronem miſſi fuerãt ad leniendam ſeditionem, obuiam exercitui irent, ſingulis data ſunt nomina principum ſeditionis, vt eos per idoneos homines benigno vultu & ſermone prius lenitos Carthaginẽ adducerent. Qui quum veniſſent, ad concionem vocati, in forum ad Imperatoris tribunal ducuntur. Imperator vero ſedit pauliſper tacitus, tum ſilentio per præconẽ facto, pluribus verbis de eorum ſeditione habitis, atque errore cõfutato, tum ex præparato omniũ rerum terror oculis auribuſque omnium eſt offuſus. Inter hęc exercitus qui corona concionem circumdederat, gladiis & ſcutis concrepuit. Tum præconis audita vox eſt citantis nomina damnatorum, qui ſtatim in Concilio nudi in medium protrahuntur, & ſimul omnis apparatus ſupplicii expromebatur. Deligati igitur ad palum, virgiſque cæſi, & ſecuri percuſſi ſunt, adeo concuſſis metu qui aderant, vt circumſtantium gemitus exauditi ſint. Tracti inde de medio omnes ſunt, purgatoq; loco, citati milites nominatim apud tribunos militum in verba Scipionis iurarunt, ſtipendiumq; ad nomen ſingulis perſolutum eſt. Hunc finem ſeditio militum habuit.

Fugatur iterum Hanno præfectus Magonis à Lucio Martio.

PER idem tempus Hanno præfectus Magonis, miſſus à Gadibus cum parua manu Afrorum, data mercede Hiſpanos ſolicitando ad quatuor millia iuuenũ armauit. Caſtra deinde parans, ab Lucio Martio diſſipatis caſtris, multis captis, cęteris in fugam datis, ipſe Hanno cum paucis effugit, reliquos per deuia vagos palanteſq; perſecutus eſt. Dum hæc agerentur ad Bætim fluuium (qui hodie Guadalcauir dicitur Arabica lingua) Lælius cum claſſe in Oceanũ nauigauit ad vrbẽ quæ Carteia dicitur. Erat enim ea vrbs in Oceani ora ad eam Hiſpanię partẽ, qua ex anguſtis faucibus panditur mare ad Gades. Cauſa autẽ aduentus Lælii erat, quia Gaditani miſſis ad Romanos nunciis in caſtra, obtulerant vrbẽ ſine certamine tradere. Romanis interim vulgata proditio eſt, quoniã Mago qui in ea vrbe erat, comprehenſos eos omnes Adherbali Prætori Carthaginẽ deuehendos tradidit, Adherbal vero coniuratis in quinqueremibus impoſitis, præmiſſiſq; ipſis quinqueremib. quæ tardiores quam triremes erãt, ipſe cũ octo triremibus modico interuallo ſecutus eſt.

Iamque fretum intrabat quinqueremis Carthaginenſium, & ecce Lælius cum claſſe aſfuit, qui quum quinqueremem Carthaginenſium capere conatus eſſet, ſequentibus ſeptem triremibus ad Adherbalem euectus eſt. Quinqueremis vero Pœna videns ſe deprehenſam, & obſiſtente æſtu freti in aduerſum reciprocare non poſſe, in re ſubita parũper timuit, an videlicet ſuæ triremes ſequerentur, an vero hoſtis roſtra conuerteret. ipſa enim dubitatio moram fecit detractandæ pugnæ. Iam enim ſub ictu teli erant, & vndiq; ſtabant hoſtes. æſtus quoque moderandi naues adimebat arbitrium. neque enim erat ſimile nauali pugnę, quum nihil voluntarium haberet, nihilque artis vel conſilii eſſet, quoniam & natura freti æſtuſque ſuis alieniſque nauibus pariter inuehebat, vt remigi vllus locus non eſſet, ſi in contrarium æſtus tetendiſſet. fit igitur coacta pugna. Quum igitur quinqueremis Pœnorum coacta, infeſtaque in Romanam roſtro decurriſſet, inuaſiſſetque, obliqua Romana ictum alterius roſtri recipiebat. interim anceps prælium commiſſum eſt. Quinqueremis vero Romana, ſeu pondere tenacior, ſeu quia pluribus remorum ordinib. referta facilius regeretur, duas triremes ſuppreſſit, & vnius ex aliis remos detorſit oppreſſa, cæteraſque quas adepta eſſet, mulctaſſet, niſi Adherbal cum quinqueremib. extenſis velis in Africam transfretaſſet. Lælius vero victor cæterarum reuerſus, auditis quæ acta Gadibus eſſent, ob patefactam proditionem, coniuratoſque Carthaginem miſſos, ſpe ad irritum redacta, nuncios ad Lucium Martium miſit, de cunctis certiorem faciens. & quia fruſtra ibi tempus tererent, aſſentiẽte Martio redire ad imperatorem decreuerunt, poſtque paucos dies ambo nouam Carthaginem redierunt. Ad quorũ diſceſſum nec ocioſus Mago fuit, quæ poterat terra marique ordinans, vt in Hiſpaniam rediret. Audita enim Illergetum rebellione (quæ Nauarrorum gens eſt, vt ſupra diximus) ſpem recuperandæ Hiſpaniæ cepit. Miſſis igitur nunciis ad Senatum Carthaginẽſium, qui ſimul ſeditionem ciuilem in caſtris Romanis, defectionemque ſociorum in maius verbis augerent, imperium Hiſpaniæ poſſe repeti perſuaſit.

Prælium Scipionis, & Indibilis ac Mandonii Celtiberorum regulorum, qui aduerſus Romanos rebellarant.

MANDONIVS itaque & Indibilis audita Scipionis ſanitate, quia in fines ſuos regreſſi fuerant, viſuri pauliſper quid ſeditio incepta ſtatueret, quoniam ſi conſpiratis ciuibus in caſtris indulgeretur, ſibi quoq; ignoſci non dubitabant. Poſtquam vero vulgata eſt atrocitas ſupplicii, ſuam quoque noxam pari pœna vindicandam arbitrati, vocatis rurſus ad arma popularibus, contractiſque quæ ante habuerant auxiliis, in Sedetanum agrum, vbi defectio primum exordium habuerat, cum viginti millibus peditum, & duobus millibus & quingentis equitum tranſcenderunt. Scipio vero quum omnibus noxiis innoxiiſq; ſtipendium dediſſet, vultu & ſermone in omnes placato, facile reconciliatis militum animis, prius quam caſtra à noua Carthagine moueret, concione aduocata multis verbis in perfidiam regulorum verba faciens aſſeruit, non ſe eo animo ire ad vindicandum hoc ſcelus, quo ciuilem errorem nuper ſanauerat: quoniam id fecit non ſecus, quam ſua viſcera ſecans cum gemitu ac lachrymis, triginta hominum capitibus liberaſſe octo milliũ ſiue imprudentiam, ſiue noxam: nunc vero lęto & erecto animo in cędem Illergetum ire. Deinde ſe ad iter præparare in diem alterum iubet, profectuſq; decimis caſtris peruenit ad Iberum flumen: deinde quarto die caſtra in conſpectu hoſtium poſuit. campus enim erat ab interiori parte montibus circumſeptus. In eam vallem Scipio quum pecora multa ex hoſtiũ agris rapi iuſſiſſet, ad irritãdos barbarorũ animos, velites (qui proprie Hiſpano nomine Ginecarii appellantur) immiſit. Vbi vero per excurſionẽ cõmiſſa fuit pugna, Lælium cum equitatu impetũ ex occulto facere iubet. mons enim præeminẽs equitum inſidias texit. nec vlla mora ad pugnã facta eſt. Hiſpani cernentes eorũ pecora tolli, in velites Hiſpanos præda occupatos incurrere cœperunt. Vnde quũ cœpiſſet iã pugna & gladiis nudatis, collatoque pede certamẽ fieret, ſuperuenere equites. & maiores inde cædes fiunt, quã per excurſiones ac leuia certamina fieri ſoleãt. ita magis accendũtur ira Hiſpani ad vindictã. qui ne pulſi viderentur, poſtero die prima diei luce in aciẽ proceſſere. neq; capiebat omnes copias anguſta vallis: duę namq; peditum partes, & omnes deniq; equitatus in aciẽ deſcenderunt, reliqua vero peditũ pars in vnũ ex obliquo collẽ conſtitit. Scipio conſiderans loci anguſtiã pro ſe eſſe, quia in arcto pugna aptior Romanis, quã Hiſpanis futura videbatur, quodq; in eum locum retracta eorũ multitudo eſſet, qui omnes minime capere poſſet, nouo conſilio animũ adiecit, vt ſcilicet tã anguſto ſpatio circumdaret cornib. hoſtiũ aciẽ, quo peracto Hiſpanis inutiles forẽt pedeſtres copię. Itaq; imperauit

Lælio

Lælio vt per colles occultiſſimo itinere circumducat equites, ſegregetque quantum poſſit equeſtrem à pedeſtri pugna. ipſe quoque Scipio ſtatim omnia peditũ ſigna in hoſtes vertit, quatuorque cohortes in fronte ſtatuit, quia latius non poterant aciem pandere, neque moram pugnandi vllam fecit, vt cum certamine auerteret conſpectum equitũ tranſeuntium per collem, neque ante conſpicerent circunductos eſſe, quam à tergo inuaſos ſe eſſe ſentirent. ita duo prælia, duę peditum acies, & duo equitatus per longitudinẽ campi. nam miſceri non poterant, quia vallis anguſtia hoc non patiebatur. pugnabantq; adeo, vt neq; pedites equitibus. neq; equites peditibus auxilio eſſe poſſent, quoniam quũ pedites qui in fronte erant, pugnarent, putantes equites à tergo eis auxilio eſſe, trucidantur, quoniam equites ipſi à Lælio & Romanis ab ipſo tergo inuaſi etiam delebantur. Quumq; ipſi equites aliquandiu Lælii impetum ſuſtinuiſſent, finaliter tamen ad vnum omnes cæſi ſunt, nec quiſquam equitum peditumve ſuperfuit, eorum ſcilicet qui in valle pugnauerunt. Tertia vero pars quæ ſuper collem ſeceſſerat, & potius ad ſpectaculum quam ad pugnam ſteterat, & locum, & tempus ad fugiendum habuit. Inter eos enim Mandonius & Indibilis reguli fratres ipſi fugerunt, prius quam à tergo tota circumueniretur acies, elapſi inter tumultum. Caſtra itaque Hiſpanorum eo die prẽter aliam prædam, eum trib. ferme millibus hominum capiuntur. Ex Romanis vero eo die ac prælio circiter mille ac ducenti ceciderunt, vulneratique ſunt amplius quam tria millia hominum. Neque enim adeo cruenta fuiſſet victoria, ſi patentiore campo decertaſſent, & ad fugam capeſſendam facilitas fuiſſet. Indibilis itaque abiectus bello & fugatus, conſilium cepit, & afflictis proſtratiſque rebus nihil tutius eſſe duxit, quam vt in Scipionis clementia ſperaret. Experta itaque eius fide Mandonium fratrem ad Scipionem mittit. qui aduolutus genibus eius, fatalem rabiem temporis accuſat, quum velut contagione quadam peſtifera, non Illergetes modo & Lacetani, ſed caſtra quoque Romana inſanierint. ſuam itaque, & fratris, & reliquorum popularium eam conditionem eſſe, vt, ſi velit, reddant ſpiritum Scipioni: vel ſi ſeruare malit, tanquam ab eo acceptum, illum pro eius voluntate deuouerent, tanquam ab eo ſeruatum. In cauſa enim fuerat eatenus, ipſam clementiam nõ petiiſſe, quum de ea, eius inſpecta magnanimitate, non haberetur fiducia: nunc autem è contra, quoniam quũ victor euaſerit, non eſt dubium in eius maxima clementia ſperare. Ille enim ſemper Romanis mos fuit, parcere proſtratis, & debellare ſuperbos. Scipio igitur, licet vetus mos Romanorum fuiſſet, vt eis quos non fœdere, ſed armis ſuperaſſent, nõ prius daretur amicitia tanquam in pacatum populum, quam omnia diuina & humana dediſſent, obſides inſuper acciperentur, adimerentur arma, præſidiaque vrbibus compoſita forent: multis verbis deteſtatus Mandonium præſentem, Indibilemque abſentem, illos merito perituros fuiſſe ſuo ipſorum maleficio aſſeruit, victuros populi Romani beneficio. Itaq; eiſdem regulis, & illam pugnam, & rebellionem liberam eſſe voluit, eiſque velle præter Romanum morem, & arma relinquere, nec obſides petere, ne ſi iterum deficerent, in obſides innoxios, ſed in ſeipſos ſęuiret, atque eorum eſſe, an pacatos, an iratos Romanos velint. Ita dimiſſus eſt Mandonius, pecunia tantum imperata, qua militibus ſubſidium parari poſſet, qui Lucio Martio in vlteriorem Hiſpaniam præmiſſo, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Illergetæ numerarent, cum expeditis Lucium Martium iam Oceano appropinquantem aſſequitur. inchoata enim res erat de Maſiniſſa, vt ad colloquuiũ cum Scipione veniret. vulgatũ eſt in caſtris Scipionis Maſiniſſam cum Scipione velle cõgredi, ad hoc quæ dexteras ſibi inuicẽ dediſſe. Maſiniſſa vero quum Gadibus eſſet, certior factus à Martio, Scipionem aduentare, cauſando dixit corrumpi equos in inſula, penuriãque rerum omnium pati, & ideo ſe velle traiicere ad depopulãdos Mediterraneos agros: vtque imperator Mago hoc pateretur, marceſcere ſe dixit equitum deſidia. Tranſgreſſus itaque tres principes Numidarum præmittit, ad tempus locumque pro colloquio ſtatuẽdum, duos pro obſidibus retineri à Scipione iubet, remiſſo tertio, qui quum iuſſus eſſet, adduceret Maſiniſſam. cum pauc is itaque ad colloquium venerunt. Ceperat enim Numidam Scipionis fama, geſtarumque rerum admiratio, qui animos ad ſpeciem corporis eius amplam atque magnificam erexerat. cæterum maiorem venerationem præſentia fecit, & præterquam quod à natura multa in eo erat maieſtas, adiuuabat tamẽ promiſſa cæſaries, habituſque corporis, non cultus exquiſitis munditiis, ſed virilis, ac vere militaris (quod plenius nitidiuſque ex morbo apparebat, velut renouatus flos iuuentæ) prope attonitus ipſo primo congreſſu Numida eſt. Ait igitur Maſiniſſa primum Scipioni gratias de fratris filio remiſſo, ex eoque tempore eam ſe quæſiſſe occaſionem, quam tandem oblatam deorum immortalium beneficio non omiſerit, cupereq; ſe illi populoque Romano operam nauare, ita vt nemo vnus externus magis enixe adiuuerit rem Romanam, ſeq;

diu hoc facturũ parauerat in Hiſpania ignota, alienaque ſibi patria: cum autem hoc fieri non valuerit, ſed id in Africa, ac propria patria facturũ, quoniam ſi Romani eundem Scipionem in Africam mittant, non eſt dubium, ſperare poſſe, ſe breui illam adepturos. Lætus enim vidit cum Scipio, audiuitque, cum caput rerum in omni hoſtium equitatu Maſiniſſam ſciret: qui & iuuenis erat, & decorem prę ſe ferebat. Fide igitur data receptaque, Scipio regreſſus eſt Tarraconam. Maſiniſſa vero permiſſu Scipionis, ne ſine cauſa traiecciſſe videretur, depopulans vicinos agros Gades rediit.

Mago Pœnorum Dux à Gadibus ad minorem Balearium inſulam cum claſſe hybernaturus venit.

MAgo igitur deſperatis in Hiſpania rebus, quoniam eum ſpes fefellerat, quã primum in militari ſeditione concipiens, in defectione Indibilis ac Ilergetum poſuerat (quæ duo eius animum diu ſuſtinuerant) dum pararet claſſem in Africam traiicere, nuncium à Carthagine accepit, iubere Senatum, vt claſſem quam Gadibus haberet, in Italiam traiiceret, cõducta ibi quanta poſſet Gallorum ac Ligurum iuuentute, coniungeretq; Hannibali, ne ſineret ſeneſcere bellum maximo impetu ac fortuna cœptum. Ad eam rẽ maxima pecunia à Carthagine magna adducta eſt, & ipſe quantum potuit à Gaditanis exegit, nõ modo publice ab eorum ærariis, ſed etiam templis ſpoliatis, priuatim ab omnibus, eos cogendo vt aurum argentumque in publicum conferrent. Qui cum à Gadibus cum claſſe diſceſſiſſet, ac præterueheretur ad Hiſpaniæ oram, non procul à noua Carthagine expoſitis in terram militibus proximos depopulatur agros, inde ad vrbem claſſem appulit, ibique cum die milites in nauibus tenuiſſet, nocte in littus expoſuit ad eam muri partem qua capta à Romanis noua Carthago fuerat, pro conſtanti habens, eam vrbis partẽ nullo ſaltem valido præſidio teneri, & aliquos oppidanorum ad ſpem nouandi res moturos. Interim nuncii ex agris trepidi ſimul depopulationem, agreſtiumque fugam, & hoſtium aduentum retulerunt. Tum viſa eſt claſſis, nec ſine cauſa electa ante vrbem ſtatione apparuit. armati igitur oppidani inſtructique ad portam mare verſus ac ſtagnum concurrerunt, vbi circumfuſi hoſtes ad muros, tumultu maiore quam vi, ſubierant, patefactaque repente porta Romani cum clamore erumpunt, turbatoſq; hoſtes ad primum incurſum coniectumque telorum vſque ad littus cum multa cæde perſequuntur: & niſi naues littori appulſæ trepidos recepiſſent, non ſuperfuiſſet fugæ aut pugnæ quiſquam. In ipſis quoque nauibus trepidatum eſt, ne hoſtes cum ſuis ſimul in naues irruerent. Retrahunt igitur ſcalas, ancoraſque ne moram nimiam facerent, præcidunt. quorum multi in littore derelicti, vt naues natando aſſequerentur, incerti præ tenebris quid peterent, aut vitarẽt, fluctibus obruti ſunt. Poſtero vero die cum claſſis retro in Oceanum vnde venerat, fugeret, circiter duo millia ac octingenti hom ines cæſi inter muros littuſque reperti ſunt. Mago autem in Gades cum claſſe reuerſus excluditur, inde ad Cimbim non longe à Gadibus claſſe appulſa clauduntur illi portę, inde ad Pityuſam centum pene milliaria amplectens, quam Pœni adhuc obtinebant incolebantque. In ea claſſis bona cum pace ſuſcepta eſt, nec modo commeatus ab ea benigne præbiti ſunt, ſed etiam in ſupplementum claſſis iuuentus armaque data ſunt, quorũ fiducia Mago in Baleares inſulas quinquaginta abinde milliaribus diſtantes transfretauit. Duæ enim ſunt Balearium inſulæ, vna maior, quam Maioricam à maioritate inſulæ, vt ſupra diximus, altera minor, quam à minoritate reſpectu maioris Minoricam dicunt, armis hominibuſque copioſior, ac portum habens pulcherrimum, in quo ſe hybernaturum ſperabat. ad extremũ enim autumni erat. Quum itaque ad maiorem inſulam cum ipſa claſſe transfretaſſet, cum fundis inſulani omnes hoſtiliter occurrerunt (quo ſolo armorum genere, ſicuti in aduentu Herculis ſupra narratũ eſt, vtebantur, & inde etiam Baleares dictæ ſunt) tantaque vi lapidum appropinquantem claſſem obruebant, vt introitum portus eis omnino vetuerint. Inde igitur recedentes ad minorem Balearium inſulam traiecerunt. In cuius portu locũ munientes, ſine certamine vrbe agroque, & quidem fertili, potiti ſunt, in qua tota hyeme reſidens Mago, duo millia auxiliarium ex eis conſcripſit, vrbemque ipſam amplians, & portui & vrbi nomen dedit, Magoque vſque in hodiernum appellantur. Gaditani vero poſt eius ab Oceano diſceſſũ Romanis ſe dediderunt.

Scipio obtenta Hiſpania Romam reuertitur, atque Conſul creatur, eique Sicilia & Africa aſſignatæ ſunt.

HIs itaq; peractis anno ab orbe cõdito quarto milleno, & ab vrbe condita D.ac XLIII. Scipio obtenta Hiſpania Romam rediit, & iterũ Conſul creatur, & multis in Senatu contra-

contradicentibus Sicilia illi prouincia decreta est, & insuper Africa Romanis armis aggredienda. Magnus itaque Romæ apparatus fit ad bellum in Africam transferendũ, Scipioque traiicere exercitum in Siciliam, & inde in Africam parat. Sed quoniam hæc ad Hispaniam pertinere non videntur, illa prætermitto, de quibus satis abundeque Romani scriptores meminerunt. Nos autem de nostris videamus.

Mago Amilcaris filius à portu & vrbe Magone minoris insulæ Balearis exercitum Genuam traiicit, & vrbem vi cepit, Indibilisq; defectio ac pugna.

MAGO igitur cum hybernasset (vt diximus) in minori insula Balearium, sequenti vere anno ab orbe condito quarto milleno nongentesimo decimotertio, & ab vrbe condita DXLIIII. ex ipsa minori insula Balearium iuuentute lecta & in classem imposita, in Italiam triginta rostratis nauibus & multis onerariis duodecim millia peditũ duoque ferme equitum trajecit, Genuamque nullis præsidiis maritimam oram tutantibus repentino aduentu cepit. In Hispania denuo bellum exortum est consentiente Indibili, ac iterum rebellante nullam aliam ob causam, nisi propter admirationem virtutum, Scipionemque solum militari peritia clarum putabat superfuisse Romanis cæteris omnibus ab Hannibale interfectis. Contemnens itaque reliquos, intra paucos dies cõcitatis finitimis populis ad Hispaniam liberãdam, triginta millia peditum & quatuor ferme equitum in Sedetanum agrum congregauit. Romani quoq; imperatores L. Lentulus & L. Manlius exercitum contra Indibilem duxerunt: & cõmissa pugna tandem cum vidissent turbatos hostium ordines, trepidantesque atque fluctuantia signa, hortantur milites, vt perculsos inuadant, nec restitui aciem patiantur. Neque sustinuissent impetum Hispani, nisi Indibilis ipse cum equitibus pedes digressus ante prima signa peditum se obiecisset. ibi enim aliquandiu atrox pugna fuit. Tandem postquam ii qui circa regem semimortuum, ac deinde terræ confixum, pugnabant, obruti telis occubuerunt, tunc fuga passim cœpta est, pluresque cæsi equites, quia eis conscendendi equos spatium non dabatur, & quia Romani perculsis Hispanis institerunt acriter. nec ante abscessum est, quam à castris hostem penitus expulissent. Tredecim millia Hispanorum eo die cæsa sunt, octingenti vero capti: at Romanorum sociorum paulo amplius quam ducenti, & præcipue in læuo cornu ceciderunt. Pulsi itaque è castris Hispani sunt, & qui ex prælio effugerunt, dispersi primo per agros, inde ad suas ciuitates redierunt. Tum à Mandonio regulo fratre Indibilis ad concilium euocati, conquesti sunt ibi clades suas, valdeque detestari cœperunt autores belli Indibilem, cæterosque Principes, quorum plærique in acie occidissent. Qui cum legatos ad arma tradenda deditionemque faciendam misissent, responsum est à Romanis imperatoribus, in deditionem ita accipi, si Mandonium cæterosque belli concitatores viuos traderent: sin aliter facerent, exercitus in agrum Ilergetanum, moxque Ausetanum, & deinceps aliorum populorum se ducturos cum maximo eorum malo. Hæc dicta vbi à legatis renunciata sunt, Mandonius, cæterique principes in concilio comprehensi, traditi sunt Romanis ad supplicium. Sic pax Hispaniæ populis reddita est, stipendium insuper duorum, & frumentum sex mensium imperatum est, & obsides à triginta ferme populis accepti sunt. Ita Hispaniæ rebellantis tumultus magno metu intra paucos dies concitatus & compressus est, & omnis terror in Africam versus.

IOANNIS EPISCOPI GERVNDENSIS PARALIPOMENON

LIBER SEXTVS DE IIS QVÆ GESTA SVNT IN HISPANIA, & quomodo Pœnis expulsis vsque ad tempora ciuilis belli quieuit Hispania à bellis annis fere decem, in quibus Carthago magna capitur à Scipione.

De Lege Oppia.

IAM itaque à superiori anno, id est ab vrbe condita quingentesimo quadragesimo quarto vsque ad eiusdem annum DLIIII. nil memorabile in Hispania gestum est, sed quieuit a bellis. Quo decennio Scipio in Africam cum exercitu traiectus, Carthaginem vniuersamque Africam debellauit, ex qua re Africanus est cognominatus. Moxque exacto temporis huius curriculo, ciuilis contentio in vrbe commota est, instantibus mulieribus, vt lex Oppia quæ mulierum ornatū prohibebat, abrogaretur. Tulerant enim eam Marcus Oppius, & Titus Romuleus tribuni populi, Quinto Fabio, & Tito Sempronio Consulibus, in medio ardore Punici belli, ne qua mulier plusquam semunciam auri gestaret, neque vestimento diuersi coloris vteretur, neque vehiculo curruque in vrbe oppidove ad mille passus, nisi sacrorum causa vteretur. Tulerunt enim ad plebem de abroganda lege Marcus Fundanius, & Lucius Valerius tribuni populi. Brutus & Titus Iunius legem Oppiam tuebantur, nec etiam abrogari se passuros aiebant. Ad suadendum vero dissuadendumq; multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum fauentium aduersantiumque legi complebatur. Matronæ nulla nec autoritate, nec verecundia, nec virorum imperio contineri limine poterant. Omnes enim vias vrbis aditumque in forum obsidentes, viros descendentes ad forum orabant, vt florente republica, ac per consequens crescente in dies etiam priuata, omniumque fortuna, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. Augebatur hæc mulierum frequentia in dies. nam etiam ex oppidis conciliabulisque conuenerant. Iamque consules & prætores publice rogare audebant, habebant tamen alterum Consulem Marcum Portium Catonem inexorabilem, qui pro tuenda lege publice oratione habuit. Contra vero Lucius Valerius pro rogatione mulierum confutauit Marci Portii Catonis orationem. Vicit itaque mulierum petitio, vt lex abrogaretur. Omnes enim vrbis matronæ & mulieres vna acie in Capitolium conscendentes rogarunt omnes magistratus ac tribunos. ex qua re tantus fuit mulierum fauor, quod omnes pariter iudicauerunt legem Oppiam esse abrogandam, quæ vicesimo, postquam lata fuerat, anno abrogata est.

Marcus Portius Cato Consul cum exercitu in Hispaniam venit.

POSTQVAM igitur lex Oppia abrogata est anno ab orbe condito quinto milleno tertio, & ab vrbe condita quingentesimo quinquagesimo quarto, Lucio Valerio Flacco, & Marco Portio Catone Consulibus, idem Marcus Portius Cato cum exercitu ad Lunæ portum cum quinque ac viginti nauibus venit. Deinde nauibus omnis generis hinc inde contractis proficiscens, edixit vt ad portum Pyrenæi omnes sequerentur, indeque ad vrbem Rhodam ventum est. Hæc enim vrbs in Gerundensi erat diœcesi, cui nunc præsidemus, & à sexcentis annis Episcopos habuit. quæ vrbs iuxta Claudii Ptolemæi descriptionem non longe a Pyrenæo distabat, sita ad littus maris portu à vulgo vocato Lalena, quæ omnino deleta est: extat tamen in ipso vertice montis cœnobium, quod sancti Petri de Rhodis accolæ dicunt ab ipsa vrbe Rhoda. Erat autem in ipsa vrbe arx quam Hispani tenebant. eam itaque vi expugnatam Cato cepit. Indeque secundo vento Emporias vrbem à Rhoda non longe distantem venit, quæ in tres diuisa erat. Primam enim mari vndique circundatam tenebant Græci, qui à Phocensibus, vnde Massilienses, ortum habuerant, de quorum origine Iustinus post Trogum Pompeium late disseruit, quod Græcum oppidum pene mare hinc inde cingebat, cuius muri quadringentorum passuum spatio pro-

tendebantur. Secundam Hiſpani tenebant, cuius trium milliarium ſpatium muri amplectebantur, quæ diſtans à mari milliario prope vno magnum Hiſpanorum ferociſſimorumque virorum numerum continebat. Tertiam vrbem oppidumque incolebant Romani ad littus maris quod Oceanum reſpicit. Hanc itaque tertiam refert Zozomenus Piſtorienſis hiſtoricus Iulium condidiſſe, poſtquam deuicit in Hiſpania Pompeii liberos: quoniam cum primum à Gerunda Sextum Pompeium fugaſſet, inde etiam vſque ad Ilerdam venit. Poſtquam Brutus eum apud Mundam vrbem (quæ nunc Colimbrium dicitur) in Portugallia victum interfeciſſet, Iulius Cæſar oppidum ex Romanis, Italicis, qui primum (vt opinor) cum Cornelio Scipione venerant, conſtruxit, coloniamque Romanorum effecit. Sicque enim Emporium vrbs in tria oppida diuiſa diuerſis linguis voluntatibuſque conſiſtebat. Per eadem enim tempora rebellarat citerior Hiſpania omnis, ac Romanum oppidum quod apud Emporias erat, vi occuparat. Ad hanc igitur rebellionem perdomandam Cato Conſul in Hiſpaniam venerat. Græcorum vero oppidum non modo non eſt rebellionem ſecutum, verum ſeruata Romanorum fide ſeruatum legimus. Accurata enim diſciplina (quæ potiſſimum, vbi metus accidit, ſeruatur) eos eatenus conſeruarat. partem enim murorum ad Hiſpanos verſam optime munitam habebat, vna tantum orta ad eam regionem vtebantur, in qua ſemper alter ex magiſtratibus vrbis præſidebat. Nocte vero qualibet tertia ciuium pars in muris excubabat, tanquam ſi hoſtis ad portam eſſet, & ſeruabant vigilias ſemper, & circuibant ciuitatem diligenti cura, Hiſpanum neminem intra vrbem recipiebant, nec ipſi temere ab vrbe exibant. Ad mare enim patebat omnibus exitus ad portam ad Hiſpanorum oppidum verſam, à qua non niſi frequentes egrediebantur. Cauſa vero exeundi tantum erat cõmercium cum Hiſpanis. Hiſpani enim tanquam maris imprudentes inexpertiq; mercari gaudebãt, vt ex iis quæ mari afferebantur, haberent, ſuoſq; fructus illis venderent. Huius igitur deſiderii cauſa Hiſpana vrbs Græcis patebat. Sic Græcum Emporiæ oppidũ ſeruatum eſt. Erantq; eo tutiores, quod ſub ſpecie Romanæ amicitiæ tutabantur, quam ſicut Maſſilienſes, à quibus deſcenderant, minoribus licet viribus, pari tamen colebant fide. Sic conſulem Catonem ad eam declinantem comiter ac benigne ſuſceperunt: paucoſq; dies ibi moratus eſt, dum explorare cœpit, vbi, & quantæ hoſtium copiæ eſſent. Vnde ne mora ipſa inutilis eſſet, omne id tempus exercendis militibus conſumpſit. erat enim tempus, quo frumentum in horreis coaceruatur. Redemptoribus itaque vetitis ne frumentum exportarent, vrbe Græca eiſdem repleta ad bellum ſe parat, ac profectus ab Emporiis agros hoſtium vrit vaſtatque, omnia fuga & terrore complens. Qui cum caſtra non longe ab Emporiis in agro qui eſt inter medios fines Gerundæ vrbis & Emporiæ, poſuiſſet, cum hoſtibus qui ex reliqua Hiſpania confluxerant, conſeruit prælium: quos deuictos cæcidit, ac diſſipauit. qui exuti caſtris, ſigna armaq; abiicientes vſque ad vicinorum oppidorum portas fugantur, in quibus ipſi Hiſpani ſuo ſe agmine ac preſſura perimebant, cædentibus Romanis à tergo, ac eos comprimentibus: quorum caſtra omnia Romani diripuerunt. Refert Valerius Antias hiſtoricus eo die ſupra quadraginta millia Hiſpanorum cæſa. Cato vero ipſe geſta ſua conſcribens, detractor laudum ſuarum, multa millia hominum ait ſe interemiſſe, ſed numerum non expreſſit. Nihil denique à victoria ceſſatum eſt. Quum enim receptui ſignum datum eſſet, ſuoſq; ſpoliis onuſtos ad caſtra reduxiſſet, paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros hoſtium ſparſos reduxit ad comprehendendum hoſtes hinc inde ſine ordine fugientes. quę res non minus quam pugna prioris diei Emporitanos, Hiſpanos, accolaſque eorum in deditionem compulit. Sic Cato vrbem Emporiam Hiſpanorum obtinuit deditione recepta, ex aliiſque vicinis vrbibus eos qui Emporiam profugerant, Cato benigne ad ſe vocatos in ſua quemque dimiſit. Inde caſtra mouit, ac itinere recto per Gerundam Barchinonamque Tarraconam peruenit. Interim ad quemcunque locum Cato cum exercitu applicuiſſet, occurrebant indique legati ciuitatum ſe illi dedentium. Ita per Catonem omnis cis Iberum Hiſpania perdomita, & Romano nomini reſtituta eſt. Captiuique non modo Romani, ſed etiam ſociorum & Latini nominis variis caſibus in Hiſpania oppreſſi, ad domum Conſulis ducebantur. Fama deinde vulgatur, Conſulem velle in Turditaniam proficiſci cum exercitu, & inde ad deuios montanos eſſe venturum: quem rumorem falſo vulgus iactauit. quam ob cauſam ciuitates ſeptem cis Iberum, & caſtella plurima defecerunt, ad eaſque deducto exercitu in poteſtatem redegit, quas cum pacatas reliquiſſet, ac Tarraconam reuertiſſet, iterum rebellarunt, quas iterum ſubiugauit: & ne pari indulgentia relinquerentur, eos iuſſit venundari, & redigi in ſeruitutem, atque quæſtori, vt venundarentur, traditi ſunt.

Rebellio Turditanorum & prouinciæ cis Iberum, propter quam illis arma adempta sunt.

ET quoniam Turditani interim rebellarant, qui sunt incolæ maritimæ oræ Bætis fluminis, & per Mediterraneum vsque Castulonem, vt supra satis declarauimus (hæc enim gens præ cæteris Hispanis imbellis erat, & armis insuera) audita rebellione Publius Manlius, qui Q. Minutio successerat, accepto vetere exercitu Romano ab eodem Q. Minutio, adiunctoque Appio Claudio Nerone, ex vlteriore Hispania cum exercitu in Turditaniam proficiscuntur. Turditani igitur audito Romanorum aduentu, freti sua multitudine ire obuiam Romanis parant: quumque ipsis Romanis occurrissent, equites Romani in agmen Turditanorum immissi statim eos turbauerunt, atque in fugam conuersos plurimos simul & ceperunt, & trucidarunt. Nec prælio locus fuit, sed in prædam & fugam prælium conuersum est. Quumque Romani indubitatam victoriam obtinuissent, neque ob id Turduli paruerunt, sed conductis decem millibus Celtiberorum, alienis auxiliis bellum parant. Interea Catoni consuli in Turditaniam properanti nunciatũ est rebellasse Bargustanos, quæ gens ea est quæ inter Valentiam & Carthaginem Spartariam, siue nouam Carthaginem sita est. ipseque consul ratus cæteras Hispaniæ vrbes itidem facturas, si non prouidererur, omnibus Hispaniæ vrbibus quæ cis Iberum erant, arma ademit. quam rem adeo prouinciales ægre passi sunt, vt multi ex eis mortem sibi intulerint (gens siquidem ferox, vt ab antiquis scriptoribus traditum est, nullam vitam sine armis esse arbitrantes) quod vbi Consuli nunciatum esset, Senatores omnium vrbium ad se euocari iussit, quibus in hanc sententiam verba fecit: Non quidem nostrum, nec vestrum interest rebellare, multoque maiore malo vestro id quam Romanorum fit à vobis. Verum vno modo fieri posse video, vt vlterius non rebelletis, voloque id quam mollissima via cõsequi, vos quoque me adiuuare debetis. nullum enim consilium libentius sequar, quam quod vosmetipsi attuleritis: tacentibusque omnibus tempus respondendi dixit. Quumque acciti secundo consilio tacuissent, vno die muri omnium illarum vrbium Catonis edicto dirupti sunt. Ad eosque deinde omnes, qui nec sic parebant, cum exercitu profectus est. ita in quamcunque regionem veniebat, omnes sese dedebant: Sygestam tantum grauem & opulentam ciuitatem vi cepit. Deinde Lacetanos (qui hodie Barchinonensis ager dicuntur) in deditionem recepit. Inde victor ad Regium castrũ castra direxit, quod receptaculum prædonum erat. inde enim excursiones in agros pacatæ prouinciæ fiebant. Transfugit interea Princeps Largustanus, & purgare se ac populares suos cœpit, dicens, non esse in manu ipsius prædones expellere, castrumque illud suæ potestatis non esse. eum Consul domum redire iussit, postquam cum eo ordinasset, vt quamprimum secum exercitum castri muros subire cerneret, intentosque prædones ad tuenda mœnia, ipse cum suæ factionis hominibus eniteretur arcem occupare. Id, vti præceperat, factum repente est, hinc muros ascendentibus Romanis, illinc arce capta. Cato eos qui arcem obtinuerant, cum cognatis suisque omnibus liberos esse iussit, omniaque sua habere. Largustanus cæteros Quæstori, vt venderet, imperauit: de prædonibus vero supplicii sumpsit. Ex ferrariis argentariisque fabris, à quibus prouincia locupletior fiebat, consilio expectato vsque in diem tertium, nihil supplicii sumens, eos conuenienti modo disposuit. Postmodum vero sequentibus duobus annis, anno videlicet ab orbe condito quinto milleno quinto, & ab vrbe cõdita quingentesimo quinquagesimo sexto, Caius Flaminius in citeriori Hispania bella gessit, & Lunam in Oretanis cepit. Inde exercitũ ad hybernandũ ad Iberum amnem adduxit, & per hyemem bella aliquot gessit, varo euentu, non tamen memoratu digno, quia potius aduersus incursiones latronum quam hostium pugnatum est. Multo maiores res fuere Marci Fuluii, qui apud Toletum oppidum cum Vaccæis, Vectonibus, Celtiberisque signis collatis dimicauit, earumque gentium exercitum fudit, atque Ibernum Regem viuum in prælio cepit.

Prælium Heluii cum Celtiberis.

INTEREA Heluius missus à Publio Claudio prætore ex vlteriori Hispania cum exercitu sex millium occurrit, vt Catoni Consuli iungeretur. Quo audito Celtiberi intercidere viam Heluio parant, atque ad oppidum Illiturgũ occurrentes cum viginti millib. armatorum, prælium cum Heluio fecerunt. in quo (vt refert Valerius Antias) eo die duodecim millia Hispanorum ceciderunt, indeq; Romani ad oppidum Illiturgum occurrentes quod receptum hostibus præbuerat, puberes omnes ipsius oppidi Romani interfecerunt, ac deinde Heluius ad castra Catonis peruenit. Et quia iam ab hostib. tuta regio erat, præsidio in vlteriorem Hispaniam remisso, Cato Romam rediit, & ob rem fœliciter gestam

vrbem

vrbem triumphans intrauit. Attamen de triumpho sibi concedendo fuit aliquantisper disputatum. Aiebant enim qui sibi triumphum negari dicebant, quod fortuito casu, & non in propria, sed aliena prouincia pugnasset. Vicit tamen sententia, vt decerneretur triumphus. Magnumque argenti pondus attulit, & in ærarium vrbis misit.

Capitur Toletum parua vrbs, & Oliba, quæ nunc Olith dicitur, & oppidum Lycabrum, ac Rex Corbilio.

SEQVENTI vero anno, videlicet ab orbe condito quinto milleno sexto, & ab vrbe cõdita DLVII. Caius Flaminius oppidum Lycabrum munitum vineisque refertissimum expugnauit, ac regem Corbilionẽ viuum cepit, & Marcus Fuluius Proconsul cum duobus exercitibus hostium duo prælia fecit, oppidaque duo cepit, Vesceliam & Eleonam (quæ nunc Legio corrupto vocabulo dicitur) & castella multa expugnauit. Ad eundem de alia voluntate defecerunt qui Nauarræ confinia tenent. Progressus vero duobus potitur oppidis, Oliba (quod hodie Oletum dicitur) & altero eius vicino: indeq; pergit ad Tagum amnem, Toletumque, quæ parua vrbs erat, sed tamen munita, oppugnatur. Quumque eam oppugnaret, Vaccæorum, Vectonum, Celtiberorumque magnus exercitus Toletanis subsidio venit. Cum his igitur signis collatis prospere pugnauit, quibus fusis Toletum cepit.

Lucius AEmilius Paulus contra Lusitanos tumultuario exercitu pugnat.

QVVM anno ab orbe condito quinto milleno decimo, & ab vrbe condita quingentesimo sexagesimo primo Romani Lucium Belum Prætorem in Hispaniam misissent cum exercitu, in Liguria (quæ terra Genuensium ac vicinarum est vrbium) à Liguribus circumseptus magnam exercitus partem amisit, ipse cum paucis vulneratus aufugit, Massiliamque peruenit, vbi spatio trium dierum expirauit. Quod vbi Romæ nunciatum est per legatos, decreuit Senatus, vt Publius Mumius Brutus, qui cum exercitu in Tuscia erat, diuiso exercitu, cui vellet ex legatis, ipse in vlteriorem Hispaniam iret, eaque prouincia illi cederet. Hocque cum egisset Brutus, per antea Lucius Æmilius Paulus (qui postea vir maximus fuit, & Perseum Macedoniæ Regem maxima cum gloria cepit, & Macedonicus appellatus est) iam virtutis suæ præsagium faciens tumultuario exercitu coadunato, signis collatis cum Lusitanis pugnauit, & ab eo fusis atque fugatis, octodecim millia armatorum ab eo cæsa sunt, & tria millia capta.

Publius Catinus Prætor in Hispania moritur ex vulnere.

DEINDE secundo post anno, videlicet ab orbe condito quinto milleno duodecimo, & ab vrbe condita CCCCCLXIII. Caius Catinus per bienninm ante Prætor cum Lusitanis in agro Astensi signis collatis pugnauit: in qua pugna Hispanorum sex millia cæsa sunt, cæteri vero fugati fusique sunt. Inde ad Astam vrbem oppugnandam exercitum duxit, quam non longe minori vi cepit, sed dum incautus muros subiret, ictus ex vulnere paucos post dies moritur. Statimque Senatusconsultum Calphurnium Prætorem ac successorem misit, ne prouincia sine imperio esset. Per eadem tempora P. Manlius Acinius, qui eodem tempore, quo C. Catinus, in prouincia erat, cum Celtiberis acie conflixit, & tandem incerta victoria discessum est, nisi quod Celtiberi nocte proxima mouerunt castra. Quæ res Romanis, & suos sepeliendi, & spolia legendi ex hostibus potestatem fecit. Paucos post dies Celtiberi maiore coacto exercitu Romanos ad Calagurum oppidum lacesserũt. Neque traditur, quibus auxiliis Celtiberi firmiores potentioresq; facti fuerint. Tandem inito certamine duodecim millia cæsa, & plus quam duo millia capta ex eis referuntur, & Romani Celtiberorum castris potiti sunt. Posthæc quum Calphurnius applicuisset, Prætores ambo exercitum ad hyberna reduxerunt. Duobus vero post annis, videlicet anno ab orbe condito quinto milleno decimo quarto, & ab vrbe cõdita quingentesimo sexagesimo quinto, quum Lucio Manlio successisset in prætoria dignitate Lucius Quintius, & Caius Calphurnius, primo vere ambo Prætores pariter in castra prodierunt, in Carpetaniamque vbi hostium castra erant, progressi, iunctis copiis, communi animo consilioque rem gesserunt. Quum enim non longe à Toleto inter pabulatores pugna exorta esset, dum iis vtrinque subuenitur, à castris paulatim omnes copiæ in aciem adductæ sunt. in eo enim tumultuario certamine, & loca sua, & genus pugnæ pro Hispanis fuere. Nam Romani duo exercitus fusi, atque in castra compulsi sunt, vbi non pestiterũt Roma-

ni Prætores, ne postero die castra oppugnarentur. In silentio igitur proximæ noctis tacito signo tubę exercitum abduxerunt. Luce itaque prima Hispani acie instructa ad vallum accesserunt, vacuaq; castra præter spem ingressi, quæ relicta inuenerunt inter nocturnam trepidationem, diripuerunt, regressiq; in castra sua, paucos dies quieti ibi manserunt. Romanorum atque sociorum in hac pugna ad quinque millia occisa sunt, quorum spoliis Hispani se armauerunt. Inde ad Tagum flumen profecti sunt. Interea Prætores Romani omne tempus in contrahendis ex ciuitatibus Hispanorum sociis, reficiendisque auxiliis dederunt. Vbi vero satis virium conduxisse visum est, excitatis militum animis ad delendum priorem ignominiam se præparant. profecti itaque cum toto exercitu ad duodecim milliaria à Tago flumine castra posuerunt. Inde tertia vigilia sublatis signis ad Tagi ripam peruenerunt: trans fluuium enim in colle castra hostium erant. Deinde ab omnibus clamor & pugna incipit. Romani fundunt sternuntque Hispanos, perculsosque metu ac fugientes in castra persequuntur, immixtique turbæ hostium intra vallum penetrauerunt. vbi ab Hispanis in præsidio castrorum relictis prælium instauratur: coguntur que Romani equites ex equis descendere. Dimicantibus his, legio quinta Romanorum superuenit, aliæque, vt quæque poterant, copiæ affluebant. Tum cæduntur passim Hispani per tota castra, nec plures quam quatuor millia hominũ effugerunt. Ex quibus tria millia fere qui arma retinuerunt, montem propinquum ceperunt, mille vero semiermes per agros vagi, palantesque fugerunt. supra enim quinque ac triginta hominum millia fuerũt, ex quibus tam exigua pars pugnæ superfuit. Cruentæ maxime victoriæ causam tribuit subita castrorum inuasio, ex qua Hispani aggressi non habuerunt spacium sua cõmuniendi castra. Ex Romanis tantum centum ac duo & triginta ceciderunt, ex sociis paulo plus quam sexcenti, & ex prouincialibus auxiliis centũ fere quinquaginta ceciderunt, tribuni militum quinque amissi, & pauci equites Romani. Postero die laudati donatiq; sunt milites à Caio Calphurnio, qui pronunciauit eorum opera maxime hostes fusos, expugnata castra, & signa capta esse. Quintius alter Prætor suos itidem milites donis affecit, & centuriones maxime, qui in vtroque exercitu mediam aciem tenuerant.

Prælium Q. Fuluii Flacci cum Celtiberis.

IN citeriore Hispania magnum bellum exortum est sexto post anno, quam superiora gesta sunt, anno ab orbe condito quinto milleno decimo octauo, & ab vrbe condita quingentesimo sexagesimo nono. Celtiberi enim comparauerant quinque ac triginta hominum millia, quantum nunquam antea coadunauerant. Quintus enim Fuluius Flaccus prouinciam obtinens, quum armari iuuentutem Celtiberorum audisset, & ipse quanta poterat auxilia à sociis contraxit, sed tamen hostem non æquabat numero militum. ac deinde pugna ab vtrisque cœpta est, in qua tria & viginti millia Celtiberorũ eo die cæsa sunt, quatuor millia & septingenti capti cum equis plus quam quingentis, & signa militaria octingenta septem. Magna quidem fuit Romanorum victoria, non tamen sine cruore. Ex Romanis enim militibus ex duabus legionibus paulo plus quam ducenti superfuerunt, sociorum Latini nominis octingenti ac triginta, externorum auxiliorum mille ferme & quadringẽta ceciderunt. Prætor igitur victorem exercitum in castra reduxit: Attilius tamen manere in castris à Romanis captis iussus est. Postero die spolia de hostibus lecta sunt, & pro conditione donati sunt omnes quorum insignis virtus fuerat. Sauciis vulneratisque in Eburam oppidum missis per Carpetaniam ad vrbem Cantabriam (quæ hodie Santroniogo appellatur) inde ductæ sunt legiones, vrbeq; circumsessa, quum à Celtiberis auxilia postulassent, morantibus iis, non quia auxilia dare renuerent, sed quia adeo inexplicabiles pluuiæ imbresque ceciderunt, & amnes intumuerunt, vt subueniendi illis potestatem impedirent, ab auxilio suorum desperati ciues in deditionem venerũt. Flaccus vero tempestatibus fœdis coactus, exercitum omnem in vrbem introduxit. Celtiberi demum deditionis ignari, vbi primum viæ aditum viderunt, imbresque cessarunt, Cantabriam cum auxiliaribus copiis venerunt, ibique nulla castra extra mœnia videntes, alioque hostem commigrasse credentes, negligenter ad oppidum peruenerũt. In eos itaque Romani patefactis duabus portis eruptionem fecerunt, incompositosque aggressi fuderunt, & ex Celtiberis tandem duodecim millia cæsa sunt, & capti plusquam quinque millia, equi quadringenti, signa militaria sexaginta duo: cæteri vero per vicos & castella sua dilapsi sunt. Deinde Flaccus à Cantabria profectus per Celtiberiam legiones duxit, multa castella expugnando. Sic maxima pars Celtiberorum in deditionem venit. Hæc in citeriore Hispania gesta sunt.

IOAN-

IOANNIS EPISCOPI GERVNDENSIS PARALIPOMENON LIBER SEPTIMVS DE TERTIO PVNICO BELLO.

Quomodo Scipio Cornelius AEmilianus Carthaginem, ac Numantiam euertit.

POSTEA vero quam ſupradicta geſta ſunt, exacti ſunt anni tres ac triginta, quibus nihil memorabile de Hiſpania ſcriptum comperio. Poſt quod tempus, quum euerſa Carthago eſſet per Scipionem Cornelium Æmilianum, iterum bella ſurrexerunt. qui Conſul eam deleuit anno ab orbe condito quinto milleno CCCCCII. & ab vrbe condita DCII. ex cuius euerſione Africanus appellatus eſt, qui quidem fuit nepos alterius Publii Scipionis, qui eandem vrbem primo ſubiugauerat. Hic enim adoptatus eſt filius à Scipione filio Scipionis Africani maioris, qui vxorem habuerat Æmiliam Lucii Pauli Æmilii filiam, quæ fratrem habuit Paulum Æmilium, qui Perſeum Macedoniæ Regem & ipſam Macedoniam ſubiugauit. qui Paulus Æmilius duos filios habuit ex priori coniuge Papyria Naſonis viri conſularis filia, quæ licet illi prolem nobiliſſimam genuiſſet ipſos duos filios, tamen ab eodem Paulo Æmilio repudiata eſt. Poſt eius diuortium aliam duxit vxorem, ex qua dum alios duos genuiſſet filios, tamen priores duos aliis duabus maximis nobiliſſimiſque familiis per adoptionem inſeruit: quorum maior à Fabio maximo quinquies conſule, & Scipio minor à Scipione filio maioris Africani adoptati ſunt, videlicet à Publio Scipione alterius Publii Scipionis filio: & quod Æmilius Papyriam repudiauerit, non traditur ab autoribus. Sed cum à multis conſanguineis, & amicis impeteretur dicentibus, Nõne hęc pulchra eſt? nonne honeſta? nonne fœcunda? quib. ille calceum porrexit in medium dicens, Nonne pulcher hic calceus? nonne nouus? ſed tamen nemo veſtrum videt, qua ex parte me premat. Hic igitur Scipio Pauli Æmilii filius naturalis à Publio Scipione Africani maioris filio adoptatus, Scipio Æmilianus appellatus eſt, & quia vltimo Carthaginem funditus euertit, etiam Africanus appellatus eſt. Hic, quum Carthaginenſes contra fœdus initum arma ſumpſiſſent, Conſul creatus eſt ad eam euertendam. De qua euertenda quum pluries in Senatu controuerſia haberetur, Cato cenſebat eam euertendam: Scipio vero Naſica Pontifex eam ſeruandam eſſe cenſebat, prædicens illius ruinam interitum vrbi minari, quia non ſtantibus vrbi æmulis ac hoſtibus, facile vrbs in multa vitia laberetur. Vicit tamen Catonis ſententia, vt deleretur. Scipio igitur Æmilianus ad eandem euertendam Conſul creatus eſt. Quam tandẽ cum funditus euertiſſet, poſt diuturnum bellum (de quo apud pleroſque autores de tertio bello Punico agitur hiſtoria) in vrbem rediit.

De viriato Hiſpanorum Duce.

INTEREA in Hiſpania Romanis res non proſpere ſucceſſerant. ſurrexerat enim per eadem tempora Viriatus quidam Hiſpanus ex Luſitania (de quo Cicero in ſecundo Officiorum mentionem fecit) qui primum paſtor fuerat, inde latro: & quum latronum copias coadunaſſet, vias primum inuadere, ac deinde prouincias vaſtare cœpit, poſtmodum vero etiam Prætorum exercitus ſuperare, & in fugam vertere, adeo vt magnum terrorem Romanis intulerit. Huic primum Caius occurrit, ac eius exercitum pene profligauit. Deinde idem Viriatus Caium Plantium multis prœliis victum fugauit, & ipſe Prætor cum paucis euaſit, ac denuo quum Claudius Numidanus cum magno belli apparatu, quaſi ad delendam ſuperiorum Prætorum infamiam, à Senatu miſſus cum Viriato congreſſus eſſet, pene vniuerſas quas ſecum adduxerat, copias Romanorum amiſit. Viriatus deinde tot ex Romanis ducibus victoriis habitis trabeas, falces, cæteraq; inſignia Romana, in ſuis montibus trophæa, quaſi de Romanis triumphãs, præfixit. ita minus proſpere aliquandiu in Hiſpania bellatum eſt à Romanis, adeoque confuſæ res videbantur, vt vix aliqui reperirentur, qui aut tribunatum in Hiſpania ſuſcipere vellent, aut legationis munere fungi. Tum Scipio Cornelius Æmilianus in medium proceſſit, ſeque accepturum quodcunque militiæ genus imperatum fuiſſet, profeſſus eſt: quo exemplo omnes ad ſtudium militandi concitauit. Per antea enim in vlteriori Hiſpania Lepidus Proconſul Vaccæam gentem (quæ in Caſtellæ confiniis ad Nauarram ſpectat)

UNED

quæ gens innoxia fuerat ac ſimplex, prohibente Senatu expugnare tentauit. Vnde tam memoris audaciæ pœnas luit. nam ab eis prælio victus, ſex millia Romanorum amiſit, atque exuſtis caſtris vix cum paucis fuga euaſit. Iſto etiam tempore Caius Mancinus apud Numantiam infœliciſſime bellauit, pro vt infra dicetur. Interea mittitur contra Viriatum Brutus Conſul, qui eum pugnando vicit,& in fugam vertit, ac Laconiam oppidum, quod idem Viriatus cum ſuis obſederat,liberauit. Poſt cuius fugam Viriatus à ſuis dolo interfectus eſt,cuius interfectores quum à Romanis præmium poſtulaſſent,indigni præmio iudicati ſunt,ex eo quod eorum ducem dolo interfeciſſent.

Brutus vniuerſam Galleciam occupat.

BRVTVS itaq; poſt Viriati interitum per totam vagatus Hiſpaniam vſque ad Oceanũ peruenit,quadragintaque millia Gallorum & Græcorum, qui Viriato & ſuis auxiliũ præbuerant,atrociſſima pugna deleuit. ob quam victoriam vniuerſæ Gallaciæ populos in deditionem recepit. Hæc quæ dicta ſunt de Viriato,& Bruto, cæteriſq; Romanorum ducibus à Viriato deuictis,acciderunt anno ab vrbe condita ſexcenteſimo nono.

De Numantia vrbe, quæ fuit quondam Hiſpaniæ decus,& eius ſitu.

ERat in Hiſpania citeriore vrbs nobiliſſima,Hiſpanię decus,vltima Celtiberorum,inter vltimos fines Gallaciæ,Cantabriæ,Vaccæorum.De cuius ſitu hæſitatur à multis: quoniam Pomponius Mela libro ſecundo dixit illam eſſe Cæſarauguſtam,& Rodericus Toletanus dicit eſſe Zamoriam: ego vero teſtimonia antiquorum adducam ad illius ſitum comprobandum.Vnde Lucii Annei Flori in ſecundo libro Epitomatum Titi Liuii verba audiamus, quæ ſunt hæc: Numantia quantum Carthaginis, Capuæ, & Corinthi opibus inferior, tantum virtutis nomine & honore par, ſimulque ſi viros exiſtimes Hiſpaniæ decus: quippe quæ ſine muro, ſine turribus, modice edito in tumulo apud flumen ſita, quatuor millibus Celtiberorum quadraginta millium exercitum per annos XIIII. ſola ſuſtinuit,nec ſuſtinuit modo,ſed ſęuius aliquãto perculit, pudẽdiſq; vulneribus affecit. Ex his enim conſtat Numantiam in Celtiberia conditam. Hoc idem de eius ſitu meminit Claudius Ptolemęus in ſua Coſmographia,& Strabo de ſitu orbis libro tertio ſic ait: Sunt & Luſones qui ad ortum ſpectantes, & ipſi ad Tagi fontes pertinent.oppidum eſt Arcuacorum Segida,& Pallantia, Numantia, quæ ab Auguſta Cæſarea (cuius ſuper Iberum ſitum eſſe diximus)abeſt ad ſtadia octingenta. Ad hanc itaque expugnandam fuerat decretus Conſul Caius Mancinus, qui cum exercitum apud Numantiam ſuſcepiſſet, adeo cuncta prælia infeliciter geſſit, vt in ſupremam deſperationem redactus, fœdus cum Numantinis componere coactus ſit, quod Senatui populoque Romano moleſtum ac irritum fuit.quo non acceptato Mancinum tam turpis fœderis autorem nudato corpore, ac manibus poſt tergum ligatis ante Numantinorum portam iuſſerunt exponi, ibique vſque ad noctem manens, à ſuis derelictus, & ab hoſtibus non receptus, vtriſque miſerandum ſpectaculum præbuit. Videtur autem quod Scipio Æmilianus Africanus,qui per hoc tempus potens in republica habebatur,& Tiberius Gracchus,qui Mancino quæſtor erat, ad ſalutem profuerunt. Sed nihilominus aduerſus Scipionem querelæ iactabantur,quod non etiam Caium Mancinum ſeruaſſet.

Numantia vrbs, Hiſpaniæ decus, igne crematur à ciuibus ſuis.

DELETA itaque Carthagine à Scipione Æmiliano qui Conſul erat iam creatus, Senatus circumſpecta infamia, qua iam diu Romani in Hiſpania militauerant, Scipionem Æmilianum, qui ſecundo Africanus cognominatus eſt, in Hiſpaniam,maxime aduerſus Numantinos mittere decreuit.Quumque profectus eſſet,primo infeſtiſſimos inſolentiſſimoſque Numantinorum animos, ſuperiorum Romanorum ducum culpa auctos,contundere curauit.Sed quum reperiſſet exercitus voluptatibus omnibus ante eius aduentum occupatos atque corruptos, non magis cum hoſtibus, quam cum Romanis militibus pugna fuit. Præcepit enim, vt omnia quæ ad voluptatem atque laſciuiam aderant, de caſtris abiicerentur, & confeſtim ſcortorum multitudo de caſtris amota eſt. itaque coquorum & ſcortorum vltra duo millia expulit,adire culinas & tabernas inhibuit,atque iumenta exonerantia feſſos venundare iuſſit, militemque cotidiano labore exercuit:& ſic à turpi libidine purgatus eſt exercitus. nã tãtæ eſt exercitus virtutis quãtæ

tæimperator. Igitur Scipio non ilico cum hostibus pugnauit, vt quasi incautos circunueniret, sciens nunquam Numantinos ocioſos, sed iugiter ad bella paratos ac expeditos. Vnde milites suos in castris tanquam tyrones exercuit in ludis, & sic totam æstatem hyememque sine pugna transegit, ac deinde redacto, siue exercitato exercitu, ad prælium cum Numantinis descendit. Sed Numantini impetu facto iam Romanos cædebant, & vertebant in fugam, nisi Scipio fugientes vi coactos ad pugnam redire coegisset. Ac tandem cum difficultate maxima Romani fugassent Numantinos, Scipio Numantiam vrbem fossa & obsidione circundedit. Numantini itaque sic obsessi, ac fame coacti, ad vltimum humanis carnibus vescentes, deditionem postremo Scipioni obtulerunt, si tolerabilia & humana iuberet. Quæ postquam à Scipione repudiata sunt, pugnam Numantini petierunt, vt saltem, non vt pecudes, sed vt homines trucidarentur. Quod etiam quum à Scipione negatum esset, Numantini primum vino calefacti confestim duabus portis erumpunt, & contra Romanos acriter insurgunt. atrox diu certamen fuit: & fortasse Romani cecidissent, nisi Scipionis virtus affuisset. Numantini igitur sic certantes, non tamen tanquam fugientes, in vrbem reuertuntur, suorumque corpora à Scipione oblata recipere noluerunt. Postremo de salute desperantes, ne in Romanorum ditionem venirent, clausis ianuis vrbis, totam ciuitatem igne consumpserunt, ipsique pariter vel igne, vel ferro, venenoque mortem oppetierunt. Et sic Romani nulla de Numantinis spolia reportarunt. Nec vnum solum Numantinum victũ in triumpho suo adduxit, nec etiam aurum, argentum, arma, atque vestes, quæ omnia ignis consumpserat, sed tantum de nomine triumphatum est. Numantinum enim victoris catena non tenuit.

Mors Scipionis Æmiliani.

POST deletas vero vrbes, Carthaginem scilicet, ac Numantiam in Hispania, Scipio Æmilianus Aphricanus cognominatus quum in vrbem rediisset, & graues inter eum & Caium Gracchum, cæteroſq; Gracchos discordiæ ac simultates successissent, quadam die quum fortis validusque se domum recepisset, mortuus nocte in cubiculo repertus est. Suspecta de ea re fuit vxor Sempronia, tanquam illi ministrasset venenum, & hoc ex eo creditum est, quum præfata vxor soror Gracchorum fuerit: de morte tamẽ eius nulla quæstio facta est. Post cuius mortem multum ciuiles contentiones exarserunt. quo viuente tanta erat eius autoritas apud Romanos, vt nullo pacto sociale ac ciuile bellum oriri posse crederent. Pro huius autem Scipionis morte Tullius librum de Amicitia composuit, in quo introducit Lælium cum Mutio Scæuola, & Fannio generib. suis de amicitia disputantem.

IOANNIS EPISCOPI GERVNDENSIS PARALIPOMENON

LIBER OCTAVVS DE GESTIS in ciuili bello inter Marium & Syllam.

De origine Caii Marii & eius moribus.

IN superiori hucusque libro actum est de iis quæ gesta sunt in Hispania à Romanis post Pœnos eiectos à prouincia vſq; ad tempora ciuilis belli, quæ duo fuerunt, Marii videlicet ac Syllæ, & secundo Cæsaris & Pompeii. Et quoniam alterum ab altero dependet, de eorum initiis aliquid nobis dicendum est. Quoniam eorum strages nõ modo vrbem, sed vniuersum quoq; orbem infecerunt, diuersisq; cladibus impleuerunt. Cœperant enim & perantea ciuiles contentiones in vrbe, quæ eam cruentis cædibus maculauerant, à Gracchis initium sumentes ob leges Agrarias. Tulerant enim Gracchi, vt agri inter plebem diuiderentur, quos nobilitas perperam possidebat. cuius rei contentio multos necauit viros illustres in vrbe, inter quos fuit Lucius ille egregius Consul Scipio Æmilianus. qui quum Tito & Graccho aduersaretur, nocte sanus dormiens mane in lecto defunctus est compertus, & creditum est, quod vxor eius, quę Gracchorum soror erat, venenum ei ministrasset. ex hoc etiam plu-

rimus sanguis nobilium effusus est. Ex quorum interitu deficiente nobilitate Marius ad consulatum effectus est. De quo nobis primo, deinde de Caio Cæsare, & Pompeio nobis dicendum est. Caius Marius obscura satis origine ortus, patrem habuit Marium, matrem Felicianam, pauperes homines atque mechanicos, qui in vrbem proficiscens studia vrbana aliquantulum degustauit, reliquo tempore in villa Ticernate, quæ erat in agro Arpinati vitam ab vrbanis viuendi moribus alienã, sed modestam, & priscis Romanorum institutis propriam egit. Primumque in Hispania militauit sub Scipione Æmiliano Numantiam obsidente, vbi & præstantia, & fortitudine videbatur cæteros adolescentes superare. cuius præstantia Scipionem non latuit. Recepit enim eum Scipio apud se egregium forma, sed corruptum rei militatis disciplina emendauit, quem ferunt cum bellicoso hostium duce congredientem, illum ante ora Scipionis interfecisse, quapropter plures dignitates sub Scipione consequutus est. Et cum aliquando post cœnam sermo de imperatoribus fieret, dum iocose Scipionem interrogasset, quem ducem post illum Romanus populus habiturus esset, Scipio leuiter percusso Marii humero, Hunc, inquit. nam magnam de se in adolescentia exhibet experientiam. ab ipsis enim cunabulis futuram auguramur virtutem. Fertur hac Scipionis voce Marium elatum, animum ad rempublicam applicuisse, tanquam diuino quodã oraculo. Inde Marius tribunatum obtinuit fauente sibi Metello Cæcilio, cuius in domo ipse à pueritia ac pater eius ministri fuerant. Inde quum ædilitatem petiuissent, non obtinuit. Quumque Iuliam ex insigni Cæsarum familia ortam in vxorem duxisset, Prætor creatus est, & in prætura mediocres laudes consecutus: post præturam vlteriorem Hispaniam assecutus est sorte. Quumque Cæcilius Metellus contra Iugurtham creatus esset consul, Marium legatum in Numidiam duxit, ibique quum strenue bellasset, magno etiam militũ consensu Consul creatur ad bellum contra Iugurtham, contradicente sibi vniuersa vrbis nobilitate, populo vero assentiente. Opponebatur Mario, quod antecessorum imagines non haberet, atque etiam nouus homo potiores honores in vrbe consequi non deberet: qui septimum consulatum obtinuit, qui primum Consul creatus in Libya erat, ad eumque Sylla Quæstor cum exercitu venit in Libyam. De cuius Syllæ natalibus aliquid etiam nobis dicendum est, vt vtriusque origo per quos incendium ciuilis belli in vrbe cœpit, nobis nota sit.

De origine Syllæ & eius conditionibus.

SYLLA igitur patritiæ gentis nobilis fuit (eius familia iam prope extincta erat maiorum suorum ignauia) qui litteris Græcis atque Latinis doctissime eruditus fuit. Animus illi erat ingens, cupidus voluptatis, sed tamen gloriæ cupidior, & licet otium luxuriosum sectaretur, à negotiis tamen eum nunquam voluptas abalienauit. Causa autem paupertatis parentum Syllæ fuerat, quia vnus ex antecessoribus suis Rufinus nomine cum Consul esset, repertum est in eius domo argentum non bonum, immo falsificatum (quod veteres stultum dicebant) ad libras decem: & quia à lege vetitum erat, à senatu cum omnibus suis remotus fuit, cuius deinde progenies vitam satis tenuem vixit. Qua ex re Sylla pauperrimis parentibus ortus, domum non habuit propriam. Cui etiam pro conuitio dictum fuit, quod postquam diuitias consequutus fuerat, indigne prosperabatur, quomodoque vir bonus esse posset, postquam ex hæreditate paterna nihil accepit. Erat præterea Sylla oculis ardentibus & terribilibus, vultuque albus & rubeus, quo terribilior reddi videbatur. Fuit etiam in adolescentia alacer, cum histrionibus & cum sodalibus rixabatur, ac etiam postquam in ætatem processerat, diuesq; ac potens factus fuit, in theatris & in cœnis cum eis bibebat, & amore captus Nicopolim vxorem duxit: quæ postea moriẽs eum reliquit hæredem, & similiter bona nouercæ suæ post eius mortem ex testamento suo consequutus est, & sic ex consecutis hæreditatibus diues factus fuit. Facũdus etiam, & callidus, & amicitię facilis erat, ad simulanda quoq; negotia aptus, altissimi quidem ingenii incredibilisque, multarum rerum largitor erat, ac maxime pecuniæ, & omnium fidelissimus fuit ante ciuilem victoriam. nunquã enim fortuna industriam eius superauit, multiq; de eo dubitauere, fortior, an fœlicior esset. Igitur Sylla (vt superiori capite dictũ est) postquam in Africam venit ad castra Marii cum exercitu & equitatu, rudis antea & ignarus belli, expertissimus omnium paucis diebus effectus est. Ad hoc milites benigne appellare cœpit, solitus multis rogantibus, & ex se, beneficia dare, & inuitus accipere, sed ea propensius curare, vt si quod mutuum reciperet, redderet, ipse vero à nullo repetere, idq; laborabat, vt ipsi quamplurimi deberent, loca cum humilibus exercebat, neq; quod multorum praua ambitio facere solet, Consulis aut cuiusquam boni viri famam lædere satagebat, tantummodo neminẽ neq; consilio neq; manu priorẽ pati. Quibus rebus breui Mario militibusq; charissimus fuit.

De

De cauſis diſſenſionis inter Marium & Syllam.

AGEBAT Marius Romanorum Conſul & imperator bellum aduerſus Iugurtham Numidarum Regem, quem quum regno pene expuliſſet, Iugurtha ad Bocchũ Getulorum Regem ſibi vicinum confugit, ab eo auxilia poſtulans, promittenſq; tertiã Numidiæ partem ſi auxilia præſtitiſſet. Quo audito Bocchus maximo gentium numero collecto in Numidiam venit, & Iugurthæ coniunctus eſt. Qui ad prælium cum Mario venientes, obtinuit Marius, Numidæq; ac Getuli ſuperati ſunt. Quo facto legati à Boccho ad Marium venerunt, petentes vt idem Marius duos fideliſſimos de ſuis ad eundem Regem Bocchum mitteret, atq; velle de ſuo ac reipublicæ Romanæ commodo diſſerere. ille ſtatim Syllam & Aulum Manlium ire iuſſit. Qui cum celeres iſſent, Sylla ad Regem orationem habuit. cui cum Bocchus reſpõdiſſet, impetrauit Bocchus ea legatione, vt per Marii medium legati Bocchi Romam mitterentur ad ſenatum. Habito quidem de infra ſcriptis pluribuſque aliis inter Marium & Bocchum tractatu, Bocchus à Mario per literas petiuit, vt item Syllam ad ſe mitteret, cuius arbitratu communibus negotiis conſuleret. Is igitur Sylla miſſus eſt cum præſidio militum atq; peditũ, ſagittariis inſuper, & fundibulariis, qui accepta tantum leui armatura muniti erant. Poſtquam enim Bocchus rex & Sylla congreſſi ſunt, Sylla dicit ſe miſſum à Conſule, ac veniſſe quæſitum ab eo, pacẽne an bellum agitaturus eſſet? Tunc Rex poſt decem dies iterum venire iubet. Exactis deinde decem diebus Rex Bocchus prætextu pacis vocatis Iugurtha & Sylla, ſtatim ſigno dato, vndique ſimul ex inſidiis Iugurtha capitur, ac cæteri ſocii ſui obtruncantur, atque idem Iugurtha viuus ac vinctus Syllæ traditur à Boccho. Hinc graues & nefariæ ſeditiones inter Marium & Syllam, quæ fere Romam & vniuerſum orbem funditus euerterunt, primordia habuerunt. Nam multi qui contra Marium propter inuidiam accenſi erant, Syllæ opera captum eſſe Iugurtham, ac ſibi à Boccho traditũ: Marius vero qui neminem parem in gloria patiebatur, decertabat. Aduerſarii vero Marii qui primas maximaſque belli laudes Metello, ſecundas autem & vltimas tribuebant Syllæ, in illum vehementer agebant. Itaque populus qui inprimis Marii partibus fauebat, perculſus terrore Marium deſerebat.

De cædibus quas Marius in vrbe fecit.

AVGVSTINVS in 3. lib. de Ciuit. Dei, de malis quæ in Mariano bello Romæ ſecuta ſunt, ſic ait in cap. 26. Quum vero Marius ciuili ſanguine, iam multis aduerſarum ſibi partium peremptis, victus vrbe profugiſſet, vix paulum reſpirante ciuitate (vt verbis Tullianis vtar) ſuperauit poſtea Cinna cum Mario. Tunc vero clariſſimis viris interfectis, lumina ciuitatis extincta ſunt. Vltus eſt huius victoriæ crudelitatem poſtea Sylla, nec dici quidem opus eſt quanta diminutione ciuium, & quanta calamitate reipublicæ. De hac enim vindicta, quæ pernicioſior fuit, quam ſi ſcelera quæ puniebantur, impunita relinquerentur, ait & Lucanus:

Exceſſit medicina modum, nimiumque ſecuta eſt:
Qua morbi duxere manus, periere nocentes.
Sed cum iam poſſent ſoli ſupereſſe nocentes,
Tunc data libertas odiis, reſolutaque legum
Frænis ira ruit.——

Illo bello Mariano atque Syllano, exceptis iis qui foris in acie ceciderunt, in ipſa quoq; vrbe cadauerib. vici, plateæ, fora, theatra, templa completa ſunt, vt difficile iudicaretur, quando victores plus funerum ediderint, vtrum prius, vt vincerent, an poſtea quam viciſſent: cum primum victoria Mariana, quando de exilio ſe ipſe reſtituit, exceptis paſſim quaqua verſum cædibus factis, caput Octauii Cõſulis poneretur in roſtris, Cæſar & Fimbria in domibus trucidarentur à ſuis, duo Craſſi pater & filius in conſpectu mutuo mactarentur, Bebius & Numitorius vnco tractis viſceribus interirent, Catulus hauſto veneno ſe manibus inimicorum ſubtraheret, Merula Flamendialis inciſis venis Ioui etiam ſuo ſanguine litaret. In ipſius autem Marii oculis continuo feriebantur, quibus ſalutantibus dexteram porrigere noluiſſet.

De malis quæ Sylla Romæ operatus eſt.

DE Syllano quoque bello Auguſtinus dicto 3. lib. de Ciu. Dei ſic proſequitur cap. 27. Syllana vero victoria ſecuta, huius videlicet vindex crudelitatis poſt tantum ſanguinem ciuium, quo fuſo comparata fuerat, finito iam bello inimicis viuẽtibus crudelius in

pace graſſata eſt. Iam etiam poſt Marii maioris priſtinas ac recentiſſimas cædes, additæ fuerant aliæ grauiores à Mario iuuene atque Carbone earundem partium Marianarum. Qui, Sylla imminente, non ſolum victoriam, verum etiam ipſam deſperantes ſalutem, cuncta ſuis alieniſque cædibus impleuerunt. Nam præter ſtragem late per diuerſa diffuſam, obſeſſo etiam ſenatu, de ipſa curia tanquam de carcere producebantur ad gladium. Mutius Scæuola Pontifex, quoniam nihil apud Romanos templo Veſtæ ſanctius habebatur, aram ipſam amplexus, occiſus eſt, ignemq; illum qui perpetuâ cura virginum ſemper ardebat, ſuo pene ſanguine extinxit. Vrbem deinde Sylla victor intrauit, qui in via publica, non iam bello, ſed ipſa pace ſæuiente ſeptem millia peditum vndecimque inermium non pugnando, ſed iubendo proſtrauerat. In vrbe autem tota, quem vellet Syllanus, quiſque feriebatur. Vnde tot funera numerari omnino non poterant, donec Syllæ ſuggereretur ſinendos eſſe aliquos viuere, ut eſſent, quibus poſſent imperare qui vicerãt. Tunc iam cohibita quæ hac atque hac paſſim furibunda ferebatur licentia iugulandi, tabula illa cum magna gratulatione propoſita eſt, quæ hominum ex vtroq; ordine ſplendido, Equeſtri ſcilicet atque Senatorio, occidendorum ac proſcribendorum duo millia continebat, contriſtabat numerus, ſed conſolabatur modus. Nec quia tot cadebant, tantum erat mœroris, quantum lætitiæ, quia cæteri non timebant. Sed in quibuſdam eorũ qui mori iuſſi erant, etiam licet ipſa crudelis cæterorum ſecuritas, genera mortium exquiſita congemuit. Quendam enim ſine ferro laniantium manus diripuerũt, immanius homines hominem viuum, quam beſtiæ ſolent diſcerpere cadauer abiectum. Alius oculis effoſſis, & particulatim membris amputatis in tantis cruciatibus diu viuere, vel potius diu mori coactus eſt. Subuaſtatæ ſunt etiam tanquam villæ, quædam nobiles ciuitates. Vna vero, velut vnus reus occidi iuberetur, ſic tota iuſſa eſt ciuitas trucidari. Hæc facta ſunt in pace poſt bellum, non vt acceleretur obtinenda victoria, ſed ne contemneretur obtenta. Pax cum bello de crudelitate certauit, & vicit. illud enim proſtrauit armatos, iſta nudatos. Bellum erat, vt qui feriebatur, ſi poſſet, feriret: pax autem, non vt qui euaſerat viueret, ſed vt moriens non repugnaret. Quæ rabies exterarum gentium? quæ ſæuitia barbarorum huic de ciuibus victoriæ ciuium comparari poteſt? Hæc Auguſtinus loco iam dicto.

De origine Gnei Pompeii Magni, & eius ſucceſſu.

IAM ad Gnei Pompeii Magni & Caii Iulii Cæſaris ortum ac geſta veniamus, qui è ſuperioribus ciuilibus bellis ortum trahentes, aliam nouam peſtem orbi effuderunt. Et quoniam diuerſa, ac maxima eorum geſta Hiſpania habuit, de eis ac de eorum origine, vt clarior nobis eorum notitia fiat, aliquid deſcribamus. Gneus Pompeius Magnus appellatus alterius Pompeii filius Romæ natus eſt, quum Marius (de quo ſupra diximus) Conſul contra Iugurtham in Africa bellum ageret, anno ab orbe cõdito quinto milleno XCVI. & ab vrbe cõdita DCXLVII. cuius ſuperiori anno M. Tul. Cicero vir præclarus Arpinati natus fuerat. Hic igitur Gn. Pompeius Magnus primo ſub patre Põpeio, ac deinde ſub Sylla militauit. illi ab initio omnes Rom. populi beneuolẽtiæ plurimum contulerunt. fuit enim bellicoſiſſimus, & imagine videlicet ex coma protenta, & lineamento oculorum adeo perſimilis Alexandro, vt à multis Alexander nominaretur. illi vna labes tantum fuit, quæ totius odii ciuilis fuit ſeminarium, inexpleta cupido & auaritia, quoniam ſicuti Cæſar neminem ſuperiorem, ita & ipſe neminem parem volebat. Ei beneuolentia plures aſtricti erant, vitæ continentiam habebat, armorum inſuper peritiam, linguæ perſuaſionem, morum fidem, & conueniendi modeſtiam. Aderat etiam eius gratiis, nihil cum faſtu dare, nihil niſi ample recipere. Adhuc enim adoleſcens, & ſub patre militans, Ariſtiam Ariſtii filiam accepit vxorem. Erat & inſuper populari gratiæ plurimum accommodatus. Poſtea vero quam adoleuiſſet mortuo patre ſub Sylla militauit, & cum Syllam fuiſſet ſecutus, ipſe Sylla obtenta victoria contra Caium Marium Iuniorem cæteroſque partium ſuarum Dictator factus multa in vrbe fecit. Primo enim quod nemo vnquam fecerat, cum XXIIII. faſcibus proceſſit, & rebus nouis remp. confirmauit. Tribunorum plebis poteſtatem minuit, & omne ius legum ferendarum ademit. Pontificium augurumque collegium ampliauit, vt eſſent quindecim. Senatũ ex equeſtri ordine ſuppleuit. proſcriptorum liberis ius petendorum bonorum eripuit, & bona eorum vendidit, ex quibus plurima rapuit: conſtituitque, quod de nullo maleficio homicidioque facto atque fiendo poſſet cognoſci, niſi per ipſum. Bona præterea proſcriptorum formoſis mulieribus, & in cantu eruditis, & hiſtrionibus, ac ſalibus diſtribuit. Puellas item innuptas ac nobiles, inuitas hominib. facinoroſis ac vilibus matrimonio coniunxit. Omnes inſuper ſui exercitus præfectos inſigniuit meritis, hos ad diuitias, alios ad dignitates magiſtra-

giſtratuſq; prouehens, alios abunde donis erexit. Gnei vero Pompeii magnam virtutem admiratus, magnumq; præſidium ſibi fore exiſtimans affinitate eum ſibi iungere curauit. Cui rei cum Metella vxor nutu conſilioq; faueret, Pompeio ſuaſit, vt Ariſtia dimiſſa Æmiliam Syllæ priuignam, videlicet ex ipſa Metella & Scauro genitam ducat. Hęc enim Æmilia dudum viro nupta fuerat, & ex eo grauida erat. Vnde hoc coniugium magis tyrannicum, quam tempeſtati Syllanæ congruum fuit, quanquam Pompeio placeret. Ad ipſum itaq; Pompeium Æmilia per quendam domeſticum adducta, repudiata eſt Ariſtia proba ac miſera, quę dudum etiam patre orbata fuerat, quoniam perantea iugulatus fuerat in Senatu Ariſtius pater propter Pompeium qui Syllanam factionẽ ſequebatur. Hoc repudium Ariſtiæ mater quum agnouiſſet, mortem ſibi intulit. Vnde noua quædam materia tragicorum hæ nuptiæ viſæ ſunt, quum etiam nupta ipſa apud Pompeiũ mox è partu obiiſſet. Hic igitur Pompeius cum valido exercitu à Sylla aduerſus Carbonẽ, Perpennam, atq; Domitium, cæteroſq; Marianarum partium, qui in Siciliam traiecerant, miſſus eſt: quos deuicit, atq; Perpenna à Sicilia fugatus eſt, & Carbonem ab exercitu Pompeii comprehenſum tribunitio ſubſellio ſedens damnauit, ac occidi iuſſit, ciuitateſq; afflictas recepit præter Meſſanã. Dum itaq; hæc Pompeius ciuiliter in Sicilia adminiſtrat, decretum Senatus, ac Syllæ literæ miſſæ ſunt ad eum, quibus præcipiebatur in Africã traiicere, omniq; manu oppugnare Domitiũ, apud quem omnes eæ conuenerant copiæ, cum quibus nuper Marius ex Africa in Italiam rediens rerum potitus erat, tyrannus ex exule factus. Statim igitur Pompeius omni apparatu in expeditionem inſtructo, præfectum Siciliæ Mumium ſororis ſuæ virum inſtituit, atq; à Sicilia cum cxx. longis nauib. proficiſcitur. Hæ quum partim ad Vticam, partim ad Carthaginẽ applicuiſſent, ſeptem millia hominum ex Mauris ad Pompeium defecere. ipſe enim Pompeius ſex integras legiones in exercitu habebat. Domitius autem contra inſtructo exercitu vallem quandam grauem & aſperam ſuperaturus, ab imbre validiſſimo, ventoq; qui matutinis inſpirabat, detentus eſt. Vnde ea die pugna deſperata à Domitio ad ſtationes reditum eſt. Sed Pompeius ratus ad tempus ſibi congruere, agmine citato vallem inuadit, tum Mariani tumultu facto, nullo ordine ſubſtitere, neq; omnes plane manſere. Ventus præterea circunſtabat, procellam inſuper propellebat, nihil tamen minus ea hyems Syllanos perturbabat, quoniam ſe adinuicem mutuo videre non poterant. Hocque Pompeius ferocius bellare ſatagebat, quum eius nomen adhuc fuiſſet incognitum, & ſic magna cæde hoſtes vrgebat. Fertur enim ex tribus ac viginti millibus tria tantum millia effugiſſe. Deinde Pompeius Magnus appellatus eſt. Quum vero ſic eum vniuerſi milites appellare cœpiſſent, exclamauit, Non ſum itaque dignus tali nomine, quo ad vſque vallum hoſtile ſtaret: ſiq; dignum eum tali appellatione iudicarent, vallum deiicerent. mox impetu facto in vallum irruere. quo in conatu Pompeius priori periculo monitus non ſine galea certauit. Vallum tandem captum eſt, periitq; ibi Domitius. Ciuitates vero aliæ confeſtim paruere, aliæ vero vi captæ ſunt. Percurrit denuo Pompeius Africam Numidiamq;. per quadraginta enim dies, poſtquam ſuperius bellum geſtum eſt, totam obtinuit Africam. concurrerunt deinde omnes Africæ Reges ad Pompeium, & frequens inter eos factus eſt, & inter plures arbiter multa iudicauit.

Pompeius quomodo Magnus ſit appellatus, & in Hiſpaniam mittitur.

POMPEIVS igitur quum Vticam confecto bello Africano rediiſſet, ecce literæ ſibi à Sylla ſunt redditæ, quibus iubebatur, vt reliquo dimiſſo exercitu ſucceſſorem expectaret, & cum vna legione Romam venire properaret, in quibus tacite ipſe triſtatus eſt, ægreque id tulit, ſed manifeſte totus exercitus eius eſt motus indignatione maxima. Deinde orante Pompeio vt iuſſa exequerentur, cœperunt obiectare Syllam, Pompeiumq; non permiſerunt ſine exercitu vniuerſo abire; dicentes, Syllæ tanquam tyranno non eſſe credendum. Pompeius igitur tentauit eorum animos mollire ſedareq;, ac perſuadere vt iuſſis obtemperarent. Sed poſtquam perſuadere id nequit, à ſubſellio in ſtationẽ deſcendens ceſſit illachrymans, ſed milites arreptum in ſuggeſtũ reponunt. Suggeſtus enim eſt locus, in quo Reges ſedere conſueuerunt pro magnis rebus tractandis. Hac itaq; altercatione plurima diei pars aſſumpta eſt, volentibus illis manere eum, & imperare. E cõuerſo autem Pompeio exhortante vt Syllæ iuſſis abſq; ſeditione parerent, tandem non deſinentibus illis, ſed arctius vrgentibus, preceſq; cum clamore admiſcentibus iurauit Pompeius ſe ipſum interfecturum, ſi vim afferrẽt. quo illos pacto vix acquieſcere coegit. Cæterum ad Syllam per primum nuncium allatum eſt Pompeium defeciſſe. Re tandẽ certius cognita compertaque, vt aduenienti Pompeio vndique viri omnes obuiam irent,

cumque beneuolentia cum ampla pompa prosequerentur, mandat: præuenire tamen eum Sylla accelerauit. Profectus ergo,& illi obuiam factus, quam lætissime dexterã iunxit,eumque ingenti voce Magnum Pompeium salutauit, iussitq; omnibus qui tum aderant, vt similiter Magnum eum appellarent. Alii dicunt cognomen hoc primum in Africa ab vniuerso exercitu illi inditum, deinde vim atque consuetudinem ex hac Syllæ affirmatione habuisse. Pompeius tamen longo post tempore Procõsul in Hispaniam missus est aduersus Sertorium qui illam detinebat, & in eius epistolis actisque se Magnum Pompeium scripsit. Neque hoc cuipiam admirationi sit. nam consueuerunt Romani nõ hos solum qui præclara confecerant bella, quiue strenue manu vsi sunt, sed eos etiam qui rempublicam consiliis ac virtutibus suis decorarũt, huiuscemodi cognomentis sæpe exornare. Duos enim populus Romanus cognominauit maximos: Valerium, quod patres à plebe dissidentes conciliauit: Fabium Tullium, quod diuites quosdam viros è libertis genitos è Senatu amouit.

De Sertorio & Appio Metello.

ERAT in Hispania ea tempestate Sertorius qui illam diu tenuerat,& ciuili bello adhæserat partibus Marianis, tremendus hostis Syllæ cæterisque suæ factionis. Aduersus Sertorium diuersi duces missi sunt, quos Sertorius valide superauit. Denuo aduersus huius rabiem Appius Metellus vir clarissimus missus est,& quidem bellicosissimus ac sapiẽtissimus, satisq; Marco Lepido dissimilis, sed nimis grandi cura implicitus propter senectutem. ob hanc enim tardus nimium erat ad bellum, Sertoriusque propter velocitatem ac promptitudinem sæpius grauitatem eius deluserat. Ex qua etiam re Senatus decreto Magnus Pompeius in Hispaniam missus est, vt Sertorium comprimeret Pompeius. itaq; Proconsul à Senatu ordinatus contra Sertorium, iam Magnus cognominatus, quum in Hispaniam venisset Proconsul, primum Appio Metello se in præsidium disposuit. Interim tamen Hispanos populos Sertorio parum donatos seu beneuolos solicitare cœpit,& quosdam ad defectionem adduxit. ex quo fertur Sertorium dixisse quam insolentissime, virga & loro sibi opus esse ad puerum Pompeium castigandum, nisi vetulũ pertimescere, de Metello sene locutus. Hoc itaq; verbum iactauit: factus est tamen de cætero Sertorius cautior, metuque Pompeii cautius in hostem ferebatur. Metellus quidem (quod incredibile erat) propter senectutem deliciis omnibus & voluptati fræna laxabat. Vnde crescebat Pompeii gloria ac beneuolentia in ea militari disciplina, qua milites tenebat, quoniam non magno degebat apparatu. Natura enim sobrius fuit,& à cupiditatibus longe abstinens: verum belli fortuna varia est. Cœpit enim Pompeius Vylauronam vrbem. nam putabat Pompeius Sertorium circunuenire, ex quo gloriam quam maximam sperabat, in cuius spem maxime elatus multa iactauit. prospexerat enim Pompeius ante suos oculos vrbem captam & incensam, castraque sua à Sertorio circundata. Sertorio enim spem fecerant Perpenna & Eninus maximi duces, qui à Pompeio ad Sertorium profugerant, illique se socios belli addiderant. Quo audito Pompeius eos vsque in vrbem Valentiam fudit atque fugauit, in qua fuga vltra decem millia hominum interemit. Ex qua re Pompeius spem, simul & gloriam consecutus, elatus victoria, mox in ipsum Sertorium festinat irruere, ne gloria Metello impartiretur. iuxta ergo Sucronem amnem, sole iam ad occasum vergente, copias ad pugnam ambo duces instruxere. Metellus enim & Pompeius ambo cupientes belli gloriam, alter alterum præuenire in bello cupiebat, Sertorius etiam, vt cum solo pugnaret, studuit. Conserta itaque pugna est, tandemque æquo Marte dirempta. vterq; enim alterum cornu strauit. verum ex duobus maiorem gloriam reduxit Sertorius: nam solus aciem oppositam in fugam vertit. In Pompeii vero cornu vir permagnus equo ex pedestri comitatu Sertorii obuiam Pompeio egressus, postquam ad conflictum ensium peruentum est, pugnauit cum Pompeio, dissimili tamen plaga, quoniam ad manus quum venissent, Pompeius saucius factus est ensis ictu, hosti vero à Pompeio est amputata manus. Quamprimum deinde postera dies illuxit, ambo duces simul acies instruxerunt, proximæ pugnæ victoriam quisque suam fuisse asserens, sed ex aduẽtu Metelli soluto exercitu abiit Sertorius. Cæterum Pompeius quum priuatim ad hoc bellum multa expositisset, pecunias à Senatu postulat, addens, ni mittant, se cum copiis in Italiam reuersurum. Lucullus tunc consulatum gerebat, qui vir licet à Pompeio dissentiret, quoniam in Mithridaticum bellum mitti affectabat, in mittendis pecuniis studet, timens ne Pompeio redeundi materia esset, qui dimisso Sertorio cupiebat etiam Mithridatem inuadere, Regem gloria splendidissimum, hostemque: quod credebat facile obtinere.

De mor-

De morte Sertorii & Perpennæ.

SERTORIVS igitur poſt clariſſimas res in Hiſpania geſtas, ſicut à principio omnium Hiſpanorum animos ad ſe flexerat, ita poſtea ab ipſo deſciuere. Huius autē defectionis autor Perpenna fuerat, qui tanquam nobilitate familiæ præſtantior, Sertorio inuidebat, principatumq; affectabat, ſermoneſque pandebat in detractionem Sertorii. Ex quibus inquinamentis ciuitates quædam Hiſpaniæ à Sertorio defecerunt, effecitq; vt indies minus Sertorio pareretur: auxitque indignationem Hiſpanorum immenſa Sertorii ab initio humanitas in crudelitatem conuerſa. Is enim quum ab initio pueros Hiſpanorum obſides ſibi aſſignari iuſſiſſet, & in Oſca vrbe tenuiſſet, illos liberalibus ſtudiis, aliiſq; bonis artibus erudiebat. Deinde vero in eorum indignationem crudeliter conuerſus, quū alios necaſſet, alios vendidiſſet, magnam exinde populorum indignationem contraxit. Qua opportunitate comperta, Perpenna in eiuſdem mortē cœpit conſpirare. Qui quum multos ſibi aſciuiſſet, Manlium quendā ex Sertorianis ducibus ad hoc ſibi adiunxit. Hic tum forte adoleſcenti cuius amore detinebatur, hæc omnia pandit, & hac ſpe elatus, cæteris amatoribus omiſſis ſibi vni ſe addiceret, hortabatur, maximam confeſtim potentiā habituro. Adoleſcens cuidam Aufidio amatori qui ſibi gratior erat, hæc aperuit. Quæ quū audiſſet Aufidius, obſtupuit (nam & ipſe vnus ex coniuratis erat) ignorabat tamen Manliū iſta ſentire. Perpennam vero & quoſdā alios de quibus ſibi notum erat, nominā-
20 te adoleſcente, conturbatus ſermonē abrupit, & inſanum contemnendumq; Manlium dixit, qui ita vanas fictiones inducat. ipſe autem ad Perpennā profectus, rem, pro vt audiuerat, & quanta celeritate opus foret, expoſuit. Rem igitur aggreſſi conficiendam, nuncium induxerunt victoriam quandam vnius ex Sertorianis ducibus & cædem magnam inimicorum ſignificantem. Ad quem exhilaratus Sertorius quum immolaſſet, Perpennā ipſum & alios qui aderant (hi erant omnes coniurati) ad cœnā inuitat exoratque. Mos erat Sertorio in conuiuiis plurimā ſemper honeſtatē decoremq; ſeruare, nec videre quicquam turpe, nec audire ſuſtinebat, docueratq; omnes ſuos ab omni maledicto ac iurgio abſtinere, ſed placide ac modeſte ioco vti. Tunc igitur in medio conuiuii rixæ initiū quę
30 rentes, aperte verba turpia flagitioſaq; iactabant, & ficta ebrietate multa ſceleſte agebant, vt Sertorium prouocarent. Sertorius vero ſiue quod grauiter ferebat inconcinnitatē eorum, ſiue quod ipſorum mentes ex tarditate loquendi & inconſueto contemptu animaduerteret, mutato diſcumbēdi modo ſe ſupinum diſpoſuit, quaſi nec videre quicquam vellet, nec audire. Perpenna autem phialam meri in medium proiiciente, & ſtrepitu inde facto, quod erat ſignum coniuratis datum, Antonius qui ſupra diſcumbebat, gladio Sertorium percutit. Conuerſi vero ad plagam, & inſurgere conantis in pectus ruit, manuſque ambas capit, ne reſiſtere valeret. per hunc modum à multis confoſſus occiditur. Maxima Iberiæ pars Metello & Pompeio poſt mortem Sertorii ſeſe tradit. Eos qui manſerant Perpenna ſuſcipiens, aduerſus inimicos bellum gerere adortus eſt, in quo ſtatim ſui experientiam dedit, vt viri nec ad parendum, nec ad imperandum apti. Nam fretus
40 Sertorii apparatibus aduerſus Pompeium congreſſus, breui ſuperatus fuit & captus. Nec vltimam quidem fortunam ingenue tulit: ſed quum haberet Sertorii literas, Pompeio promiſit, virorum conſularium & qui plurimum Romæ poterant, epiſtolas propria manu ſcriptas, per quas cupidi nouarum rerum Sertorium in Italiam vocabant, ſe oſtenſurum. Sed Pompeius non vt iuuenis, ſed vt grauis, & prudentis animi vir, eas quidem literas nec legere ipſe voluit, nec à quoquam vt legerentur permiſit, ſed ipſas omnes in vnū collectas cremauit. Quod eius factum multos ciues periculo, & magnis nouitatibus patriam liberauit. Perpennam inſuper ſtatim occidit, veritus ne vulgatis quorundam nominibus turbationes & ſcandala orirentur. Reliquorum vero qui Sertorianæ necis conſcii fuerant, alii ad Pompeium deducti mactati ſunt, alii in Libyam profecti, à Mauruciis
50 interfecti fuerunt: nec quiſquā euaſit præter vnū Aufidiū Manlii riualē. Hic .n. ſiue latēs, ſiue neglectus in quadā barbariæ villa, inops inuiſuſq; conſenuit. Neq; præterire libet in factis Sertorii, quod dum ab Hiſpania veniſſet in oppidū Tanginū in Libya, ibiq; vidiſſet ſepulchrū Antęi, nō credidit facile vulgationi barbarorū de illius corporis magnitudine: quod vbi effodi feciſſet, repperit illius oſſa longitudinis LXX. cubitorū. res quidē auditu ſtupēda. Poſt mortē itaq; Sertorii Perpenna celſior habitus eſt, qui imperiū occupās aduerſus Pompeiū ſe inſtruit. Pōpeius igitur extemplo exercitū eduxit, decēq; cohortes in eſcā hoſtiū miſit, iubēs vt paulatim per agros in cōſpectu Perpēnæ vagarētur. quas vidēs Perpēna rerū inſcius, illas paſſim inſequitur: Pōpeius vero inſtructa acie irruēs conſerta pugna oīm victor fuit. Quū vero plęriq; primorū Perpennā cepiſſēt, Pōpeius ad ſe addu-

ctum occidi iussit, non immemor eorum quæ in Sicilia contigerant, quemadmodum à nonnullis criminatus est. In huius enim captura Pompeius maxima arte ad omnium salutem vsus est. Perpenna enim quum in potestate literas omnes cæteraque Sertorii monumenta habuisset, epistolas quorundam clarissimorum virorum ciuium Romanorum propalauit, qui ad res vrbis innouandas studebant, in Italiamque Sertorium vocabant. Pompeius ergo timens ne ex his maiora suscitarentur bella, quam quæ iam restinxerat, Perpennam trucidauit, & epistolas omnes à nemine inspectas incendio tradidit. His peractis Pompeius quum Hispaniam, & maxime Celtiberiam deambulasset, omnes tumultus innatos oppressit, incendiaque rerum extinxit. Post hæc vero Pompeius Romam rediit, ibique triumphum petiit. cui se obiecit Sylla: Consuli enim tantum, & non Proconsuli aiebat triumphum lege permitti. vnde Scipio quum magnis & arduis præliis superauisset in Hispania Carthaginenses, triumphum nō postulauit: nondum erat Consul, aut id bellum suis gerebatur auspiciis. Obstabat præterea triumpho Pompeii, quia vix pubescebat, quiue ob ætatem nondum in Senatum admissus fuerat. omnino sibi gloriam inuidiosam erat pariturus, principatusque suus ab vniuersis ciuibus ægre perferendus erat. Hęc aduersus Pompeiū Sylla obloquebatur, veluti illi nō assensurus, sed contentione sua impediturus rogationem. Non tamen Pompeius ob hoc territus est, sed quum denuo instaret Pompeius, admiratus iuuenis fiduciam bis acclamauit, Ergo triumphet. Qua ex re quum indignatio complures caperet, grauiterque id ferretur, optans Pompeius eos grauiori molestia afficere, conatus est curru à quatuor elephantibus ducto triumphum ducere, angustiori tamen porta vrbis prohibitus equis vsus est.

De Marii morte.

QVONIAM de ciuili bello Marii & Syllæ diximus, de eorum quoq; factione ac morte dicendum videtur. Marius igitur postquam de exilio se restituit, quum magna Romanos strage, ac nece vrbem fœdasset, omnia pariter diuina ac humana confundens, septimum Consulatum assumpsit, quod nemini Romanorum adhuc contigerat. Qui quum magistratum cepisset ad Kalendas Ianuarias, quibus annus incipitur, quendam Sextum Lucillum præcipitem dedit. quod ipsi & vrbi magnum fuit augurium ad futuras calamitates. Ipse autem Marius corporis laboribus atque sollicitudine perterritus, quia multa pericula expertus fuerat, animi ferocitatem amisit, existimans in se crimen rediturum. Nam Sylla, qui ipsum Marium patria expulerat, ad Mithridatemque potentissimum Regem fugere compulerat, Romam repetebat. Huiusmodi mentis agitationibus Marius affectus, quum ante oculos errores, exilia, periculaque maris ac terræ adduceret, in varias dubiasque partes distrahebatur, & nocturnis turbulentisque somnis perterrebatur. Videbatur enim continuo quendam audire dicentem, dura sunt cubilia leonum. Sed quum maximè vigilias pertimesceret, intempestiuis potationibus & ebrietatibus indulgebat, tanquam per somnum animi cogitationes vitaturus esset. Cui quum quidam nunciaret ea quæ apud mare per Mithridatem ac Syllam facta erant, nouis timoribus perculsus, partim futura timens, partim tanquam præsentium vulnere male affectus, paulo post exilium restitutus, vt Posidonius philosophus scribit, in malam valetudinem incidit. Caius autem Piso vir historicus memoriæ literarum tradidit, Marium post cœnam cum amicis deambulantem in sermonem de rebus ab eo gestis venisse, & à rerum primordiis incipientem, sæpiusque de vtraque fortuna disputantem dixisse, non sanę mentis hominem esse qui fortunæ sese committeret. Post hæc appellatis læto vultu qui aderant, quum per septem dies paulatim deficeret, diem obiit. Quidam ferunt eius ambitionem in ipsa mala valetudine omnino detectam in vanam spem euasisse. putabat enim se in Mithridatico bello imperatorem esse. Deinde (quemadmodum in ipso languore corporis accidere solet) varias in corpore mutationes cum gemitu ac multis vlulatibus patiebatur. Sic adeo ingens cupiditas magistratus illius belli eum ceperat, vt nulla consolatione curari posset. Duos ac septuaginta annos natus obiit, primusque omnium Romanorum fuit, qui septimum Consulatum attigerit. qui quum domum magnificam instruxisset, quæ multis regiis ædibus clarior erat, fortunam suam crudelem appellabat, quod priusquā consilia desideriaque sua peregisset, morte obiret. Septimo igitur die sui septimi Consulatus Marius diem clausit extremum, cuius mors statim Romam magna lætitia atque exultatione affecit, ex eo quod graui tyranide liberata esset.

De

De Syllæ obitu.

LVCIVS Sylla postquam omnia mala, quę multis voluminibus descripta fuerũt, perlegisset, voluptati ac ebrietati ad vltimum datus electis maximi pretii ferculis, potationibusque, in quibus vinis quadraginta annorum vtebatur, inter quas potationes Metella vxor eius obierat, & cum aliam Valeriam, quæ per antea diuortium cum viro suo fecerat, amore captus duxisset vxorem, ac vitam suam ageret cum cantoribus, tibicinibus, & histrionibus, cæterisque ad voluptatem pertinentibus, ad vltimum mala valetudine correptus est, atq; grauatus propter phlegma, quod adeo viscera sua putrefecerat, vt fœtorem emitterent, & quidem maximum, ac eius corpus pediculis totum abundans erat: nec tonsores continue radẽtes eos remouere valebant. Nam illis remotis alii plures pullulabant vestes eius implentes, & intra oculos eum etiam molestabant, cui nec balnea, nec alia remedia proderãt, & sic pediculis afflictus erat quotidie. Pridie vero quam moreretur, quum Granium quendam potentissimum ciuem Romanum, qui magnam pecuniam populo Romano debebat, audisset solutionem tergiuersari, atque ipsius Syllæ mortem expectare, ad se accitum hominem in secretiorẽ locum adduxit, accersitis deinde ministris, vt illum necarent, præcepit. Ipse vero Sylla cum clamore ac totius corporis contentione laborasset, disrupto quod gestabat apostemate, maximam vim sanguinis effudit. qua de causa vehemẽter debilitatus, atq; omnino viribus amissis, magna anxietate nocte illa vitam ducens mane obiit. Aderat enim eius morti Pompeius, qui licet contra Syllam simultates haberet, maxime quum Sylla ostendisset, se minus beneuole habere cum Pompeio ex testamento (aliis enim munerá legauit, alios filiorum curatores instituit, sed Pompeiũ omisit) tulit tamẽ hoc omnino Pompeius modeste nimis, placideq;, non obstante quod Lepidus Consul, cęterique nonnulli cõtradicerent, ne Sylla in Campo Martio sepeliretur, neve funus fieret publica impẽsa. Pompeius suo præsidio gloriam simul defensionemq; funeri attulit: & corpus eius in campo Martio sepultum est, & statua magna ad eius similitudinem posita est, & epitaphium positum, quod ipsemet fecerat, videlicet: NVLLVS MEVS AMICVS ME BONITATE SVPERAVIT, NEC INIMICVS MALITIA. Filios præterea duos gemellos reliquit (vt dictum est) Faustum & Faustam, & ex Valeria post eius mortẽ nata est puella, quæ more Romano Posthuma est appellata.

IOANNIS EPISCOPI GERVNDENSIS PARALIPOMENON LIBER NONVS DE CIVILI BELLO INTER CÆSAREM ET Pompeium, & eorum progressibus vsque ad Augustum Cæsarem.

De origine Caii Iulii Cæsaris.

CAIVS Iulius Cæsar ex patre Lucio Iulio Cæsare ortus est, qui Marianæ factioni adhærebat. Erat enim Marius senior cognatus Lucii Cæsaris, quoniam Iulia soror Cæsaris vxor Marii erat, cuius respectu suæ factioni adhæsit, qui Lucius interfectus est à Sylla, dum vltimo in vrbem intrauit. Erat quidem ex nobilissima Iuliorum familia, à Syluio Posthumo Æneæ Veneris & Anchisæ filii, & Lauinia Latini Regis filia ortum trahens. In cuius familiæ laudem Caius Iulius Cęsar dum orationem haberet, in laudem amitæ Iuliæ, vxoris siquidem Marii senioris, sic ait: Amitę meæ Iuliæ Marii senioris vxoris maternum genus ex regibus ortum, paternum cum diis immortalibus coniunctum est. Nam ex Anco Martio sunt Martii reges, & à Venere sunt Iulii, cuius gentis familia nostra est. Est ergo sanctitas in genere regum, qui plurimum inter homines pollent, & ceremonia Deorum, quorum in potestate sunt ipsi reges. Erat itaque Caius Iulius Cæsar annorum sexdecim, cum illi mortuus Lucius pater, & cum à principio ignoraretur, in quas partes declinaret. Cossutiam ex equestri familia, quæ primo Prætextato desponsata erat, duxit vxorẽ, ipse autẽ satis inops habebatur: postea vero Cossutia vxore repudiata Corneliã Cinnę filiam, qui quarto Consul fuerat, vxo-

rem duxit, posteaquam Pōtifex factus est. Quam cum Sylla voluisset repudiari à Cæsare, quia hoc renuit, sacerdotium & vxoris dotem publicauit, & gentilitiis hæreditatibus mulctatus est. aduersarum enim partiū habebatur. Vt etiam discedere è medio conaretur, tamen morbo quartanæ aggrauāte prope per singulas noctes mutare latebras cogebatur, seque sæpius ab inquisitoribus pecunia redimebat, donec per Mamercum Æmilium, & Aurelium Cottam consanguineos & affines, ac per Vestales virgines, quarum summa tunc erat autoritas, Sylla deprecatus multis tandem ac validis precibus acquieuit. Vbi illud memorabile contigit, quod cum Sylla diutius obstitisset, neque vllus esset precandi finis, victus ad vltimum exclamauit vel diuino oraculo, aut coniectura humana: Vincite itaque, atque habetote vobis cunctisque nobilibus hoc damnosum donum: prædico autem vobis, quoniam hic quem adeo enixe saluum vultis, optimatum partibus quas vos mecum defendistis, erit quoque excidio. in Cæsare enim multi sunt Marii. Suetonius etiam Tranquillus vitam Cæsaris describens sic ait: Etiam cultu notabilem ferunt. vtebatur enim lato clauo & nimium fimbriato, sed tamen supra eum cingebatur, & quidem fluxiore cinctura, quoniam Romanis mos erat, vt stricte cingerentur: vnde emanasse dicitur Syllæ dictum ad Pompeium cæterosque nobiles suæ factionis, vt male præcinctum puerum cauerent. Vnde etiam legitur illud Ciceronis, cum post ciuile bellum interrogaretur, cur ita aberrasset Pompeium Cæsari præferendo, Præcinctura (inquit) me decepit. Militauit ergo adolescens in Asia primum, deinde in Græcia, ac Cilicia, nunc clara fama, nunc obscura. Audita autem Syllæ morte & nouandarum rerum spe trahente, Romam rediit. Sed ciuili motu præter spem compresso ne nihil ageret, Cornelium Dolabellam virum consularem ac triumphalem accusauit, quo iudicio magnam sibi eloquentiæ famam acquisiuit, sed multum inuidiæ. Quam vt leniret absentia, absoluto reo rebusque præter vota fluentibus in insulam Rhodum se transferre disposuit, vt simul & otio operā daret & literis apud Apolloniū Molonē virum clarissimū, tunc facundiæ præceptorem: sub quo Cicero ipse Romanæ princeps eloquentiæ didicisse creditur. Sed dum eo nauigat, captus est à piratis, & familiaribus omnibus præter tres Romam remissis ad redemptionis suæ pecuniam procurandam, mansit cum prædonibus dies circa quadraginta non sine tristitia & indignatione grauissima. Cumq; illi ex conuictu familiaritate orta eum percontarentur, quid eis, si in sua potestate essent, faceret: respondebat iocanti similis, se illos crucibus affixurum, idque tacitus facere iureiurando etiam confirmauit. Cum vero comitibus & seruis Roma redeuntibus quinquaginta talenta pro redemptionis precio persoluisset, libertati redditus classe ilico conquisita illos attigit comprehenditque: in quibus iam tum secuturæ lenitatis & clementię gustum dedit. Nam quum & sontes plectere, & iuramentum seruare fixum esset, modum excogitauit, quo vtrunque leniore supplicio compleretur. Itaque iugulari illos primum, post exanimes crucibus iussit affigi. Nec per otium publicas res neglexit. Mithridate enim Asiam infestante congregatis auxiliis obstitit, & præfectum regis Asiæ pepulit, & prouinciam conseruauit. His exactis Romam rediit, primusque illi honor fuit tribunatus militum, in quo quidem imminutam à Sylla tribunitiam potestatem restituere summo studio nisus est.

Caius Iulius Cæsar Quæstor in vlteriorem Hispaniam missus est.

POST præmissa igitur Cæsar à Senatu in vlteriorem Hispaniam missus est Quæstor factus. Qui cum venisset in Gades, vbi Herculis erat templum summa veneratione celebratum, in quo erat imago Alexandri Macedonis, quam imaginem cum Cæsar diutius contemplatus esset, vehementer indoluit, quod ætate illa, quam ipse tunc ageret, Alexander famam sui nominis in fines terræ extendisset, à se vero nihil adhuc dignum actum esset, ideo petiit à Senatu, vt pro eo mitteretur, cupiens esse, vbi maioris famæ materiam inuenisset. Romam itaque reuersus fœdo ilico turbatus est somno. visus enim sibi est per somnium dormiens cum matre concumbere. Est hæc quidem vna humanarum miseriarum, vt quamuis verum sit quod ait Cicero, quodque de Homero scribit Ennius, plerunque ea videre dormientes, de quibus sæpissime vigilantes sint soliti cogitare & loqui: tamen illud certissimum est, solere se quieti hominum visiones fœdas, ac turbidas, & à somniante anima peregrinas offerre, vt quod nunquam vigilantes cogitarent, quodq; potius quam facerent, mori eligerent, consopiti facere videantur. Patefacta igitur visione, illi quorum vafrum fallaxque est artificium, ad coniecturas redigentes, æstimatis (vt credo) viri moribus ac natura, consentanea interpretatione magnalia terrarum & orbis imperium significari somnio dixerunt, quod ea scilicet quam sibi subditam

ditam habuiſſet, nihil aliud eſſet niſi terra parens publica, ſicut experientia perhibet. ad ampliſſimam itaque ſpem incitauerunt. Quod ego potius narro, quia ſic ab aliis ſcriptum inuenio, quam quod verum credam, virum tanti animi, tantæque prudentiæ ad immenſam ſpem ſomnio inani ac nocturno phantaſmate, aut omnino circulatorum fallaciunculis incitatum. Ad quam implendam quanta fortuna, quanto ingenio, quantis bellicis artibus, quantiſque laboribus, quantis denique rebus aliis opus fuiſſe quam ſomnio, quis non videt? Dehinc Ædilis factus eſt, quo tempore in ſuſpicionem magnam venit, vt non modo ſemel, ſed pluries cõſpiraſſe crederetur cum viris inſignibus, vt totum ſtatum reip. perturbaret. Numerabatur enim inter Catilinæ coniuratos, ſed vel pœnitentia, vel metu, ſeu morte conſpiratorum effectu conſilium caruiſſe. In ea enim ædilitate multa fecit inſignia ad ornatum vrbis. quorum omnium ipſe ſolus excluſo collega populi gratiam conſecutus eſt, ſperanſque ſibi nihil negatum iri, tẽtauit extra ordinem Ægyptum prouinciam adipiſci, quod Alexandrini regem ſuum ſolio deieciſſẽt. Sed ab optimatibus impeditus, vt quo poterat modo ſe de illis vindicaret, in illorum contemptum Caii Marii noui hominis trophæa de Iugurtha ſcilicet, ac Cimbris, atque Teutonis, quæ Sylla hoſtili ſuperbia euerterat, reparauit. perdita itaque ſpe Ægypti Pontificatum maximum petiit non abſq; fluxu munerum ingenti. Ita iam ambitio Romanum orbem inuaſerat, vt iam tunc Pontificatus pecunia venderetur. Qua in re quum ipſe ſibi non ſufficeret, alienum æs, & quidem non modicum mutuauit. Quod deinde ſecum exiſtimans, cum in campum mane candidatus deſcenderet, matri eum deoſculanti dixiſſe traditur, Domum niſi Pontifex nõ reuertar. Reuerſus eſt autem Pontifex duobus clariſſimis competitoribus ſuperatis, ętate & dignitate præſtantibus. Interea Cæſar de coniuratione Catilinæ, quod cum ipſo Lucio Catilina cæteriſque viris illuſtribus coniuraſſet, à Lucio Vectio, & Q. Curio accuſabatur: aſſerebatque Vectius ſe oſtenſurum chirographum Cæſaris Catilinæ pro coniuratione oblatum. quod tamen Cæſar ægre ferens confutatis accuſatoribus liberari obtinuit, & prędmia illi decreta à Senatu, Vectiuſque & Curius grauiter mulctati ſunt & priuati honore. Allegauit enim Cæſar innocentiæ ſuæ teſtem Conſulem Ciceronem, cui præfatę coniurationis multa reuelauerat. His peractis Cæſar Prætor in Hiſpaniam decernitur. Tanta vero fuerat eius inopia, vt ſequeſtraretur Romæ à creditoribus, impediretur que, quominus poſſet in præturam proficiſci, niſi quia oblatis fideiuſſoribus permiſſus eſt in Hiſpaniam ire. quam profectionem quum peregiſſet, compoſitis prouinciæ rebus, pacatiſque ſimultatibus quæ in ea fuerant, etiam ſucceſſore non expectato, properat Romam redire petiturus conſulatũ triumphumq;. Sed quum legibus vtrunq; petere prohibitus eſſet, omiſſo triumpho conſulatum petiit cupidus rerum gerendarum.

Caius Iulius creatur Conſul, ſibique decernitur prouincia Galliarum, & Illyricum.

FACTVS eſt itaq; Conſul cum M. Bibulo, quem collegam facta cõtentione legis Agrariæ, cum Bibulus diſſentiret, foro armis eiecit. Vnde Cæſar ſolus rempub. gubernabat nemine prorſus obſtante, & ſi quis obſtitiſſet, non tamen minis ſed factis quoq; exterreret. in quibus Marcum Catonem virum tantæ ſapientiæ & virtutis actibus ſuis contradicentem, manu lictoris exactum curia mitti fecit in carcerem, quo euntem illum Senatus proſecutus eſt, non aliter quam ſi vnius in perſona capti omnes viderentur. Sunt etiã qui dicant, veſtem quoque velut in luctu publico permutaſſe. qua quidem tanta veneratione ac pietate (niſi fallor) iniuria carceris cõpenſata eſt, vt optabile fuiſſe videatur Catoni, ſic in carcerem duci, vnde mox ſic educeretur. Siquidem hæc Senatus tanta conſenſio Cæſarem ipſum mouit, vtq; ait Valerius, diuini animi perſeuerantiam flexit. Et quanquã hic aliquantulum fines Hiſpaniarum rerum egreſſi fuerimus, quia tamen rerum factorumq; Cæſaris ac Pompeii in ipſa Hiſpania magna ſtat copia, ipſius Cæſaris vitam, originemque ciuilis belli perneceſſarium eſt attingere. Igitur Cæſar initio cõſulatus ſentiens inuidiam contra ſe laborantem, & Conſulibus à ſenatu prouincias nullius laboris & gloriæ decretas, idq; in ſe vnum fieri cogitans, & ad ſuam, ſicut erat, iniuriam trahens, quod collegam ſcilicet iſta non tangerẽt, atque incẽſus cupiditate vindictæ, Gneum Pompeium Magnũ, tunc Senatui infenſum, quod Mithridate perdomito ad ipſius Pompeii honores ſilẽtium habuiſſet, omni obſequio promereri ſtuduit. Vtque ſolidior Gneus eſſet, M. Craſſi amicitiam vetuſto odio interuptam ex conſulatu quem ambo diſſidentiſſime geſſerant, reſarcire viſus eſt. Effecitque ſolito ac ſolerti ingenio, vt ipſi tres in repub. vnum eſſent: ratus, vt quę eis placuiſſent, nullus reſcinderet. nec eum fefellit ſpes. Vtque amicitiam conſangui-

nitate firmaret, filiam ſuam Iuliam Pompeio coniugem dedit, & vndique ſibi adminicu-
la coaceruans ipſe Calphurniam Lucii Piſonis ſucceſſuri ſibi in conſulatu filiam in ma-
trimonium accepit, generique atque ſoceri ſuffragiis fultus ex omnibus prouinciis Gal-
lias atque Illyricum præelegit, ampliſſimam quidem opum viam, atque vberrimam ma-
teriam triumphorum: nõ quod Senatus ei tranſalpinam Galliam libens daret, ſed veritus
ne à ſe negatam populus largiretur, & quod ſuum nollent munus, fieret alienum. Necdũ
itaque inuidia quieſcente iam profectus in prouinciam accuſatus ab æmulis procurauit,
vt abſens reipublicæ cauſa vocari ad iudicium non poſſet, poſuitque in animum, omnes
qui ad magiſtratum aſcenſuri eſſent, ſibi amicos efficere, atque nullum adiuuare, ſed pro
viribus impedire, niſi qui ſibi pollicerentur ſe eius amicitiam defenſuros, ita vt à nonnul- 10
lis iuſiurandum ac chirographum non vereretur accipere. Audiens vero Lucium Do-
mitium Conſularem candidatum, qui eum Prætor anno altero vexare voluerat, iactare
ſolitum ſe, quod prætor nequiſſet, Conſulem effecturum, ſibique exercitum erepturum,
illius conſulatum impediendi viam vnam meditatus, nouos amicos Pompeium & Craſ-
ſum ad ſe Lucam iure amicitiæ euocatos induxit vt anni inſtantis conſulatum peterent,
quatenus tantis competitoribus ille ſuccumberet. Prouidenſque in poſterum, ne quid in
ſe liuor poſſet hoſtilis, illud quoque ſuffragatoribus tantis obtinuit: imperium à ſenatu ſi-
bi in quinquennium prorogari, quæ quidẽ res & in Gallia, & in Italia, & in toto orbe ma-
gnorum motuum cauſa fuit. His enim ad vota fluentibus iam ſecurior & deſpexit aduer- 20
ſarios, & legionibus nouis pro arbitrio conſcriptis, omne quantumlibet periculoſum &
graue belli genus aggreſſus, Gallicum bellum per annos decem exercuit, de quibus ipſe
latius in ſuis commentariis meminit, quæ Franciſcus Petrarcha lucidius & explanauit &
abbreuiauit in libro de viris illuſtribus, cum vitam & geſta Cæſaris latius deſcripſiſſet. Et
quoniam in ciuili bello bis Cæſar Hiſpaniam ingreſſus eſt, vbi res bellicas mirifice geſſit,
primo aduerſus duces Pompeianos, Lucium Afranium, Marcum Petreium, ac M. Var-
ronem, ſecũdo aduerſus Pompeii liberos progreſſus, eiuſdem Cæſaris ſaltem ſummatim
& compẽdioſe narraturi ſumus, ac deinde ciuilis belli initium, ex quibus mala bellorum
tum in Hiſpania, tum alibi ſucceſſere.

Initium ciuilis belli Caii Iulii Cæſaris, & Pompeii. 30

EGIT itaque Cæſar (vt diximus) bellum Gallicum annis decem, cuius finis initium ci-
uilis belli fuit. Peracto ſiquidẽ bello Gallico, in ipſo temporis diſcurſu Pompeius, qui
Romæ remp. adminiſtrabat, ab antiqua Cæſaris amicitia diſceſſit, amicoſq; Cæſaris cœ-
pit multipliciter infeſtare. Hanc cauſam ciuilis belli multi autores tradunt, quod Põpeius
parem in rep. Cæſar autem dominum recuſarent. Præſtitit autẽ cauſam diſſenſionis Iulia
filia Cæſaris Pompeii vxor, quæ abortiuo vno filio obiit, vinculumq; affinitatis ſolutum,
quo perantea fuerant fœderati. Soluta itaque coniũctione inter Cæſarem & Pompeium
per obitum Iuliæ vxoris Pompeii ac filiæ Cæſaris, Pompeius ſolus remp. adminiſtrare cu-
piens amicos Cæſaris cœpit multipliciter moleſtare, & etiam vrbe pellere. Multa itaque
clam contra Cæſarem dicta tractataque ſunt, inter quæ illud eſt de Labieni defectione. 40
Procurauit itaque Senatus Pompeiuſque, vt Labienus à Cęſare deficeret, quod effectum
fuit. Erat quidem Labienus legatus Cæſaris, qui in Gallico bello multa & præclara pere-
gerat. In Senatu quoque multa tractabantur in damnum Cæſaris, nouæque viæ quære-
bantur, quibus poteſtas Cæſaris quæ iam multis formidabilis eſſe cœperat, tolleretur, aut
certe minueretur. Siquidem cunctis iam magnificentia & liberalitate Cæſarea ſtupefa-
ctis, & quid his rebus tantis & tam late effuſis ſibi vellet ſecum tacitis meditantibus, nec
loqui aliquid audentibus, M. Claudius Marcellus Conſul, cui aut amore publico, aut ve-
ro priuato odio dignitas Cæſaris ac poteſtas inuiſa erat, frequenti Senatu teſtatus de ſalu-
te reipublicæ ſe acturum definiuit: vt quum bellum in Gallia finitum eſſet, dimitteretur
victor exercitus, & quiſquam ante tempus ſucceſſor Cæſari mitteretur qui in pace pro- 50
uinciam gubernaret, ipſe vero ſine imperio rediret. Addidit etiam ne abſentis ratio co-
mitiis Conſularibus haberetur, quod licet communi lege de omnibus cautum eſſet, lege
tamen Cæſar exceptus erat. ita ergo ſublata erat exceptio. Et non contentus Conſul iniu-
ria Cæſaris in perſonam illata, iis quoque quos Cęſar ciuitate donauerat, adimendam iu-
dicauit, ambitioſam & immodeſtam conceſſionẽ aſſeuerans. His & aliis turbatus Cæſar,
nec immerito, cogitanſque quod ſæpe dicere ſolitum fama fuit, operoſius multoque
difficilius principem à ſummo dignitatis gradu ad media deiici, quam à mediis ad extre-
ma, non cedendum, vt Africanus maior fecerat, ſed obſtandum ſtatuit inuidiæ, & tur-
bare potius omnia quam exemplo illius, quamuis laudatiſſimo, inuictũ ab hoſtibus vin-
ci à ciui-

ei à ciuibus. Sed donec iure potius quam bello agendi ſpes ſuperfuit, quieſcendum ſtatuens, patienter quidem, ſed rectius diſſimulanter cuncta ſuſtinuit, & quoniam non niſi verbis offenderetur, adhuc verborum quoque defenſionem parans, è collegio tribunorum Caium Curionem multa ſibi ac profuſa largitione quæſiuit, nè quando vel in Senatu, vel ad populum deeſſent ſuæ cauſæ defenſores. Cum vero iam multi Cæſaris, nec non alii Pompeii formidarent potentiam, ſæpe Curio ipſe Senatui obtulerat, vt vterque ſimul ab armis abſcederet, atque ad æquam ciuilitatem pariter remearent, itaque demum ſecuram liberamque remp. fore: idque non ſolum pollicitus, ſed etiam contentioſe niſus eſt efficere, certus de Cæſaris voluntate, qui idipſum à Senatu literis petiit, vt ſcilicet aut ſibi populi Romani beneficium integrum ſeruaretur, hoc eſt imperium cum legionibus, aut cæteri ſaltem duces in eadem conditione eſſent, exercituſque dimitterent. Ad hocq; plurimum inducebat Cæſarem fides, quam ad ſuos veteranos habebat, quod hoc facilitèr poterat polliceri. ſciebat enim eos quacunque ſua neceſſitate ei non eſſe defuturos. Tantam enim cum eis Cæſar longo vſu familiaritatem contraxerat, vtque erat eis affabilis & animorum rapax, quod hæc ab eis poterat ſperare. Sed tamen neque per ſe, neq; per tribunos quod petebat obtinuit, obſtantibus fautoribus partis aduerſæ qui nullum Pompeio parem pati poterant. Incidit in hoc tempus Senatuſconſultum prima æquum fronte, re autem iniquum, vt duæ quidem, vna ſcilicet ex Pompeii, altera ex Cæſaris legionib. ad bellum Parthicum mitterentur. En in verbis æqualitas, in rebus autem iniquitas. Siquidem quum Pompeius vna ex ſuis, quibus ipſe præerat amicitiæ iure Cæſari conceſſiſſet, illam bello Parthico deputauit verbo non animo, eamque repetiit: eam Cæſar remiſit, & ex ſuis miſit vnam. Ita Pompeium nulla, Cæſarem vero duabus legionibus imminutum nemo fuit qui non intelligeret. Tulit tamen cum etiam cum aduerſariis paciſci voluit, vt tranſalpina Gallia & Illyricum cum duabus tantum legionibus, & nomen imperii remaneret, donec Conſul fieret. Denique eo vſque ſubmiſit excelſum animum, vt qui Cæſarem non noſſet, ſuſpicari eum poſſet belli metu ad iſta deſcendere, quo nihil erat ab illius viri moribus ac mente remotius, ſed tantum illi ſtudium fuit, vel exercendæ, vel ſimulandæ modeſtiæ, vt quiduis videri potius eligeret quam publicæ tranquillitatis euerſor. Cumque obſtinatos ad negandum cerneret, Senatum ſibi aduerſum, & è ſuis inimicis deſignatos iam Conſules, audiretq; Tribunos qui ſibi adhærebant, nihil poſſe, imo propter ſe periculo atq; odio expoſitos, nõ amplius differendum ratus: ne autem ſui periclitarẽtur, aut ipſe cunctatione vileſceret, diſpoſitis more ſolito per hyberna legionibus, vltimo tranſitu ex Galliis in Italiam rediit. Quo cum veniſſet, inuenit illas duas legiones ſub obtentu Parthici belli ſibi ereptas, nec ad bellum profectas, ſed in Italia detẽtas, quin & Pompeio aſſignatas. Quod ad euidentem Cæſaris iniuriam pertinere, non ſolum ipſe vir talis, ſed quicunque de populo perpendebat, adhuc tamen tacitus proceſſit, conuentibuſque peractis, vt ſolebat, Rauennam venit vrbem ſuæ prouinciæ ab ea parte nouiſſimam, vt neque terminos ſuos excederet, & proximus eſſet aduerſariis, & paratus vlciſci, ſi quid forte ſui odio in Tribunos inimici ſui decreuiſſent. Et hoc quidem belli ciuilis initium, hæque fuerunt cauſæ, aliquam fortaſſe non paruam iuſtitiæ faciem habentes (ſi qua vnquam eſſe poteſt iuſtitiæ cauſa patriam oppugnandi) quamuis ab aliis minus iuſtæ cauſæ quædam afferantur, ſed odium manifeſtũ teſtimonii fidem leuat. Gneus igitur Põpeius gener atque hoſtis factus Cæſaris dicit eum, ideo quod non poſſet opera incepta perficere, neque de ſe populi expectationem adimplere, ideo turbare omnia voluiſſe, ne in turpitudine veritas appareret. Fuere qui timuiſſe illum dicerent, ne eorum quæ primo conſulatu contra leges geſſerat, rationem reddere graui ſuo periculo cogeretur, cum M. Cato iſte vltimus, cuius virtus & grauitas comminationem eius non minus terribilem quam cuiuſcunque conſulis faciebat, palam diceret ac iuraret, ſe nomen Cæſaris, mox vt priuatus ipſe inciperet inter eos delaturum, ſiue hoc publicæ ille iuſtitiæ ſtudioſus, ſeu propriæ memor iniuriæ. Vnde iam in vulgus effuſum erat, idem Cæſari euenturum quod Miloni, vt circumſeptus armatis apud iudices, ſeu ex vinculis cauſam dicat. Aliis viſum eſt, eum ſpatio plurimorũ annorum imperio aſſuefactum dedidiciſſe priuatum modum, & ſola cupidine dominandi in bella ciuilia conceſſiſſe. Hæc eſt enim diuerſitas opinionum in cauſa Cæſaris, quam Tullius diuerſis in locis damnat. Franciſcus vero Petrarcha in libro de viris illuſtribus Cæſarem excuſat, adducens ad hoc plurimas epiſtolas ſignanter Tullii. Ad hiſtoriam igitur reuertamur.

Quomodo Cæſar à Rauenna fines populi Romani aggreditur, & in vrbem properat.

QVVM Rauennæ igitur Cæſar ſubſtitiſſet, ne prouinciæ ſuæ terminos tranſgredien-
do aperte agere contra rempubl. videretur, audiens Tribunos qui pro eo erant, con-
temptui habitos, & vel vi vrbe depulſos, vel ſua ſponte digreſſos, Romæ omnes vnanimi-
ter contra ſe ſentire, omnia ſui odio diuina atque humana miſceri ac peruerti, ſe quoque
per patientiam contemptum iri cogitans, neque iam amplius ferendum diſſimulandum-
que aliquid exiſtimans, euocatis legionibus vbicunque eſſent, præmiſſiſque clam co-
hortibus quæ aderant: ſero tamen clandeſtino egreſſu ſecretum iter paucis comitatus
arripuit, in quo quum nocte tota deerraſſet, vix ad auroram ducem aliquem caſus obtu-
lit. Quo primo ad rectum iter à perplexo ac difficili calle reuerſo, inuentiſque cohor-
tibus quas præmiſerat, ad Rubiconem venit amnem exiguum, ſed magnarum tunc li-
mitem regionum, ibique parumper cogitabundus ſubſtitit ſecum tacitus, examinans quantum opus aggrederetur. Tandem verſus ad comites, Adhuc, inquit, cœptis reſiſtere & reuerti licet: & ſi riuum hunc tranſgredimur, ferro nobis gerenda ſunt omnia. ibi hærens dubiuſque animi huiuſcemodi viſione firmatus eſt. Quidam ſibi & ſtatura & ſpecie corporis ſupra humanum modum ſubito viſus eſt, qui amnis ad ripam ſedẽs paſtoria modulabatur arundine. Ad quem, vt alias non viſum, cum paſtores locorum & quidam quoque militum conueniſſent, ille ſubito vnius è manu tubicinum ereptatuba, vehementi inflatu increpuit. Motus ergo tãto ſpectaculo, Eatur ergo, ait, eatur, quo deorum prodigia atque hoſtium notat iniquitas. cœpta res eſt. Hæc dicens tranſiit, ac traduxit exercitum, Ariminumque vrbem proximam longa pace tranquillam attigit, & patentibus portis introgreſſus, tribunis plebis qui propter eius odium pulſi ſibi obuiam veniebant aduantibus, concionem habuit ad exercitum in medio fori. Fuit autem concio efficaciſſima, ſciſſa (vt ferunt) veſte veris ſeu fictis cum lachrymis ad ſuam dignitatem contra inuidiam hoſtium conſeruandam, fidemque militum implorans, & ingentia promittens. Cæſarem itaque Arimini agentem Lucius Cæſar adoleſcens adiit, qui pãtrem habebat Cæſaris legatum. is à Pompeio ad Cæſarem miſſus erat iure amicitiæ quæ inter eos erat. Ea vero huiuſmodi fuere: Excuſare ſe Pompeium Cæſari, & poſcere ne ea quæ pro Reipublicæ ſtudio atque amore geſſerit, ad iniuriam ſuam trahat. carum enim eſſe ſibi Cæſarem, ſed Rempublicam rebus omnibus cariorem & eſſe, & ſemper fuiſſe. Similiter & Cæſari etiã caram eſſe debere vt priuatus ſuas iniurias ac inimicitias Reipublicę remittat. ne tam grauiter iraſcatur, vt dum hoſtibus vult nocere, patriæ immeritæ noceat: idque ita facere, ad ſuum decus eximium pertinere. Ad ea Cæſaris reſpõſio paulo longior fuit. Rememorauit iniurias pro multis in Rempublicam meritis ſibi illatas, paratum ſe tamẽ omnia Reipubl. condonare, ita tamen, vt decedant omnes ab armis, & ad ciuilitatem ſolitam reuertantur. Proficiſcatur ergo Pompeius in Hiſpaniam prouinciam ſuam, dimittantur exercitus omnes per Italiam, arma deponant, ceſſent motus & metus publici, ſit togata ciuitas, non armata, ſe quoque æquiſſimo animo quieturum, iniuriaſque omnes & contumelias oblaturum. Ad hæc tamen facienda & iureiurando confirmanda petiit, vt Pompeius accederet, vel ſe accedere pateretur. ſperare enim ſe, colloquio & conſpectu mutuo omnes controuerſias finiendas. Hac itaque reſponſione in ſcriptis in Senatu redacta, reſponſum eſt à Pompeio, vt Cæſar quamprimum in Galliam reuertatur, exercitumque dimittat. quo facto iturum in Hiſpaniam Pompeium: alioqui nihil de delectibus armiſque omiſſuros Conſules. Hinc pacis deſperatio & belli præludium viſum eſt. Erat interea ad cuſtodiam Arimini ciuitatis Actius Varus, quem decuriones Ariminiani ſummo adeunt conſenſu, dicuntque notum ſibi eſſe Cæſaris aduentum, neq; vero propoſiti ſui eſſe ſuorumq; ciuium, neq; rationi conſonum videri imperatorem populi Romani, talem virum, de imperio ſic meritum, tot victoriis inſignem mœnibus amicæ vrbis arceri: orant, vt famæ, vt ſuo ſuorumque diſcrimini, dum tempus eſt, conſulat. His permotus Varus, & perniciem timens, fugã arripit, & inſequentibus Cæſaris militibus prælio decernere coactus, ac deſertus à ſuis ſolus abiit, quibuſdam eorum domum, aliis vero ad Cæſarem confugiẽtibus. quos Cæſar collaudatos benigne ſuſcepit, & Lucium Pupium centurionem partis aduerſæ ad ſe adductum ilico relaxari ac dimitti iuſſit. Ariminum ingreſſus ciuibus gratias egit, atque illorum erga eum caritatis non immemorem ſe futurum ſpondet. Quibus Romæ cognitis tantus pauor omnium mentes inuaſit, vt ab vrbe omnes fere abſcederent, ipſique Conſules, atque ipſe Pompeius, actum ſuis de rebus opinantes, & ex vnius oppidi euentu omnia metuentes. Mirum valde, vnde in tam paruis animis tam magna ſuperbia, vt eius viri meritos honores ac gloriam tam pertinaciter detrectarent, cuius nec

conſpe-

conſpectum certe, neque viciniam pati poſſent, & talem patriam ſolum ad illius nomen vniuerſali animorum conſeruatione deſererẽt. ſed vrgebat hinc inuidia, inde autem terrebat fama viri, quæ eouſque creuerat, vt clementiſſimus omnium prę omnibus atque ab omnibus timeretur. His ad Ariminum geſtis Picenum omne (cuius olim Aſculum, hodie Ancon eſt caput) nullo vſquam contradicente peruagatur, ſed cunctis ſibi vrbibus atque oppidis obuiam mittentibus, lætoque eum atque exercitum eius obſequio ac fauore proſequentibus. Diffuſo itaque metu, ſimul & fama virtutis, & vulgato horum de quibus diximus exemplo, cæteri omnes ſequebantur. vndique fiebant deditiones, & ſi quis præfectorum contradiceret, capiebatur aut pellebatur. Itaque pulſus ex Hetruria Libo, Thermus ex Vmbria, ex Aſculo Lentulus, captus & Gneus Magius præfectus fabrûm. Et quũ Magius ad Cæſarem ductus eſſet, & ſupplicium formidaret, Cæſar eum placato animo dimiſit, &, Vade (inquit) ad Pompeium, eique meis verbis nũcia, quoniam ad hunc diem non fuerit nobis opportunitas colloquendi, atque ego Brunduſium, quo iuiſſe illum audio, profecturus ſum, credo, vt colloquamur, expedire publicæ ſaluti, cuius curam gerere maxime noſtrum eſt. Non eſt autem par effectus, per nuncios de longinquo, atque inter præſentes iſta tractari, quod cõſpecti vultus, & viuæ voces ad mouendos animos multũ poſſint. Occupato ſine ictu gladii Piceno Corfinium progreditur. ibi contentionis pluſculum fuit. Pendente tamẽ obſidione, Lentulus per murum egreſſus, & finem metuens ad Cæſarem venit, ſibi atque intrinſecis veniam petens. Ad quem Cæſaris reſponſio fuit: Non ſe, vt cuiquam malefaceret, veniſſe, ſed vt ab inimicorum malitiis atq; iniuriis tueretur, ac tribunos plebis ſui odio in exilium actos in ſuam reponeret dignitatem, denique vt ſeipſum ac populum Romanum ex paucorum tyrannide conculcatum antiquæ redderet libertati. Oppido tunc præerat Lucius Domitius vir magni animi, ſed exiguæ fortunæ & bello promptus, ſed infauſtus. is defenſionem parãs, ſed ab oppidanis ad deditionem coactus, quum mori mallet, venenum à ſeruo medico popoſcit. quod ille nec dare volens, nec negare auſus, vt qui domini mores noſſet, poculum ſomniferum pro veneno obtulit: quo ille hauſto graui ſopore reſolutus conquieuit. Experrectus poſtmodum, & deluſum ſe intelligens, vixque à ſeruo manus abſtinens, cum multis nobilibus qui ſecum ſentiebant, vinctus ad Cæſarem eſt perductus, mori appetens: quem Cæſar ilico ſolui iuſſit, neue quis eorum à militibus re vel verbis offenderetur, inhibuit, queſtuſque breuiter, quod pro ſuis ingentibus & in illos & in Rempub. meritis referre ſibi debitam gratiã neglexiſſent, & iniurias ac cõtumelias retuliſſent, cunctos dimiſit incolumes. quin & pecuniæ pondus ingens Domitii depoſitum, & ab oppidanis oblatum, quãuis & pecunia publica eſſet, & in ſtipendium numerata, Domitio reſtituit, ne ſanguinis, quam pecuniæ abſtinentior videretur. Nihil poſtremo ex ea victoria, vel prædæ cuiuſpiam, vel vltionis accepit, niſi quod Domitii milites ſacramento adegit, non inuitos (vt arbitror) ſed eo libentius iurantes, quo fœliciu⁊ eſt ſub victore, quam fugaci duce militare. Vulgatis nanq; quæ ad Corfinium acta erant, multum metus omnibus demptum, multumq; ſpei additum eſt cognoſcentibus, Cæſarem nihil bello niſi victoriam petere. Vnde (vt diximus) & Tuſcorũ populi, & omnis Vmbria pulſis inde præſidiis ad Cæſarem tranſiere.

Pompeius à Luceria digreſſus Brunduſium Apuliæ petiit, eum Cæſar inſequitur & obſidet.

His itaque rebus more Cæſaris velociter geſtis ac proſpere, cum iam ſecum Gallia omnis Ciſalpina ſentiret, magnas Italiæ partes primo occupauit aduẽtu. Sed cum ſpes cæteris omnibus, ſoli Pompeio ac Senatui additus timor fuerit, qui Pompeius ac Senatus in Domitio multum momenti repoſuerant, & ſæpe eum per literas euocatum expectabant. Itaque confeſtim his cognitis Pompeius Luceria digreſſus, vbi belli ſedem conſtituiſſe videbatur, Brunduſium petiit, vt Italiæ littore in extremo promptior eſſet ad tranſitum. Ita enim animo decreuerat relicta Italia tranſmarina tentare, ſiue id ſolo metu pellẽte, ſiue intentione illa, quia ibi tutior eſſet ab hoſte. Cæſar autem ſemper propinquus atq; contiguus hoſtibus eſſe feſtinans, non niſi ſeptem dierum mora ad Corfinium exacta, eo ipſo die quo Domitium captiuoſq; dimiſerat, motis caſtris in Apuliam perrexit. Et quoniam Cæſar inter omnes exactos de clementia laudatur, quum à quibuſdam amicis Cornelio Balbo, Oppio fuiſſet per literas collaudatus de iis quæ Corfinii geſſit, ipſe ſua illis epiſtola me hortatu digna reſpondit per hæc verba: Cæſar Oppio Cornelioque ſalutem. Gaudeo me hercle, vos ſignificare literis, quam valde probetis ea quæ apud Corfinium geſta ſunt. Conſilio veſtro vtar libenter, & hoc libentius, quod mea ſponte facere conſti-

tueram, vt quam leniſſimum me præberem, & Pompeium darem operam vt reconcilia-
rem. Tentemus hoc ſi poſſumus omnium voluntates recuperare, & diuturna victoria v-
ti, quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius
tenere, præter vnum Lucium Syllam quem imitaturus non ſum. Hæc noſtra ſit ratio vin-
cendi, vt miſericordia nos muniamus. id quemadmodũ fieri poſſit, nonnulla mihi in mẽ-
tem veniunt, & multa reperiri poſſunt. De his rebus rogo vos, vt cogitationem ſuſcipiatis.
Gneum Magium Pompeii prefectum deprehendi, ſcilicet meo inſtituto vſus ſum, & eum
ſtatim miſſum feci. Iam duo præfecti partium Pompeii in meam poteſtatem venerunt, &
à me miſſi ſunt. Si volent grati eſſe, debebunt Pompeium hortari, vt malit mihi eſſe ami-
cus quam illis, qui illi & mihi ſemper fuerunt inimiciſſimi, quorum artificiis effectum eſt,
vt Reſpub. in hunc ſtatum peruenerit. Ciceroni præterea qui etiam ſibi de hoc ſcripſerat,
factumque laudauerat, qui ſe inter partes ad hæc medium, licet magna animi fluctuatio-
ne, & multa conſiliorum varietate, conſtituerat, reſcripſit per hæc verba: Cæſar imper-
ator Ciceroni ſalutẽ dicit. Recte auguraris de me (bene enim tibi cognitus ſum) nihil à me
longius crudelitate. Atque ego cum ex ipſa re magnam capio voluptatem, tamen meum
factum probari abs te triumpho, gaudeo. Neque illud me mouet, quod ii qui à me dimiſſi
ſunt, diſceſſiſſe dicuntur, vt mihi rurſus bellum inferrent. Nihil enim malo, quam & me
mei ſimilem eſſe, illos ſui. Quum itaque Cęſar Apuliam attigiſſet, mox Brunduſium adiit,
Pompeiumque iam prægreſſum valida obſidione circumdedit. De quo idem Cæſar ſu-
pradictis ſcribit per hæc verba: Cæſar Oppio Cornelioq; ſalutem. Ad ſeptimũ Idus Mar-
tias Brunduſium veni, ad murum caſtra poſui. Pompeius eſt Brunduſii. miſit ad me Gneũ
Magium de pace, quæ viſa ſunt reſpondi. Hæc vos ſtatim ſcire volui. Quum in ſpem ve-
nero, de compoſitione aliquid me conficere, ſtatim vos certiores faciam. Et quoniã pro-
pter nauium penuriam mari eum obſidere non poterat, timens hoſtis fugam, famoſiſſimũ
maximumque illum portum ſaxorum molibus iniectis obſtruere niſus eſt, opus non tan-
tum hominum, ſed naturæ improbum atque inextricabile. Quum vero exitu eum prohi-
bere illo modo natura ipſum prohibente non poſſet, catenis os portus præcluſit. Sed nec
ſic detinere valuit Pompeium, quin mari Hadriatico Dyrrachium nauigaret.

Cæſar Romam intrat, & inde in Hiſpaniam properat.

QVVM itaq; intellexiſſet Cæſar Pompeium à Brunduſio digreſſum fugatumq;, cum
non poſſet eum cõmode ſequi propter nauium penuriam (vt dictũ eſt) Brunduſium
ingreſſus eſt, ibique concionem habuit, qua iuſtitiam cauſæ ſuæ iniuriaſque hoſtium o-
mnibus aperiret. Quo facto cum ſua illis in locis inutilis mora eſſet, ne quod ſibi tempus
otioſum efflueret, vrbem Romam verſus iter arripuit, toto belli Gallici decennio non vi-
ſam. Cuius aduentus fama cognita quantus Romæ terror fuerit, non facile dictu eſt: mul-
to quidem maior, quam neceſſe fuerat. Iratus ſiquidem multis erat, & fortaſſe non imme-
rito, ſed iratiorem exiſtimabant. Non enim naturaliter, neque niſi magnis ex cauſis ad i-
racundiam pronus erat. Venit igitur Romam Senatumque habuit ex iis patribus qui do-
mi ſubſtiterant, ibi perpetuam dictaturã ipſe ſibi ſua autoritate arripuit. Vnde Cæſaris di-
ctatoris nomine multa quoque conſtituit, in quibus pro lege voluntas fuit. Illud inter cũ-
cta memorabile eſt. nam ærariũ populi Romani, quod tot victoriæ, tot ſecula compleue-
rant, vno die exhauſit, interque alia (vt ſcriptum eſt) protulit ex eo latorum aureorũ vigin-
ti & ſex millia, non theſaurizandi cupiditate, ſed largiendi. Nam (vt alter ait) nemo libera-
lius victoria vſus eſt, nihil ſibi retinuit præter diſpenſandi poteſtatem. Compoſitis itaque
rebus vrbanis, vt melius viſum eſt, animum ad extrema conuertit, atque in primis Siciliã
atque Sardiniam, illa duo horrea populi Romani, per legatos adminiſtrare diſpoſuit, de
Gallia nihil ſolicitus, quam in ſumma pace reliquerat: ſolam reſpexit Hiſpaniam, cogitã-
que quum primum claſſis opportunitas affuiſſet, veſtigiis Pompeium aſſequi, ne quid à
tergo formidabile relinqueret. Decreuit ergo in ipſam Hiſpaniam proficiſci, vbi Pom-
peii copiæ ingentes erant, quarum præſidio Hiſpania omnis tenebatur ſub legatis tribus
M. Petreio, Lucio Afranio, & M. Varrone. Eo vero in Hiſpaniam pergente, Maſſilia fœ-
derata ciuitas, & ab ipſo principio amiciſſima populi Romani, non ſui odio, ſed ingenti
ſtudio Reipublicæ portas clauſit. quam ille quum obſidione cinxiſſet, Decium Brutum
adoleſcentem, & C. Trebonium legatum cum parte copiarum ad eam oppugnandam
reliquit. Caium Fabium legatum cum tribus legionibus quas Narbonæ circumque
ea loca hyemandi cauſa diſpoſuerat, præmittit ad occupandum Pyrenæi ſaltus, celeriter-
que ab eo occupati ſunt, qui eo tempore à Lucio Afranio præſidiis tenebantur. Reliquas

legio-

legiones, vti longius hybernabant, subsequi iubet. Afranius enim se continebat ad oppidum Castillionem non longe à Pyrenæi saltu, loco vocato à modernis Pertusio, supra collem vbi nunc arx constructa est. Diuisa siquidem Hispania erat inter tres præfatos Pompeii legatos, quoniam Afranius præsidebat à Pyrenæo Castillioneq; citeriori omni Hispaniæ: Petreius vero ab Ana flumine (nunc Godiana dicto) vsque ad Cantabros (qui Nauarri sunt) Oceanumque: Marcus vero Varro Lusitaniam Bæticamque obtinebat. Fabius itaque (vt fuerat imperatum à Cæsare) à Narbona primo aduentu Pyrenæum occupat, præsidiumque à saltu deiecit, magnaque celeritate ad exercitum Afranii contendit. Afranius vero intelligens colle Pyrenæi occupato, patere aditum Cæsari in Hispaniã, ab agro Emporitanensi properat coniungi Petreio ac Varroni, communicatoque consilio de aduentu Cæsaris statutum est, vt Petreius cum duabus legionibus coniungatur Afranio, Varro vero aliis duabus legionibus tutetur omnem vlteriorẽ Hispaniam: statutumque insuper est, vt bellum ad Ilerdam geratur propter loci opportunitatem. interim Petreius à Lusitania per Vectones (qui Legionenses sunt) cum legionibus & omnibus amicorum auxiliis ad Ilerdam vrbem citerioris Hispaniæ properet. Interea Cæsar occupato Pyrenæo à Fabio Emporium vrbem ingressus est. Erat enim vrbs regionis metropolis in duas diuisa vrbes & mœnia: vna quidem fuerat ad mare, quæ Græcam habuerat originem cum Massilienſibus ex Phocensibus, & ea etiam Græco idiomate loquebatur: altera, quæ fuerat Celtiberorum ad Occidentem versus, hæcque regionalium colonum fuit. Vtraque vero suo vallo, suisque mœnibus, ac seiunctis custodiis tutabatur. In ea siquidem vrbe Cæsar ab vtrisque acceptus benigne, timens ne si ab hinc digrederetur, vrbs propter Pompeianorum amicitiam Massilienſiumque affinitatem deficeret, tertiam vrbem addidit. instruxit siquidem vrbem ad Meridianum vtrique, Græcæ & Celtiberorum vicinam, quam ex Romanis instruxit, & Romanorum coloniam effecit in præsidiũ regionis. Cæsar igitur his compositis occupato omni Emporitano & Gerundensi agro ad Ilerdam properat secutus Afranium Petreiumque.

Prælia Cæsaris apud Ilerdam vrbem, cum L. Afranio, & Marco Petreio.

QVVM itaque peruentum esset ad Ilerdam, erant exercitus Afranii Petreiique cum vrbe coniuncti. Est enim Ilerda ciuitas sita inter duo flumina, Sicorim & Cingã. Cæsar itaque duos pontes astruxit ad Sicorim amnem quatuor milliaribus inter se distantes, per quos exercitus pabulatum iret, quum magna pars eorum quæ fuerant citra Sicorim, consumpta fuerit. Itidemque Pompeiani fecere, propter eaque sæpius inter se equestribus præliis contendebant. Cæsar igitur castra posuerat inter duos amnes Sicorim & Cingam supra vrbem, ad eam partem vbi oppidum Baleaguerum situm est. ibi in Sicori duo pontes erant à Fabio constructi. Quumque Fabii duæ legiones irent præsidio pro more eorum, qui vltra flumen pabulantur, quum transissent pontem vrbi proximum, prę multitudine iumentorum sequentium, & vi aquarum pons interruptus est. Quod vbi intellectum est à Pompeianis, quatuor legiones missæ sunt ab Afranio vrbi ac castris, vt fortunæ beneficio vterentur ad opprimendum duas Fabii legiones. Re itaque nunciata Lucio Planco qui duabus legionibus Fabianis præerat, necessaria re coactus locum capit superiorem, omnemque comitatum in duas diuidit acies, ne ab equitatu circumueniri faciliter posset. Ita Plancus hostium impetum satis dispari numero sustinet. Commisso itaque prælio ab equitibus, signa legionum duarum procul ab vtrisque conspiciuntur, quas Fabius vlteriori ponte subsidio suis miserat, suspicatus id quod accidit: quarum aduẽtu prælium dirimitur, ac vterq; reducit suas legiones in castra. Post vero, die scilicet tertio, refecto iam prope ponte qui fuerat interruptus, relicto præsidio in castris pontibusq;, triplici instructa acie ad Ilerdam proficiscitur, & sub castris Afranii constitit. At Cæsar vbi paulũ sub armis constitisset, exhibet de se opportuno loco pugnandi facultatẽ: qua opportunitate facta Afranius copias educit, & in medio colle sub castris constitit. Cæsar autem vbi cognouit Afranium prælium respuere, ab infimis radicibus montis intermissis quadringentis circiter passibus castra ponere constituit, & ne milites in opere faciendo impedirentur incursionibus hostium, propugnacula in castris fieri prohibuit, quæ à procul cernerentur, sed constitutis aciebus prima & secunda ante castra, fossam latitudinis pedum quindecim fieri iussit. Adstantibus itaque duabus aciebus ante castra ne opus inceptum videretur ab hostibus, tertia à tergo acies opus fossę perficiebat. Sic omne opus perfectum est, antequam ab Afranio perciperetur. Vespere itaque facto Cęsar legiones intra hanc fossam reduxit, & omne per circuitum opus patentibus propugnandis à cæteris le-

gionibus fieri iuſſit,& interim legiones expeditas contra hoſtes conſtituit. Afranius itaque atque Petreius quum intellexiſſent inceptum opus,terrendi & impediendi cauſa copias ſuas ad infimas montis radices producunt, vt prælio Cæſarianos laceſſant.Neque tamen Cæſar opus intermittit,confiſus præſidio trium legionum, quas in armis habebat,& foſſæ:ipſi tamen non diu ibi commorati, nec ab infima collis radice digreſſi copias in caſtra reducunt.Erat itaq; in vrbe Ilerda, ac prope vbi Petreius & Afranius caſtra habebāt, mons planiciem habens deſuper paſſuum trecentorum, atque in ipſius planicici medio planicies paulo eminentior. quem tumulum Cæſar cogitauit occupare, & communire, ſperans ab eodem loco & occupare pontem, & commeatum ab vrbe à caſtris Afranii & Petreii prohibere. Hoc cogitans legiones tres Cæſar à caſtris eduxit ad occupandū collem, acie in locis idoneis inſtructa, atq; vnam legionem ad occupandū collem procurrere iubet.Qua re ab Afranianis cognita,celeriter cohortes Afranii breuiori itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Locus nanque ab Afranianis p:æoccupatus eſt veloci curſu, atq; Cæſariani compulſi ſunt intra ſuas ſe legiones recipere. qui hoc graue ferentes in hoſtes vrbem verſus prorumpentes, quinque horis præliatum eſt, & Afraniani in vrbem compulſi ſunt.Multi vtrinque mortui ſunt,multi vulnerati: Afraniani enim tumulum eo die retinuerunt, & plurimum magnis operibus muniuerunt, præſidiumq; eodem in loco poſuerunt, in quo nunc templum monaſteriumq; de Gaderni ſtare cognouimus.Interim poſt biduum vero accidit incommodum inopinatū. Tanta enim vis tempeſtatis exoritur, vt nunquam maiores aquas illis in locis fuiſſe conſtaret. ex omnibus enim montibus niues maximæ proſilierunt, adeo vt omnes ripas fluminum ſuperaſſent: ponteſq; ambos quos Fabius in Sicori confecerat, vno die interrupit, quæ res maximas incommoditates attulit Cæſarianis. Caſtra enim Cæſaris poſita erant inter duo flumina Sicorim & Cingam, neutrum tranſiri poterat pro commeatu,neceſſarioque omnes intra has continebantur anguſtias,neque ciuitates quæ ad Cæſaris amicitiam acceſſerant, frumentum portare, neque ii qui pabulatum ire longius decreuerant, intercluſi fluminibus reuerti poterant, neque maximi commeatus qui ex Italia & Gallia veniebant, tranſire. Tempuſq; erat difficilimum, quo frumenta non comperiebantur hyemis decurſo tempore,neq; frumenta noua multum à maturitate diſtabant, atq; omnes ciuitates frumentis exinanitæ fuerant,quoniam Afranius ante Cæſaris aduentum,omne frumentum Ilerdam duci iuſſerat. Reliqui ſi aliquid fuerat, Cæſar ipſe cum ipſo exercitu conſumpſerat. Exercitus autem Afranii rebus omnibus abundabat, cauſam ad id præſtante ponte vrbis Ilerdæ, per quem commeatus ab omni parte ad Afranii caſtra poterant aſportari: & frumentum per antea ſuperioribus temporibus iam prouiſum. Permanſerūt itaq; aquæ dies complures,Cæſarq; conatus eſt pontes reficere,ſed nec magnitudo fluminis & aquarum, & expeditæ cohortes aduerſariorum ad ripam fluminis ad defenſionem paratæ hoc permittebant. Interim magnus commeatus qui ex Gallia & Ruthenis cum multis curribus Gallico more, cum multiſque iumentis ad Cæſaris caſtra portabatur, inuaditur à Pompeianis, frumentum capitur, & multi ex iis qui comitabantur. Nunciatur res per literas Romæ, magna hinc inde laus Afranii Petreiiq; prædicatur, multique ad Pompeium currunt, finis belli ex illo incommodo breuiſſime ſperatur. Interea Cæſar, quo melius poterat,incommoda ſupportabat, colonos vrbium remittebat ciuitatibus quæ ad eius amicitiam acceſſerant,quæ blado carebant,pecus imperabat. His ſic ſe habentibus, interq; has anguſtias Cæſar poſitus, naues & ſcaphas militibus fieri iubet, cuius generis ſuperioribus annis eum Britanniæ vſus docuerat,ex leui primum materia viminibus contextas,corioque coopertas,piceq; linitas. quas perfectas curribus ſuppoſitas deducit ad flumen loco à caſtris duobus & viginti millibus paſſuum diſtanti,militeſque trans flumen in proximam ripam tranſportat,collemq; ripæ proximum occupat, ipſumq; collem, antequam intelligeretur ab Afranio,ſumma celeritate communiuit, legionemq; ſtatim traiecit, pontemque ab vtroq; latere biduo perfecit.Ita commeatus & eos qui frumenti cauſa proceſſerāt, tute recipit ad ſe, & rem frumentariam incepit expedire. Eodem die equitū magna pars traiecit flumen, qui pabulatores inopinantes & ſine vllo diſſipatos timore aggreſſi,quam magnum numerū hominum atq; iumentorum intercipiunt capiuntque. Miſſiſque aliis centuriatis cohortibus in ſubſidium,in duas ſe partes diuidunt, vt alii videlicet prædę ſint præſidio, alii vero vt venientibus reſiſtant, eoſq; propellant:circumueniuntq; cohortem vnam quæ ante alias procurrerat ſecluſam,atq; eam interficiunt,incolumeſque cum magna præda eodē ponte in caſtra reuertuntur.Itaq; perfecto ponte ſtatim fortuna mutatur. Afraniani nanq; perterriti virtute equitum, minus libere ac minus audacter vagabantur. Interim Oſcenſes & Calagurritani confœderati ad inuicem legatos ad Cæſarē mittunt,

ſe fa-

ſe facturos quicquid per eum fuerit imperatum. hos etiam ſequuntur Tarraconenſes, & Lacetani (qui & Barcinonenſes ſunt) & Auſetani (qui & Vicenſes) & poſt paululum Ilarqueones (qui & Dertuſenſes fuere, oraſque Iberi obtinent) Hos Cæſar hortatur, vt eius caſtra frumento iuuent: quod ipſi ſe facturos pollicentur, conquiſitiſq; hinc inde iumentis in Cæſaris caſtra deportant. Eratq; cum Afranio cohors vna Illurgauonenſium ſiue Ilarqueonum, quæ cognito conſilio ciuitatis ad Cæſarem tranſit. Magna quidem celeriter fit rerum commutatio perfecto ponte, magnis quidem ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur. Multæ longiores ciuitates ab Afranio deficiunt, & Cæſaris amicitiam ſequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduerſariorũ, Cæſar, ne ſemper magno circuitu equitatus per pontem eſſet mittendus, compertis idoneis locis foſſas xxx. pedũ in latitudinem complures fieri iubet, quibus partem aliquam Sicoris auerteret, vadumq; in eo flumine efficeret. Quibus effectis Afranius Petreiuſq; in magnum timorẽ perueniunt, ne omnino frumento pabuloq; intercluderentur, quoniam multum Cæſar equitatu valebat. itaq; conſtituunt ipſi locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Iuuabat hoc propoſitum Valentia, nonnullæque ciuitates quæ olim à Lucio Sertorio defecerant, adhæſerantq; Pompeio, in eiuſque amicitia permanſerãt multis receptis ab eo beneficiis, & enixe eum diligebant. Cæſaris enim in Celtiberis & Hiſpanis erat nomen obſcurius, illiuſq; plurimi faciem pertimebant. Ab his itaq; ciuitatibus magnos equitatus, magnaq; auxilia expectabant, differuntque bellũ in hyemem, in quo potuiſſent hinc inde plurima auxilia contraxiſſe. Hoc inito conſilio per totum amnem Iberum naues cõgregari iubẽt, atque efferri in oppidum Octogeſima (quod hodierno idiomate Hitona dicitur) ibique pontem inſtrui iubent ad tranſitum Iberi, diſtabatque oppidũ Octogeſima ſiue Hitona à caſtris milliaribus xx. Interim legiones duas pontem Ilerdæ tranſire iubent: trans Sicorim caſtra muniuntur foſſa latitudinis pedũ xii. Qua re per exploratores cognita, ſummo labore militum Cæſar continuato opere die noctuq; in auertendo flumine huc reduxerat rem, vt equites etſi difficulter ac ægre poſſent, tamen auderẽt flumen tranſire, pedites vero tantummodo humeris ac ſummo pectore extarent, & tam magnitudine aquæ, quam etiam rapiditate fluminis ad tranſeundum impedirentur. Eodem tamen tempore pons in Ibero ab Afranianis effectus nunciabatur, & in Sicori iam vadum reperiebatur, & ideo iam magis Afranius atq; Petreius feſtinandũ iter exiſtimabant. Itaq; duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdæ pro præſidio relictis, cum omnibus copiis Sicorim tranſeunt, & cum duabus legionibus quas ſuperioribus diebus traduxerant, caſtra coniungunt. Cæſar enim nihil ſperabat niſi equitatum aduerſus Pompeianos, & cum pons eius magnum habuiſſet circuitum, multo breuiori itinere Pompeiani poterant ad Iberũ peruenire. Equites itaq; à Cæſare miſſi flumen tranſeunt, & cum tertia vigilia Afranius & Petreius caſtra mouiſſent, repente Cæſariani ad vltimum agmen oſtenduntur, atq; magna multitudine circunfuſa morari atque iter impedire incipiunt, atq; ipſi Cæſariani Pompeianos aggrediuntur, inſultant, & incurſant, adeo vt nunc ſuſtinere, nunc in eos irrumpere, nunc fugere compellerentur, ſæpius rumpere alas cogebant, inferri ſigna. Totis vero caſtris milites circulari, & dolere hoſtem è manibus dimitti, bellum neceſſario longius duci: hortabanturq; milites centuriones tribunoſque militum, vt per eos certior Cæſar fieret, ne labori ſuo, neve periculo parceret, paratos ſeſe audere ea omnia quæ expedirent, tranſire flumen vado eo modo, quo traductus fuerat equitatus. Quorum ſtudio & vocibus excitatus Cæſar, etſi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum obiicere, conandũ tamen atq; experiendum iudicauit. Itaq; infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorũ aut animus, aut vires viderentur ſuſtinere nõ poſſe, quos cum legione vna caſtris præſidio reliquit, reliquas omnes legiones expeditas educit, magno numero iumentorũ in flumine ſupra infraq; conſtituto traduxit exercitum. Pauci tamen à flumine erepti ſunt, qui ſtatim ab equitatu ſuſcepti ſunt, & nemo ibi interiit. Traducto itaq; incolumi exercitu copias inſtruxit, triplicemq; aciem ducere incipit, ac tantum fuit ſtudii in militibus, vt ſex milliaribus ad iter per vadum de circuitu factis, magnaq; fluminis mora interpoſita eos qui tertia vigilia exiſſent è caſtris, ante horam diei nonam attigiſſent & conſecuti fuiſſent. Quos vbi Afranius & Petreius procul vidiſſent, noua re perterriti locis ſuperioribus conſtiterũt, acieſq; inſtruxerunt. Cæſar tunc in campis exercitum refecit, ne defeſſum prælio obiiceret. rurſus conantes progredi inſequitur, & detinet, & moratur. Properant maturius atq; conſultius quam cõſtituerant, caſtra ponũt (ſuberant enim montes, atq; à millib. paſſuum quinque itinera difficilia atque anguſta excipiebant. hos montes intra ſe recipiebant, vt equitatum Cæſaris effugerent, præſidiiſque in anguſtiis collocatis exercitum itinere pro-

hiberent, & ipſi ſine periculo ac timore ad Iberum copias traducerent. quod fuit illis co-
nandum, atque omni ratione efficiendum) & totius diei pugna & itineris labore defeſſi
rem in poſterum diem diſtulerunt. Cæſar quoque in proximo colle caſtra ponit. media
circiter nocte ii qui aquandi cauſa longius è caſtris proceſſerant, ab equitibus Pompeia-
nis correpti ſunt. Fit certior Cæſar, duces Pompeianos ſilentio copias ex caſtris educere.
quo cognito ſignum dari iubet, & vaſa omnia caſtrorum militari more conclamari. Illi
exaudito clamore, veriti ne nocte impediti non pari conditione confligere cogerentur,
aut ne ab equitatu Cæſaris in anguſtiis itinerum tenerentur, iter ſupprimunt, copiaſque
in caſtris continent. Poſtero vero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad explo-
randa loca proficiſcitur. hoc etiam idem fit ex caſtris Cæſaris. mittitur Lucius Decidius
Saxo cum paucis qui loci naturam perſpiciant. vterque idem ſuis renunciat, eſſe quinque
milliaria campeſtris itineris, inde incipere loca ſaxoſa atq; montuoſa: vnde qui prior has
anguſtias occupauerit, hoſtem ab eodem itinere prohiberi. Diſputatur igitur in Petreii &
Afranii concilio, & tempus profectionis quæritur. plærique cenſebant, vt noctu iter fie-
ret: ſic enim eos poſſe prius ad anguſtias peruenire quam ſentirentur. alii ſumebant argu-
mento ex nocturno conclamatu in caſtris Cæſaris ex eo loco non poſſe clam exiri, atque
circumdari noctis tempore equitatum Cæſaris, omniaq; loca & itinera obſideri, noctur-
naq; prælia maxime eſſe vitanda, quoniam perterriti milites timori magis quam religioni
conſulere conſueuerint: ad lucem multum prodeſſe pudorem omnium oculis, multum
etiam tribunorum militum & centurionum præſentiam afferre, quibus rebus coerceri
milites, & in eorum officio contineri ſoleant. Hæc tandem poſt multa euicit in concilio
ſententia, vt omni ratione eſſet interdiu prorumpendum, etiamſi aliquo accepto incom-
modo, tamen coniectabant ſalua ſumma exercitus locum quem petebant, capi poſſe: &
prima luce poſtero die conſtituunt proficiſci. Cæſar exploratis regionibus, albente cælo
omnes copias è caſtris educit, magnoq; circuitu nullo certo itinere exercitū educit, quo-
niam itinera quæ ad Iberū & Octogeſimam ſiue Hitonam ducunt, caſtris oppoſitis Pom-
peianorum tenebantur, erantq; tranſcendendæ valles, maximeque difficilima ſaxa mul-
tis locis prærupta iter impediebant, ita vt præ difficultate viarum arma de vno in alium
per manus neceſſario traderentur, militeſque inermes ſubleuatique alii ab aliis magnam
partem itineris conficerent. ſed hunc laborem nemo recuſabat: exiſtimabant enim eum
eſſe laborum finem, ſi Pompeianos Ibero intercluderent, & frumento potuiſſent prohi-
bere. Pompeiani è contra milites loci videndi cauſa ex caſtris procurrebant, contumelio-
ſiſque verbis Cæſarianos proſequebantur, quod coacti victus inopia cogerentur Ilerdam
reuerti. quod ſatis erat à Cæſaris propoſito alienum. Duces enim Pompeianorum conſi-
lium eius ſumme laudabant, ſi ſe in caſtris tenuiſſet, conſiderantes quod Cæſar ſine iu-
mentis atque impedimentis ad iter profectus eſſet, ideoque non poſſe diutius eum inopiam ſuſtinere confidebant. Sed vbi viderunt paululum retorqueri agmen ad dextram, iamq; primos Cæſarianorum ſuperare locum, & regionē caſtrorum Pompeianorū, nemo ex Pompeianis fuit adeo tardus, aut laboris fugiens, quin ſtatim caſtris exeundum, atq; occurrendum putarit. Conclamabant ad arma, atq; omnes copiæ paucis præſidio relictis exeunt, rectoque itinere ad Iberum contendunt. erat in celeritate poſitū omne præſidium, ideo vtriq; prius anguſtias montemque præoccupare contendebant. Sed exercitus Cæſaris viarum difficultate ſuperata prius iter confecit, atq; ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra hoſtem Cæſar aciem inſtruit. Res à Pompeianis huc erat neceſſario deducta, vt etiam ſi priores montes quos petebant attigiſſent, ipſi quidem periculū vitarent: impedimenta tamen totius exercitus, cohorteſque in caſtris relictas ſeruare non poſſent. Afranius autem quum ab equitatu Cæſaris in nouiſſimo agmine premeretur, & ante ſe hoſtem videret, collem quendam nactus ibi conſtitit. ex eo loco quatuor cohortes in montem excelſiſſimum, qui erat in conſpectu omnium, mittit. Hunc magno concurſu concitatos iubet occupare, eo conſilio vt ipſe cum omnibus copiis ad illum conſcenderet, & mutato itinere Octogeſimam ſiue Hitonam per iuga montium concederet. Hunc cum obliquo itinere cohortes peterent, conſpicatus equitatus Cæſaris in cohortes impetum fecit: nec minimam quidē partem temporis equitū impetum cohortes ſuſtinere valuerunt, ſed omnes ab eis circumuenti in cōſpectu vtriuſq; exercitus interficiuntur. Quæ res maxima fuit occaſio Cæſari bene gerendæ rei. Neq; hoc Cæſar ignorabat, perterritum exercitum tanto in conſpectu omnium, & ſub oculis accepto tali detrimento eum ſuſtinere non poſſe, præſertim quum eorū exercitus eſſet circundatus equitatu magno, tum quia loco apto atq; aperto eſſet confligendum. Concurrebāt inſuper legiones, centuriones, tribuniq; militum, hortantes ne dubitaret prælium conſerere, ad hocq; omnium militum

litum animos esse paratissimos: è contrario autem Pompeianos multis rebus sui timorem ostendentes, quod suis, dum interficerentur, non subuenissent, quod denuo de colle non recederent, quod vix suorum equitum incursus sustinerent, collatisq; in vnum locum signis neq; ordines neq; signa seruarent. Quod si iniquitatem loci timeret, futurum esse vt aliquo opportuno loco pugnandi facultas captaretur, quoniam in eo loco essent Pompeiani, vbi re aquaria laborantes diutius esse non poterant. Cæsar tamen in eam spem deuenerat, se sine pugna ac sine vulnere suorum rem conficere posse, quũ iam rem frumentariam eis intercluisset: hocque sit munus imperatoris, non minus cõsilio superare quam gladio. Mouebatur etiam Cæsar misericordia ciuium Romanorum aduersariorum suorum, quos interficiendos videbat, quibus saluis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc autem consilium Cæsaris à pleriſq; non probabatur, militesq; inter se palam loquebantur, quod non daretur talis pugnandi occasio: ipse tamen Cæsar in sua sententia permanebat, & paululum ex eo loco digreditur, vt timorẽ aduersariis minueret. Petreius atque Afranius data pugnæ facultate in castra se referunt. Cæsar intercluſis omnibus itineribus, præsidiisque in montibus relictis, ad Iberum castra ponit, quam maxime potest castris hostium coniuncta, illaque communiuit. Postero vero die duces Pompeianorum, perturbati quod rei frumentariæ & Iberi spem omnem amisissent, de reliquis rebus consultabant. Erat enim vnũ iter Ilerdam, si reuerti vellent: aliud Tarraconam. hoc ipsis consultantibus nunciatur, aquatores Pompeianos ab equitatu Cæsariano premi. Qua re cognita diuersas stationes equitum disponunt, vallumque à castris ad aquam facere incipiũt, vt intra munitionem & sine munitione ac stationibus aquari possent: idq; opus Petreius & Afranius inter se partiuntur, ipsique perficiendi causa operis longius progrediuntur. quorum discessu nacti milites colloquiorum facultatem procedunt, & quem quisque in castris notum ac municipem habebat conquirit atque euocat. Primum itaq; agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent, eorumq; se beneficio viuere, deinde de Cæsaris fide inquirunt, an ne illi se possent tuto cõmittere. Queruntur præterea, quod arma sumpserint in homines amicos & consanguineos. His prouocati sermonibus fidem à Cæsare petunt de Petreii atque Afranii vita, ne quod in se scelus concepisse, neque suos duces prodidisse viderentur. quibus confirmatis rebus se statim signa translaturos confirmant, Legatosque de primo ordine centurionum ad Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra inuitandi causa adducunt, alii à suis adducuntur, adeo vt vna eademque castra esse facta viderentur. Complureſq; centuriones & tribuni militũ ad Cæsarem veniunt, seq; ei commendant. idem etiam hoc fit à principibus Hispaniæ, quos illi euocauerant, & secum in castris habebant obsidum loco: hi suos notos & hospites quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens de sua ac parentis sui salute per Sulpicium Legatum agebat. erant plena lætitia & congratulatione omnia, & eorum qui tanta pericula vitasse, & eorum qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur: magnumq; fructum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat, consiliumque eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discessit, seque in castra recepit, sic paratus, vt videbatur, vt quicunque accidisset casus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petreius vero nõ deserit se, armat familiam: cum hac, Prætoriaque cohorte, & paucis Hispanis beneficiariis suis, quos custodiæ causa habere consueuerat, ad vallum aduolat, colloquiaque militum interrumpit, Cæsarianos repellit à castris, & quos deprehendit interficit, reliqui vero recipiunt se inter se, & perterriti inopinato periculo sinistris vestimẽta inuoluunt, gladiosque distringunt, atque ita se à militibus defendunt, castrorumq; propinquitate confisi se in castra recipiunt, & ab iis cohortibus, quæ erant in stationibus ad portas castrorum, defenduntur. Quibus factis, flens Petreius circuit, militesque appellat, obsecratque, ne se, neque Pompeium absentem imperatorem suum tradant Cæsari ad supplicium: fitque celeriter concursus in tabernaculo ducum. postulat Petreius, vt iurent milites omnes se exercitum ducesque non deserturos, neque prodituros, neque separatim à reliquis consilium capturos. Iurat itaque princeps Ilerdæ primus, secundus Petreius, tertius Afranius. Afranium sequuntur tribuni militum, centuriones centuriam producunt, milites idem iurant, & dicunt, penes quem quisque sit Cæsaris miles, vt eos palam producant, productosque interficiant. Sed plerique quos ceperant, celant, noctuque per vallum emittunt. Sic terrore oblato, à ducibus crudelitas facta in Cæsarianos, noua insuper iuramenti religio spem instantis deditionis sustulit, mentes militum conuertit, & rem in pristinam belli rationem redegit. Cæsar milites aduersariorum qui per tempus colloquii ad sua castra venerant, perquiri summa diligentia, ac remitti iubet, sed ex

numero tribunorum militum, centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt. quos Cæsar postea in magno honore habuit, centuriones amplioris ordinis & tribunos in tribunitium honorem restituit. Premebantur Pompeiani pabulatione, aquabantur ægre. Frumenti copiam nonnulli Legionarii habebant, quoniam frumentum viginti duorum dierum ab Ilerda iussi portare fuerant. auxiliariorum quorumque erant facultates tenuiores, & corpora insueta ad portandum onera, magnus cotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. Res itaque eorum erat inter has angustias, vt vel Tarraconam contenderent, cuius itinere loci nimium in longum protrahi videbantur, vel Ilerdam reuerterent. Probatur vltima sententia, & probato consilio ex castris proficiscuntur Ilerdam versus. Cæsar equitatu præmisso qui nouissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur, neque vllum intercidebat tempus, quin extremi cum equitibus præliarentur. Tali igitur dum pugnatur modo, lente atque paulatim procedi-
tur. Quum igitur milliaria pene quatuor progressi essent, ibi vnanimi fronte hostis contra hostem castra muniuit: neque tamen iumentis onera deponunt. Vbi vero Cæsaris castra posita sunt, tabernaculaque constituta, & dimissi equites pabulandi causa animaduertunt Pompeianos iter facere, sese subito proripiunt, & illos more solito insequuntur. Erat enim quasi hora diei sexta. Spem igitur eis fecerat euagatio militum Cæsarianorum qui ad pabula digressi fuerant. Quumque iter facere incepissent, Cæsar subsequitur, relictis quibusdam cohortibus præsidio impedimentis: qui pabulatores reuocari, & hora decima subsequi iubet. & celeriter equitatus ad cotidianum itineris officium reuertitur. Pugnatur itaque acriter ad nouissimum agmen, adeo vt pene terga conuerterent, pluresque milites & centuriones Pompeianorum interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, & ab omni parte premebat, adeo vt neque ad explorandum idoneum locum ad castra ponendum, neque ad progrediendum data esset facultas. Tandem necessitate coacti consistunt, & castra ponunt loco iniquo, & procul ab aqua. Cæsar autem iisdem de causis quæ supra sunt demonstratæ, prælio amplius non lacessit, & eo die tabernacula statui passus non est, quo omnes paratiores essent ad insequendum, siue nocte, siue die erumperent. Pompeiani vero animaduerso loco quo castra posuerant, de vno loco in alium castra mutare satagunt. hoc & sequenti die faciunt, totumque diem in ea re consumunt, sed quantum à priori loco discesserant, tanto longius ab aqua distabant. Prima itaque nocte nemo aquandi causa à castris egreditur. Proximo die præsidio castris relicto, vniuersas ad aquam copias educunt, pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis Cæsar necessariam subire deditionem quam prælio decertare malebat: conatur tamen vallo fossaque eos circummunire, vt quam maxime eorum repentinas eruptiones demoretur. illi vero & inopia pabuli adducti, & quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta iubent interfici. in his operibus consiliisque biduum consumitur. Tertio iam die magna pars operis Cæsaris processerat. Pompeiani vero impediendæ rei, quæ munitionis causa fiebat, hora circiter nona signo dato, legiones è castris educunt, aciemque sub castris instruunt. Cæsar legiones ab opere euocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem instruit contra opinionem militum, qui dicebant Cæsarem prælium diffugere. consistunt itaque armatæ acies ab vtrisque vsque ad solis occasum. Cæsar statuerat non pugnare certus de victoria. Pompeiani aggredi metuebant, scientes pugnam satis esse disparem: illis satis erat operam impedire, ne circundarentur vallo. Post vero occasum solis vtrique in castra se recipiunt. Postero vero die Cæsar parat munitiones perficere, Pompeiani amnis Sicoris vadum tentare satagunt, si transire possent. Quare animaduersa Cæsar Germanos equitumque partem flumen traiicere iubet, plurimosque in ripis fluminum disposuit & ordinauit. Tandem omnibus rebus obsessi, quarto iam die sine pabulo retentis iumentis & equitibus, aquæ, lignorum, ac frumenti inopia colloquium petunt, & id, si fieri potest, semoto à militibus loco. Vbi id à Cæsare negatum, & palam si colloqui vellent, concessum est, datur obsidis loco Cæsari Afranii filius. Venit itaque in eum locum, quem Cæsar delegit, & audiente vtroque exercitu loquitur Afranius. Cuius orationem Cæsar in Commentariis libro primo ciuilis belli explicat prolixo sermone: quam Franciscus Petrarcha in libro de viris illustribus adeo compressit: vt multa effectualia omiserit in explicatione Afranii, & replicatione Cæsaris. ideo Cæsarem sequar in Commentariis, quem in omnibus potissimum sum secutus. Loquitur ergo Afranius in hanc sententiam: Non est aut mihi aut militibus his Cæsar irascendum, quod fidem erga imperatorem nostrum Gneum Pompeium conseruare voluerimus: sed iam satisfecimus officio, satisque supplicii tulimus perpessi omnium rerū inopiam. Nunc vero quoniam pene, vt fœminas, circumuentos nos intelligimus, prohibiti aqua, prohibiti ingressu, neque

corpo-

corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre possumus. itaque victos nos confitẽtes oramus atque obsecramus, vt nobis locus aliquis misericordiæ relinquatur, ne ad vltimum supplicium veniendum nobis sit. Hæcque exponit Afranius quam dimississime & subiectissime potest. Ad eaque Cæsar respondit: Nulli hominum has miserationes & querimoniæ preces minus conuenire quam ipsis: reliquos enim omnes officium suum præstitisse, qui etiam bona conditione, & loco, & tempore congruo confligere noluerunt, vt quam integerrima ad pacem essent omnia. Exercitum vero suum in iniuria accepta suisque interfectis conseruauit & texit, illius denique exercitus qui per se de concilianda pace egerant. Qua in re omnium suorum vitæ cõsulendum putarunt, sic omnium ordinum suorum partes in sola misericordia constitisse, ipsos duces à pace abhorruisse, eosque nec colloquii, neque inducíarum iura seruasse, & homines imperitos per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur eis quod plærunque nimia pertinacia & arrogantia viris accidere soleat, vti eo recurrant, & id cupidissime petant, quod paulo ante contempserant: neque nunc se illorum humanitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare quibus rebus opes suæ augeantur, sed eos exercitus quos contra se annos iam multos aluerant, velle dimitti. Neq; enim sex legiones in Hispaniam per Pompeium missas, ac septimam in ipsa Hispania conscriptam, neque tot tantasq; classes paratas, neque submissos duces rei militaris peritos, nihil eorum ad pacandas Hispanias, neque ad vsum prouinciæ comparatum esse, quæ propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit. Omnia hæc iampridem in se parari, in se noui generis imperia constitui, vt idem ad portas vrbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas prouincias absens tot annos obtineat: in se iura magistratuum commutari, ne ex prætura & consulatu, vt semper fit, sed per paucos probati & electi in prouincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil valere, quod superioribus annis probati ad obtinendos exercitus euocentur: in se vno non seruari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, vt rebus fœliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum reuertantur, exercitumque dimittant, quæ tamen omnia & se tulisse patienter, & esse laturum: neque id agere, vt ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen difficile non sit, sed ne illi habeant, quo contra se vti possint. proinde, vt esset dictum, prouinciis excederent, exercitumque dimitterent: sed si id sit factũ, se nociturum nemini. hanc vnam atque extremam pacis esse conditionem. Id itaque pergratum fuit militibus & iocundum, vt ex ipsa significatione cognosci potuit. Nam cum de loco & tempore huius rei controuersia inferretur, & voce & manibus vniuersi ex vallo vbi constiterant, significare cœperunt, vt statim dimitterentur, neque aliter firmum esse quod promittebant, si in aliud tempus differretur. Et cum paucis verbis esset in vtranque partẽ disputatum, res in hanc conclusionem deducta est, vt ii qui haberent domicilium aut possessionem in Hispania, statim dimitterentur, reliqui vero ad Varum flumen, quod est in ingressu Italiæ, dimitterentur, neque eis à quoquam noceretur, neque quis inuitus astringeretur sacramento militiæ Cæsari. Atque Cæsar eis qui ad Varum fluuium dimittendi erãt, se frumentum necessarium daturum pollicetur. Addidit etiam Cæsar, vt cuique qui in bello aliquid quod sit penes milites amisisset, hoc illi restitueretur, data satisfactione ei apud quem res ipsa esset: quam æstimationem ipse Cæsar ex proprio soluit militibus. Itaque post biduum pars ipsa quæ ad Varum flumen dimittenda fuerat, dimissa est, ordinatumque est, vt duę legiones præcederent, & reliqua postea sequeretur, ne simul castra ponerent: illisque vsque ad Varum flumen præfectus est Quint. Fusius Calenus: & reliqua pars quæ ad Hispaniam pertinebat, statim dimissa est.

Superatis Lucio Afranio & M. Petreio, Cæsar M. Varronem insequitur in vlteriorem Hispaniam.

SVPERATIS itaque Lucio Afranio & Marco Petreio cũ eorum exercitibus, apud Ilerdam, statuit nullam belli rationem in Hispaniis relinquere, sed M. Varronem, tertiũ Põpeii legatum, qui vlteriorem Hispaniam tutabatur, insequi. Comparauerat autẽ Varro multa ad belli opus. indixerat enim ciuitatibus vlterioris Hispaniæ cohortes octoginta, necnon & argenti pondera viginti millia, frumenti modios centum & viginti millia: illisque ciuitatibus quas Cæsaris amicas arbitrabatur, grauiora onera iniungebat, prouinciamque omnem in Pompeii fidem adegit: cognitisque rebus quæ ad Ilerdam gerebãtur, bellũ parabat. Ratio autẽ & summa gerẽdi hęc erat, vt duas legiones quas secũ haberet, Gades conferret. Gadibus enim sex cohortes præsidii causa reliquerat, omnẽq; pecuniã,

atque thesaurum, & ornamenta ex templo Herculis rapuerat, & in Gades contulerat. Cui prouinciæ Gallonium equitem Romanum familiarem Domitii præfecerat. cognouerat enim prouinciam omnẽ rebus Cæsaris fauere. Vnde sperabat, frumento in insulam transportato nauibusque faciliter bellum duci. Itaque Cæsar duas legiones præmittit in vlteriorem Hispaniam cum Q. Cassio tribuno, & sexcentis equitibus. qui magnis itineribus progreditur, edictumque præmittit ad certum diem, quo omnes magistratus principesq; omnium ciuitatum præsto sint Cordubæ. quo edicto per totam prouinciam promulgato, nulla fuit ciuitas quæ non ad id tempus partem Senatus mitteret Cordubam. Corduba vero per se nunciato edicto Cæsaris portas claudit, Varroniq; custodias ac vigilias in turribus muroq; disposuit, & cohortes duas quæ Colonicæ appellabantur, & cum Varrone venerant, tuendæ vrbis causa penes se retinuit. Iisdem interea diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius prouinciæ ciuitas, deductis in arcem oppidi cohortibus à Varrone pro præsidio, per se eiecerunt cohortes, portasque præcluserũt. Hæc magis properare compulerunt Varronem, vt cum legionibus Gades veniret, ne itinere aut traiectu intercluderetur. tanta ac tam fœcũda in Cæsarem voluntas prouinciæ reperiebatur. Progressoque ei paulo longius literæ à Gadibus redduntur, continentes, quod simul cum esset cognitum de edicto Cęsaris & eius Cordubam aduẽtu, concordasse Gaditanos principes cum tribunis cohortum quæ essent in præsidio, vt Gallonium ex oppido expellerent, vrbemque ac insulam Cæsari seruarent, hocque inito consilio denunciauisse Gallonio, vt sua sponte, dum sine periculo liceret, à Gadibus excederet, & si id non fecisset, consilium esse executuros. hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur, quæ cum Varrone fuerat, ex castris Varronis adstante & inspiciente ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atq; in foro & porticibus sine maleficio consedit: quod factum adeo conuẽtus ciuium Romanorum qui ibi aderant, probauerunt, vt eos quisq; ad propriã domum hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, certior a suis factus præclusas esse portas, tum vero omnium intercluſus itinere ad Cæsarem mittit, paratũ se esse legionem, cui iusserit, tradere. Cæsar vero ad eum Sextum Cæsarem mittit, atque huic illam tradi iubet. tradita vero legione Varro Cordubam ad Cæsarem venit, relatis ad eum publicis cum fide rationibus, quod penes eum fuit pecuniæ tradidit, & quod habebat vbiq; frumenti ac nauium ostendit. Cæsar cõcione habita Cordubæ omnibus generatim gratias agit: ciuibus Romanis, quod oppidum in sui potestate studuissent habere: Hispanis, quod præsidia expulissent: Gaditanis, quod conatus hostium infregissent, seseque in libertatem vendicauissent: tribunis militum centurionibusq; qui eo præsidii causa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmauissent. Pecunias quæ erant in publicum ciuium Romanorum, Varroni remittit, ac bona restituit iis qui in eius fauorem liberius sunt locuti, & pœnam tulisse cognouerat. tributis quibusdam publicis priuatisq; prẽmiis, reliquos in posterum bona spe complet: biduoque Cordubæ commoratus Gades proficiscitur. pecunias ac monumenta quæ ex phano Herculis ablata fuerant, & in priuatam domum Gallonii collata, referri in templum iubet. prouinciæ Q. Cassium præfecit, illiq; quatuor legiones assignauit: ipse vero iis nauibus quas M. Varro, quasque Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconam paucis diebus peruenit: vbi totius fere prouinciæ citerioris Hispaniæ legiones Cæsaris aduentum expectabant, vt redderent rationem de pecuniis ad suffragia belli priuatim ac publice exactis: ibique paucos cõmoratus dies ab ea discedens terrestri itinere Narbonam, atque inde Massiliam peruenit.

Cæsar obtenta omni Hispania & Massilia, Pompeium insequitur.

CÆSAR itaq; (vt diximus) à Tarracona Narbonã terrestri itinere peruenit, & à Narbona Massiliã, quã olim in trãsitu in Hispaniã obsidione cinxerat, relictis ibi Legatis: quã suo aduentu cepit & dirupit quibusdã interiectis discriminibus. Deinde classe & nauibus paratis Pompeium insequi studet, missoq; ad occupandũ Hadriaticum sinum, ipse cum copiis traiecit in Epirum, quem perantea Pompeius occupauerat, prouinciã sibi ad bella gerenda aptissimam. Receperat se igitur Pompeius in Dyrrachium vrbem Epiri. ad hanc igitur contendit Cæsar, Pompeiumq; ibi obsedit. qua obsidione firmata, Cæsar diuersis tractatibus de pace agere cœpit, & vbi hoc à Pompeio obtinere non potuit, pugnę opportunitatem exhibet, quam Pompeius recusauit. Vbi vero neq; hoc eũ iuuare videt, cogitauit Pompeii castra vallo circundare, & paucioribus plures constringere. Fossa itaque circundare incipit & vallo Põpeii castra, turresq; ac propugnacula instruit, vt intercideren-

tiderentur eruptiones in caſtra Cæſaris. Cupiebat enim Cæſar, vt quicunq; belli futurus eſſet exitus, ſtatim eſſet: omnia tamen fruſtra erant. Nam & Dyrrachium inexpugnabile erat, & Pompeius immutabilis, vt qui contrario Cæſaris conſilio niteretur, ſperans dilatione victoriam propter inopiam rei frumentariæ, quæ valde Cæſarem premebat, neq; diutius tolerari poſſe videbatur: inſuper & quod ſimilimum veri erat, vt virtus animoſiſſimi imperatoris tædio atq; expectatione ſeneſceret, impetuſq; lenteſceret, ac ardor tepeſceret. hac ſpe pugnam recuſabat, neq; rationis partes fortunæ committere volebat. Sic quum Pompeio cunctatio, Cæſari celeritas grata eſſet, ſtatuit Cæſar, quum nõ poſſet prælio, vincere obſidione. propterea (vt dictum eſt) Dyrrachium & caſtra Pompeii ſexdecim millium paſſuum foſſa circunduxit ac vallo, impoſitiſque caſtellis ac turribus cũ paucioribus obſedit plures, ſi modo obſideri dici poſſunt, quibus maria patent. Idcirco crebræ fiebant eruptiones, & ſæpe erumpentibus funeſtæ ſuccedebant, pugnabaturq; etiam ſæpius diuerſo Marte: quoniam quum ſemel Cæſar profecturus Publium Syllam caſtris præfeciſſet, & ille audiſſet cohortem vnam ab hoſtibus vrgeri, duarum legionum auxilium tulit laborantibus, quarum occurſu verſi ſunt in fugam Pompeiani, & ſi inſequi perfugos victoribus licuiſſet, creditum fuit die illo cõfici bellum potuiſſe. Sed Sylla ſuorum impetum cõtinuit, cecinit receptuiq;. cuius cõſilium à ſcriptoribus excuſatur, quoniam aliud eſt legati, & aliud imperatoris officium. Imperator rei totius exitũ expectat, & conſilio metitur: at legatus ſolum imperatoris ſui iuſſum aſpicit, & mandati finibus ſe cõtinet. Syllæ enim caſtrorum à Cæſare cuſtodia cõmiſſa fuerat, cõtentus fuit cuſtodiſſe, & ſuos periculo liberaſſe. Multæ præterea eruptiones hinc inde fiebant, & in Dyrrachiũ, & à Dyrrachio in caſtra Cæſaris, adeo vt vno die ſex in locis pugnaretur. Quibus in prçliis de Cæſarianis viginti duntaxat, Pompeianorum vero duo millia periere, inter quos multi erant centuriones, & inſignes viri. in quibus congreſſibus inſignis virtus laudatur Volcatii Tullii, qui cum tribus cohortibus Pompeianam legionem pertulit repulitq;: necnon & quorundam Germanorum, qui è munitionibus erumpentes multis hoſtium cæſis ſoſpites rediere. In caſtello autem quodam quod Pompeius inuaſerat, tãtus fuit ſagittarum imber, vt ſine vulnere defenſorum nullus euaderet: quin & centuriones quatuor oculis capti ſunt: & quum ſero diurni laboris & periculi ſummam repræſentare decreuiſſent, triginta ſagittarũ millia numerarunt. Inter cuncta Scæuæ cæſi cẽturionis admirabilis virtus fuit, cuius ſcutum relatum Cæſari cum centum viginti foraminibus eſt inuentum, de quo quidem varia fama eſt. Quidam enim tradunt, Cæſarem viri & de ſe & de Republica (vt aiunt) meriti eximia virtute permotum, qua caſtellum prope ſua ſeruatum eſſet, pecuniariis eum donis ingentibus & magnis honoribus cumulaſſe: & inter cętera ab octauis ordinibus ad primipilum prouexiſſe, cohortem vero totam duplici ſtipendio, & donis militaribus proſecutum. Apud alios Scęua idem duce abſente cedentibusque ſuis, clypeo centum viginti telorum ictibus transfixo, miriſque ac incredibilibus rebus geſtis occubuit. Sic igitur rebus ſe habentibus, Cæſar neque proſperitate tumidior, neq; aduerſitate contractior, cotidie in aciem ducebat exercitum, & pugnæ copiam faciebat. Quotidie interim congreſſus fiebat in prælia, & vtrinq; cædes, atque inſignium virorum caſus miſerabiles: paciſque conſiliis male repudiatis locus iræ atq; odio datus erat. Fuit dies vnus Cæſari ſatis aduerſus, quo eruptio ab hoſtibus violentiſſima facta eſt. Fuitq; eo die Aquilifer illius virtus inſignis, ac ſpectata dies, qui quũ lethali vulnere trãsfixus morti proximum ſe ſentiret, verſus ad comites, porrigenſque aquilam quam iam ægre ſuſtinebat, Hanc, ait, ô commilitones mei viuens multis annis & multa cura ſeruaui, & nunc moriens eandem Cæſari pari fide reſtituo: vos autem per cõmunis imperatoris amorem oro atque obteſtor, cauete dedecus Cæſaris caſtris inſolitum, ne forte hoſtium in manus veniat tanti ducis ſignũ, per manus veſtras ſalua ad Cæſarẽ reuertatur. Hæc dicẽs corruit, cẽtumq; alii primę ſuę cohortis cum principe ceciderunt, multaq; diuerſis in locis cęde edita, vicit Pompeius illa acie, & imperator eſt appellatus. Quũq; cedẽtes fugientesq; non ſequeretur, negauit Cęſar aut vincere, aut victoria vti ſcire. Cęſi ſunt autẽ eo die de Cęſarianis (vt refert Oroſius) militum quatuor millia, cẽturiones viginti duo, plurimiq; equites Romani. Labienus vero in ſuum olim ducem inexpiabili odio accenſus, à Põpeio captiuos ſibi dono dari petiit. q; quũ impetraſſet, productos omnes in medium, & cõtumelioſiſſimis verbis increpitos in cõſpectu omnium interfecit. Hoc enim euẽtu Põpeianis tantum ſpei accreuerat, vt non de bello amplius, ſed de victoria cogitarent, & multa varia decernerent: & quaſi nil iam incidere poſſet aduerſi, famam victoriæ per terrarum orbem nunciis ac litteris diuulgarunt. Cæſar concione aduocata milites conſolatus eſt, hortatus ne deficerẽt animis. debere enim eos vnũ, & idipſum non nimis gra-

ue prælium ac infauſtum, multis fœlicibus cõpenſare, & fortunæ gratiam habere, quòd Romam, quod Italiam, quod Hiſpaniam vtranque ſine ſanguine quaſi diuinitus recepiſſent: non poſſe, præſertim in bello, proſpera omnia prouenire, verum triſtia lætis temperanda eſſe, aduerſamque fortunam virtutis ope leniẽdam. & hæc quidem ad exercitum. Quoſdam vero ſigniferos quorum culpa clades accepta fuerat, notatos infamia à gradu militię ſuæ amouit. exercitũ reliquũ tantus pudor & tantus dolor inuaſerat, tantumq; deſiderium abolendæ ignominiæ, vt non expectato ſuperioris imperio vltro quiſq; pro ſupplicio grauiſſimo ſibi labores aſſumeret, omniumq; animi arderent incredibili quadam cupiditate pugnandi, viam illam expurgandæ infamiæ vnicam exiſtimantes. Quin & legati, & qui ad conſilium vocabantur, oratione Imperatoris & pudore tacti, perſiſtendum pugnandumque cenſenbant, & acceptam prælio hoſtibus refundendam cladem. Solus Cæſar erat in contraria ſententia. nam neque victis tam cito in aciem reuerſuris ſatis fidebat, & reparandis animis ſpacio opus eſſe: neque præterea tam hoſtem, quã frumenti inopiam eſſe metuendam eo loco manentibus iudicabat. Ilico igitur ſauciorũ & ęgrotantium cura ſuſcepta, noctuque impedimentis præmiſſis, Apolloniam profectus eſt: his vna legio præſidio relicta, & hinc in Theſſaliam fatis impellentibus commigrauit.

Prælium Cæſaris & Pompeii in Theſſalia.

QVANQVAM hæc Cæſaris geſta nullatenus ad Hiſpaniã illiuſq; geſta pertineant, quia tamen geſta Cæſaris in Hiſpania plurima & magna ſunt, viſum eſt & alibi facta innectere duplici conſideratione: prima, quoniã eius facta adeo magna ſunt, & à viris illuſtribus commendata, vt debite debeant interſeri, ne ab Hiſpanis ignorentur: ſecunda, quia res Cæſaris in Hiſpania geſtæ magnæ ſunt, & plurimæ quadruplici tranſitu, vt illorum facta & geſta continuentur ad ea quæ apud exteras nationes & prouincias ab eo geſta ſunt, quoque ordine geſta ſint perneceſſarium eſt intelligere. Hunc tamen in eis explicandis obſeruabimus modum, vt res extra Hiſpaniam geſtas breui relatione perſtringam, cæteræ vero quæ ad Hiſpaniam pertinent, copioſa relatione deſcribentur. Intellecto itaque à Pompeio diſceſſu Cæſaris, concione facta ſuis pro rebus bene geſtis gratias agit, eos vero qui cum Metello Scipione ſocero Pompeii paucis ante diebus venerant, hortatur nõ tam ad bellum, quam ad præmia belli, ipſi autem ſocero & claſſicum & prætoriũ tribuit, quæ fuerant imperatoris inſignia omniſque & honoris & imperii eum participem fecit. Duobus enim tantis exercitibus in eadem caſtra coniunctis nemo erat qui de victoria dubitaret, vſque adeo vt iam omnes de præmiis & honoribus, & quod ſtultius eſt, de Cæſaris contumelia plurimum inter ſe agerent. Pompeius quidem ſolitis artibus bellum trahere cunctando erat intentus, vt cœperat: principes vero ipſius ambitionem in prorogando bello arguebant. tot vocibus conſiliisque ſuperatus vnus omnibus ceſſit inuitus, decreuitque pugnare: adhuc tamen rem trahebat. Cæſar vero dilationem oderat, neque ſperabat, Pompeium poſſe vllo ingenio ad pugnandum induci. hac difficultate perplexus vtilimum belli genus elegit, vt motis caſtris in perpetuo motu eſſet, neque vn'quam amplius quam vnum diem vno ageret in loco. hoc ſibi conſilium vna ratio ſuggerebat: nouerat enim exercitum ſuum fortem, duratumq; laboribus, Pompeianum vero molliorem, verſatum in vrbibus, & diſcurſibus inſuetum, itaque circunducẽdo illum poſſe fatigari. Præterea mutatione locorum, quod frumenta iam in agris eſſent, victurum vberius exercitum cõfidebat. illa autem ſpe potiſſimum mouebatur, ſi forſitan ſe vagãte hoſtis etiam moueretur, & ſic inter eundum caſus aliquis atque occurſus exoptatæ pugnæ tribueret facultatem. Ex his enim omnibus hoc vltimum euenit, vt ſine ampliore diſcurſu pugnæ daretur occaſio. Vnde quum ab Apollonia Cæſar caſtra metatus eſſet in Theſſaliam regionem vicinam, & vt decreuerat, ſignum dediſſet itineris, & iam tentoria vellerentur, ecce iam mota Pompeii caſtra proſpiciunt. Qui (vt diximus) victus omnium vocibus ſuo abiecto aliena conſilia ſequebatur, & aſſumpta, vt fit, multorum hortationibus fiducia, paulo ante hunc diem in concilio dixerat, euenturum vt ante congreſsũ exercitus Cæſaris vinceretur. quibuſdam mirantibus, non ſe neſcium incredibilem rem videri prima facie, dehinc latius ingreſſus expoſuit, quum equitatu abundarent, circunueniri omnes Cæſaris copias eſſet perfacile. Quod quum pluribus verbis explicauiſſet, Labienus incepit Pompeii ſententiam atq; potentiam laudibus ad cælum ferens, & Cæſaris imbecillitatem oratione deprimens inſolenti. Quibus dictis ne quid deeſſet inſaniæ, iurauit ſe niſi victorem nunquam è prælio reuerſurum, cæteroſq; ad id iuſiurandum verbis incitauit, nec minus exemplo Põpeius dictum laudans iurauit ſimiliter: & ſic omnes

pariter

pariter iurauerunt, vt neceſſe fuerit multos ibi fieri periuros. Ingenti gaudio, tanquam fœliciter rebus geſtis, nec minori ſpe à conſilio diſceſſerunt iuramentum tanti imperatoris de tam magna re velut arrham victoriæ tenentes. digreſſi autem è concilio nõ ita multo poſt (vt diximus) in aciem ſunt progreſſi. Quos vbi Cæſar, quum ipſe etiam caſtra mouiſſet, aduertit in eum locum deſcẽdiſſe, vbi æquo Marte certari poterat, ſubſtitit, & conuerſus ad ſuos ait: Non eſt modo amplius de itinere, ſed de prælio laborãdum: adeſt ecce nobis occaſio quam ſemper optauimus, pugnandi, & finem laboribus imponendi. Hęc dicens, inſtruere acies cœpit omni militari arte, cuius peritiſſimus erat, ſuoſque interim admonere, ne ſe à multitudine hoſtium circunueniri ſinerent, omnibus iubens ne ſine iuſſu eius inciperent, ſe in tempore quid agendum ſit, ſigno indicaturum. Circunuenire inde acies, & animos verbis accendere, virtutemque inſitam excitare commemoratione ſuæ erga illos ſemper optimæ ac beneficæ voluntatis. Inter alia non omiſit ſe modis omnibus pacem quæſiuiſſe, & humilius forte etiam quam deceret: nominauit etiam per quos de pace Pompeium & Scipionem interpellaſſet, atque hæc omnia non metu aliquo, ſed pietate, vt ciuili ſanguini parceretur, ne Reſpublica paucorum furoribus in magnas calamitates incideret. Ex aduerſo autem quam ſuperbe ac impie petitiones ſuas neglexerunt, telorumque miſſione repulerunt, magnam nobilibus animis indignãdi materiam præbuiſſe. Hiſque explicitis obſecrantibuſque militibus, pugnæ ſignum dedit. Erat in exercitu Craſtinus quidam, qui priori tempore ſub Cæſare honeſto gradu militauerat, tunc vero non militiæ ſacramento, quo ſolutus erat, ſed iure quodam amicitiæ euocatus aderat, vir bellica virtute memorabilis. Hic Cæſaris concione intellecta, & ſigno prælii audito alacri vultu & voce, Sequimini, inquit, me manipulares olim mei, imperatori noſtro quam debetis operam exhibete. vltimũ hoc prælium eſt, quo peracto ille ſuam dignitatem, nos noſtram recuperabimus libertatem. Dehinc verſus in Cæſarem, Faciam, inquit, hodie imperator, vnde vel viuo, vel mortuo mihi gratias agas. Hæc dicens, primus in hoſtes impetum fecit, eumq; delecti milites circiter centum viginti voluntarie proſecuti ſunt. Concurſumque eſt in campis Theſſaliæ quos Philippicos vocãt, ad Pharſalum oppidum. illum ſibi locum Romæ inuidens fortuna delegerat. De numero vero copiarum longe autores diſſentiunt, Annei quidem Flori qui hanc rem breuiſſima oratione perſtrinxit, verba ſunt hæc: Nullo vnquam loco tantum virium Romani populi fortuna vidit, trecenta & amplius millia bellatorum hinc atq; illinc præter auxilia Regum & Senatus. Eutropius vero deſcribit in eo bello fuiſſe cum Pompeio peditum quadringenta millia, milites vero mille & centum, ſexcentos videlicet in ſiniſtro cornu, in dextero vero quingentos. Cæſar vero habuit peditum non plene trecenta millia, equites vero mille. Huic autem concordat Oroſius. Cæſar vero in Commentariis numerum copiarum non exprimit, ſed aſſerit eodem bello interfuiſſe mille viginti duas cohortes, ex qua expreſſione de ſupradicto numero facilius poteſt haberi credulitas. Petrarcha vero in libro de viris illuſtribus tranſit cum aſſertione Annei Flori. Hic exitus pugnæ ad Pharſalum fuit.

De morte Pompeii, & bello Alexandrino & Africano à Cæſare geſto.

POMPEIVS igitur viſo aduerſo belli euentu fugiens in Lariſſam vrbẽ ad Ægęum mare in oſtio Penei amnis onerariam nauem nactus in Aſiam tranſiit, inde in Cyprum, poſt in Ægyptum venit. Ibique mox, vt littus attigit, iuſſu Ptolemæi regis Ægyptiorum in gratiam Cæſaris victoris occiſus eſt. Pompeii filii fugerunt. Cætera Pompeiana claſſis direpta eſt, omnibus qui in ea erant crudeliſſime trucidatis: ibiq; & Pompeius Bithynicus occiſus eſt. Lentulus vero vir conſularis etiam apud Peluſium interfectus eſt. Cæſar compoſitis apud Theſſaliam rebus, Alexandriam venit, prolatoq; ad ſe per Ptolemæum, ac viſo Pompeii capite anuloq;, fleuit. Cumq; Ptolemæus in regiam ſe domum recepiſſet, hortabatur à tutoribus, vt pecuniam omnem acciperet, ac templa ſpoliaret ſuis ornamentis, & regios theſauros vacuos eſſe oſtenderet, & in odium Cæſaris populum excitaret. Præterea Achillas dux Regius imbutus ſemel Pompeii ſanguine, & Cæſaris meditabatur. nam iuſſus exercitum dimittere (præerat enim 20. millibus armatorum) non modo ſpreuit imperium, verum etiã aciem direxit. in ipſo prælio regia claſſis quæ ad terram adducta fuerat, iubetur incendi. ea flamma pars quoq; bibliothecę Philadelphi proximis ædibus conſtructa exarſit. Cæſar poſtea inſulam vbi Pharos eſt, cepit. Achillas deinde cũ Gabinianis militib. venit. ingens vbi pugna commiſſa eſt. magna quidẽ ibi Cæſarianorũ militũ multitudo cecidit: omnes etiam interfectores Põpeii interfecti ſunt. Cæſar vi inſiſtentiũ hoſtiũ preſſus ſcaphã aſcendit: qua mox ſubſequentiũ pondere grauata ac merſa,

per ducentos passus ad nauem vna manu eleuata, qua chartas tenebat, natando peruenit. Mox nauali certamine inito magna facilitate classem regiam depressit, & Alexandriam cepit, petentibusque Alexandrinis Regem suum reddidit, monitum vt magis amicitiam Romanam quam arma experiri studeret, qui tamen ilico vbi liber fuit, bellum intulit, sed continuo cum toto exercitu suo & ipse deletus est. Nam viginti millia hominum in eo bello cæsa referuntur, duodecimque millia cum septuaginta longis nauibus dedita, & quingenti ac duo ex victoribus cecidisse dicuntur. Rex vero ipse adolescens scapha exceptus vt fugeret, multis insilientibus mersus ac necatus est, corpusque eius ad littus euolutum, indicio loricæ aureę cognitum fuit. Quo peracto Cæsar Alexandrinos omnes desperatione ad deditionem compulit, regnumque Ægypti Cleopatræ regis sorori ob in eã illecebrarum amorem conceptum dedit. Inde Syriam peruagatus, Pharnacem in Ponto vicit. Postea vero quam Romam venit, in Aphricã transiuit, & apud Thapsum cum Iuba & Scipione pugnauit, maximamque ibi hominum multitudinem interfecit, castraque vtriusque diripuit, ac sexaginta elephantos cepit. Cato sese apud Vticam occidit: Iuba Rex percussori iugulum dato precio præbuit: Petreius eodem se gladio perfodit: Scipio in naui qua ad Hispaniam fugere contendens vento coactus in Africam redierat, semetipsum iugulauit: in eadem naui etiam Titus Torquatus occisus est. Inde quatuor triumphis vrbem ingressus, dispositio recuperatoque Reipublicæ statu, continuo in Hispanias contra Pompeianos Pompeii filios profectus est.

Cæsar iterum in Hispaniam venit ad prosequendum Pompeii filios.

IAM igitur quarto Cæsar intrat Hispanias, persecuturus vltimo Pompeii filios. Hæc enim quæ ad Hispaniam non pertinerent, cursim pertigimus, vt Hispaniæ gesta quo ordine constarent, facile quisque intelligeret. Nunc vero paululum digressi ad nostrum Hispaniæ propositum reuertamur. Decimo igitur septimo die postquam ab vrbe egressus fuerat (vt ait Orosius) Saguntum Hispaniæ (nunc Muriuetus) peruenit, & inde septimo die terrestri itinere videlicet | x x i i i i. die, postquam ab vrbe discessit (vt refert Petrarcha libro de viris illustribus) Cordubam vrbem vlterioris Hispaniæ attigit. Duo enim superfuerant filii Pompeii, Gneus & Sextus. Sextus perantea in Hispaniam se receperat post patris mortem, Gneus vero, quum Cæsar bellum Africanum ageret, pulsus ab oppido Sturro in littoribus Africanis per Baleares insulas in Hispaniam peruenit. Sextus Cordubam cum præsidio tenebat, Gneus vero circuibat prouinciam, & quarundam ciuitatum amicitiam petebat à patre receptis beneficiis, quarundam vero amicorum beneuolentia, aliarum precibus, cæteras vero etiam bello & armis tentabat. Interea Gneus nullũ oppidum inter Hispalim Cremonamque quondam opulentissimam vrbem oppugnare statuit. Oppidani quidem Vllæ portas Gneo Pompeio clauserunt. intellecto enim Cæsaris aduentu, duos ab oppido nuncios per media hostium castra miserunt, nunciantes Cęsari, nisi citissime occurreret, oppidum in manus Gnei Pompeii esse venturum. Cæsar audiẽs vrbem Vllam tam bene de ipso meritam, sexdecim cohortes totidemque equites ad illorum auxilia nocte secundaque vigilia misit, illisq; præfecit hominem eiusdem patriæ, doctum rei militaris & practicum L. Viminiũ Patiecum. Qui quum venissent ad Gnei Põpeii præsidia, quæ tempestate aduersa ac vento afflictarentur, adeo vt vix proximos conspicere possent, maximam exinde opportunitatem assecuti sunt. Nam quum videri non possent, per media hostium castra bini emittuntur equites, qui simulantes esse de Põpeianis, ad oppidi portas venerũt, & signo dato tam ipsi, quam equites & pedites sunt recepti. Inde rebus dispositis in Pompeianos obsessores eruperunt, plurimaque illis tanquã insciis damna intulerunt. Cæsar igitur misso ad Vllam præsidio, vt Gneum Pompeium ab obsidione auerteret, Cordubam quæ principalis tunc vrbs erat illius regionis, concessit.

Bellum ad Cordubam à Cæsare secundo gestum.

CÆSAR (vt diximus) vt Gneum Pompeium ab Vllæ obsidione deduceret, Cordubã venit (venerant enim ad eum perãtea legati à Corduba promittẽtes vrbis deditionẽ) Sextus vero Pompeius frater Gnei in ea se continebat. Præmisit igitur Cæsar nõnullos loricatos viros fortes cum parte equitatus, qui quum ante conspectum vrbis se cõtulissent, ab oppidanis & ciuibus deprehensum est, Cæsarem proximum esse. Propterea erupit magna vrbis multitudo ad excitandum prælio loricatos. Ipsi autem loricati ab equis descendentes, magnum ibi prælium commiserunt, superuenienteque equitatu Cęsaris, qui latebat in insidiis, maxima multitudo erumpentium cessit, & capti sunt, ita quod pauci in

vrbem

vrbem redierunt. Qua ex re timore commotus Sextus Pompeius literas misit ad fratrem Gneum, vt celeriter sibi subsidio veniret, ne prius Cæsar Cordubam caperet, quam ipse venisset. Itaque Gneus Pompeius Vlla vrbe capta literis fratris excitatus cum copiis Cordubam venit. Est autem Corduba sita ad flumen Bætim (Guadalchauir moderna lingua vocitatum) estque posita vrbs ad Occidentem ad Lusitaniæ partem. Ad eam itaq; partem Cęsar castra posuerat, inde ad Bætim amnem pontem instituit, quo in Bæticam transiret per eumque traiecit exercitum. Vrbs vero pontem habebat quo transitur in Bæticam. Pompeius igitur quum venisset, castra posuit contra vrbem, & Cæsar Lusitaniam versus, qui vt commeatum ab vrbe prohiberet, pontem vrbis intercidere conatus est. Quod quum fuisset prospectum à Pompeio, ad pontem concursum est, ibique diuersis præliis pugnatum: quod vt expeditius fieret, Gneus Pompeius intra vrbem se recepit. Per hos igitur dies pedites duo à Cæsarianis capti sunt, qui se seruos dicerent. Illis autem non licuit Cæsarem suam seruare consuetudinem. antequam enim ad Cæsarem ducerentur, quod ex Cæsariano exercitu transfugissent, à militibus interfecti sunt: & tabelliones capti qui ad Pompeium Cordubam mittebantur, & præcisis ilico manibus sunt remissi. Similiter speculator Pompeianus captus, atque occisus est. Creditur enim milites hoc feciisse tanquam iratos bello, & cognito Imperatoris sui more, qui in hos semper consueuit esse clemens, hoc remedii genus excogitasse, ne quis faciem eius videret, vt sic nullus euaderet. Multis igitur & magnis insultibus vtrinq; decertatum est in ea obsidione. Quũque die quodam ferro & flammis solito etiam grauius pugnaretur, ciues ira in furorem versa in hospites qui securi secum iure veteris hospitii morabantur, inspectante Cæsaris exercitu, iugulatos è muris præcipitauere. Qua re audita ex gemitu morientium vnius, quidam qui ad muri custodiam stabat in cuniculo, scilicet ad murum perfodiẽdum, exclamauit: Tetrum scelus, & immane flagitium, nullaque excusandum barbarie commisistis absque vlla causa. nihil enim mali merebantur, quia nihil mali fecerant, qui ad vos, vestrasque aras, ac focos infausta fiducia se contulerant: ius hospitii sanctum gentibus soli vos spreuistis, atque vtinam spreuisse sufficeret, inhumano illud scelere violastis. Multa quoque in hanc sententiam dixit, quorum verecundia repressi ciues ab hospitum cædibus se continuerunt. Sic interdum vnius boni viri inter multos malos valuit oratio. Ea res relatu transfugæ in exercitu primum Cęsaris innotuit. Die proximo Tullius quidam cum Catone Lusitano quodam legatus ex oppido ad Cæsarem venit. Huius prima pars orationis fuit, optare vt suus potius fuisset quam Pompeii miles, suamque constantiam in Cæsaris potius fœlicitate quam in Pompeii miseria præstitisset. Finis autem fuit, se à Põpeio desertos, victos à Cæsare, seque & vrbem dedere, atque orare vt clementiam, quam victis gentibus præbuisset, suis ciuibus non negaret. Multa præter hæc loquutus est, quæ (vt refert Petrarcha libro de viris illustribus) librariorum culpa confusa vix intelligi possunt. Vnum tamen hoc intelligitur, quod multis vltro citroque dictis tunc vrbis deditio non est facta. Sequenti tempore duo Lusitani fratres qui à Pompeio ad Cæsarem transfugerant, nunciarunt Gneum Pompeium concionẽ habuisse, quoniam vrbi subsidium ferre non posset, qui ex Pompeianis essent, nocte se deducerent mare versus vrbe relicta. quod vbi quidam respondisset expedire potius, vt ad dimicandum descenderent quam fugæ signum ostenderent, eum Pompeius iussit occidi, secundum Petrarcham: quanquã Anneus Cirtius & Iulius Celsus (qui Commentaria Cæsaris de vltimo Hispano bello alter composuit, & alter emendauit) de hoc nullam faciant mentionem. Pugnatum est itaque pro his nunciatis ad murũ acriter, donec turres ligneæ Cæsaris, altera vi telorũ corruit, altera vero igne incensa est. Sequenti vero die quædam materfamilias de muro se deposuit, & transfugit ad Cæsarem. Hoc pręterea tempore tabellæ de muro sunt deiectę, in quibus inuentum est scriptum: Lucius Mutius Cæsari. Si mihi vitam tribuis, quoniam à Gneo Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute & constantia me tibi præstabo. Eodem tempore iidem legati ex vrbe qui ante exierant, Cæsarem adierunt: si sibi vitam concederet, sese in sequenti luce vrbem daturos. quibus respondit, se Cæsarem esse, fidemq; præstiturum. Ita ante diem vndecimam Calend. Martii Cæsar vrbem obtinuit, & Imperator est salutatus. Quod vbi Pompeius ex profugis scisset, castra mouit, Vcubimque oppidum peruenit (quod quidam Vbedam, alii vero Baessam arbitrantur) illucque cum peruenisset, conuocatis quos in oppido fidos habuerat, seu arbitrabatur, imperauit discerni qui sibi, qui Cæsari fauerent. Quæ res quum sibi relata esset, & distincti essent, quasi foret scelus maximum amasse Cæsarem, septuaginta quatuor ictu securis occidit, reliquos intra oppidum inclusit, ex quibus centum & viginti elusis custodiis ad Cęsarem transfugerunt. Multaque per hos dies à Pompeio eiusq; militib. crudeli-

ter gesta sunt. Per hos etiam dies multa bella & prælia gesta sunt ad oppidum Theugam, Grimiumque, ac alia oppida, quæ Pompeius cum retinere non posset, incendit, & hodie non extant: de quibus late disserunt Anneus Cirtius & Iulius Celsus in explicatione Cõmentariorum Cæsaris de vltimo bello Hispano. Pompeius igitur cum amicis magnanimitatem suam & metum Cæsaris dissimulabat. Inuentæ autem sunt literæ eius, continẽtes Cæsarem non audere copias in campum educere, suis tyronibus deficientem. qui si copiam æquis in locis aliquando faceret, se rem omni opinione celerius confecturum, idq; se expectare. Ibat interea Hispanias ambiendo, & vt ipse dicebat, ciuitates suarum partium conseruando. Itaq; Hispalim venit, contraq; vrbem in Oliueto castra posuit, indeque alias atq; alias adiit. ad extremum Mundam venit, quam tutissimum belli locum delegerat, & quam fortuna vltimam priscis cladibus cõseruarat: ibiq; Pompeius substitit.

De bello Cæsaris ad Mundam gesto contra Gneum Pompeium.

Munda.] *quibusdam Conimbrica creditur, quam Mũda fl. hodie Mõdego alluit: aliis verius Rõda est in Batica.*

PERVENIT ergo Pompeius ad Mundam vrbem. Fuit autem Munda ciuitas (quæ à nostris Coimbrium appellatur) in regno & regione quæ nunc Portugallia dicitur, ab antiquis Gallatia. Ad eam itaque vrbem Cæsar applicuit, castraque castris Pompeii adiunxit. Erat autem locus vbi Pompeius castra posuerat altus, difficilis, atque præruptus, ne inuaderetur à Cæsarianis. In medio vero duorum castrorum planities erat pro parte Põpeii paludosa, voraginosa atque difficilis, & per eam aditus habebatur ad castra Pompeii. Interim Pompeius Fausto scripsit, qui se intra vrbem continebat: cui significabat Cæsarem non audere exercitum ad plana deducere, neque in vallem descendere, eo quod exercitus suus pro magna parte tyronum esset. quæ literæ miris modis animos oppidanorum attollebant. Dum sic igitur Pompeius alios solaretur, & ingenti, quãtum arbitror, solicitudine agitatus magna parte noctis instructis staret aciebus, Cæsar, nescio quonam iturus esset, castris egrediebatur. Cui cum status hostium nunciatus esset, constitit, ordinauitque aciem, & inde concursum est magnis hinc & hinc clamoribus. sed maioribus animis, ineffabilibus atque immensis odiis, pugnatumque est acriter atq; pertinaciter. Et quod pene pudendum dixeris humanæ fragilitatis indicium, nusquam Cæsari neque cum hostibus, neque cum ciuibus aut tam anceps euentus, aut proprius extremo periculo res fuit, vsque adeo, vt (sicut elegantissime ait Florus) plane videretur nescio quid deliberare fortuna. Tamque hæc fortunæ deliberatio diuturna fuit, vt inter moras prælii neutram in partem declinante victoria, quum iam veterana illa militũ manus tot probata victoriis, Cæsareis oculis insuetũ dedecus, sensim retrocederet, nec quominus palam fugeret, tam virtute, quam pudore teneretur, dubitare, quod nunquam ante illum diem fecerat, Cæsar cœperit, atq; diffidere, & solito mœstior ante aciem stare ita tamen, vt nihil penitus de imperatoria solita virtute remitteret. immo equo desiliens, & furenti similimus in aciem primam peditum euolauit, clamans, increpans, obsecrans, atque exhortans, nec tantum voce, sed oculis, sed manu, & pectore fugam sistens, & fugere incipientes in prælium vi retorquens. Tanta denique trepidatio illius ducis seu imperatoris fuit, tamq; diu ambiguis pugnæ finis, vt cogitasse de extremis Cæsarem scriptorum plurimi tradiderint, & eo vultu fuisse, quasi iamiam mortem conscire cogitaret. Et quanquam apud eos qui in prælio fuerunt, nulla penitus huius rei sit mentio, dicunt tamen, & quidam etiam pro comperto asserunt, tam diu hanc rerum ambiguitatem durasse, donec quinq; cohortes hostiũ à Labieno castris laborantibus auxilio directæ, mediãq; per aciẽ properantes fugæ speciẽ portenderũt. O fortuna in omnibus potens, sed in bellis potẽtissima! siquidẽ Cæsar siue illas fugere arbitratus, siue credulitatem simulans, ducum sagacissimus, velut in profugos impetũ fecit, animosq; & suis addidit, & hostibus depressit: & hostes fugere, & suos hostes insequi cõpelleret: & dum Cæsarianos fugere suspicarẽtur, fugerent ipsi. Ita Labienus Cæsaris desertor & transfuga, & Actius Varus cũ triginta millib. hominũ ex Põpeianis ceciderũt eo prælio, ac mortui sunt: cecidissentq; longe plures, nisi adeo habuissent propinquũ refugium vrbis. Ex victoribus vero Cæsaris ceciderũt ad tria millia, pluresq; tã ex militibus quã ex peditibus sauciati. Itaq; quũ Cæsar muris vrbis obsidionẽ admouisset, ager flebilis & horrẽdus ex cadaueribus erat, per quẽ ad oppugnationẽ vrbis ascẽderetur. in quo telis atq; mucronib. tanquã calce cõpacti sibi inuicẽ cohærebãt, muriq; officiũ exhibebãt. Visuntur aũt adhuc eo in loco sepulchra Labieni & Variussu Cęsaris facta, nõ respiciẽtis ad iniurias ab eis, sed pręcipue à Labieno receptas. Gneus quidẽ Pompeius humero & læue crure saucio inter medias cædes prælio pulsus excessit. Hũc in lectica, quũ nec equo, nec vehiculo vti posset, per nemorosas vias penetrantẽ atq;

fuga

fuga humili & occulta in ſpeluncis latitantem, Cæſonius Cæſaris Legatus ad Lauronam oppidum conſecutum occidit, & obtruncatum caput ad Cæſarem detulit, talibus donis & muneribus minime gaudentem. Hic vero autores diſſentiunt, quoniam Anneus Florus, quem ſecutus eſt Petrarcha in lib. de viris illuſtribus, aſſerit Gneum Pompeium Mundenſi prælio ſauciatum, Iulius vero Celſus qui Commentaria Cæſaris emendauit, videtur dicere, quod alio loco & prælio fuerit ſauciatus. Vtcunq; fuerit, ſatis eſt eum poſt Mundæ prælium tali morte occubuiſſe. Interea Munda à Cæſare expugnata captaque eſt, & magna ſanguinis diluuione perfuſa. Sextus itaque Pompeius frater intermedio tẽpore Cordubam vrbem occupauerat, intraque eam ſe continebat. Quumque confugiſſet ad eum Phalorius adoleſcens cum paucis, Sextoque nunciaſſet belli exitum, quicquid pecunię & bonorum habebat, diſtribuit militibus ac oppidanis, dixitque ſe ad Cæſarem pro componenda pace proficiſci, ſicque è Corduba fugiens, vt Petrarcha poſt Anneum Florum refert, in Celtiberiam conceſſit. Poſt eoſdem dies expugnata eſt denuo Corduba, quæ qualiter à Cæſare defecerit, non inuenitur. magni in ea motus erant, magnaq; diſſenſio, parte vna in Cæſarem, altera in contrarium inclinante. Quumque eſſet ad arma concurſum, vicit pars quæ Cæſarem colebat, ſibique oppidum ceſſit: de parte vero Pompeiana viginti duo millia cecidere. magna ſiquidem in vrbe ciuilis ſtrages erat. His peractis Cæſar Hiſpalim venit, ibique Caninium cum præſidio reliquit. Philo itaque qui in ea vrbe defenſor fuerat Pompeianorum partium acerrimus, vir per totam Luſitaniam notiſſimus, & ad comparanda auxilia aptiſſimus, in Luſitaniam proficiſcitur, atque quodam Cæcilio Nigo nomine in auxilium aduocato, qui magnam Luſitanorum manum congregauerat, rurſus Hiſpalim de nocte per murum aggreditur, vigiliaſque iugulauit: Caninius partem vrbis cum præſidio defendit. Inde Cæſar cum in Gades traiecciſſet, auditis quæ Hiſpali geſta eſſent, iterum Hiſpalim rediit, Caninio & ſuis præſtiturus auxilia. Interim Luſitani qui intra vrbem erant, decreuerunt in caſtra Cæſaris eruptionem facere, ſed Cæſarianis acriter reſiſtentibus vltra progreſſi cogitarunt claſſem maritimam quæ intra Bætim amnem erat, incendere. quod cum incepiſſent, à Cæſarianis repreſſi & intercepti pro maiori parte occiſi ſunt. Vrbeque denuo recepta, ad res Hiſpaniæ vltimo diſponendas Cæſar concione aduocata ad Hiſpanos verba fecit: ſe videlicet cum primum Hiſpaniam Quæſtor intraſſet, eam prouinciam, ſcilicet vlteriorem Hiſpaniam, inter omnes alias ſibi peculiarem elegiſſe: inde cum ſecundo Prætor adueniſſet, multa illis beneficia contuliſſe: inter quæ illud fuit, cum vectigal quod Metellus illis impoſuerat, donari & eis remitti à Senatu obtinuit. Deinde Conſul factus, ipſius prouinciæ curam atque patrocinium aſſumpſit, multis legibus in Senatu introductis, multis publicis ac priuatis odiis conceptis eos defendit ac iuuit. Eorum omnium beneficiorum & commodorum eos fuiſſe & eſſe immemores, & ingratos & in ſe, & in populum Romanum, & hoc bello & præterito tempore cognouiſſe: quodq; ipſi ſæpius tractaſſent eum medio foro capere more barbarorum, eoſq; ſemper odiſſe pacem, atque in eadem prouincia ſemper haberi maleficia pro beneficiis, eoſque neque in otio concordes, neque in bello virtute præditos vllo tempore eſſe potuiſſe: quoniam veniſſet ad eos vt priuatus ac fugatus Gneus adoleſcens, ab eiſque receptus eſſet, illique obtuliſſent faſces & imperium, multiſque occiſis ciuibus auxilia ei contra Romanum populum contuliſſent, prouinciamque ſuo impulſu vaſtaſſent. In quo ignorabãt, quo freti auxilio ſperarent Romanum populum ſuperare. quoniam ſi ſperarent eo mortuo finem belli, meminiſſe debuiſſent Romanum populum immortalem, ac ſibi ſupereſſe decem legiones, quæ non modo Hiſpalenſes & Hiſpaniam domare, ſed cælum quoque euertere ſufficientes forent. multaque alia in hanc ſententiam protulit. Hiſque peractis conſtruxit in regione vrbem ex iis regionalibus, & aliis qui eodẽ in loco conſidere voluerunt, qui cum eo militauerant, quam Emeritam à merito ipſorum militum appellauit. Hiſpalim vero Romanis tam militibus, quam aliis impleuit, & ampliauit, & (vt multi referunt) Iuliam Romuleam appellauit. ex qua re vſque in hunc diem remanet nomen, vt ab ipſo Iulio Cæſare Ciuilia moderno idiomate, id eſt ciuitas Iulia nominetur. Et hic ciuilis belli finis eſt.

IOANNIS EPISCOPI GERVNDENSIS PARALIPOMENON HISPANIÆ LIBER DECIMVS DE GESTIS in Hiſpania ab Auguſto Cæſare, & aliis Imperatoribus vſque ad Theodoſium.

Quomodo Octauianus Auguſtus Cæſar ſumpſit imperium, & eſt cognominatus Auguſtus.

NONVS præcedens continet geſta in ciuili bello Cæſaris & Pompeii in Hiſpania, illiuſque exordium, atque finem: noſtri autem operis inſtitutio eſt proſequi geſta ſequentia temporibus Auguſti Cæſaris, aliorumque Imperatorum vſque ad tempora Theodoſii ſenioris, atque Honorii & Arcadii filiorum eius: quorum temporibus Gotthi ab Arcto venientes Hiſpaniam occupauerunt, quorum decurſum Iſidorus aliique ſcriptores ſunt proſecuti, vbi nos operi noſtro finem propoſuimus facere. ad hiſtoriæ igitur ſeriem redeo. Quum Cæſar obtenta Hiſpania (vt ſuperiori libro late diximus) Romam rediiſſet, dum Reipublicæ ſtatum contra exempla maiorum clementer cœpiſſet inſtaurare, autoribus Bruto & Caſſio, conſcioque plurimo Senatu, viginti tribus vulneribus confoſſus interiit: in qua coniuratione fuiſſe amplius quam ſexaginta conſcios ferunt. Poſt Cæſaris vero mortem anno ab vrbe condita ſeptingenteſimo decimo, Octauianus qui teſtamento Iulii Cæſaris auunculi ſui & hæreditatem & nomen aſſumpſerat, creatus eſt Imperator, Panſa & Hircio Conſulibus. Erat quidem Octauianus adoleſcens natus annos ſeptendecim, qui cum duobus Conſulibus Panſa & Hircio miſſus eſt à Senatu ad perſequendum Marcum Antonium, qui pro Iulio Cæſare Africam tenebat, & multa nefaria committebat. Miſſi tres autem duces contra Antonium, eum apud Vticam vicerunt, acciditque vt ambo Conſules Panſa & Hircius morerentur, omneſque ſimul tres exercitus vni Imperatori Octauiano ceſſerunt. Antonius amiſſo exercitu & fugatus confugit ad Lepidum, qui Cæſaris magiſter equitum fuerat, & ſecum copias militum grandes habebat in Sicilia, à quo benigne ſuſceptus eſt, & ſtatim Lepido operam dante Octauianus Cæſar cum Antonio pacem fecit. Et quaſi vindicaturus patris ſui mortem, à quo per teſtamentum fuerat adoptatus, Romam cum exercitu profectus extorſit, vt ſibi ad viceſimum annum Conſulatus daretur, atque Senatum proſcripſit, & Rempublicam cum Antonio & Lepido armis tenere cœpit. Qui poſteaquam viciſſet Caſſium & Brutum interfectores Cæſaris patris, Sextumque Pompeium in Sicilia, plurimaque alia bella proſpere geſsiſſet, intellecto quod Antonius repudiata ſorore Octauiani Cleopatram reginam Ægypti duxiſſet vxorem, aduerſus eum bellum mouit. quo deuicto ac ſuperato nauali pugna apud Actium, qui locus in Epiro eſt, poſt eam pugnam Ægyptus Romano acceſsit imperio. Atque qui duodecim iam annis cum Antonio & Lepido imperaſſet ab eo anno quo primum Conſul creatus eſt (vt placet Eutropio) Romam cum veniſſet, primum Auguſtus nominatus eſt: atque Conſulatum (tunc enim rerum omnium ſummam, atque abſolutam poteſtatem, quam Græci Monarchiam vocant) adeptus eſt. Eoque die hoc factum eſt, quo Magi ab Oriente venientes Chriſtum regem adorauerunt, videlicet octauo Idus Ianuarias: quem diem nos Chriſtiani Epiphania, ſiue apparitionem appellamus, vt placet Oroſio. Et tunc primus Auguſtus Cæſar, quia Ægypto & Oriente perdomito, victo atque mortuo Antonio, quum ceſſaſſent ciuilia bella, claudi iuſsit portas Iani, quæ iam ab vrbe condita tertio tantum clauſæ fuerant, vt refert Oroſius libro ſexto. Conſiderans tamen poſtea Cantabros, atque Aſtures, nonnullaſque alias Hiſpaniæ vrbes quæ Romano non parerent imperio, iterum iuſsit aperiri portas Iani, translatiſque victricibus armis in Hiſpaniam, ipſam prouinciam pacare inſtituit.

De ad-

De aduentu Augusti Cæsaris in Hispaniam.

CÆSAR igitur iam cognominatus Augustus, considerans parum fuisse, bellum gestum esse in Hispania per annos ducentos, si Cantabros, atque Astures, duas potentissimas Hispaniæ gentes & prouincias, suis legibus vti sineret, aperuit portas Iani, atq; in Hispaniam ipse cum exercitu suo profectus est, & (vt Iustini verbis vtamur in vltimo libro) victricia arma Cæsar transtulit in Hispaniam. Et quoniam de portarum Iani apertione fecimus mentionem, eius rei rationem aperire libet. Erat in vrbe Romana templum dicatum Iano, cui offerebantur victimæ bellorum temporibus, cuius portæ tantummodo claudebantur, quum vrbs cessaret à bellis. Has autem portas à condita vrbe bis tãtum clausas fuisse constat primo quidem post Romulum temporibus Numę Pompilii, secundo vero capta seu deleta Carthagine. iam enim tertio tunc portæ clausæ sunt Iano. Hic ergo Octauianus Cæsar iam cognominatus Augustus, videns parũ sibi esse Asiam Africamque perdomuisse, si Cantabros, Vaccæos, Astures, Illiturgos, ferocissimas Hispaniæ nationes, Romanoque imperio non parentes, prætermisisset, apertis iam portis, redditisque sacrificiis, in Hispaniam venit debellaturus dictas quatuor regiones, vt placet Iustino in suo Epitomate. Inter has itaque gentes potentiores duæ erant Cantabri & Astures. Cantabrorum vero & prior, & altior, & magis pertinax in rebellando animus fuit, qui non contenti libertatem suam defendere, sed finitimis etiam imperare tentabant, Vaccæosque, ac Illiturgos, & alias eis vicinas nationes crebris incursionibus fatigabant. Igitur ad Cantabros primum veniens, partito exercitu eos debellare cœpit. Habebat enim classem ab Oceano, quæ terga hostium grauiter premebat, adeo vt ad Cantabriæ mœnia bellice pugnatum sit. Hinc Cantabri deficientes, nec vim Romanorum ferre valentes, fugam in eminentissimum vicinum montem arripiunt, in quem potius Oceani maria, quam Romanorum arma ascensura esse crediderant. Inde Romani Aracillum oppidum magna vi repugnans capiunt. Cantabri vero quum Medulli montis iuga occupassent, quæ faciliter expugnari non poterant, Octauianus Augustus ipsum montem fossa & vallo quindecim milliarium obsidione circundedit, assistente circum vndique Romano exercitu. Quum vero obsessi extrema vitæ vidissent, dietim q; fere certarẽt, certi de suo interitu quidã qui ferro cum hostibus agere non poterant, veneno sumpto, quod ex arboribus taxeis exprimitur (quarum arborum in ipso monte copia magna est) mortem sibi consciuerunt: sicq; illorum pars maxima obsessorum à captiuitate quæ imminere videbatur, subtracta est. Durauitq; bellum hoc per annos quatuor, vt placet Orosio, & Lucio Floro. in hoc tamen autores dissentiunt, an per se Augustus Cæsar hoc bellum gesserit, an per Legatos: pluribusq; placuit Augustum per se bellum gessisse, Lucio vero Floro in fine sui Epitomatis visum est Augustum hoc gessisse bellum per Antistium, Furnium, & Agrippam legatos hybernante Augusto Cæsare in Tarraconæ maritimis. Deuictis itaq; Cantabris, Asturibus, Vaccæis, Illiturgibus, aliisq; populis Hispaniæ inimicis Romani imperii, Augustus Cæsar ampliata vrbe Cæsarauguſta (quam ex suo nomine appellauit Cæsarauguſtam, quæ etiam petantea Agrippa dicebatur) quum Tarraconã recessisset, & omnia bella humani generis cessassent pacatis omnibus, quum portas Iani iam secundo eo imperante claudi iussisset, illud decreuit edictum quod in Euangelio Lucæ legitur, & in nocte salutiferi partus recitatur: Exiit edictũ à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis qui sub eo erat, &c.

Probatio quod hoc edictum ab Euangelista Luca nominatum, decretum sit Tarraconæ, & de differentiis annorum edicti & Christi natiuitatis.

ET quia sicut Christi natiuitas Orientem, ita & Occidentem quoque, id est ipsam Hispaniam, illustrauit prophetarum vaticiniis ex tempore eius edicti effectum suum habentibus, ideoq; quibus probetur testimoniis id Tarraconæ fuisse decretum, videamus. Primum quidem testimoniũ est à maioribus nostris traditum in Romanis annalibus, vbi in calce edicti legitur: *Datum Tarraconæ.* Secundum testimonium est Pauli Orosii presbyteri Tarraconensis viri clarissimi, & in historia summi, in eius Hormista libro 6. qui sic ait: *Hæc in optimis editionib. Orosii, qualis est Fran. Fabricii, non comparet.*

Post deuictos Cantabros, Vaccæos, Astures & Illiturgos, quod bellum annis quatuor expeditum est, quum Augustus Cæsar Tarraconam concessisset, iterum ac secundo, id est ab vrbe condita quarto Iani portas claudi iussisset, orbisq; quieuisset à bellis, illa gloria Augusto Cæsari Tarraconã allata est de Orientis populis, quæ quondam Alexandro Macedoni de Occidentalibus Babylonem est allata. Ex quo constat tunc Augustum habuisse vniuersale dominium, completasq; prophetias quæ cecinerant Christum pacis tempore esse nasciturum. Accedit etiam testimonium Titi Liuii in historia clarissimi, vt refert Anneus Lucius Florus in fine tertii libri sui Epitomatis, postquam retulisset Cantabricũ bel-

lum per annos quatuor gestum, concessionemque Augusti Cæsaris ad vrbem Tarraco-
nam: Hæc per Antistium, Furnium, & Agrippam legatos hybernans in Tarraconis mari-
timis Cæsar accepit. Ipse præsens hos deduxit montibus, hos obsidibus astrinxit, hos sub
corona iure belli venundedit. Digna res lauro, digna curru Senatui visa est, licet Cæsar
tantus erat, vt posset triumphos contemnere. Astures per idem tempus ingenti agmine à
montibus suis descenderant, & positis castris apud Asturam flumen trifariam diuiso ag-
mine tria simul Romanorum castra aggredi parabant. Fuisset anceps & cruentum & vlti-
mum mutua clade certamen, nisi tam fortes tanque subito consilio venientes Brigæcini
prodidissent, à quibus præmonitus Carisius cum exercitu aduenies oppressit consilia.
Sic tamen non incruento certamine reliquias validissimi ac fusi exercitus ciuitas Lancia
excepit: vbi adeo pugnatum est, vt quum in captam vrbem faces poscerentur, ægre dux
impetrauerit veniam, vt victoriæ Romanæ beneficio potius extaret, quã in vindictã de-
strueretur. Et post subdit Florus: Hic finis Augusto bellorum ac certaminum fuit, idem
rebellandi finis Hispaniæ, mox certa fides. Et postea quibusdam adiectis subdit: Omni-
bus ad Occasum & Meridiem pacatis gentibus, ad Septentrionem quoq; duntaxat intra
Rhenum atque Danubium, item ad Orientem intra Taurum & Euphratem, illi quoque
reliqui qui immunes imperii erant, sentiebant tamen magnitudinem & victoriam gen-
tium populi Romani. Nam & Scythæ & Sarmatæ misere legatos amicitiam petentes. Se-
res etiam habitantes sub ipso Sole, inclyti gemmis & margaritis, elephantos quoque inter
munera trahentes, nihil magis quam longinquitatem viæ imputabãt, quia in itinere qua-
driennium exegerant, quos ipse hominum color ab alio venire cælo fatebatur. Parthi
quoque quasi victoriæ pœniteret eos, rapta classe Crassiana, signa vltro retulere. Sicque v-
bique cuncta atq; continua totius generis humani aut pax fuit, aut pactio. Tandem Cæ-
sar Augustus septingentesimo ab vrbe condita anno Ianum geminum clausit, bis ante se
clausum, sub Numa Rege, ac victa primum Carthagine. Et hæc de perpetua & æterna pa-
ce. De æris vero edicto subiungit idem Lucius Florus in fine: Hinc conuersus ad pacem,
pronum, & in omnia mala luxuriamq; fluens seculum grauibus seueriſque legibus multis
coercuit. Ob hæc tot facta ingẽtia Dictator perpetuus, & pater patriæ appellatus est. Tra-
ctatum etiam est in Senatu, an quia condidisset imperium Romulus, inter Deos relatus
esset: an sanctius ac reuerentius visum esset nomen Augusti. Probatur etiam quod hoc e-
dictum in Hispania & vrbe Tarracona sit decretum, quoniam ab illo edicto ac ærea con-
stitutione Hispania omnis semper postea computauit annos vsque vltra millesimum ac
ducentesimum annum, & maxime in ecclesiasticis rebus, in quibus non à mundi crea-
tione, non ab indictionibus, non ab Olympiadibus, nec à Christi natiuitate seu incarna-
tione, sed ab æra, illoque Augusti Cęsaris edicto, vt satis patet ex libro conciliorum, omni-
busq; Hispaniæ conciliis, ac cæteris veteribus ecclesiasticis Hispaniæ codicibus, hæc cõ-
putatio solum ab Hispanis retenta est & obseruata, vt meminit Guilielmus Duranti in vl-
timo libro Rationalis diuinorum officiorum. Cur autem differat hæc computatio ab an-
no incarnationis seu salutiferi partus annis viginti sex, dicimus quod quum ipsum edictũ
decretum fuisset Tarraconæ, & pronunciatum per Augustum Cæsarem sextodecimo sui
imperii anno, vel saltem decimo septimo, videlicet postquam annis duodecim imperas-
set cum Antonio, & denuo victo Antonio Romam rediens post annum duodecimum,
quum fuisset consalutatus Augustus, transtulisſetque victricia arma in Hispaniam, quod
bellum aduersus prædictas quatuor gentes quum intra annos quatuor absoluisset, rediẽs
Tarraconem ipso sextodecimo vel septimo decimo imperii sui anno, non fuit tamen exe-
cutioni mandatum vsque ad quadragesimum secundum sui imperii annum. Quoniam
quum putaret pacem omnibus sæculis constitutam in emanatione decreti, quam secuta
hominum salus & in terram venire debuerat, iuxta Esaiæ, Dauid, & cæterorum prophe-
tarum vaticinia: ob eam edicti pronunciationem nonnulli populi in Gallia & Germa-
nia rebellarunt, suspensoq; edicto missi sunt ad illos domandos à Cæsare Tiberius & Dru-
sus, qui postquam omnia pacassent, Romanoq; imperio subegissent, anno quadragesimo
secundo sui imperii, quo anno Christus natus est, à præside Syriæ Cyreno cæteroque or-
be edictum Tarraconæ decretum executioni mandatum est. Cuius computationem Hi-
spania omnis, non à generali executione per vniuersum facta, sed à die decreti facti reti-
nuit. Qua ex causa differunt computationes Christi incarnationis & partus salutiferi ab
ipsa ærea computatione ipsis viginti sex annis, quibus æreæ computationis edictum præ-
cessit, & si qui plures addunt annos, errant vehementer. *

* imotu] *Erat vehementer Io. Margaritus Gerundens. Episcopus hic in supputatione Æra ab omnibus discedens. Primum enim non soli Hispani ea calculandi ratione vsi sunt: nam & Galli & Graci, vt Did. Couaruuias Var. Resol. lib. 1. c. . docet, & XXXVII. anni ante Christi natalem inchoauit: non, vt hic contendit, nodum in scirpo quarens, XXVI. Vide Vagati Chronica. Item Sepuluedam, And. Resendium & Did. Couar. & Blasium Orthoz. de templo Toletano Amlir. Moralem.*

Ioannis Episcopi Gerundensis Paralipomenon Hispaniæ finis.

RODE-

RODERICI SANTII EPISCOPI PALENTINI HISTORIÆ HISPANICÆ PARTES QVATVOR.

SERENISSIMO AC INVICTISSIMO PRINCIPI DOMINO D. HENRICO IIII. CASTELLÆ & Legionis Regi excellentissimo, eiusdem regiæ maiestatis humilis capellanus, auditor, & consiliarius, Rodericus Santii de Arevalo, vtriusque iuris & artium professor, Episcopus Palentinus Hispanus, Castri sancti Angeli almæ vrbis Romæ pro sanctissimo Domino, Domino Paulo secundo Pontifice maximo Castellanus, seipsum cum supplici recommendatione.

FALLVNTVR *plurimum qui Hispaniarum laudes, patriæ situm, gentis religionem & cultum, atque virtutes & studia, bellorum quoque victorias, aut nolunt, aut scire negligunt. Idque, vt arbitror, ob scriptorum inopiam contigisse putandum est: quemadmodum de gestis Romanorum Salustius in Catilinaria conqueritur. Inuidet enim Atheniensibus quod res suæ scribentium industria longe illustriores in toto orbe, quam fuerint, referantur. Nec aliter de rebus Hispanicis dici potest. nam & Persarum, Græcorum, & Romanorum gesta, licet amplissima fuerint, verum aliquanto forsan inferiora quam fama ferantur. Sed quia magna scriptorum ingenia ea lustrarunt, per orbem terrarum pro maximis celebrata sunt. Hispanica tamen gens nunquam habuit talem copiam scriptorum, quia pauci ingenium sine corpore exercebant, & quilibet optimus vir potius volebat facere quam dicere, cupiebatque amplius sua benefacta laudari, quam ipse aliorum benefacta narrare. Cæterum nonnulli Hispanas res legere dedignantur, eo (vt puto) errore ducti, quo nonnulli bonarum artium ac rerum inexperti, quod in angulo mundi (vt aiunt) Hispania sita esse videatur, contendunt, atque extra orbem posita (vt eorum verbis vtar) ab orbis gloria aliena videatur. Longe aliter sapientes cosmographi sensere, qui orbem descripturi, ab Hispania, tanquam à principali orbis porta, incepere. Cum enim mundi machina marino circumfusa sit pelago, Hispania illa est quæ ad orbem ipsum aditum præbet, veluti ex cuius oris atque littoribus Atlantico monti oppositis pelagus ipse oceanus profluit, & Africam, Asiam, Europamque nedum nobilitat, sed lustrat atque disterminat. Vt igitur huiusmodi hominum error tanto apertius à mentibus sensatorum exulet, quanto est à veritate remotior, mandauit mihi Serenitas T. quæ totius orientis, simul & mediterraneæ, ac septentrionis regionum situm, descriptionem, & principatus, præclaraque res sic mente tenet, ac si pedibus oculisque illa omnia peragrando conspexisset, vt nostram Hispaniam, immo tuam, quæ occidentis plagam tenet, ad aliorum potius quam tuam institutionem breuissime describerem, ac paucis quibusdam (vt ita dixerim) syllabis paucula quædam inter plurima quæ huiusmodi prouinciam concernere & ornare videntur, subiicerem. Verum quia nonnulli sancti & egregii viri res Hispanicas summatim descripsere, prouinciæ situm, gentis mores, præconia simul & præclara facinora non satis complectentes, inter quos beatus Isidorus breui, sed graui stylo, Gotthicæ gentis originem qui in Hispania regnarunt (ex quibus tua maiestas tuique progenitores ortum trahitis) regumque ipsorum gesta & successiones sua vsque tempora contexuit. Rursus id ipsum egit Lucas Tudensis. Deinde Rodericus sanctæ sedis Toletanæ Archipræsul eorundem regum successiones, pariter & successus vsque ad tempora Ferdinandi huius nominis* III. *(à quo per rectam lineam tua maiestas* XI. *gradu distat) breui, sed suaui eloquio lustrauit: quæ omnia eadem tua excellentia solerter inspexit. Voluit tamen nunc singulari sui ingenii acumine, & præteritas præclaraque res agnoscendi desiderio accensus, nedum earundē Hispaniarum situm & laudes, regumque successiones, simul & successus post eundem Fernandum* III. *agnoscere, sed longe ante, à primo videlicet Hispaniæ rege post illius calamitosam miseramque cladem (quem Pelagium esse constat) vsque ad moderna hæc tua tempora, præsertim quia ea omnia Latino sermone descripta non plene reperiantur. Iniunxisti profecto princeps Serenissime, rem optimo principi debitam ac te dignam, dum voluisti vt ea omnium præclarissima orbis regio, quæ tibi famulatur naturali subiectione, obsequatur & delectabili lectione, & delecteris illius præconia ac*

UNED

res gestas legendo, quam diligis eius incrementa quærendo. Faciam igitur satis non quidem desiderio, sed præcepto tuæ maiestatis, & rem ipsam altius repetendo, breuissimas quatuor in hoc historiæ compendio particulas edisseram. In prima quidem Hispanicæ auræ salubritatem, terræq; feracitatem, auri argentiq; ac cæterorum metallorum & mineralium diuitias ac fœcunditatẽ, gentis quoq; religionẽ, fidem, amicitiam, humanitatem, strenuitatem deniq;, ac cæteras hominũ & glebæ Hispaniæ laudes & præconia breui interseram. Situm rursus Hispaniarum, illarumq; descriptionem respectu cæterorũ orbis climatum, & regionũ antiquitatem: deniq; principatus Hispanici regnorumque erectionem, sed & diuisionem, & quando, & quomodo, & à quibus inceperunt, ac in quo tandem regno Hispaniæ titulis resideat: rursus in ea parte Græcorum, Pœnorum, ac Romanorum ad Hispanias ingressum: initium deniq; & originem principatus Gotthorum, Ostrogotthorum, Vandalorum, Alanorum, Hugnorum, Sueuorum, illorumq; ad Hispanias accessum, & incolatum, & principatum succincte perstringam. In secunda vero parte eorundem Gotthorum primum in Hispania regnantium principatum, illorumque regnandi ordinem, successiones, ac gesta vsque ad Rodericum vltimum eorundem Gotthorum regem, sub quo calamitosa clades Hispaniæ secuta est, breui calamo percurram. In tertia tandem parte sequentium regum omnium Hispaniæ successiones, & succedendi ordinem, successus denique & clariora eorum gesta, à reparatione Hispaniæ inchoando, videlicet post infelicem cladem, vsque ad Fernandum III. prædictum, qui à Pelagio ipso primo post dictam cladem regnante XXXV. rex fuit, summatim repetam, nonnullaque addam, à prædictis scriptoribus intacta. In quarta parte continuans Roderici Toletani historiam, incipiam à dicto Fernando, in quo ille scribendi finem dedit. Deinde sequentium post illum in Hispania regnantium successiones, clarioraque gesta vsque ad hos nostros dies, in quos fines sæculi peruenerunt, quibus T. excellentissima M. feliciter regnat: demum quæ prædictorum regum temporibus digna relatu fuere, tam in Romana & Apostolica sede, quam Imperio, clarioraque exterorum illustrium virorum & pulchra sapientum documenta breui & fideliter referam, vt quod vnus Rodericus præsul tam vtiliter inchoauit, alius eiusdem nominis & professionis expleat, impari tamen sapientia & eloquio, licet pari affectu. Dabo ego enarrandis rebus testimonium verissimum, veluti qui partim corpus dedit historiæ, & Hispaniarum oras, littoraque, & angulos à mari vsque ad mare, serioſe ac personaliter peragraui atque conspexi. Nec dubito à quibusdam multa in rebus ipsis scripta fore, quæ forte à tramite veræ narrationis deuiasse audio, pro eo quia nihil oculata fide, sed per audita à remotis narrata scriptitarunt. Tunc enim, vt putamus, res quælibet certissimo comprobatur testimonio, cum eodem vtitur relatore, quo teste.

RODERICI SANTII EPISCOPI PALENTINI HISTORIÆ HISPANICÆ PARS PRIMA.

De laudibus & præconiis prouinciæ & terræ Hispaniæ quoad aeris & patriæ salubritatem.

CAP. I.

DICTVRVS de regione Hispaniæ, eiusque situ, descriptione, ac de Regibus in ea regnantibus, & de illorum genealogia, & clarioribus gestis, decreui paucula ex multis contexere. Scio quidem longiora, aut breuiora dici posse, ego tamen potius breuitati studui quam copiæ, ne legentes fastidio afficiam. Atque vt lectores attentiores reddam, dignum existimaui incipere à laudibus & insignibus præconiis eiusdem Hispaniæ prouinciæ, gentisque religione, fide, humanitate, & amicitia. Primo itaque de terræ Hispanicæ salubritate, ac aeris puritate: secundo de glebę Hispanicæ feracitate, & rerum omnium fertilitate, quæ naturales diuitias ad humanum victum necessarias gignunt, breuiter disseremus: tertio de auri & argenti, metallorum, ac aliarum rerũ copia, quæ industriales efficiunt opes: quarto de gentis Hispanicæ religione, fide, humanitate, & laudibus. Verum ne domesticæ laudes ab Hispano viro allatæ, Hispaniæ gloriam minuant, dabunt fidem historiæ, rebusq; enarrandis viri sapientes à sæculo famosi, præcipue Strabo, Pomponius Mela, denique Ptolemæus, Plinius, Solinus, Iustinus, & plerique alii qui orbis & vrbis gesta fideli narratione scripserunt. Hispania itaque ab Hispa-

ab Hiſpano Herculis nepote appellata eſt, quam longe ante veteres ab Ibero fluuio Iberiam, alii Heſperiam ab Heſpero ſydere quod eam reſpicit, nominarunt, & (vt ſtatim latius in eius deſcriptione diſſeremus) Hiſpania ſita eſt inter Africam & Galliam, vt refert Strabo. Quinimmo (vt Iuſtinus ſubdit) ſicut minor vtraque terra, ita vtraque longe vberior atque ſalubrior. Nam neque vt Africa violento ſole torretur, nec vt Gallia aſſiduis ventis fatigatur, ſed media inter vtramque, hic temperato calore, ibi felicibus & tempeſtiuis imbribus gaudet. Rurſus (vt refert Iuſtinus) ſalubritas cæli per omnem Hiſpaniam æqualis eſt, nullaque paludum graui aeris nebula inficitur, vt plures orbis regiones. Tanta denique (vt Straboni placuit) in ea terra aeris puritas eſt, vt in ea prouincia nõ facile noxium animal reperiatur. Temperies item eius tam à priſcis ſæculis eſt laudata, vt quidam Elyſios campos non procul ab ea poſuerint. Ibi enim mites Zephyri flant, ibi vita ducitur facilima. nam ad eam marinæ auræ accedunt, vndique aſſiduique ventorum flatus, quibus omnem prouinciam penetrantibus præcipua omnibus ſanitas redditur. Nec Ariſtoteles rerum naturalium indagator ſolertiſſimus id ipſum negauit. ait enim in Politicis ſalubritatem terræ ex duobus maxime cauſari, alterum ex cæleſti conformitate, alterum ex ventorum puritate. Conficitur primo patriæ ſalubritas ex cęleſti conditione, vt videlicet hyemali tempore abſque nebulis debita claritate luſtretur: in ęſtate vero immoderato calore non opprimatur. Secundo cognoſcitur terræ ſalubritas è ventorum puritate. Ea ſiquidem terra ſaluberrima cõprobatur, quã boreales ſiue ſeptẽtrionales purificant venti. Idque contingit, cum talis orbis plaga ad eoſdem aquilonares ventos aperta eſt, nec à propinquis montibus impeditur, vt Hiſpania. Habent enim proprium ipſi ſeptentrionales venti, vt à cunctis contagionibus terram quam viſitant, puriorem atque ſalubriorem reddant. Hinc Palladius Rutilius ſcribit, quia ſalubritatem cuiuſuis regionis aeriſq; puritatẽ declarant ipſa loca ab infimis vallibus & nebularum noctibus abſoluta, ac ſpirituum aquilonarium flatibus non impedita: conſtat vtique Hiſpaniæ terram denſis tenebrarum nebulis non aſſidue infici, nec à quibuſuis mõtibus impediri, quin à ſeptentrionalibus vẽtis libere viſitetur. Cuius ſalubritatis ſigna humana ſentiunt corpora. Hominibus enim eius regionis incolis capitis ſanitas, capillorum item firmitas ineſt, inoffenſum denique lumen oculorum, purus auditus, fauces commeatum liquidæ vocis exercent: contraria vero aeris malignitatem annuntiant. Hiſpani itaque intra natales ſuos degentes acutiorem firmioremque viſum retinent, quam ſi alibi commorentur, vbi capitis vertiginem ſentiunt, ac capillorum dentiumq; tempeſtiuius firmitate & pulchritudine fruſtrantur.

Hiſpaniæ ſitus.

Eiuſdem puritas aeris.

Terræ ſalubris argumenta ſeu probationes ex ſententia Ariſtotelis.

Palladius Rutilius.

Hiſpanorum proprium.

De Hiſpaniæ laudibus quoad terræ fertilitatem & aliarum rerum vbertatem. quæ naturales efficiunt diuitias.

CAP. II.

HISPANIÆ fertilitas, ac frugum rerumque omnium ad vitam mortalium expedientium feracitas, non ignota priſcis ſapientibus fuit, adeo vt non ipſis tãtum incolis, verum etiam Galliæ, Flandriæ, vtriq; Britanniæ, ipſi quoque Africæ cunctarum rerum abundantiam præbeat. In Hiſpania rurſus (vt Iuſtinus voluit) non aquarum curſus veloces, non torrentes rapidi, vt noceant, veluti Longobardorum laudata prouincia patitur, ſed lenes. Vineis rurſus campiſque irrigua eſt, vt vitæ humanæ congruit. Nec ſolum frumenti ingens copia eſt, verum & mellis, zuchari, cunctorumque liquidorum. Adde, naſcitur in Hiſpaniæ gleba alius non paruus theſaurus, alibi rarus. lini enim, ſparti vis ingens, minii nulla terra feracior eſt. Tanta enim patriæ vbertas ſeſe offert, vt fœminæ non modo res domeſticas, ſed agrorum culturas adminiſtrent, dum viri bellis, nonnunquam rapinis & venationibus vacant. Adde, quia Strabone teſte ex Hiſpaniæ gleba vini, frumenti, ceræ magna extrahitur vis: item pix, grana, purpuræ & ſalis ingens copia. Inde lanarum & telarum abundantia. cuniculorum quoque quos plerique lepuſculos vocant, tanta eſt copia, vt ſterilitatem terræ aliquando ingerant, quo fit vt plerunque habitãtes pecunias venatoribus, vt capiant, largiantur. Taceo de radice ad tincturam idonea, quę inibi abũdat. Arbores in Hiſpaniæ gleba Strabo fore teſtatur, ex quarũ exciſo ramo lac effluebat dulciſſimum. Rurſus circa Carthaginem nouam fuiſſe arborem perhibet, è cuius cortice tela pulcherrima coficiebatur. Fructuum quoque atque pomorum tam exuberans copia atque dulcedo inibi eſt, vt ad cæteras orbis partes continuo deferantur. Nam apud Alexandriam fructibus pomiſque noſtris cum eorum aromatibus permutatis, prouincia noſtra eorum vbertate ditatur. Quid de vinorum copia, varietate, & bonitate dici poteſt? Gallorum littora maritima atque Flandrenſium vino carentia, id non ignorant: ſed & Anglicorum Scotorumque ampla ſitis teſtimonium perhibet, ad quos aſſidue onerariæ